

ATLAS

3. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ
28-30 Haziran 2019
SİVAS



KONGRE TAM METİN KİTABI

II-CİLT

Editörler

Doç. Dr. Bülent Cercis TANRITANIR

Atabek MOVLYANOV

ISBN-978-605-7875-95-2

KONGRE TAM METİN KİTABI



ATLAS 3. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ 28-30 Haziran 2019 SİVAS

Editörler

Doç. Dr. Bülent Cercis TANRITANIR
Atabek MOVLYANOV

by
ATLAS JOURNAL International Refereed & Indexed Journal of Social Sciences
ISSN 2619-936X

Bu kitabın tüm hakları İKSAD Yayınevi'ne aittir.
Yazarlar etik ve hukuki olarak eserlerinden sorumludurlar.

İKSAD Yayınevi - 2019©

Yayın Tarihi: 25.07.2019

ISBN-978-605-7875-95-2



KONGRE KÜNYESİ

KONGRE ADI

ATLAS 3. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

TARİH ve YER

28-30 Haziran 2019, SİVAS/TÜRKİYE

ORGANİZATÖR

ATLAS DERGİSİ

Kongre Başkanı

Prof. Dr. Necati DEMİR

ULUSLARARASI KATILIMCILAR

Natela B. POPKHADZE - *Gürcistan*

Tulkin JUMASHEVA – *Kırgızistan*

Amin MORADI & Akbar VALADBİGİ - *Iran*

Seda YAZGAN HADZIBULIC - *ABD*

Muhammad Ali KHAN - *Pakistan*

ISSN 2619-936X

ATLAS

Uluslararası Hakemli & İndeksli Sosyal Bilimler

DERGİSİ



ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

20-28 Haziran 2019 SIVAS

BİLİM VE DANIŞMA
KURULU

Members of Science Committee

Dr. A.S. KISTAUBAYEVA
Al – Farabi Kazakh National University

Dr. Abdikalık KUNIMJAN
Kazakh State Women’s Teacher Training University

Dr. Abdigappar MAVLYANOV
Kyrgyzstan National University

Dr. Adil AKINCI
Kırklareli University

Dr. Akira HIBIKI
Tohoku University

Dr. Alma T. AKAJANOVA
Abai Kazakh National University

Dr. Alla A. TIMOFEVA
Vladivostok State Economy University

Dr. Alia R. MASALIMOVA
Al – Farabi Kazakh National University

Dr. Amanbay MOLDIBAEV
Taraz State Pedagogy University

Dr. Akmaral S. SYRGAKBAYEVA
Al – Farabi Kazakh National University

Dr. Anatoliy LOGINOV
Ukraine Shevchenko Lugan National University

Dr. A.S. KIDIRSAEV
Makhambet U. Batı Kazakhstan State University

Dr. Ayslu B. SARSEKENOVA
Orleu National Development Institute

Dr. Bahit KULBAEVA
S.Baybeshev Aktobe University

Dr. Bakit OSPANOVA
H.Ahmet Yasawi International Kazakh-Turk University

Dr. Bayram BOLAT
Ömer Halisdemir University

Dr. Mehmet MURAT
Gaziantep Üniversiti

Dr. Bazarhan IMANGALIEVA
Aktobe State Region University

Dr. Rauf KERİMOV
Erciyes Üniversitesi

Dr. Bekzhan B. MEYRBAEV
Al – Farabi Kazakh National University

Dr. Bigamila TORSIKBAEVA
Astana Medical University

Dr. B.K.ZAYADAN
Al – Farabi Kazakh National University

Dr. Botagul TURGUNBAEVA
Kazakh State Women’s Teacher Training University

Dr. Caner KARAVIT
Mimar Sinan University

Dr. Cholpon TOKTOSUNOVA
Rasulbekov Kyrgyz Economy University

Dr. D.K.TÖLEGENOVA
Makhambet U. West Kazakhstan State University

Dr. Dinarakhan TURSUNALIVA
Rasulbekov Kyrgyz Economy University

Dr. Dzhakipbek Altaevich ALTAEV
Al – Farabi Kazakh National University

Dr. Elvan YALCINKAYA
Ömer Halisdemir University

Dr. Elena Belik VENIAMINOVNA
Vladivostok State Economy University

Dr. George RUDIC
Montreal Pädagogie Moderne Institute

Dr. Guzel SADYKOVA
Kastamonu University

Dr. Nurcan PERDAHCI
Altınbaş Üniversitesi

Dr. Gulmira ABDIRASULOVA
Kazakh State Women’s Teacher Training University

Dr. Gulsat SUGAYEVA
Dosmukhamedov Atyrau State University

Dr. G.I. ERNAZAROVA
Al – Farabi Kazakh National University

Dr. Halil AKMESE
Necmettin Erbakan University

Dr. Hasan TUTAR
Sakarya University

Dr. Isaevna URKIMBAEVA
Abilai Khan International Relations University

Dr. Jun NAGAYASU
Tohoku University

Dr. Gökhan OFLUOĞLU
Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi

Dr. Kalemkas KALIBAEVA
Kazakh State Women's Teacher Training University

Dr. Karligash BAYTANASOVA
Al - Farabi Kazakh National University

Dr. Kasım KARAMAN
Erciyes University

Dr. K.A. TLEUBERGENOVA
Kazakh State Women's Teacher Training University

Dr. Kadir ÖZKAYA
Pamukkale University

Dr. Kenes JUSUPOV
M. Tintisbaev Kazakh Communication Academy

Dr. Latkin A. PAVLOVIC
Vladivostok State Economy University

Dr. Keles Nurmasuli JAYLIBAY
Kazakh State Women's Teacher Training University

Dr. Kulas MAMIROVA
Kazakh State Women's Teacher Training University

Dr. Machabbat OSPANBAEVA
Taraz State Pedagogy University

Dr. Maha Hamdan ALANAZI
Riyad King Abdulaziz Technology Institute

Dr. Malik YILMAZ
Ataturk University

Dr. Mavlyanov ABDIGAPPAR
Kyrgyz Elaralık University

Dr. Sonay AYYILDIZ
Kocaeli Üniversitesi

Dr. Maira ESIMBOLOVA
Kazakhstan Narkhoz University

Dr. Maira MURZAHMEDOVA
Al – Farabi Kazakh National University

Dr. Velittin KALINKARA
Pamukkale Üiversity

Dr. Merina B. VLADIMIROVNA
Vladivostok State Economy University

Dr. Metin KOPAR
Adiyaman University

Dr. Mustafa GULEC
Ankara University

Dr. Nadezhda Khan
E.A. Buketov Karaganda State University

Dr. Necati DEMIR
Gazi University

Dr. N.N. KERMANOVA
Kazakh State Women’s Teacher Training University

Dr. Orhan ELMACI
Dumlupinar University

Dr. Osman Kubilay GUL
Cumhuriyet University

Dr. P.S. PANKOV
Kazakh State Women’s Teacher Training University

Dr. Rustem KOZBAGAROV
M. Tinisbayev Kazakh Communication Academy

Dr. Salima N. KAIRZHANOVA
Dosmukhamedov Atyrau State University

Dr. Mehtap ÖZBAYRAKTAR
Kocaeli Üiversity

Dr. Nergüz BULUT SERİN
Lefke European Üiversity

Dr. Zeynep SELÇUK
Fenerbahche Üiversity

Dr. Cemile TUNA
Altinbash Üiversity

*Dr. Sevcan YILDIZ
Akdeniz University*

*Dr. Sara MAZHITAYEVA
E.A. Buketov Karaganda State University*

*Dr. Takashi HASUNI
Sapparo City University*

*Dr. Tsendiin BATTULGA
Mongolia State University*

*Dr. T.O. ABISEVA
Kazakh State Women's Teacher Training University*

*Dr. Ulbosin KIYAKBAEVA
Abai Kazakh National Pedagogy University*

*Dr. Umran TURKYILMAZ
Gazi University*

*Dr. Wakako SADAHIRO
Sapparo City University*

*Dr. Vera ABRAMENKOVA
Russia Family Studies Institute*

*Dr. Vlademir VISLIVYIY
Ukraine National Technical University*

*Dr. Yang ZITONG
Wuhan University*

*Dr. Zharkyn BALTABAEVA
Abai Kazakh National Pedagogy University*

*Dr. Zhaparkwlova N. IKSANOVA
Al – Farabi Kazakh National University*

*Dr. Zongxian FENG
Xi`an Jiatong University*

*Dr. Kadir ÖZKAYA
Pamukkale University*

ATLAS

3. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

Kongre Programı

KONGRE TARİHLERİ : 28-29 Haziran 2019 / Sivas
KONGRE YERİ : SİVAS RAMADA OTELİ

Kongre Hakkında
Başvurulan Bildiri Sayısı : 123
Red Edilen Bildiri Sayısı : 5
Kabul Edilen Bildiri Sayısı : 118
Katılımcı Sayısı : 214
Katılımcı Ülkeleri : Türkiye, Azerbaycan, Rusya, Gürcistan, Kazakistan, İran, Pakistan



Kongre Kuralları

- Program bilimsel DİSİPLİN'ler gözetilerek hazırlanmıştır. Lütfen programı dikkatlice kontrol ediniz. Programda çalışmanıza ilişkin eksiklik/hata olduğunu düşünüyorsanız en geç **22 Haziran 2019** tarihine kadar atlaskongre@gmail.com adresi ile iletişime geçiniz. Programın yoğunluğu sebebiyle değişiklik taleplerinin karşılanamayacağını özellikle belirtmek isteriz
- Her bir sunum için ayrılan süre 15 dk'dır. **Bir yazarın birden fazla sunumu varsa her bir sunum için en çok 10 dk.** kullanabilir.
Lütfen sürenizi aşmamaya özen gösteriniz
- Oturumun başlatılması, sunum sıralamasının belirlenmesi, soru cevap alınması, ara verilmesi oturumun kapatılması ve oturuma ilişkin tüm hususlarda Kongre Tüzel Kişiliği'ni temsilen **Oturum Başkanları TAM YETKİLİDİR**
- Katılım belgeleri, oturum sonunda Oturum Başkanları tarafından teslim edilecektir
- Kongre özet ve tam metin kitapları, kongre takviminde belirtilen süre içerisinde yayınlanacaktır
- Diğer yayın alternatifleri için kongre sonrasında ayrıca bilgilendirme mesajı gönderilecektir
- Kongreyle ilgili her konuda düzenleme ve yürütme kurulu üyelerimiz ile koordinatörlerimizin sizlere hizmet etmekten kıvanç duyacağını ayrıca belirtmek isterim.
Çok değerli çalışmanızla kongremize katılarak katkıda bulunduğunuz için yürekten teşekkür ederim.

Düzenleme Kurulu Başkanı:
PROF. DR. NECATİ DEMİR

ATLAS

3. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ 28-30 Haziran 2019, SİVAS

TARİH		OTURUM BAŞKANI	SALON
28.06.2019 CUMA / 10 ⁰⁰ -12 ⁰⁰		Prof. Dr. AKBAR VALADBIGI	ATLAS
sayı	YAZARLAR	BAŞLIK	
1	Dr. Öğr. Üyesi Yavuz TÜRKAN Öğr. Gör. Ethem KILIÇ Semih OLGUN	KATILIM BANKALARININ "İSLAMİ BANKALAR" OLARAK DEĞİŞTİRİLMESİNİN TOPLUMSAL ALGI ÜZERİNE ETKİSİ, TRB1 BÖLGESİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA ÇALIŞMASI	
2	Dr. Öğr. Üyesi Yavuz TÜRKAN	YENİ BİR İSLAMİ FİNANSMAN MODELİ OLARAK: AHİ MODELİ	
3	Dr. Öğr. Üyesi Yavuz TÜRKAN Uğur ÇOBAN Fuat ÇELİKER	KATILIM BANKALARI İLE TOKİ İŞBİRLİĞİNE DAYALI MURİS MODELİ	
4	Dr. Öğr. Üyesi Mualla AKÇADAĞ Tuba AHISKALI BOZKURT	FAST-FOOD ÜRÜNLERİNİN TERCİH EDİLME NEDENLERİNİN BELİRLENMESİ: SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA	
5	Dr. Arş. Gör. Yavuz YAYLA	ADAM SMITH VE JEREMY BENTHAM: ARILARIN MASALI; BİREYSEL ÇIKAR VE FAYDACILIK	
6	Öğr. Gör. Dr. Mehmet TATOĞLU	KÜRESELLEŞME BAĞLAMINDA FRANCHİSİNG SİSTEMİNİN İLETİŞİM STRATEJİLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME	
7	Öğr. Gör. Dr. Mehmet TATOĞLU	KÜRESEL PAZARDA POSTMODERNİZMLE DEĞİŞEN PAZARLAMA İLETİŞİMİ ÜZERİNE BİR İNCELEME	
8	Dr. Öğr. Üyesi Özcan IŞIK	ENTROPİ TEMELLİ COPRAS YÖNTEMİYLE ALLIANZ SİGORTA ŞİRKETİNİN 2012-2018 YILLARI ARASINDAKİ PERFORMANSININ ANALİZİ	
9	Dr. Öğr. Üyesi Özcan IŞIK	ÇALIŞMA SERMAYESİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER: BORSA İSTANBUL ULAŞTIRMA VE HABERLEŞME SEKTÖRÜNDEN KANITLAR	
10	Prof. Dr. Akbar VALADBIGI Tulkin JUMASHEVA	AN OVERVIEW OF THE SOCIO-POLITICAL ASPECTS OF STRUCTURAL POVERTY IN THE EURASIAN REGION	

Not: Sunum sıralaması, kahve arası verilmesi ve oturuma ilişkin tüm hususlarda Oturum Başkanı yetkilidir.,
Katılım belgesi oturum sonunda oturum başkanı tarafından verilecektir
Birden çok sunumunuz varsa, her bir sunum için en çok 10 dk kullanabilirsiniz

ATLAS

3. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ 28-30 Haziran 2019, SİVAS

TARİH		OTURUM BAŞKANI	SALON
28.06.2019 CUMA / 12 ¹⁵ -14 ¹⁵		Doç. Dr. Osman Kubilay GÜL	ATLAS
sayı	YAZARLAR	BAŞLIK	
1	Dr. Öğr. Üyesi Fatih ŞANTAŞ Dr. Öğr. Üyesi Gülcan ŞANTAŞ	SAĞLIK YÖNETİMİ BÖLÜMÜ ÖĞRENCİLERİNİN KARIYER SEÇİMİNE ETKİ EDEN KARIYER ÇAPALARININ BELİRLENMESİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA	
2	Dr. Öğr. Üyesi Gülcan ŞANTAŞ Dr. Öğr. Üyesi Fatih ŞANTAŞ	TÜRKİYE'DE MALPRAKTİK UYGULAMALARI İLE İLGİLİ KAVRAMSAL BİR İNCELEME	
3	Beyzanur Ece ACAR Onur GÜLEÇ Dr. Öğr. Üyesi Esra ALNIAÇIK	HASTANELERDE ALGILANAN GÜÇLENDİRMEİN ÖRGÜTSEL BAĞLILIĞA ETKİSİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	
4	Dr. Öğr. Üyesi Muhammet ÇANKAYA	LİDERLİĞİN KARANLIK YÖNÜ TOKSİK LİDERLİK: SAĞLIK KURUMUNDA BİR UYGULAMA	
5	Dr. Öğr. Üyesi Muhammet ÇANKAYA Öğr. Gör. Emre YAMANER Öğr. Gör. Abdullah Bedir KAYA	E-SPOR TAKIMLARI VE LİDERLİK TARZI	
6	Begüm Sena EKŞİ Dr. Öğr. Üyesi Yasin POYRAZ	YABANCILARIN TÜRKİYE' DE TAŞINMAZ EDİNİMİ	
7	Dr. Öğr. Üyesi Aynur HASOĞLU	DANIŞTAY KARARLARI IŞIĞINDA İDARİ İŞLEMLERDE ASLİ / TALİ BİÇİM KURALLARI AYRIMI	
8	Öğr. Gör. Kürşat YURDAKOŞ Dr. Öğr. Üyesi Enis Baha BİÇER Öğr. Gör. Tolgay ERCAN	HİZMETKÂR LİDERLİK TARZİNİN ÇALIŞANLARIN ÖRGÜTSEL VATANDAŞLIK DAVRANIŞINA OLAN ETKİSİ	
9	Tülay ORUÇ	YERELDE OMBUDSMANLIĞIN UYGULANABİLİRLİĞİ: DANİMARKA VE TÜRKİYE	

Not: Sunum sıralaması, kahve arası verilmesi ve oturuma ilişkin tüm hususlarda Oturum Başkanı yetkilidir. ,
Katılım belgesi oturum sonunda oturum başkanı tarafından verilecektir
Birden çok sunumunuz varsa, her bir sunum için en çok 10 dk kullanabilirsiniz

ATLAS

3. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

28-30 Haziran 2019, SİVAS

TARİH	OTURUM BAŞKANI	SALON
28.06.2019 CUMA / 14 ³⁰ -16 ³⁰	Prof. Dr. Adem DÖLEK & Prof. Dr. Mehmet ÖZBAŞ	ATLAS
sayı	YAZARLAR	BAŞLIK
1	Prof. Dr. Adem DÖLEK Prof. Dr. Mehmet ÖZBAŞ	İNTİHAR ÖZELİNDE BİREYİN KENDİSİNE UYGULADIĞI ŞİDDET VE SEBEPLERİ
2	Dr. Öğr. Üyesi Egemen ERMİŞ Dr. Öğr. Gör. Pelin AKYOL Erkan KONCA Prof. Dr. Osman İMAMOĞLU	FARKLI FAKÜLTE ÖĞRENCİLERİNDE YEME DAVRANIŞLARI
3	Dr. Öğr. Üyesi Egemen ERMİŞ Dr. Öğr. Gör. Pelin AKYOL Erkan KONCA Prof. Dr. Osman İMAMOĞLU	ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNDE BOŞ ZAMAN ENGELLERİNİN CİNSİYETE VE DAVRANIŞ DEĞİŞİM BASAMAKLARINA GÖRE ARAŞTIRILMASI
4	Dr. Öğr. Üyesi Mustafa AKIN Prof. Dr. Mehmet ÖZBAŞ	ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ ÖĞRENCİLERİNİN TOPLU TAŞIMAYLA İLGİLİ SORUNLARINI BELİRLEMeye YÖNELİK BİR ÇALIŞMA
5	Öğr. Gör. Kutay YÜZÜAK Dr. Öğr. Üyesi Doğan AKÇA	AĞRI İLİNDE YAŞAYAN ENGELLİ BİREYLERDE İKİNCİL SAĞLIK SORUNLARININ SIKLIĞI VE YAŞ GURUPLARINA GÖRE KARŞILAŞTIRILMASI
6	Prof. Dr. Fatma Gül CİRHİNLİOĞLU Yücenur EV Demet DEMİRCİ	ERKEKLERİN "ÇALIŞAN KADIN" SOSYAL TEMSİLLERİ
7	Prof. Dr. Fatma Gül CİRHİNLİOĞLU İlayda AKGÜL Havva DİNÇ Nuriye ÇAVUŞOĞLU Burcu Gül KAPLAN Fulya ALAYBAŞI	"EVDE KALMA" SOSYAL TEMSİLLERİ
8	Sena DOĞRUYOL Doç. Dr. N. Bilge UZUN	ROMANTİK İLİŞKİDE KENDİNİ AÇMA DÜZEYİ ÖLÇEĞİ: BİR ÖLÇEK GELİŞTİRME ÇALIŞMASI

Not: Sunum sıralaması, kahve arası verilmesi ve oturuma ilişkin tüm hususlarda Oturum Başkanı yetkilidir. ,

Katılım belgesi oturum sonunda oturum başkanı tarafından verilecektir

Birden çok sunumunuz varsa, 1. Sunum için en fazla 15 dk. Diğer sunumlarınız için en fazla 12 dk. süre kullanabilirsiniz.

ATLAS
3. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ
Kongre Programı

TARİH		OTURUM BAŞKANI	SALON
28.06.2019 CUMA / 16 ⁴⁵ -18 ⁰⁰		Prof. Dr. Akbar VALADBIGI	ATLAS
sayı	YAZARLAR	BAŞLIK	
1	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet DAĞ	TÜRKİYE'DE VE OECD ÜLKELERİNDE VERGİ YÜKÜNÜN KARŞILAŞTIRMALI BİR DEĞERLENDİRMESİ	
2	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet DAĞ	TÜRK VERGİ SİSTEMİNDE CANLI HAYVANLARA YÖNELİK VERGİ UYGULAMALARINA İLİŞKİN BİR DEĞERLENDİRME	
3	Dr. Natela B. POPKHADZE	WHAT DID THE METROPOLITAN OF KIEV EVGENII BOLKHOVITDINOV PUBLISH IN 1802 ABOUT ANCIENT KOLKHETI AND ITS MODERN NAMES SAKARTVELO, GEORGIA	
4	Assist. Prof. Dr. Muhammad Ali KHAN	SSR BASED CHARACTERIZATION OF HARNAI SHEEP BREED IN THEIR HOME TRACT AREA OF BALOCHISTAN, PAKISTAN	
5			
6			
7			

Not: Sunum sıralaması, kahve arası verilmesi ve oturuma ilişkin tüm hususlarda Oturum Başkanı yetkilidir.,
Katılım belgesi oturum sonunda oturum başkanı tarafından verilecektir
Birden çok sunumunuz varsa, 1. Sunum için en fazla 15 dk. Diğer sunumlarınız için en fazla 12 dk. süre kullanabilirsiniz.

ATLAS

3. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

Kongre Programı

TARİH	OTURUM BAŞKANI	SALON
29.06.2019 CUMARTESİ / 9 ³⁰ -11 ³⁰	Prof. Dr. Fadime SUATA ALPASLAN	ATLAS
sayı	YAZARLAR	BAŞLIK
1	Hatice ÇARLI	OĞUZ ATAY'IN "KORKUYU BEKLERKEN" ADLI HİKÂYESİNDE VARLIKSAL GÜVENLİK ALANI
2	Dr. Öğr. Üyesi Hilal ÖZAY	İSLÂM CEZA HUKUKUNUN TEMEL İLKELERİ
3	Prof. Dr. Fadime SUATA ALPASLAN Hatice KUZU	PALEOANTROPOLOJİK ÇALIŞMALARDA PALEOPATOLOJİK ANALİZ
4	Prof. Dr. Fadime SUATA ALPASLAN	PERİSSODACTYL VE ARTİODACTYL TAKIMLARININ ODONTOLOJİK ÖZELLİKLERİ
5	Doç. Dr. Mustafa ÖNDER	TİMUR ve TİMURLULAR DEVLETİNE KARŞI ÖNYARGILI MI BAKIYORUZ? (Türk Eğitim Tarihi Açısından Bir Değerlendirme)
6	Dr. Öğr. Üyesi Serdar SAYGILI	SORGUSU SONRAYA BIRAKILMAMIŞ BİR YAŞAMDA FELSEFENİN DEĞERİ
7	Dr. Öğr. Üyesi Serdar SAYGILI	SEMBOİK BİR ANLATI ALANI OLARAK MİTOLOJİK DÜŞÜNCE: HAKİKATE BİR GİRİŞ DENEMESİ
8	Dr. Mehmet ŞEKER	ARAPÇA KAYNAKLARDA TİMUR İLE YILDIRIM BAYEZİD ARASINDAKİ MÜCADELE

Not: Sunum sıralaması, kahve arası verilmesi ve oturuma ilişkin tüm hususlarda Oturum Başkanı yetkilidir.,
Katılım belgesi oturum sonunda oturum başkanı tarafından verilecektir
Birden çok sunumunuz varsa, 1. Sunum için en fazla 15 dk. Diğer sunumlarınız için en fazla 12 dk. süre kullanabilirsiniz.

ATLAS

3. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ 28-30 Haziran 2019, SİVAS

TARİH	OTURUM BAŞKANI	SALON
29.06.2019 CUMARTESİ / 11 ⁴⁵ -13 ⁴⁵	Doç. Dr. Osman Kubilay GÜL	ATLAS
sayı	YAZARLAR	BAŞLIK
1	Dr. Öğr. Üyesi Hakan KARAASLAN	ULUSLARARASI GÜVENLİKTE BAŞARISIZ DEVLETLER SORUNSALI
2	Öğr. Gör. Dr. Murat KARATAŞ	TÜRKİYE'DE ASKER-SİVİL İLİŞKİLERİNDE BİR DÖNÜM NOKTASI: 1973 CUMHURBAŞKANLIĞI SEÇİMİ
3	Doç. Dr. Osman Kubilay GÜL Merve Nil CANKURTARAN	SOĞUK SAVAŞIN ENTELEKTÜEL CEPHESİ: BOBBY FİSCHER – BORIS SPASSKY SATRANÇ MAÇI
4	Dr. Öğr. Üyesi Erhan YILDIRIM	TELEVİZYON DİZİLERİNİN TÜKETİM KÜLTÜRÜNE ETKİSİ
5	Dr. Öğr. Üyesi Onur TAYDAŞ Hale SERT	DEMOKRATİK DEĞERLERDE MEDYANIN ROLÜ ÜZERİNE BİR İNCELEME
6	Dr. Öğr. Üyesi Onur TAYDAŞ Seren İLDİZ	24 HAZİRAN 2018 CUMHURBAŞKANLIĞI SEÇİM KAMPANYALARI SÜRECİNDE SİYASİ PARTİLERİN KULLANDIKLARI NEFRET SÖYLEMİ
7	Doç. Dr. Osman Kubilay GÜL Mehtap KEÇE	MAARİF SÂLNÂMELERİNE GÖRE SİVAS'TA GAYRİMÜSLİMLERİN EĞİTİMİ (1898 - 1903)
8	Seda YAZGAN HADZIBULIC	WHAT LESSONS CAN THE WOMEN CANDIDATES FOR THE 2020 PRESIDENTIAL ELECTION LEARN FROM THE FAILED 2016 PRESIDENTIAL CANDIDACY OF HILLARY CLINTON?
9	Doc. Dr. Bilge GÖZENER Serkan YILDIRIM	ÇİFTÇİLERİN FARKLI ÜRETİM TEKNİKLERİNİ UYGULAMA KONUSUNDAKİ DÜŞÜNCELERİ (TOKAT İLİ KAZOVA YÖRESİ ÖRNEĞİ)

Not: Sunum sıralaması, kahve arası verilmesi ve oturuma ilişkin tüm hususlarda Oturum Başkanı yetkilidir. ,

Katılım belgesi oturum sonunda oturum başkanı tarafından verilecektir

Birden çok sunumunuz varsa, 1. Sunum için en fazla 15 dk. Diğer sunumlarınız için en fazla 12 dk. süre kullanabilirsiniz.

ATLAS

3. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

28-30 Haziran 2019, SİVAS

TARİH		OTURUM BAŞKANI	SALON
29.06.2019 CUMARTESİ / 14 ⁰⁰ -16 ⁰⁰		Doç. Dr. Osman Kubilay GÜL	ATLAS
sayı	YAZARLAR	BAŞLIK	
1	Öğr. Gör. Mücella BURSAL Dr. Öğr. Üyesi Şerife GÖÇER Öğr. Gör. Dr. Mehtap BULUT DENİZ	CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ ÖĞRENCİLERİNİN GELİR VE TÜKETİM İLİŞKİSİ ÜZERİNE EKONOMETRİK BİR İNCELEME	
2	Prof. Dr. Salih BARIŞIK Öğr. Gör. Mücella BURSAL Berrak TEKGÜN	EKONOMİK REFAH YÜKSELİŞİNDE MILLİ GELİR-KİŞİSEL SERVET ETKİSİ TARTIŞMASI	
3	Aliyakezi YIDİRESİ Doç. Dr. Eyyup ECEVİT	SEÇİLMİŞ DEĞİŞKENLER VE YAŞLANMANIN SAĞLIK HARCAMALARINA OLAN ETKİSİ: KIRILGAN BEŞLİ ÖRNEĞİ	
4	Dr. Öğr. Üyesi Demet EROL Ahmet Sencer KAHRAMAN	BEYPAZARI VE SAFRANBOLU'DA KÜLTÜR TURİZMİNİN YEREL EKONOMİK KALKINMAYA ETKİSİ	
5	Salim ÜRE Dr. Öğr. Üyesi Khatereh SADEGHZADEH Dr. Öğr. Üyesi Çağatay KARAKÖY Prof. Dr. Ömer Selçuk EMSEN	GEÇİŞ EKONOMİLERİNDE SİYASAL ÖZGÜRLÜK ÜZERİNE EKONOMİK BÜYÜME VE DIŞA AÇIKLIĞIN ETKİLERİ	
6	Salim ÜRE Dr. Öğr. Üyesi Khatereh SADEGHZADEH Dr. Öğr. Üyesi Çağatay KARAKÖY Prof. Dr. Ömer Selçuk EMSEN	OECD ÜLKELERİNDE BORSA VE EKONOMİK ÖZGÜRLÜK İLİŞKİLERİ	
7	Arş. Gör. Gökhan KONAT Arş. Gör. Dr. Mehmet TEMİZ	TÜRKİYE'DE DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARININ BELİRLEYİCİLERİ ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA	
8	Arş. Gör. Gökhan KONAT Arş. Gör. Dr. Mehmet TEMİZ	YABANCI PORTFÖY YATIRIMLARININ EKONOMİK BELİRLEYİCİLERİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ	
9	Dr. Öğr. Üyesi Hakan AKYURT	ORDU İL MERKEZİNDEKİ SEYAHAT ACENTESİ SEÇİM KRİTERLERİNİN BELİRLENMESİ: ANALİTİK HİYERARŞİ SÜRECİ YÖNTEMİ İLE UYGULAMA	
10	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet AYTEKİN Mehmet ORHAN	LOJİSTİK YATAY İŞBİRLİĞİ YÖNETİŞİM MEKANİZMALARI	
11	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet AYTEKİN Mehmet ORHAN	LOJİSTİK YATAY İŞBİRLİĞİ KOLAYLAŞTIRICILARI	

ATLAS

3. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ 28-30 Haziran 2019, SİVAS

TARİH		OTURUM BAŞKANI	SALON
29.06.2019 CUMARTESİ / 16 ¹⁵ -18 ³⁰			ATLAS
sayı	YAZARLAR	BAŞLIK	
1	Prof. Dr. Turan ÖNDEŞ Arş. Gör. Şule ÇİFTÇİ	KRİPTO PARALAR VE BİTCOİN MUHASEBESİ	
2	Prof. Dr. Turan ÖNDEŞ Arş. Gör. Şule ÇİFTÇİ	MUHASEBE MANİPÜLASYONLARININ ÖNLENMESİNDE BAĞIMSIZ DENETÇİNİN ROLÜ: ERZURUM İLİ UYGULAMASI	
3	Dr. Öğr. Üyesi Yusuf AKGÜL	TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜNDE TAKİBE DÜŞEN KREDİLERİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER	
4	Dr. Öğr. Üyesi Yusuf AKGÜL	ENTROPİ VE EDAS YÖNTEMLERİ İLE ZİRAAT BANKASININ 2007-2017 YILLARI ARASINDAKİ PERFORMANSININ ANALİZ EDİLMESİ	
5	Dr. Öğr. Üyesi Yüksel AYDIN	TÜRKİYE'DE HAYAT DIŞI SİGORTA ŞİRKETLERİNİN FİNANSAL PERFORMANSINI BELİRLEYEN FAKTÖRLER	
6	Dr. Öğr. Üyesi Yüksel AYDIN	ÇOK KRİTERLİ KARAR VERME TEKNİKLERİYLE TÜPRAŞ FİRMASININ 2009-2017 YILLARINA İLİŞKİN PERFORMANSININ ÖLÇÜMÜ	
7	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ELA	TÜRKİYE EKONOMİK VE PARASAL BİRLİK'E GİREBİLİR Mİ? MALİ VE POLİTİK BİR ANALİZ	
8	Doç. Dr. Bilge GÖZENER Nurgül KARADOĞAN	AMASYA İLİ MERKEZ İLÇEDEKİ KURU SOĞAN ÜRETİCİLERİNİN MEVCUT DURUMU	
9	Doç. Dr. Bilge GÖZENER Nurgül KARADOĞAN	TOKAT İLİ MERKEZ İLÇE KÖYLERİNDE BAĞCILIK YAPAN ÜRETİCİLERİN MEVCUT DURUMU (TOKAT İLİ KAZOVA BÖLGESİ ÖRNEĞİ)	
10	Hüdaverdi BİRCAN Gülay DEMİR	KRİTER AĞIRLIKLANDIRMA MODELİ ve BİR UYGULAMA: BEST-WORST METHOD (BWM)	
11	Hüdaverdi BİRCAN Gülay DEMİR	KRİTER AĞIRLIKLANDIRMA MODELİ VE BİR UYGULAMA: FULL CONSISTENCY METHOD (FUCOM)	

Not: Sunum sıralaması, kahve arası verilmesi ve oturuma ilişkin tüm hususlarda Oturum Başkanı yetkilidir. ,

Katılım belgesi oturum sonunda oturum başkanı tarafından verilecektir

Birden çok sunumunuz varsa, 1. Sunum için en fazla 15 dk. Diğer sunumlarınız için en fazla 12 dk. süre kullanabilirsiniz.

FOTOĞRAF GALERİSİ









**TÜM FOTOĞRAFLAR İKSAD KONGRE TOPLULUĞU- İKSAD
CONGRESS SOCIETY Facebook GURUBUNDA YAYINLANMIŞTIR.**

İÇİNDEKİLER

KONGRE KÜNYESİ	i
BİLİM KURULU	ii
KONGRE PROGRAMI	iii
FOTOĞRAF GALERİSİ	iv
İÇİNDEKİLER	v
I-CİLT	1-288
II-CİLT	289-426
Yazar & Konu	No
I-CİLT	
Sena DOĞRUYOL & N. Bilge UZUN	1-6
ROMANTİK İLİŞKİDE KENDİNİ AÇMA DÜZEYİ ÖLÇEĞİ: BİR ÖLÇEK GELİŞTİRME ÇALIŞMASI	
Tülay ORUÇ	7-19
APPLICABILITY OF OMBUDSMAN IN LOCAL GOVERNMENTS: DENMARK AND TURKEY	
Yavuz TÜRKAN & Uğur ÇOBAN & Fuat ÇELİKER	20-26
KATILIM BANKALARI İLE TOKİ İŞBİRLİĞİNE DAYALI MURİS MODELİ	
Yavuz TÜRKAN	27-32
YENİ BİR İSLAMİ FİNANSMAN MODELİ OLARAK: AHİ MODELİ	
Yavuz YAYLA	33-43
ADAM SMITH VE JEREMY BENTHAM: ARILARIN MASALI; BİREYSEL ÇIKAR VE FAYDACILIK	
Özcan IŞIK	44-52
ENTROPİ TEMELLİ COPRAS YÖNTEMİYLE ALLIANZ SİGORTA ŞİRKETİNİN 2012-2018 YILLARI ARASINDAKİ PERFORMANSININ ANALİZİ	
Özcan IŞIK	53-61
ÇALIŞMA SERMAYESİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER: BORSA İSTANBUL ULAŞTIRMA VE HABERLEŞME SEKTÖRÜNDEN KANITLAR	
Fatih ŞANTAŞ & Gülcan ŞANTAŞ	62-68
SAĞLIK YÖNETİMİ BÖLÜMÜ ÖĞRENCİLERİNİN KARIYER SEÇİMİNE ETKİ EDEN KARIYER ÇAPALARININ BELİRLENMESİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA	
Gülcan ŞANTAŞ & Fatih ŞANTAŞ	69-74
TÜRKİYE'DE MALPRAKTİK UYGULAMALARI İLE İLGİLİ KAVRAMSAL BİR İNCELEME	
Beyzanur Ece ACAR & Onur GÜLEÇ & Esra ALNIAÇIK	75-87
HASTANELERDE ALGILANAN GÜÇLENDİRMEİN ÖRGÜTSEL BAĞLILIĞA ETKİSİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	
Begüm Sena EKŞİ & Yasin POYRAZ	88-124
YABANCILARIN TÜRKİYE' DE TAŞINMAZ EDİNİMİ	
Aynur HASOĞLU	125-135
DANIŞTAY KARARLARI İŞİĞİNDE İDARİ İŞLEMLERDE ASLİ / TALİ BİÇİM KURALLARI AYRIMI	
Adem DÖLEK & Mehmet ÖZBAŞ	136-147
İNTİHAR ÖZELİNDE BİREYİN KENDİSİNE UYGULADIĞI ŞİDDET VE SEBEPLERİ	
Egemen ERMİŞ & Pelin AKYOL & Erkan KONCA & Osman İMAMOĞLU	148-153
FARKLI FAKÜLTE ÖĞRENCİLERİNDE YEME DAVRANIŞLARI	
Egemen ERMİŞ & Pelin AKYOL & Erkan KONCA & Osman İMAMOĞLU	154-161
ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNDE BOŞ ZAMAN ENGELLERİNİN CİNSİYETE VE DAVRANIŞ DEĞİŞİM BASAMAKLARINA GÖRE ARAŞTIRILMASI	
Mustafa AKIN & Mehmet ÖZBAŞ	162-166
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ ÖĞRENCİLERİNİN TOPLU TAŞIMAYLA İLGİLİ SORUNLARINI BELİRLEMeye YÖNELİK BİR ÇALIŞMA	
Fatma Gül CIRHINLIOĞLU & Yücenur EV & Demet DEMIRCI	167-174
ERKEKLERİN "ÇALIŞAN KADIN" SOSYAL TEMSİLLERİ	

Fatma Gül CIRHINLIOĞLU & İlayda AKGÜL & Havva DINÇ & Nuriye ÇAVUŞOĞLU & Burcu Gül KAPLAN & Fulya ALAYBAŞI	175-182
“EVDE KALMA” SOSYAL TEMSİLLERİ	
Mehmet DAĞ	183-187
TÜRK VERGİ SİSTEMİNDE CANLI HAYVANLARA YÖNELİK VERGİ UYGULAMALARINA İLİŞKİN BİR DEĞERLENDİRME	
Mehmet DAĞ	188-194
TÜRKİYE'DE VE OECD ÜLKELERİNDE VERGİ YÜKÜNÜN KARŞILAŞTIRMALI BİR DEĞERLENDİRMESİ	
Hatice ÇARLI	195-200
OĞUZ ATAY'IN “KORKUYU BEKLERKEN” ADLI HİKÂYESİNDE VARLIKSAL GÜVENLİK ALANI	
Hilal ÖZAY	201-210
İSLÂM CEZA HUKUKUNUN TEMEL İLKELERİ	
Fadime SUATA ALPASLAN & Hatice KUZU	211-218
PALEOANTROPOLOJİK ÇALIŞMALARDA PALEOPATOLOJİK ANALİZ	
Fadime SUATA ALPASLAN	219-225
PERİSSODACTYL VE ARTİODACTYL TAKIMLARININ ODONTOLOJİK ÖZELLİKLERİ	
Serdar SAYGILI	226-230
SORGUSU SONRAYA BIRAKILMAMIŞ BİR YAŞAMDA FELSEFENİN DEĞERİ	
Serdar SAYGILI	231-234
SEMBOİLİK BİR ANLATI ALANI OLARAK MİTOLOJİK DÜŞÜNCE: HAKİKATE BİR GİRİŞ DENEMESİ	
Erhan YILDIRIM	235-242
TELEVİZYON DİZİLERİNİN TÜKETİM KÜLTÜRÜNE ETKİSİ	
Onur TAYDAŞ & Hale SERT	243-250
DEMOKRATİK DEĞERLERDE MEDYANIN ROLÜ ÜZERİNE BİR İNCELEME	
Onur TAYDAŞ & Seren İLDİZ	251-266
24 HAZİRAN 2018 CUMHURBAŞKANLIĞI SEÇİM KAMPANYALARI SÜRECİNDE SİYASİ PARTİLERİN KULLANDIKLARI NEFRET SÖYLEMİ	
Osman Kubilay GÜL & Mehtap KEÇE	267-288
MAARİF SÂLNÂMELERİNE GÖRE SİVAS'TA GAYRİMÜSLİMLERİN EĞİTİMİ (1898 - 1903)	
II-CİLT	
Bilge GÖZENER & Serkan YILDIRIM	289-293
ÇİFTÇİLERİN FARKLI ÜRETİM TEKNİKLERİNİ UYGULAMA KONUSUNDAKİ DÜŞÜNCELERİ (TOKAT İLİ KAZOVA YÖRESİ ÖRNEĞİ)	
Salih BARIŞIK & Mücella BURSAL & Berrak TEKGÜN	294-302
EKONOMİK REFAH YÜKSELİŞİNDE MİLLİ GELİR-KİŞİSEL SERVET ETKİSİ TARTIŞMASI	
Mücella BURSAL & Şerife GÖÇER & Mehtap BULUT DENİZ	303-306
CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ ÖĞRENCİLERİNİN GELİR VE TÜKETİM İLİŞKİSİ ÜZERİNE EKONOMETRİK BİR İNCELEME	
Aliyakezi YİDİRESİ & Eyyup ECEVİT	307-318
SEÇİLMİŞ DEĞİŞKENLER VE YAŞLANMANIN SAĞLIK HARCAMALARINA OLAN ETKİSİ: KIRILGAN BEŞLİ ÖRNEĞİ	
Demet EROL & Ahmet Sencer KAHRAMAN	319-328
BEYPAZARI VE SAFRANBOLU'DA KÜLTÜR TURİZMİNİN YEREL EKONOMİK KALKINMAYA ETKİSİ	
Salim ÜRE & Khatereh SADEGHZADEH & Çağatay KARAKÖY & Ömer Selçuk EMSEN	329-335
GEÇİŞ EKONOMİLERİNDE SİYASAL ÖZGÜRLÜK ÜZERİNE EKONOMİK BÜYÜME VE DIŞA AÇIKLIĞIN ETKİLERİ	
Salim ÜRE & Khatereh SADEGHZADEH & Çağatay KARAKÖY & Ömer Selçuk EMSEN	336-344
OECD ÜLKELERİNDE BORSA VE EKONOMİK ÖZGÜRLÜK İLİŞKİLERİ	
Hakan AKYURT	345-354
ORDU İL MERKEZİNDEKİ SEYAHAT ACENTESİ SEÇİM KRİTERLERİNİN BELİRLENMESİ: ANALİTİK HİYERARŞİ SÜRECİ YÖNTEMİ İLE UYGULAMA	
Mehmet AYTEKİN & Mehmet ORHAN	355-364
LOJİSTİK YATAY İŞBİRLİĞİ YÖNETİŞİM MEKANİZMALARI	

Mehmet AYTEKİN & Mehmet ORHAN LOJİSTİK YATAY İŞBİRLİĞİ KOLAYLAŞTIRICILARI	365-370
Yusuf AKGÜL TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜNDE TAKİBE DÜŞEN KREDİLERİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER	371-377
Yusuf AKGÜL ENTROPİ VE EDAS YÖNTEMLERİ İLE ZİRAAT BANKASININ 2007-2017 YILLARI ARASINDAKİ PERFORMANSININ ANALİZ EDİLMESİ	378-385
Yüksel AYDIN TÜRKİYE'DE HAYAT DIŞI SİGORTA ŞİRKETLERİNİN FİNANSAL PERFORMANSINI BELİRLEYEN FAKTÖRLER	386-393
Yüksel AYDIN ÇOK KRİTERLİ KARAR VERME TEKNİKLERİYLE TÜPRAŞ FİRMASININ 2009-2017 YILLARINA İLİŞKİN PERFORMANSININ ÖLÇÜMÜ	394-401
Mehmet ELA TÜRKİYE EKONOMİK VE PARASAL BİRLİK'E GİREBİLİR Mİ? MALİ VE POLİTİK BİR ANALİZ	402-411
Hüdaverdi BIRCAN & Gülay DEMİR KRİTER AĞIRLIKLANDIRMA MODELİ VE BİR UYGULAMA: BEST-WORST METHOD (BWM)	412-417
Hüdaverdi BIRCAN & Gülay DEMİR KRİTER AĞIRLIKLANDIRMA MODELİ VE BİR UYGULAMA: FULL CONSISTENCY METHOD (FUCOM)	418-426
Osman Kubilay GÜL & Merve Nil CANKURTARAN SOĞUK SAVAŞIN ENTELEKTÜEL CEPHESİ: BOBBY FİSCHER – BORİS SPASSKY SATRANÇ MAÇI	427-435

ÇİFTÇİLERİN FARKLI ÜRETİM TEKNİKLERİNİ UYGULAMA KONUSUNDAKİ DÜŞÜNCELERİ (TOKAT İLİ KAZOVA YÖRESİ ÖRNEĞİ) FARMERS' THOUGHTS ON APPLYING DIFFERENT PRODUCTION TECHNIQUES (TOKAT PROVINCE KAZOVA REGION EXAMPLE)

Bilge GÖZENER

Doc. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Serkan YILDIRIM

Ziraat Mühendisi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi

ÖZET

Değişen ve gelişen günümüz dünyası her alanı etkilediği gibi işletmelerde etkilenmektedir. Tarımsal işletmelerin vazgeçilmez ögesi olan çiftçilerinde bu değişime uyum sağlaması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda, çiftçiler farklı üretim tekniklerini kullanarak işletmelerdeki karlılığı ve üretim faaliyetlerini daha verimli hale dönüştürme şansına sahip olmaktadır. Bu çalışmada Tokat ilinde tarımsal faaliyetin yoğun olarak yapıldığı Kazova bölgesinde 6 köy (Büyükbağlar, Küçükbağlar, Akyamaç, Emirseyit, Guryıldız, Kemalpaşa) araştırmanın ana popülasyonunu oluşturmuştur. Kayıtlı çiftçilerin %20'si (105) ile görüşülerek yapılan anketlerden elde edilen veriler frekans ve yüzde dağılımlarıyla yorumlanmaya çalışılmıştır.

Araştırmada üreticilerin %83'ünün farklı üretim tekniklerine açık olduğunu belirtmesine rağmen diğer sorulara verdikleri cevaplar ile bu durumun çeliştiği gözlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İşletme Karlılığı, Üretim Faaliyetleri, Farklı Üretim Teknikleri

ABSTRACT

Today's changing and developing world affects all fields; also, enterprises are affected by it. The necessity of the farmers who are the essential parts of agricultural enterprises to harmonize with this change has emerged. Accordingly, farmers have the chance to transform the profitability and production activities in enterprises into more efficient ways by using different production techniques. In this study, 6 villages (Buyukbaglar, Kucukbaglar, Akyamac, Emirseyit, Guryildiz, Kemalpaşa) in Kozova region of Tokat province, where agricultural activities are heavy, form the main population of the study. The data collected from the surveys conducted by interviewing 20% (105) of the registered farmers were tried to be interpreted with their frequency and percentage distributions.

Although 83% of the producers told that they are open to different production techniques, it was observed in the study that this situation contradicts with the answers given for the subsequent questions.

Key Words: Profitability of the Enterprise, Production Activities, Different Production Techniques

1. Giriş

Tarım; bitkisel ve hayvansal ürünlerin üretilmesi, bunların kalite ve verimlerinin yükseltilmesi, bu ürünlerin uygun koşullarda muhafazası, işlenip değerlendirilmesi ve pazarlanmasını ele alan bir bilim dalıdır (www.ankaratb.org.tr /Tarımın Tarihsel Gelişimi, 18.05.2019 15.36). Tarımın geçmişi günümüzden 10.000 yıl öncesine dayanmakta olup, ilk tarım örneklerinin ardından, zamanla birçok toplumun arasındaki etkileşimin bir sonucu olarak tüm dünyada yaygınlaşmış olduğu görülmektedir (www.ankaratb.org.tr /Tarımın Tarihsel Gelişimi, 18.05.2019 15.36). 18. yüzyılda İngiltere başta olmak üzere batı dünyasında büyük bir Sanayi Devrimi yaşanmıştır. Bunun sonucu olarak nüfusun şehirlerde toplanması nedeniyle ticari olarak tarımsal üretimin önem kazandığı görülmüştür. Ardından 1960'lı yıllarda başlatılan "Yeşil Devrim" denilen tarım teknikleri ile ürünlerde %100'e varan artışlar sağlanmıştır. Üretimdeki bu patlama yüzyılın en önemli teknolojik gelişmelerinden biri olarak kabul edilmektedir. Ancak, bu tarım teknikleri ekosistemin çok hızlı bir şekilde bozulmasına neden olduğu için, sürdürülemez bir gelişmenin eşiğine gelinmiştir (Ak, 2004). Değişimin eskiye göre daha hızlı olduğu günümüz dünyasında, işletmelerin rekabetçi bir ortamda yaşamlarını devam ettirebilmek, verimliliğini ve karlılığını artırabilmek, yeni pazarlara girebilmek, mevcut pazarlarda büyümeyi devam

ettirebilmek için kullanabilecekleri en önemli araçlardan biriside üretimde çeşitli farklılıklardır. Tarımsal üretim tekniklerindeki yenilikler üretici ve ailesine ulaştırıldığı takdirde, çiftçi ailesinin refah düzeyinin artmasına katkıda bulunmaktadır. Tarımın ve tarımda çalışan üreticinin gelişmesi, bilgilerin donanımının sağlanması ülke ekonomisinin kalkınması için önemli bir yere sahiptir. Bu çalışmada tarımsal üretim potansiyeli oldukça yüksek olan Tokat ili Kazova bölgesindeki çiftçilerin farklı üretim tekniklerine hakkındaki düşünceleri incelenmeye çalışılmıştır.

2. Materyal Ve Yöntem

Bu araştırmanın ana materyalini Tokat Tarım ve Orman Bakanlığı İl Müdürlüğü çalışanları ile görüşülerek araştırma bölgesi olarak seçilen Kazova Bölgesindeki yoğun olarak tarımsal üretim yapan 6 köy (Büyükbağlar, Küçükbağlar, Akyamaç, Emirseyit, Güryıldız, Kemalpaşa) araştırmanın ana popülasyonunu oluşturmuştur. Bu köylerdeki Çiftçi Kayıtlı Sistemine kayıtlı 524 çiftçi olduğu tespit edilmiş ve bu çiftçilerin ise % 20'si (105) ile görüşülmüştür. 105 çiftçi ile yapılan anketlerden elde edilen veriler frekans ve yüzde dağılımları ile yorumlanmaya çalışılmıştır.

3. Araştırma Bulguları

Çiftçilerin demografik ve sosyo-ekonomik özellikleri çizelge 1 sunulmuştur. Görüşülen çiftçilerin %8.57'si 21-30 yaş, %48.57'si 31-50 yaş %35,24' ü 51-65 yaş aralığında, %7.62 si 65 yaş ve üzerinde bulunmaktadır. Popülasyonun yaş ortalaması 49,07 dir. Görüşülen çiftçilerin çoğunluğunu 31-65 yaş aralığında olduğu, okuryazarlıkta da ilkökul ve ortaokul mezunu kişilerin ön planda olduğu görülmektedir. Çiftçilerin %78,10' u sadece geçimini çiftçilik yaparak geçinirken bunu %13,33 ile çiftçilik yaparken aynı zamanda işçi olarak çalışanlar takip etmektedir. Çiftçiliğin yanında aynı zamanda esnaflık yapanlar popülasyonun % 3,81'ini serbest meslekle uğraşanlar %2,86 emekliler ve memurlar ise %0,95'ini oluşturmaktadır (Çizelge 1).

Çizelge 1 Çiftçilerin Yaş Aralığı

		Frekans	%
Yaş Aralığı	21-30 yaş arası	9	8,57
	31-50 yaş arası	51	48,57
	51-65 yaş arası	37	35,24
	65+	8	7,62
	TOPLAM	105	100,00
Eğitim Durumu	Okuryazar değil	3	2,86
	Okuryazar	4	3,81
	İlkokul	46	43,81
	Ortaokul	29	27,62
	Lise	21	20,00
	Önlisans	1	0,95
	Lisans	1	0,95
	TOPLAM	105	100
Meslek Dağılımı	Çiftçi	82	78,10
	Esnaf	4	3,81
	İşçi	14	13,33
	Memur	1	0,95
	Serbest Meslek	3	2,86
	Emekli	1	0,95
	TOPLAM	105	100

Üreticilerin faaliyet alanları incelendiğinde yalnız bitkisel faaliyette bulunanlar %40,95 yalnız hayvansal faaliyette bulunanlar %6,67 hem bitkisel hem hayvansal faaliyette bulunanlar %52,38' ini oluşturmaktadır (Çizelge 2).

Çizelge 2 Çiftçilerin Faaliyet Alanları Dağılımı

	Frekans	%
Bitkisel Alan	43	40,95
Hayvansal Alan	7	6,67
Karma	55	52,38
Toplam	105	100,00

Üreticiler farklı üretim tekniklerini %82,86'sı (87 kişi) uygulayaabileceklerini belirtmişlerdir. Tarımsal yenilikleri takip kaynakları incelendiğinde en fazla tarım teşkilatı elemanlarıyla olduğu, bunu sırasıyla görsel basın, ziraat odaları, internet, köydeki diğer çiftçiler, üretici birlikleri ve özel firmaların olduğu görülmektedir (Çizelge 3).

Çizelge 3 Üreticilerin tarımsal yenilikleri takip kaynakları

Tarım teşkilatı elemanları	41	39,05
Görsel basın	35	33,33
Köydeki diğer çiftçiler	10	9,52
İnternet	26	24,76
Yazılı basın	0	0,00
Üniversite	0	0,00
Özel firma ve bayiler	7	6,67
Muhtar	0	0,00
Üretici birlikleri	8	7,62
Ziraat odası	33	31,43

*Birden fazla tercih yapıldığı için %100'ü aşmaktadır.

Üreticilerin %60,95'i (64 kişi) sertifikalı tohum kullanmamaktadır. Kullanmayanlar maliyeti yüksek bulmakta, gerek görmemekte ve riskli bulmaktadır (Çizelge 4). Sertifikalı tohum kullanmak isteyecekleri durumları da devlet destek vermesi halinde uygulayaabileceklerini bunu da sırasıyla maliyeti düşürüldüğünde yaygınlaştırıldığında, çevresindeki üreticilerin faydasını gördüğünde ve ilgili kuruluşların tanıtım yapması sonucu görülmektedir (Çizelge 5).

Çizelge 4 Üreticilerin sertifikalı tohum kullanmama nedenleri

	Frekans	%
Maliyeti yüksek	14	34,15%
Hiç Denemedim Riskli Geliyor	15	36,59%
Gerek görmüyorum	12	29,27%
TOPLAM	41	100,00%

Çizelge 5 Üreticilerin sertifikalı tohum kullanmak isteyecekleri durumlar

	Frekans	%
Devlet destek verirse	12	29,27%
Maliyeti düşürülürse	11	26,83%
Yaygın duruma gelirse	4	9,76%
Çevremde faydasını görürsem	11	26,83%
İlgili kuruluşların tanıtım yapmasıyla	3	7,32%
TOPLAM	41	100,00%

Üreticilerin %63,81'i (67 kişi) damla sulama sistemi uygulamasını kullanmaktadır. Bu sistemi uygulamayanların nedenleri arazinin söz konusu uygulama için uygun olmadığını, maliyetini yüksek bulduğunu, bu sisteme gerek görmediğini ve diğer nedenler olduğu görülmektedir (Çizelge 6).

Çizelge 6 Üreticilerin damla sulama sistemini uygulamama nedenleri

	Frekans	%
Arazim söz konusu uygulama için uygun değil	9	23,68%
Gerek görmüyorum	6	15,79%
Maliyeti yüksek	16	42,11%
Diğer	7	18,42%
TOPLAM	38	100,00%

Üreticilerin damla sulama uygulaması için isteyecekleri durumlarda öncelikle maliyetin düşürülmesi ardından da devletin destek vermesi bunları sırasıyla çevremde faydasını görmesi, yaygın duruma getirilmesi ve ilgili kuruluşların tanıtımını yapmasının izlediği görülmektedir (Çizelge 7).

Çizelge 7 Üreticilerin damla sulama uygulamak isteyecekleri durumlar

	Frekans	%
Devlet destek verirse	11	28,95
Maliyeti düşürülürse	22	57,89
Yaygın duruma gelirse	2	5,26
Çevremde faydasını görürsem	2	5,26
İlgili kuruluşların tanıtım yapmasıyla	1	2,63

*Birden fazla tercih yapıldığı için %100'ü aşmaktadır.

Üreticilerin topraksız tarım uygulamasından %58,10'u (61 kişi) haberdar iken hiç biri uygulamamıştır. Uygulamaları için sırasıyla; devlet desteklemeleri, ilgili kuruluşların tanıtımını yapması, yaygın duruma getirilmesi gerektiği, çevresinde uygulayanlardan faydasını görmesi ve ilgili kurumların tanıtımının yapılmasını beklediği görülmektedir (Çizelge 8).

Çizelge 8 Üreticilerin topraksız tarımı uygulamak isteyecekleri durumlar

	Frekans	%
Devlet destek verirse	29	70,73
Maliyeti düşürülürse	12	29,27
Yaygın duruma gelirse	26	63,41
Başkasında faydasını görürsem	16	39,02
İlgili kuruluşların tanıtım yapmasıyla	22	53,66
TOPLAM	105	256,10

*Birden fazla tercih yapıldığı için %100'ü aşmaktadır.

Üreticilerin alternatif yeni bir ürünü yetiştirme konusunda %64,76'sı (68 kişi) yetiştirebileceğini, yetiştirmek istemeyenler maliyetin yüksek olmasını, verimini riskli görmesi, gerek görmemesi, fazla ilaç gerekliliği düşüncesi ve Pazar kaygısının olması nedenleri görülmektedir (Çizelge 9).

Çizelge 9 Üreticilerin alternatif yeni bir ürünü yetiştirmek istememe nedenleri

	Frekans	%
Maliyeti yüksek	2	5,41
Verimi riskli olabilir	23	62,16
Gerek görmüyorum	5	13,51
Çok fazla ilaç gerektirir	0	0,00
Pazar Kaygım Var	7	18,92
TOPLAM	37	100,00

Üreticiler alternatif yeni bir ürünü yetiştirmeleri için devlet desteğinin olmasını, maliyetin düşürülmesi gerektiğini, yaygınlaştırılmasını, diğer çiftçilerden karlı olduğunu duyması gerektiğini ve konuyla ilgili yeterli bilgilendirmenin yapılması durumunda uygulayacağı görülmektedir (Çizelge 10).

Çizelge 10 Üreticilerin alternatif yeni bir ürünü yetiştirmek isteyeceği durumlar.

	Frekans	%
Devlet destek verirse	7	18,92%
Maliyeti düşürülürse	5	13,51%
Yaygın duruma gelirse	14	37,84%
Diğer çiftçilerden karlı olduğunu duyarsam	8	21,62%
Konu İle ilgili Yeterli Bilgilendirme Yapılırsa	3	8,11%
TOPLAM	37	100,00%

Üreticilerin %57,14'ü (60 Kişi) hayvansal üretimde faaliyet alanı değiştirebileceği bunu da devlet desteklemesi olursa, maliyet düşürülürse, yaygınlaştırılırsa ve karını gördüğü zaman yapabilecekleri görülmektedir (Çizelge11).

Çizelge 11 Üreticilerin hayvansal üretimde faaliyet alanını değiştirmek isteyecekleri durumlar

	Frekans	%
Devlet destek verirse	34	32,38%
Maliyeti düşürülürse	11	10,48%
Yaygın duruma gelirse	8	7,62%
Karını Görürsem	52	49,52%
TOPLAM	105	100,00%

4.Sonuç ve Öneriler

Araştırma sonuçlarına göre üreticilerin %83'ü farklı üretim tekniklerine açık olduğunu belirtmiş fakat yapılan anketlerde alınan cevaplar ile bu sonucun çeliştiği görülmektedir. Üreticilerin üretimdeki farklılıkları duyup bunları uygulamadıkları devlet tarafından destekleme yapıldığında, maliyetlerin düşürüldüğü takdirde, karlılığını gördüğü takdirde uygulayacaklarını belirtmişlerdir. Artan nüfus gereksinimlerini karşılamak üzere yoğun şekilde yapılan faaliyetler dolayısıyla sınırlı bir kaynak olan topraktan daha fazlasını alabilmek için gelişmiş teknolojilere ihtiyaç duyulmaktadır. Dolayısıyla tarımın yeniden yapılandırılması yeni tarım tekniklerinin uygulanması alternatif enerji kaynaklarından yararlanılması, farklı üretim tekniklerinin geliştirilmesi ve tarımsal yeniliklerin yoğun bir şekilde kullanılması beklenmektedir. Bu doğrultuda üreticilere verilen yayım çalışmalarına ağırlık verilerek tarımdaki yeni üretim tekniklerini üreticilerin takibi sağlanarak destek ve teşviklerle uygulama aşamasına geçilmesinin takipçisi olunmalıdır. Devletin örnek üretim alanları her bölgeye kurularak çiftçilere uygulamalı olarak eğitim verilip karlılığını, faydasını bizzat görmeleri sağlanmalıdır. Böylece etkili üretim sağlanarak topraktan optimum seviyede fayda sağlanmış olacaktır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

1. www.ankaratb.org.tr /Tarımın Tarihsel Gelişimi, 18.05.2019 Erişim: 15.36
2. Ak, İ, 2004. Apolyont doğal tarım ve hayvancılık projesi. I. Uluslararası organik hayvansal üretim ve gıda güvenliği kongresi. 28 Nisan-1 Mayıs, 2004, s.144
3. www.ankaratb.org.tr /Tarımın Tarihsel Gelişimi, 18.05.2019 Erişim: 15.36

EKONOMİK REFAH YÜKSELİŞİNDE MİLLİ GELİR-KİŞİSEL SERVET ETKİSİ TARTIŞMASI DISCUSSION OF NATIONAL INCOME-PERSONAL WEALTH EFFECT IN THE ECONOMIC WELFARE INCREASE

Salih BARIŞIK

Prof. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Mücella BURSAL

Öğr. Gör., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

Berrak TEKGÜN

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

ÖZET

Ekonomi politikasının temel amacı milli gelir seviyesini artırmaktır. Daha çok üretmek ve tüketmek anlamına gelen milli gelir artışı insanoğlunun mutluluk-ekonomik refahını yükseltecektir. Ülkelerin refah düzeyini yansıtan elde ettikleri kişi başına milli gelir mi, yoksa o ülke bireylerinin sahip olduğu kişi başına servet varlığı mı sorusu son yıllarda ilgi çeken konulardan olmuştur. Bir ülkedeki kişisel servetin (1 milyon dolardan daha fazla servet sahibi olan kişi sayısı dolaylı ölçü olarak kullanılıyor) ölçü olarak kullanımı Dünya Bankasının 2018 tarihli raporunda ekonomik gelişme ve sürdürülebilirlik için GSYİH yerine kişisel servetin kullanımıyla ön plana çıkmıştır. Çalışmamızda ekonomik büyüme ölçütlerinden bahsedilip, kişi başına servet ve toplam servet kavramlarına değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kişisel Servet, Toplam Servet, Milli Gelir, Ekonomik Büyüme

ABSTRACT

The main purpose of economic policy is to increase the level of national income. Increasing the national income, which means producing and consuming more will increase the happiness-economic welfare of human beings. The question of whether the national income per capita or the wealth per capita possessed by the individuals of the country, reflects the welfare level of the countries, has been of interest in recent years. The use of personal wealth in a country (the number of people with a wealth of more than \$ 1 million is used as an indirect measure) as a measure came to the fore with the use of personal wealth rather than GDP for economic development and sustainability in The World Bank's 2018 report. In our study, economic growth criteria were explained and the concepts of per capita wealth and total wealth were discussed.

Keywords: Personal Wealth, Total Wealth, National Income, Economic Growth.

1.GİRİŞ

Bu bölümde ülkelerin ekonomik performansını belirlemede kullandıkları ekonomik göstergelerden bahsedilip bu göstergelere ek olarak son yıllarda gündeme gelen toplam servet ve kişisel servet kavramlarının dünyada ki durumuna değinilecektir. Bu çalışma kişisel servet, toplam servet ve milli gelir değişkenleri ele alınarak ülkelerin ekonomik refah üzerindeki etkisini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda çalışmanın kapsamı dünya genelinde yüksek kişisel servete sahip ülkeleri içermektedir. Ekonomik büyüme, kişi başına gelir ilişkisini inceleyen hem teorik hem ampirik oldukça fazla çalışma literatürde mevcut olmasına rağmen kişisel servet bağlamında ülkelerin refah incelemesi üzerine bir çalışma henüz literatürde bulunmamaktadır. Çalışmamız hem literatürdeki bu açığı kapatmak hem ülkeler bazında uygulanacak politika önerileri sağlamak hem de yeni yapılan çalışmalara da yol açmak niteliğinde olduğundan önem arz etmektedir.

1.1. EKONOMİK BÜYÜME ÖLÇÜTLERİNDEN MİLLİ GELİR, KİŞİ BAŞINA GELİR, KİŞİSEL SERVET KAVRAMLARI

Ekonomik büyüme temelde, bir ekonominin üretim hacminde dönemler itibarıyla meydana gelen artış olarak tanımlanmaktadır. Bir ülkedeki üretim hacmindeki artış göstergelerinden önemli bir tanesi de Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'daki (GSYH) değişimlerdir (Turan, 2008, s. 11).

Temel ekonomik büyüme göstergesi olarak Milli gelir artışı ele alınmaktadır. “Milli gelir”, bir ülke ekonomisinde ekonomik faaliyetlere katılan üretim faktörlerinin belirli bir sürede, genel olarak bir yıllık süre içinde, elde ettikleri gelirler toplamını ifade eder. Milli gelir, bir ülkenin ekonomik refah düzeyini gösterir. Milli gelirle bağlantılı başka kavramlar da söz konusudur. Bunlardan “gayri safi milli hâsıla (GSMH)”, bir ülke ekonomisinin bir dönemde üretmiş olduğu mal ve hizmetlerin parasal değerlerinin toplamını verir. Yani toplumun içinde tüm üretim faktörlerinin birlikte yaratmış oldukları mal ve hizmetlerin piyasa fiyatları ile miktarlarının çarpımları toplamı GSMH’yi vermektedir. Diğer bir gösterge ise “Kişi başına milli gelir”dir. Kişi başına milli gelir, ülkenin refah seviyesi hakkında daha iyi fikir veren bir kavramdır. Bunun için milli gelir o ülkenin nüfus miktarına bölünür ve kişi başına milli gelire ulaşılır.

Ekonomik büyüme gelişmiş ülkeler kadar gelişmekte olan ülkeler açısından da önem taşıyan bir konudur. Ancak gelişmiş ülkeler ekonomik büyüme, diğer bir ifadeyle reel GSYH’nin yıllar itibariyle değişimine önem verirken, gelişmekte olan ülkeler ekonomik büyüme kavramından ziyade, ekonomik kalkınma kavramına önem vermektedir. Ekonomik kalkınma, ekonomik büyümeyi de kapsayan bir kavram olmasının yanında, ekonomik büyümeye ek olarak toplumdaki gelir dengesizliklerinin azaltılması, işsizliğin azaltılması, ekonomik ve sosyal kurumların modernleştirilmesi gibi ekonomik olduğu kadar sosyal ve siyasal alanları da kapsamaktadır (Seyidoğlu, 2006, s. 829).

Son yıllarda ekonomik büyüme ölçütlerinden bir diğeri de servet kavramıdır. Servet genellikle parayla, tasarruflarla, yatırımlarla, sahip olunan evle, arabayla ya da finansal sermayenin başka biçimleriyle ilişkilendirilir. Bir kişinin veya bir hane halkının serveti, sahip oldukları mal varlıklarıyla ölçülür. Ancak bir kişinin toplam serveti (ya da net serveti) aynı zamanda borçları da içerir. Bu sayede gelir kavramından farklılaşmaktadır. Gelir, akım değişkenken, servet stok değişkendir. Servet, geçmiş harcamaların ve gelirin sonucudur ve aynı zamanda, yatırım, tasarruf ve tüketime ilişkin kararlardan ve miras tarafından etkilenmektedir. Net servet, gelirle güçlü bir ilişki içerisindedir, örneğin yüksek gelir elde eden kişiler, daha fazla tasarruf yapma eğilimindedirler ve bunun sonucunda daha fazla servet biriktirebilirler. Servet, gelirden daha adaletsiz bir şekilde dağılmış olmasına rağmen, servet eşitsizliği, gelir eşitsizliği ile doğrudan ilişkilidir. Servet olarak görülen varlık türleri; arazi, gayrimenkul, tarımsal varlıklar, taşıtlar, nakit para tasarrufları, hayat sigortası birikimleri, emeklilik fonları ve kişisel mülkleri kapsamaktadır (Staunton, 2015, s. 4). Credit Suisse’in servet tanımı, hem mali hem de mali olmayan varlıkları kapsamaktadır. Mali varlıklar yatırım yapılan borç senetleri, hisse senetleri ve nakdi içermektedir. Mali olmayan varlıklar ise ağırlıklı olarak konut ve arsadan oluşan gayrimenkul, küçük işletmeler ve çiftlikleri kapsamaktadır.

1.2. DÜNYADAKİ TOPLAM KÜRESEL SERVET, KİŞİSEL SERVET ARAŞTIRMALARI

Ülkelerin ekonomik performansını ve refahını analiz etmek için en çok milli gelir ve kişi başına milli gelir rakamları kullanılır. Servet kavramı ise genellikle göz ardı edilen bir hesaplama yöntemidir. Son yıllarda başta dünya bankası olmak üzere pek çok uluslararası kuruluş tarafından ülkelerin gerçek zenginliğini ortaya koymak için millî servet ya da kişi başına servet kavramları önemli bir gösterge olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Dünya Bankası tarafından yayınlanan ülkelerin değişen serveti 2018 başlıklı rapora göre son yirmi yılda küresel servet önemli ölçüde artmıştır. GSYİH gibi geleneksel ölçütlerin ötesine geçen bu rapor, ülkelerin ekonomik ilerleme ve sürdürülebilirliklerini değerlendirmede servet kavramını kullanmıştır. Bu rapor 1995- 2014 yılları arasındaki dönem için doğal sermaye, beşeri sermaye(bir kişinin ömrü boyunca elde ettiği kazançlar), üretilen sermaye, ve net yabancı varlıklar gibi bileşenleri baz alarak ülkelerin servetlerini takip etmektedir. Raporun bulgularına göre toplam servet içerisinde en büyük bileşeni beşeri sermaye oluştururken, doğal sermaye düşük gelirli ülkelerdeki servetin neredeyse yarısını oluşturmaktadır. Dünya Bankası Grubu Başkanı Jim Yong Kim dünya genelindeki ülkelerin beşeri ve doğal sermaye oluşturup geliştirmeleri halinde sürdürülebilir ve güvenilir kalkınmanın mümkün olacağını söylemektedir. Doğal sermaye küresel servetin onda birini oluştururken, düşük gelirli ülkeler arasında servetin en büyük bileşeni olmaya devam etmektedir.

Kaynak: (<https://www.worldbank.org/tr/news/press-release/2018/01/30/world-bank-report-finds-rise-in-global-wealth-but-inequality-persists>)

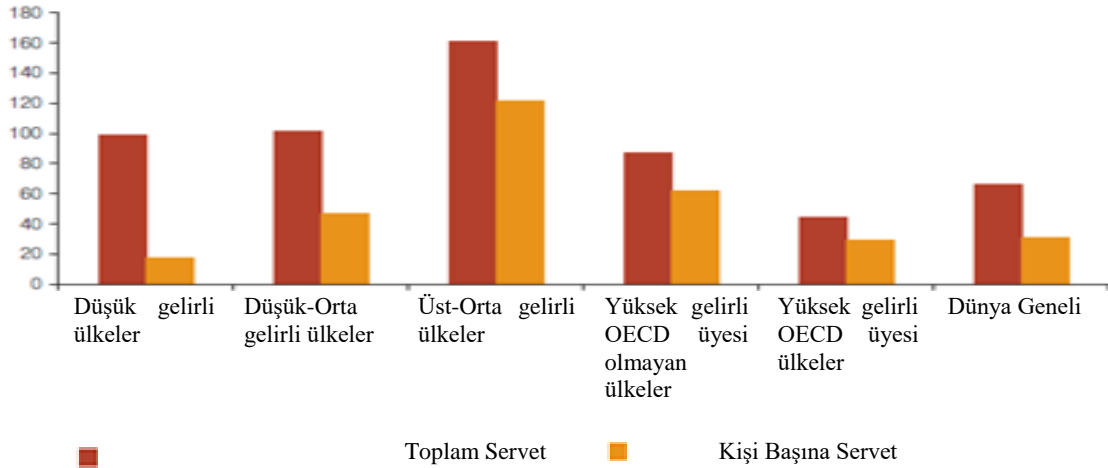
Tablo 1: 1995-2014 yılları arası kişi başına servet (zenginlik) ve ülkelerin toplam servet payından aldıkları oranlar

Yüzde payları	1995	2000	2005	2010	2014
Düşük gelirli ülkeler	1	1	1	1	1
Düşük-Orta gelirli ülkeler	5	5	5	6	6
Üst-Orta gelirli ülkeler	14	14	15	20	22
Yüksek gelirli OECD üyesi olmayan ülkeler	6	5	6	7	7
Yüksek gelirli OECD üyesi ülkeler	75	75	73	67	65
Dünya Geneli	100	100	100	100	100
Kişi başına servet (ABD \$)	1995	2000	2005	2010	2014
Düşük gelirli ülkeler	11,601	10,435	10,240	11,802	13,629
Düşük-Orta gelirli ülkeler	17,718	16,745	19,426	23,675	25,948
Üst-Orta gelirli ülkeler	51,142	57,623	66,224	93,811	112,798
Yüksek gelirli OECD üyesi olmayan ülkeler	163,827	163,232	194,243	241,224	264,998
Yüksek gelirli OECD üyesi ülkeler	547,419	614,791	653,078	672,866	708,389
Dünya Geneli	128,929	138,064	145,891	158,363	168,580

Kaynak: Dünya Bankası hesaplamaları (2018).

Yukarıdaki tablo 1’de kişi başına servet dağılımları incelendiğinde ise, 1995-2014 yıllarını kapsayan dönemde ilk sırada 547,419 \$-708,389 \$ aralığına sahip olarak yüksek gelirli OECD ülkeleri grubu yer almaktadır. İkinci sırada bu sefer yüksek gelirli OECD üyesi olmayan ülke grubu 163,827\$-264,998\$ kişi başına gelirle yer almıştır. Diğer sıralamada ise üst- orta gelirli ülkeler 51,142-112,798\$, düşük orta gelirli ülkeler 17,718-25,948\$ ve son olarak da düşük gelirli ülkeler 11,601-13,629\$ kişi başına gelir ile sıralama sonlanmaktadır. Gelir ve servet dağılımı arasında karşılıklı bir neden-sonuç ilişkisi bulunmaktadır. Eşit olmayan servet dağılımının en büyük nedeni önceki dönemde eşitsiz gelir dağılımının varlığıdır. Eşitsiz servet dağılımı izleyen dönemde gelir dağılımının daha eşitsiz olmasına neden olmaktadır. Her iktisadi birim için elde edilen faktör gelirlerinin aynı derecede harcanmayan kısmı servet olarak adlandırılmaktadır. Bu yönüyle servet biriktirme konusunda tüketimden vazgeçme anlamında bir fedakârlık gerekmektedir. Bu fedakârlık sonucunda harcanmayan kısım tasarrufları oluşturmakta, tasarruflar da yeni servet oluşumlarına yol açmaktadır. Tasarrufları belirleyen faktör, gelir düzeyidir. Düşük gelir gruplarında marjinal tüketim eğilimi daha yüksek iken, yüksek gelir gruplarında tasarruf eğilimi daha yüksektir. Yukarıdaki tablo 1’e bakıldığında, 1995-2014 dönemini kapsayan dünya genelinde ülkelerin toplam servet payından aldıkları yüzdeler belirtilmiştir. Bu rakamlara göre dünya genelinde en yüksek toplam servet payına sahip ülke grubu mevcut yıllarda %75-65 oran aralığı ile yüksek gelirli OECD üyesi ülkelerdir. Bu sıralamayı ikinci olarak üst-orta gelire sahip ülke grupları izlemektedir bu ülkeler ise yine aynı dönem içerisinde %14-22 oranına sahiptir. Daha sonra bu sıralama yüksek gelirli OECD üyesi olmayan ülkeler, düşük orta gelirli ülkeler ve düşük gelirli ülkeler olarak sıralamada yerini almıştır (Dünya Bankası hesaplamaları, 2018).

Tablo 2: toplam servetteki ve kişi başı servetteki değişim, 1995-2014 yılları



Kaynak: World bank calculations 2018.

Tablo3: 2014 yılı Varlık ve Bölge Türüne Göre Zenginlik

Varlığın Türü	Düşük gelirli ülkeler (%)	Alt-orta gelirli ülkeler (%)	Üst-orta gelirli ülkeler (%)	Yüksek gelirli Sigara OECD ülkeler (%)	Yüksek gelirli OECD ülkeler (%)	Dünya (%)
Üretilen sermaye	14	25	25	22	28	27
Doğal sermaye	47	27	17	30	3	9
İnsan sermayesi	41	51	58	42	70	64
Net dış varlıklar	-2	-3	0	5	-1	0
Toplam servet	100	100	100	100	100	100
Toplam servet (milyar dolar)	\$7,161	\$70,718	\$247,793	\$76,179	\$741,398	\$1,143,249
Kişi başına toplam servet	\$13,629	\$25,948	\$112,798	\$264,998	\$708,389	\$168,580

Kaynak: World Bank Colculations 2018

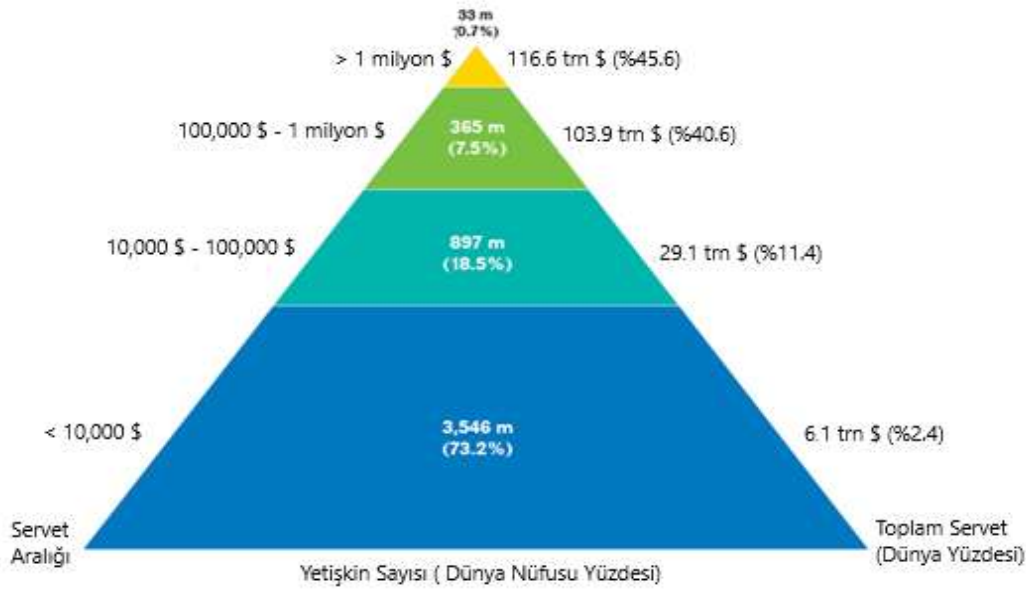
Servet gelirleri servet dağılımına göre tüketici birimleri arasındaki gelir dağılımının eşit veya eşitsiz olması sonucunu doğurur. Servet dağılımı incelendiğinde, nitelikli emek dağılımına nazaran, daha eşitsiz olduğu görülmektedir. Servet gelirleri emek gelirlerine oranla daha eşitsiz dağılmıştır. Emek niteliklerini artırabilmek için bütün imkânlar sağlansa bile sınırlıdır, oysa servet edinmek sınırsızdır. Ayrıca gelirler arası eşitsizliğin bir üst sınırı vardır. Gelersiz yaşamak mümkün olmadığına göre bu üst sınır aşılamaz. Gelir dağılımındaki eşitsizlik gibi servet dağılımında da az gelişmiş ekonomilerde çok büyük eşitsizlik vardır. Gelir ve servet dağılımındaki bu eşitsizlikler nedeniyle az gelişmiş ülkelerin iktisaden kalkınabilmeleri için yapmak zorunda oldukları köklü ekonomik ve sosyal reformlar bulunmaktadır. (Türk, s.298).

Yukarıdaki tablo 2 incelendiğinde görüldüğü gibi düşük gelirli ülkeler göstergelerinde toplam servette ve kişi başına servette değişimin dağılımı oldukça dengesiz ve eşitsiz olduğu görülmektedir. Bu servet dağılımındaki büyük dengesizlik yüksek gelirli OECD ülkeleri grubuna ulaşana kadar giderek azalmaktadır ve en az farka ulaşmaktadır. Yüksek gelirli ülkelerde zaten kişi başına gelir yüksek olduğu ve bu nedenle de tasarrufa yani servete yönelik yapıda oldukları için toplam ve kişi başına servet değişimlerinde fazla fark oluşmamaktadır. Toplam servet ve kişi başına servet arasındaki farkın en fazla olduğu yerler düşük gelirli ülkeler iken yüksek gelirli OECD ülkelerinde bu fark en aza inmektedir.

2014 yılı varlık ve bölge türüne göre zenginliğe bakıldığında birçok varlık türünü görmekteyiz. Hızla büyüyen, daha genç bir nüfusun “demografik temettüsü”, ancak her potansiyel yeni işçiye yatırım sağlamak için yeterliyse gerçekleştirilebilir. Yüksek nüfus artış hızları bu hedefi gerçekleştirmeyi zorlaştırmaktadır. Tablo 3 incelendiğinde doğal sermaye, 2014 yılında servetin yüzde 47'sini ve düşük-orta gelirli ülkelerde de servetlerin büyük bir bölümünü oluşturmaktadır (yüzde 27). Doğal sermaye tarihsel olarak tüm ülkeler için gelişimlerinin bir noktasında mevcut olan en bol varlık olmuştur. Düşük

gelir seviyesinde, ekonomiler büyük ölçüde göreceli olarak bol varlığın çevresine kurulmakta, geliri artırmak için genel olarak az bulunan varlıklara (üretilen ve insan sermayesine) yatırım yapmaktadır. Bu nedenle, düşük gelirli ülkelerin, gelişimleri için öncelikle doğal sermayeye güvenmeleri şaşırtıcı değildir. İnsan sermayesi, yüksek gelirli OECD ülkelerinde (ve sadece% 3 doğal sermayeli) zenginliğin yüzde 70'ine ulaşmaktadır, bu doğal sermaye miktarını azaltarak değil, özellikle insan sermayesi olmak üzere daha fazla üretken sermaye ekleyerek gerçekleşmektedir. Çünkü ekonomiler yalnızca beşeri sermaye, altyapı ve diğer üretilen sermaye ile birlikte üretim ve hizmetlere yönelik gıda ve barınak üretiminin geçiminin ötesine geçebilmektedir. Bunun istisnası, doğal sermayenin büyük bir varlık bileşeni olarak kaldığı Orta Doğu'daki yüksek gelirli petrol ve gaz üreticileri tarafından yönetilen OECD üyesi olmayan yüksek gelirli ülkelerdir (World Bank Colculation, 2018).

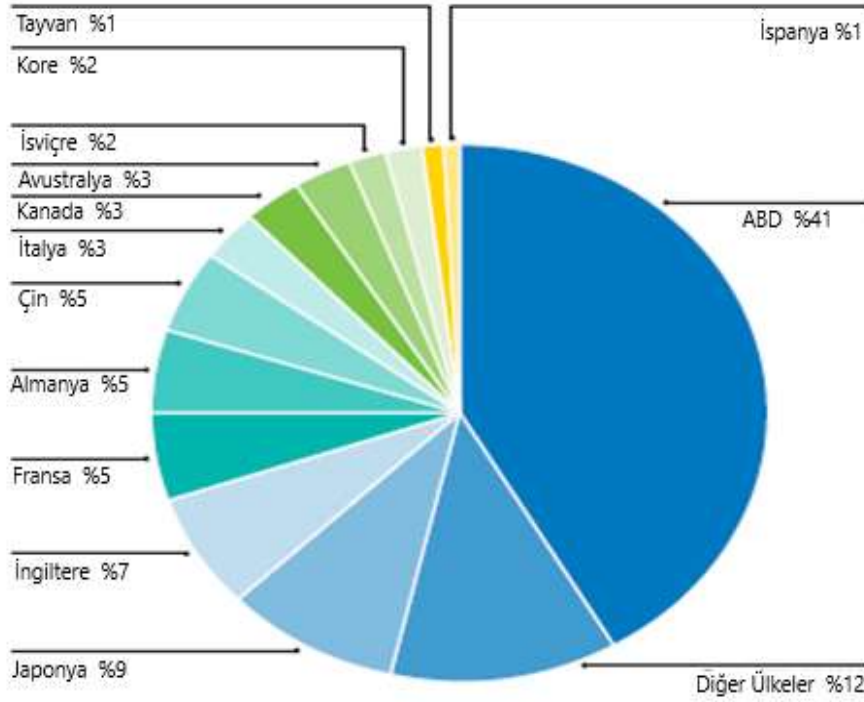
Şekil 1: Küresel Servet Piramidi (2016)



Kaynak: Credit Suisse Global Wealth Databook 2016.

Yukarıdaki şekil 1 Küresel Refah Piramidini göstermektedir. Piramidin en alt basamağı dünyada 10 000\$ 'ın altındaki 3,546 milyar kişiyi ifade etmekte ve aynı zamanda dünya nüfusunun %73.2 lik kısmını kapsamaktadır. Bu alan toplam dünya servetinin % 2,4 üne denk gelmektedir v3e toplam 6,1 trilyon \$ servete sahiplerdir. Piramidin bir sonraki kısmı 10000 ve 100000\$ arasında gelire sahip olan 897 milyon kişiyi kapsamakta ve bu da dünya nüfusunun % 18,5 'lik kısmına tekabül etmekte ve dünya toplam servet yüzdesinin % 11,4 üne denk gelerek toplam 29,1 trilyon \$ servete sahiplerdir.. Bir sonraki adım 100000 ve 1 milyon\$ arasında gelire sahip 365 milyon kişiyi kapsamakta ve dünya nüfusunun % 7,5'ini göstermektedir. Dünya toplam servetinin % 40,6 sına denk gelerek toplam servetleri 10,3 trilyon \$'dır. Piramidin en üst basamağı ise serveti 1 milyon\$'ın üstünde olan 33 milyon kişinin dünya nüfusunun %0,7'sine tekabül ettiği görülmektedir. Dünya toplam servetinin % 45,6 sına sahip olup toplam servetleri 116,6 trilyon \$ 'dır (Credit Suisse Global Wealth Databook, 2016).

Uluslararası yardım kuruluşu Oxfam'al göre en zengin % 1'lik dilime girenlerin, 2016'da küresel servetin yarısından fazlasına sahip olduğu belirtilmektedir. Bu kuruluşu göre 2014 yılında dünya nüfusunun %1'i içindeki yer alan sadece 80 kişinin toplam mal varlığı 1 trilyon 900 milyar dolar olarak hesaplanmıştır ve bu mal varlığı, dünyada yaşayan 3,5 milyar insanın mal varlığından daha fazladır. Daha çarpıcı bir ifadeyle 1 zenginin mal varlığı 43.750.000 fakirin mal varlığına karşılık gelmektedir.(E. Yaşar – M. Yaşar 9/4 (2017) 259-282)

Grafik 1: Dünyada 'ki Toplam Milyonerlerin Ülkeler Bazında Dağılımı(%)

Kaynak: Credit Suisse Global Wealth Databook 2016.

Dünya genelinde milyon dolar servete sahip olan ülkelerin toplam servet içerisinde aldıkları oranlar yukarıdaki tabloda gösterilmiştir. Grafiğe göre en fazla servet %41 ile ABD’de iken daha sonra %9 ile Japonya, %7 ile İngiltere, %5 Çin ve Almanya, %3 İtalya, Kanada, Avustralya, %2 pay ise Kore, İsviçre, % 1 pay ise Tayvan arasında paylaştırılmaktadır. Geriye kalan %12 ise Dünya’nın geri kalanında paylaştırılmaktadır.

Küresel servet sıralaması açısından ülkeler incelendiğinde sonuçlar tablo 4’te gösterilmektedir. Tablo ’da 2016 yılında ’ki milyonerlerin sayısı ve 2021 yılında beklenen milyonerlerin sayısı ve % değişimleri verilmektedir. Tabloya göre ABD’de 2016 yılında 13.554 milyoner var iken 2021 yılına gelindiğinde ise bu sayının %33 artarak 18.067’ye ulaşması beklenmektedir. Tabloya genel olarak bakıldığında 2016 yılında mevcut milyonerlerin sayısı 2021 yılına gelindiğinde yaklaşık olarak % 35 artacağı tahmin edilmektedir. Milyonerlerin sayısına bölgeler itibariyle baktığımızda ise daha farklı bir durum sergilenmektedir. En fazla milyoner sayısı 14.678 ile Kuzey Amerika bölgesinde, daha sonra 9.804 ile Avrupa Bölgesi ve 6.043 ile Asya Pasifik bölgesinde iken en az milyoner sayısı 136 ile Asya bölgesinde olduğu görülmektedir.

Tablo 4: 2016- 2021 Yılları Arası Ülkelerdeki Milyonerlerin Sayısı

Ülke ve Bölgeler	Sayı (Bin)		Değişim (%)
	2016	2021	
ABD	13,554	18,067	33
JAPONYA	2,826	3,602	27
İNGİLTERE	2,225	3,124	40
ALMANYA	1,637	2,131	30
FRANSA	1,617	2,114	31
ÇİN	1,590	2,749	73
İTALYA	1,132	1,426	26
KANADA	1,117	1,680	50
AVUSTRALYA	1,060	1,633	54
İSVİÇRE	716	816	14
KORE	679	955	41
İSPANYA	386	544	41
TAYVAN	356	489	37
BELÇİKA	307	447	45
HOLLANDA	287	378	32
İSVEÇ	285	376	32
DANİMARKA	240	335	39
AVUSTURYA	217	291	34
NORVEÇ	195	254	30
HİNDİSTAN	176	280	57
AFRİKA	136	196	44
ASYA-PASİFİK	6,043	8,372	39
ÇİN	1,590	2,749	73
AVRUPA	9,804	13,007	33
HİNDİSTAN	178	280	57
LATİN AMERİKA	502	708	41
KUZEY AMERİKA	14,678	19,747	35
DÜNYA	32,931	45,060	37

Kaynak: Credit Suisse Global Wealth Databook 2016.

Kişisel Servete Göre En Çok Milyarder İçeren İlk 10 Ülke

Dünya zenginlerinin paralarını yatırdığı ünlü İsviçre bankası Wealth-X 'in “Milyarder Sayımı 2019” raporunda dünyanın en iyi milyarderleri hakkındaki fikir ve eğilimleri ortaya koymaktadır. 2018'in sonunda, bir önceki yıla göre% 5,4 düşüşle 2.604 milyarder vardır. Dünyadaki bütün milyarderlerin toplam serveti, küresel ticaret gerilimleri, artan piyasa oynaklığı ve ekonomik büyümedeki yavaşlama nedeniyle geçtiğimiz yıl% 7 azalmıştır. Burada en fazla milyarder olan ilk 10 ülke incelenmiştir. Dünyanın en zengin 2.604 kişisi 8.6 trilyon dolar toplam servete sahiptir. 9 Mayıs'ta yayımlanan rapora göre, küresel milyarder servet 2018'de küçülmüştür bu düşüş Asya-Pasifik %13,4 ile en büyük düşüşü kaydetmiştir. Artan piyasa dalgalanması, küresel ticaret gerginliği ve ekonomik büyümedeki yavaşlama bu düşüşün sebebi olarak gösterilmektedir. Kişisel servete göre en çok milyarder içeren ilk 10 ülke sıralaması aşağıda gösterilmiştir:

10. Birleşik Arap Emirlikleri ve Fransa

Birleşik Arap Emirlikleri, 2018 sonunda, bir önceki yıla göre% 11,3 düşüşle 55 milyardere sahiptir. Birleştirilmiş net değerleri, büyümekte olan ekonomisine ve hisse senedi piyasalarındaki güçlü performansa rağmen, yıllık % 1.6 düşüşle 165 milyar \$ 'a düşmüştür.

Fransa'da ise 195 milyar dolarlık bir servete sahip 55 milyarder vardır. Milyarderlerin serveti bir önceki yıla göre% 6,1 oranında azalsa da, Fransa milyarder sayısının arttığı birkaç ülkeden biridir.

9. Suudi Arabistan

Suudi Arabistan, artan bir ekonomiye ve elverişli hisse senedi piyasalarına rağmen milyarder nüfusu ve servetlerinde keskin bir düşüş yaşamıştır. Suudi Arabistan'da 2018'de, bir önceki yıla göre % 8,1 düşerek 57 milyarder vardır.

8. Hindistan

Hindistan'daki milyarder sayısı % 21.2 gerilerken, 2018'de toplam servet% 4.9 düştü. Değişken sermaye piyasaları ve dolar karşısında zayıflayan Rupî ülkedeki milyarder nüfusunu azaltmıştır. Hindistan'da toplam net 284 milyar dolarlık 82 milyarder vardır.

7- Hong kong

Wealth-X'e göre, net net değeri 259 milyar dolar olan 87 milyarder vardır. Hong Kong'daki milyarder nüfus% 6,5 azalırken, servetleri% 17,5 daralmıştır.

6. İsviçre

İsviçre, dünyanın en zengin ve en mutlu ülkelerinden biridir. Toplam net değeri 240 milyar dolar olan 91 milyarderin bulunduğu bir ülkedir. İsviçre'deki milyarder nüfus geçen yıl% 8,1 azalmıştır.

5- İngiltere

Birleşik Krallık'taki milyarder nüfusu 2017'de 90'dan 2018'de 97'ye çıkmıştır. Bununla birlikte, birleşik servetleri, zayıflayan varlık piyasaları ortasında% 16.6 düşüşle 209 milyar \$ 'a geriledi.

4- Rusya

Rusya mütevazı ekonomik toparlanma ve artan emtia üretiminin etkisiyle milyarder nüfusunda bir artış gören az sayıda ülkeden biridir. 2018 sonunda, toplam 355 milyar dolarlık servetle 102 milyarder bulunmaktadır. Gaz devi Novatek'ten Leonid Mikhelson, net net değeri 21.6 milyar dolar olan Rusya'daki en zengin bireydir.

3- Almanya

Almanya, beklenen kurumsal kazanç ve hisse senedi piyasalarındaki düşük performans nedeniyle milyarder nüfusta% 3.9'luk bir düşüşe tanık olmuştur. 2018'de Almanya'da 146 milyarder vardır. Birleşik servetleri önceki yıla göre% 5.1 düşüşle 442 milyar dolardır.

2- Çin

Son birkaç yılda Çin, milyarder nüfusu açısından ABD ile olan açığı hızla kapatıyor. Ancak 2018, Çin'deki zengin insanlar için özellikle iyi bir yıl değildi. Ülke milyarder nüfusunda% 15.7 düşüşe tanık olmuştur. Çin'in 2018'de toplam 996 milyar dolarlık 285 milyarder vardır. Alibaba kurucusu Jack Ma, net değeri 41.8 milyar dolar olan Çin'deki en zengin adamdır.

1- ABD

ABD, gezegendeki en yüksek milyarder sayısına ev sahipliği yapıyor. Milyarder nüfusu 2018'de% 3.7'ye ve 705'e yükselmiştir. Bir önceki yıla göre% 4.9 düşüşle 3.013 trilyon dolarlık bir servete sahiplerdir. Amerikan milyarderlerinin toplam net değeri, bu listedeki bir sonraki sekiz ülkenin milyarder servetinden daha yüksektir. ABD hisse senetleri diğer hisse senedi piyasalarına göre iyi bir performans göstermiştir.

Kaynak: <https://www.wealthx.com/>

SONUÇ

Son yıllarda toplam ve kişisel servet söylemleri ön plana çıkmıştır. Küresel servet ve kişisel servet sayısında artış gözlemlenmiştir. Küresel servet üretimi, sermaye, doğal sermaye, beşeri sermaye ve net dış varlıklar, 1995'ten itibaren %66 artarak 2014 yılında 1.143 trilyon dolara ulaşmış ancak yüksek gelirli ülkeler arasında servet konsantrasyonunda önemli bir düşüş yaşanmıştır. Zenginlik orta ve üst sıradaki daha geniş ülkeler arasında yayılmaya başlarken düşük gelirli ülkeler hala küresel seviyenin gerisinde kalmaktadır. Küresel düzeyde ve çoğu ülke için iş gücünün yaşam boyu kazancının net bugünkü değeri olarak ölçülen insan sermayesi, servetin en önemli bileşeni olarak yer almaktadır ancak düşük gelirli ülkelerde ise doğal sermaye servetin neredeyse yarısını oluşturmaktadır. Ülkelerin büyük çoğunluğunda 1995 ve 2014 yılları arasında kişi başına servet artarken orta gelirli ülkelerde en hızlı büyüme yaşanmıştır. Dünya bankası raporuna göre küresel servet artmakta ancak bu artışla beraber servet dağılımında eşitsizliğin de devam ettiğini belirtilmiştir. Rapora göre dünya genelindeki ülkeler beşeri ve doğal sermaye oluşturarak ve bu sermayeyi geliştirerek, servetlerini artırabilir ve daha güçlü

büyüyebilirler. Ülkelerin insanlarına daha fazla ve daha hızlı yatırım yapmalarına yardımcı olmaya yönelik çabalarına hız verilmelidir. Ülkelerin servetinin en büyük bileşeni olarak beşeri sermaye değerlendirmedeği takdirde sürdürülebilir ve güvenilir kalkınma mümkün olamayacağı söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Staunton, C., (2015). "The Distribution of Wealth in Ireland", TASC, December: 3-28.
- Credit Suisse (2015), "Global Wealth Report", Research Institute, October, 2015, <https://www.credit-suisse.com/ch/en/about-us/research/researchinstitute/publications> (Erişim Tarihi: 20.05.2019).
- Seyidoğlu, H. (2006), *İktisat Biliminin Temelleri*, İstanbul, Güzem Can Yayınları No:21.
- Turan, Türkan (2008), *İktisadi Büyüme Teorisine Giriş*, İstanbul, Yalın yayıncılık. <https://www.worldbank.org/tr/news/press-release/2018/01/30/world-bank-report-finds-rise-in-global-wealth-but-inequality-persists>(Erişim Tarihi: 18.05.2016).
- Ersezer, D. (2004). Türkiye'de 1980 Sonrası Dönemde Kamu Harcamalarının Gelir Dağılımı Üzerine Etkileri, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi: Antalya.
- Türk, İ. (1992), "Maliye Politikası Amaçlar-Araçlar ve Çağdaş Bütçe Teorileri", Turhan Kitabevi: Ankara.
- Özgüler, V.C. (2014), "Gelir, Servet Ve Yoksulluk", Birinci Baskı: Aralık, 2014, Cinius Yayınları, ISBN 978-605-323-204-9.
- Credit Suisse (2016) Global Wealth Report 2016, "Research institute".
- Credit Suisse (2018)Global Wealth Report 2018, "Research institute".
- E. Yaşar – M. Yaşar (2017), "Küresel Servet Eşitsizliği ve Çokuluslu Bir Sınıflam", 259-282, 9/4 <https://www.wealthx.com/> (Erişim Tarihi: 15.06.2019).
- Staunton, C., (2015). "The Distribution of Wealth in Ireland", TASC, December: 3-28.

CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ ÖĞRENCİLERİNİN GELİR VE TÜKETİM İLİŞKİSİ ÜZERİNE EKONOMETRİK BİR İNCELEME ECONOMETRIC INVESTIGATION ON THE RELATIONSHIP BETWEEN INCOME AND CONSUMPTION OF CUMHURİYET UNIVERSITY STUDENTS

Mücella BURSAL

Öğr. Gör., Cumhuriyet Üniversitesi

Şerife GÖÇER

Dr. Öğr. Üyesi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Mehtap BULUT DENİZ

Öğr. Gör. Dr., İnönü Üniversitesi

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, Sivas ilinde öğrenim gören üniversite öğrencilerinin gelir- harcama ilişkisini belirlemektir. Bu amaca ulaşmak için farklı gelir gruplarında yer alan öğrencilerin değişik mal gruplarına yaptığı harcamalar yüz yüze anket yoluyla analiz edilmek istenmiştir. Her bir harcama kalemi için ayrı ayrı fonksiyonel kalıplar denenerek bunlar içerisinde en uygun formu bulmak için birçok sınama yapılmıştır. Analiz sonucunda öğrencilerin gelir esnekleri elde edilmiştir. Esneklik değerleri 1'in altında olanlar zorunlu mal kategorisine girerken 1'in üzerinde olanlar lüks mal kategorisine girmektedir.

Anahtar Kelimeler: Engel Kanunu, Gelir Esnekliği, Tüketim Harcaması.

ABSTRACT

The aim of this study is to determine the income-expenditure relationship of university students studying in Sivas. In order to achieve this aim, the expenditures of students from different income groups to different goods groups were analyzed through a face-to-face survey. For each expenditure item, functional molds were tested separately and many tests were performed to find the most suitable form among them. As a result of the analysis, income elasticities of the students were obtained. Those whose elasticity values are less than 1 fall into the compulsory goods category and those over 1 fall into the luxury goods category.

Keywords: Engel Law, Income Flexibility, Consumption Expenditure.

1. GİRİŞ

İktisat ilmi insanların toplum hayatı içerisinde gösterdikleri iktisadi faaliyetleri incelemektedir. Bu iktisadi faaliyetlerin temel amacı ise insan ihtiyaçlarının tatmin edilmesini sağlamaktır. İnsanlar, ihtiyaçlarının tatmininde mal ve hizmet tüketmektedirler. İhtiyaçların sınırsız olmasına karşılık kaynakların kıt olması insanları bu kaynaklar arasında tercih yapmaya zorlamaktadır. Tercihlerin farklılığı ise her tüketicinin tüketim kalıbının farklı olmasını ifade etmektedir. İnsanların hangi ihtiyaçlarını ne ölçüde karşıladıkları konusu, tarih boyunca iktisatçıların yoğun ilgi gösterdikleri konulardan biri olmuştur (Özer vd., 2010:232).

Üretilen mal ve hizmetlerin bireylerin istek ve gereksinimlerini karşılamaları yönünde kullanımını ifade eden tüketim kavramı mikro iktisadın temel konularından birisidir. Yine başka bir ifadeyle tüketim, tüketim mallarının satın alınması amacıyla alıcı ve satıcı arasında gelirin kullanılması anlaşmasıdır (Miller, 1991: 243).

Sınırlı gelire sahip olan tüketiciler ihtiyaç duydukları her mal ve hizmeti istedikleri her an karşılayamazlar. Bundan dolayı rasyonel bir tüketici, sınırlı olan gelirini ihtiyaç duyduğu mal ve hizmetler arasında nasıl paylaşması gerektiği kararını verirken, talebin gelir esnekliğinden faydalanmaktadırlar. Tüketicinin geliri artığında bazı mal ve hizmetlerin talep edilen miktarı artarken, diğer mal ve hizmetlerin talep edilen miktarı ise azalmaktadır. Bu bağlamda talebin gelir esnekliği, tüketicinin gelirindeki yüzde değişimin talep edilen mal ve hizmet miktarındaki yüzde değişime

oranlanmasıyla bulunmaktadır. Gelir-tüketim arasındaki bilimsel çalışmalar 1700'ü yıllara kadar uzanmaktadır. Hicks, Hill, Keynes, Friedman, Dusenberry gibi önemli iktisatçılar gelir ile tüketim arasındaki ilişkiyi ifade eden önemli teoriler ortaya koymuşlardır. Ancak gelir ile tüketim arasındaki ilişki ilk defa E. Engel tarafından açık bir şekilde ifade edilmiştir (Aytunç vd.,2016: 381).

Alman istatistikçisi Ernest Engel'in 1857 yılında yapmış olduğu çalışma, bu konuda dönüm noktası olmuştur. Çalışma sonucunda elde edilen bulgular Engel Kanunu olarak bilinmektedir. Engel Kanununa göre gelir arttıkça gıda harcamalarının gelir içerisindeki payı giderek azalmaktadır. İnsanlar öncelikle en temel ihtiyaçlarını karşılamak eğiliminde olduklarından dolayı tüketici bütçesinde zorunlu mallar için ayrılan pay azaldıkça refah düzeyinin arttığı kabul edilmektedir (Yaylalı vd, 2011:2). Yani Engel Kanunu, gelir ile tüketim arasındaki ilişkiyi inceleyen ve hane halklarının gelirleri arttıkça zorunlu mallara yapacakları harcamaların azalarak artacağını ve lüks mallara yapacakları harcamaların artarak artacağını ifade eder. Engel Kanunu bağlamında yapılan analizler sonucunda, gelir esneklik değerleri belirli alan kapsamında piyasada yer alan malların hangilerinin zorunlu, hangilerinin lüks mal olduğu tasnifine de gidilebilmektedir. Gelir esneklik değeri birden büyükse o mal lüks mal iken eğer birden küçükse o mal zorunlu mal kategorisi içerisine girmektedir. (Yayar ve Çoban, 2014:96). Engel eğrilerine ilişkin gerçekleştirilen çalışmalarda farklı ülkelerde yaşayan, bir ülkenin değişik bölgelerindeki ve farklı demografik özelliklere sahip hanehalkları için harcama esneklikleri hesaplanmaktadır. Bulgularda görülen çeşitlilikler bu farklılaşmanın nedenlerinin de sorgulanmasına neden olmuştur. Esneklikler arasında farklılıklar görülmesinin açıklanması oldukça zor bir konudur. Bu noktada nispi fiyatların esneklikleri etkileyebileceği düşüncesi akla uygun ve muhtemel bir gerekçe olarak sunulabilmektedir. Bu nedenle bazı araştırmacılar bir mala ilişkin gelir esnekliğinin o malın diğer mallara göre nispi fiyatının artan bir fonksiyonu olduğu yönünde görüş bildirmektedir. Diğer taraftan gelir esnekliğinin görece fiyatlardan değil de o malı oluşturan malların fiyatları arasındaki ilişki ile de belirleniyor olma ihtimali bulunmaktadır (Houthakker, 1957: 542).

Tüketicilerin satın alma kararlarını etkileyen birçok faktör vardır. Bunlardan bazıları; gelir, zevk ve tercihler, beklentiler, malların fiyatları, meslek, eğitim durumu ve yaş olarak sayılabilir. Çalışmamızın ana kütlelerini oluşturan öğrenciler marjinal tüketim eğilimleri yüksek gençlerden oluşmaktadır. Bu yüzden, gelirlerinin çok büyük bir kısmını harcayan öğrenciler üzerinde gelir-harcama ilişkisini ölçmek ve harcama gruplarının toplam harcama içerisindeki yerini tespit etmek önem arz etmektedir (Yaylalı vd, 2011:2). Bununla birlikte Tüketim kararı üzerinde çeşitli demografik ve sosyal özellikler de etki sahibidir. Farklı demografik özelliklere sahip hane halklarının gelir değişimleri karşısında yeniledikleri tüketim kararlarının farklılaşması beklenir. Bunun altında yatan nedenler arasında sahip olunan demografik özelliklerin farklı zevk ve tercihler meydana getirmesi, beklentilerin farklı motivasyonlarla oluşmasına neden olması ve farklı demografik özellikler taşıyan hanelerde malların tüketim sepeti içindeki ağırlıklarının farklılık göstermesi sayılabilir. Gelir değişikliğinin belirli bir mal grubu talebini nasıl etkilediğinin bu mal grubunun toplam harcama içerisindeki payı ve hanenin demografik özellikleri dikkate alınarak tahmin edilmesi, o mal grubuna olan talebin farklı demografik gruplardaki tüketiciler açısından taşıdığı özelliklerin ortaya konması açısından önem taşımaktadır (Aykaç,2018:106). İnsanlar öncelikle en temel ihtiyaçlarını karşılamak eğiliminde olduklarından tüketici bütçesinde zorunlu mallar için ayrılan pay azaldıkça refah düzeyinin arttığı kabul edilmektedir (Tarı vd., 2006:168).

Bu çalışma, Sivas ilinde öğrenim gören üniversite öğrencilerinin gelir- harcama ilişkisini belirlemeyi amaçlamaktadır. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi öğrencilerine yönelik yapılan çalışmada Engel Kanununun geçerliliği test edilmiştir.

2. VERİ SETİ VE YÖNTEM

Çalışmanın bu bölümünde çalışmada kullanılan veri setine ait bilgiler yer almaktadır. Çalışmada kullanılacak veri setini Aralık 2018 döneminde Sivas Cumhuriyet Üniversitesi MYO'da öğrenim gören 253 öğrenciyle yüz yüze mülakat şeklinde gerçekleştirilen anketler sonucu veriler elde edilmiştir. Örneklemedeki öğrencilerin %58'si kızlardan ve %42'si erkeklerden oluşmakta olup, katılımcıların %85'i devlet yurtlarında kalmaktadır. Ortalama aile geliri 2139 TL olup, katılımcıların %60'ı öğrenimleri esnasında burs veya kredi (Ortalama miktar = 473 TL) almaktadır. Katılımcıların ailelerinin

%33'ü şehir merkezinde, %44'ü ilçe merkezinde ve %23'ü köy veya kasabalarda ikamet etmekte olup, bireysel olarak aylık ortalama harcama tutarları 573 TL'dir.

Anket kapsamında yer alan harcama kalemleri Amaca Göre Bireysel Tüketim sınıflamasına (Classification of Individual Consumption According to Purpose- COICOP) göre oluşturulmuş 12 harcama kaleminden 11 harcama kalemini içermektedir. Ankete dahil edilmeyen mobilya ve ev aletleri harcama kalemi öğrencilere göre yapıldığı için ankete dahil edilmemiştir.

1. Gıda ve Alkolsüz İçecekler
2. Alkollü içecekler, sigara ve tütün
3. Konaklama
4. Sağlık
5. Ulaşım
6. Haberleşme
7. Eğitim
8. Giyim ve ayakkabı
9. Çeşitli mal ve hizmetler(diğer)
10. Eğlence
11. Kişisel bakım

Tablo 1: Fonksiyonel Formlar

FONKSİYON ADI	FONKSİYON KALIBI	ESNEKLİK HESABI
Doğrusal	$Y = a + bx$	$e = b(X/Y)$
Doğrusal Logaritmik	$Y = a + b \ln X$	$e = b(1/Y)$
Logaritmik Doğrusal	$\ln Y = a + bX$	$e = bX$
Tam(çift) logaritmik	$\ln Y = a + b \ln X$	$e = b$

Anketlerden elde edilen veriler Eviews 10 paket programına girilerek basit doğrusal regresyon analizleri yapılmıştır. Regresyon katsayılarını tahmin etmede en küçük kareler yöntemi kullanılmıştır. Engel eğrilerini tahmin ederken Tablo 1'de görülen fonksiyonel kalıplar tek tek denenmiş ve bunlar içerisinde 10 tane harcama kalemi için tam logaritmik fonksiyonel kalıp, 1 tane harcama kalemi için de doğrusal fonksiyonel kalıp ile en uygun sonuçlar elde edilmiştir.

3. AMPİRİK BULGULAR

Bu kısımda ilk olarak COICOP harcama kalemleri sınıflaması içerisinde yer alan harcama gruplarının harcama esneklik değerleri bulunmuştur. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi MYO öğrencilerinin çeşitli harcama gruplarına ilişkin elde edilen esneklik değerleri Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2: Harcama Grupları Esneklik Değerleri

Harcama Grupları	Esneklik Değerleri	Kullanılan Fonksiyonel Form
Gıda ve Alkolsüz İçecekler	0,83	$\ln Y = a + b \ln X$
Alkollü içecekler, sigara ve tütün	1,43	$\ln Y = a + b \ln X$
Konaklama	0,15	$Y = a + b X$
Sağlık	0,27	$\ln Y = a + b \ln X$
Ulaşım	0,09	$\ln Y = a + b \ln X$
Haberleşme	0,64	$\ln Y = a + b \ln X$
Eğitim	0,55	$\ln Y = a + b \ln X$
Giyim ve ayakkabı	0,75	$\ln Y = a + b \ln X$
Çeşitli mal ve hizmetler(diğer)	1,26	$Y = a + b X$
Eğlence	0,74	$\ln Y = a + b \ln X$
Kişisel bakım	0,66	$\ln Y = a + b \ln X$

Tablo 2 incelendiğinde; Gıda ve alkolsüz içecekler, sağlık, ulaşım, haberleşme, eğitim, giyim ve ayakkabı, çeşitli mal ve hizmetler, eğlence ve kişisel bakım harcama grupları için tam logaritmik form en uygun kalıp olarak görülmüş ve esneklik değerleri 1'in altında bulunmuştur. Konaklama harcamalarında ise doğrusal fonksiyon en uygun form olarak görülmüş ve esneklik değerleri 1'in altında bulunmuştur. Alkollü içecekler, sigara ve tütün harcama grubunun esneklik değeri ise 1'in üzerinde

bulunmuştur. Esneklik katsayıları 1'in altında olanlar zorunlu mal kategorisine girerken 1'in üzerinde olanlar ise lüks mal kategorisine girmektedir. Analiz sonucuna göre MYO öğrencileri için en zorunlu mal kategorisine konuta yapılan harcama girmekte iken yani gelirleri içerisinde en fazla paya sahip olan harcama kalemi konut iken, alkollü içecekler ve sigara ve tütün lüks mal sınıflamasına girmektedir. Yani öğrencilerin gelirleri içerisinde en az paya sahip harcama kalemleridir.

4.SONUÇ

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi öğrencilerine yönelik yapılan çalışmada Engel Kanununun geçerliliği test edilmiştir. En uygun fonksiyonel kalıptan yararlanılarak öğrenci anketlerinden elde edilen verilerin ekonometri analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda harcama esneklik değeri 1'in üzerinde olan harcama kalemlerinde yer alan mallar lüks mal kategorisine girmekte iken, esneklik değerleri 1'in altında kalan harcama grupları içinde yer alan mallar zorunlu mal kategorisine girmektedir. Çalışma sonucuna göre gıda ve alkolsüz içecekler, konaklama, sağlık, ulaşım, haberleşme, eğitim, giyim ve ayakkabı, çeşitli mal ve hizmetler, eğlence ve kişisel bakım harcama gruplarının esneklik değerleri 1'in altında bulunduğu için zorunlu mal niteliğine sahip olduğu alkollü içecekler, sigara ve tütün harcama grubunun esneklik değerinin ise 1'in üzerinde olduğundan lüks mal niteliğine sahip olduğu görülmektedir. Araştırma neticesinde teoriye uygun sonuçlar elde edilmiş ve araştırma amacına ulaşılmıştır. Araştırma sonuçları, literatürde daha önce üniversite öğrencileri üzerinde yapılmış olan araştırmaları destekleyici niteliktedir. Ayrıca bu çalışma öğrencilerin aylık tüketim harcamalarını etkileyen sosyo-ekonomik faktörlerin belirlenip bu doğrultuda sosyal politikaların oluşturulması için önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Altunç, Ö. F., Aydın, C. ve Yıldırım, A. (2016), "Hanehalkı Harcamalarının Engel Eğrisi Analizi: Muş İli Merkez İlçe Örneği", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20 (1), ss. 377-392.
- Aykaç, G. (2018), "Engel Yasası'nın Türkiye Sınaması ve Gıda Talebinin Gelir Esnekliği: Gıda Harcamalarının Bütçe Payının Hane Profili ve Toplam Harcama ile İlişkisi (2003-2013)", *Sosyoekonomi*, 26 (38), ss 105-133.
- Houthakker, H.S., (1957), "An International Comparison of Household Expenditure Patterns, Commemorating the Centenary of Engel's Law, *Econometrica*, 25 (4), ss 532-551.
- Miller R. L. R. (1991), "Economics Today The Macro View", 7th ed., New York: Harper Collins Publishers.
- Özer, H., Akan, Y.ve Çalmaşur, G. (2010), "Atatürk Üniversitesi Öğrencilerinin Gelir-Harcama İlişkisi", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 11 (1), ss 231-249.
- Tarı, R., Ş. Çalışkan ve Y. Bayraktar (2006), Kocaeli Üniversitesi Öğrencilerinin Gelir ve Tüketim İlişkisi Üzerine Ekonometrik Bir İnceleme, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11 (1), ss 168-179.
- Yayar, Ş. ve Çoban, M.N. (2014), "Tokat İli Kentsel Alanda Engel Eğrisi Analizi", *Eskişehir Üniversitesi Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 9 (3), ss 95-105.
- Yaylalı, M., Özer, H. ve Dilek, Ö. (2011), "Selçuk Üniversitesi Seydişehir Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Gelir-Harcama İlişkisi ve Meslek Yüksekokulunun İlçe Ekonomisine Katkısı", *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (13), ss 1-13.

SEÇİLMİŞ DEĞİŞKENLER VE YAŞLANMANIN SAĞLIK HARCAMALARINA OLAN ETKİSİ: KIRILGAN BEŞLİ ÖRNEĞİ THE EFFECT OF AGING POPULATION AND SELECTED VARIABLES ON HEALTH EXPENDITURES: SAMPLE OF FRAGILE FIVE

Aliyakezi YIDIRESİ

Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü Mezunu

Eyyup ECEVİT

Doç. Dr. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü

ÖZET

Yaşlanan nüfusun sağlık harcamalarında artışa neden olduğunu ortaya koyan çok sayıda çalışma olmasına rağmen çalışmaların ortak bir sonuca ulaştığı söylenemez. Bu durumun temel nedeni, yaşlanan nüfusun neden olduğu sosyal, ekonomik ve toplumsal sorunlara çözüm önerilerinde ülkelerin ortak bir kanaate varamamış olmaları olabilir. Çalışmanın amacı literatürden yararlanarak kırılğan beşli olarak tanımlanan ülkelerde yaşlanan nüfusun sağlık harcamaları üzerindeki etkisini seçilmiş göstergeler üzerinden belirlemektir. Literatür, yaşlanan nüfusun kronik bakım harcamalarını orta derecede artırırken uzun süreli bakım harcamalarını önemli ölçüde artırdığını ortaya koymaktadır. Ayrıca, yaşlı erişkinlerin ölümünden önceki birkaç yıldaki sağlık harcamalarının diğer yaşlı gruptan daha yüksek olduğu görülmüştür. Kırılğan beşli ülkelerinde ise nüfusun hızla yaşlandığı ve yaşlanan nüfusun sağlık harcamalarını önemli ölçüde artırdığı ifade edilebilir. Yapılan çalışmalar ve araştırmalar irdelendiğinde, sağlık harcamasının artmasında önemli faktörlerden biri de nüfusun giderek yaşlanmasıdır. Nüfusun bu denli hızla yaşlanmasında ise son 50 yılda yaşanan hızlı teknolojik gelişmelerle beraber daha sağlıklı yaşam koşullarının oluşması; Antibiyotiklerin keşfi ile bulaşıcı hastalıkların etkinliğini yitirmesi; insanların eğitim düzeylerinin yükselmesi, sağlık hizmetlerinin gelişmesi ve toplumun sağlık durumunda iyileşmenin sağlanması, bebek ölüm hızının düşmesi ve yaşam süresinin uzaması sayılabilir. Bundan sonraki çalışmalarda ülkeler bazında yaşlanan nüfus içerisinde ölümden bir iki yıl öncesine ait sağlık harcamalarının payı saptanabilir. Politika yapıcıların bu duruma olan ilgileri artırılarak çözüm önerileri sunulabilir.

Anahtar kelimeler: Yaşlanan Nüfus, Sağlık Harcaması, Kırılğan Beşli, 65 Yaş Üzeri Nüfus, 0-14 Yaş Grubu

ABSTRACT

Although there are many studies exhibiting that the aging population causes an increase in health expenditures, it cannot be said that the studies have reached a common result. The main reason for this situation may be that the countries have not arrived a common opinion in their suggestions for solving the social, economic and additive problems caused by the aging population. The aim of this study is to determine the effect of aging population on health expenditures at the fragile five countries by using the selected indicators. The literature shows that population aging reasonably increases expenditures on acute care and seriously increases expenditures on long-term care. In addition, the health expenditures of a few years before the death of older adults are higher than the other elderly group. It can be stated that in the fragile five countries, the population is rapidly aging and the aging population significantly increases the health expenditures. When the studies are examined, it is seen that one of the important factors in increasing health expenditure is the aging of the population. The rapid aging of the population in the last 50 years with rapid technological developments in the formation of healthier living conditions; discontinuation of infectious diseases by the discovery of antibiotics; increased levels of education of the people, improvement of health services and improvement of health status of the society, decrease in infant mortality rate and prolongation of life. In the following studies, the share of the health expenditures of the population, which is one or two years before the death, can be determined within the aging population. Policymakers' interest in this situation can be increased and solutions can be offered.

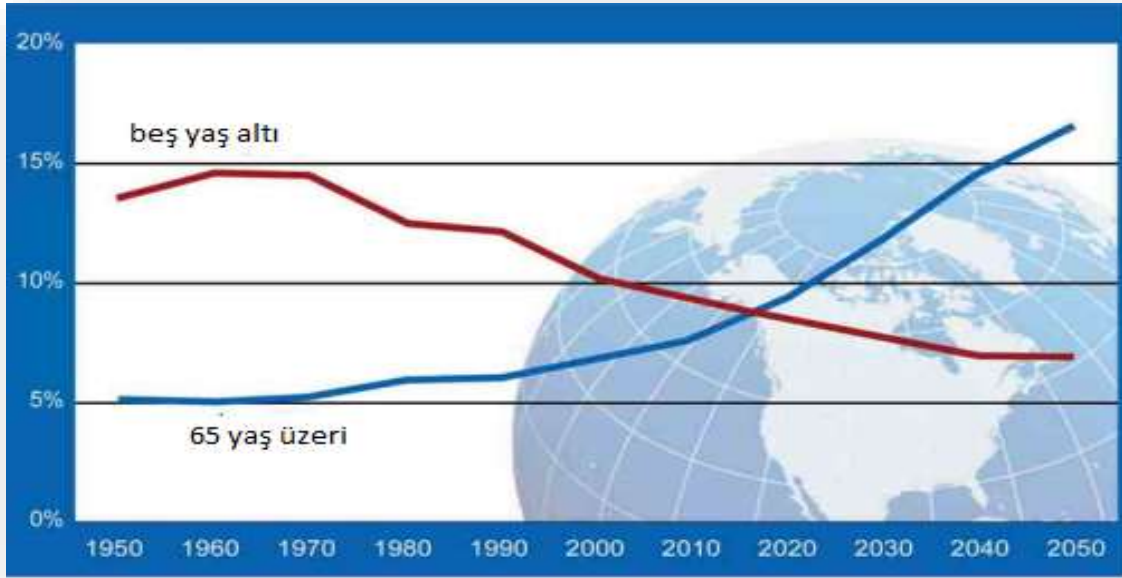
Keywords: Ageing population, healthcare expenditure, Fragile Five, Population Over 65 Years, 0-14 Age Population

GİRİŞ

Yaşlanma “Tüm canlılarda görülen temel bir biyolojik süreçtir. Yaşlanma kronolojik yaşın ilerlemesiyle, bireylerin fiziksel ve ruhsal güçlerini bir daha yerine gelmeyecek şekilde yavaş yavaş kaybetme hali olarak tanımlanmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü, 1963 yılında yaşlıların sağlık sorunları konusunda düzenlediği toplantıda yaşlıları kronolojik olarak 3’e ayırmıştır. 45-59 yaş arasını “orta yaş”, 60-74 yaş arasını “yaşlılık”, 90 yaş ve üstünü ise “ihtiyarlık” olarak kabul etmektedir. (Camkurt, 2014: 76). Yaşlanmaya bağlı olarak sağlık harcamalarında görülen artışın en önemli nedenlerinden birisi olarak, yaşlanan nüfus içerisinde ölüme son bir yılı kalan yaşlıların oranının eskisine göre artmış olmasıdır.

Toplam nüfus içerisinde yaşlı nüfusun artması kapsamlı bir şekilde devletlerin ve bilimsel araştırmacıların üzerinde durması gereken bir konudur (Iliman ve Tekeli, 2017). Özellikle gelişmiş ülkelerde nüfusun yaşlanmasına bağlı sorunların artması, dünya nüfusunun demografik yapısındaki değişiklikler, ekonomistlerin ve politika yapıcılarının dikkatini çekmiştir. Sağlık iktisatçıları daha çok yaşlanan nüfusun sağlık harcamalarını artırdığı konusu üzerinde durmuştur. (Meijer vd. 2013). Tüm dünyada nüfusun yaşlanmasının altında yatan nedenlerden özellikle doğurganlık oranının düşmesi, doğuştan beklenen ortalama yaşam süresinin artması ve beş yaş altı nüfusun oranının toplam nüfus içindeki payının azalması sayılabilir.

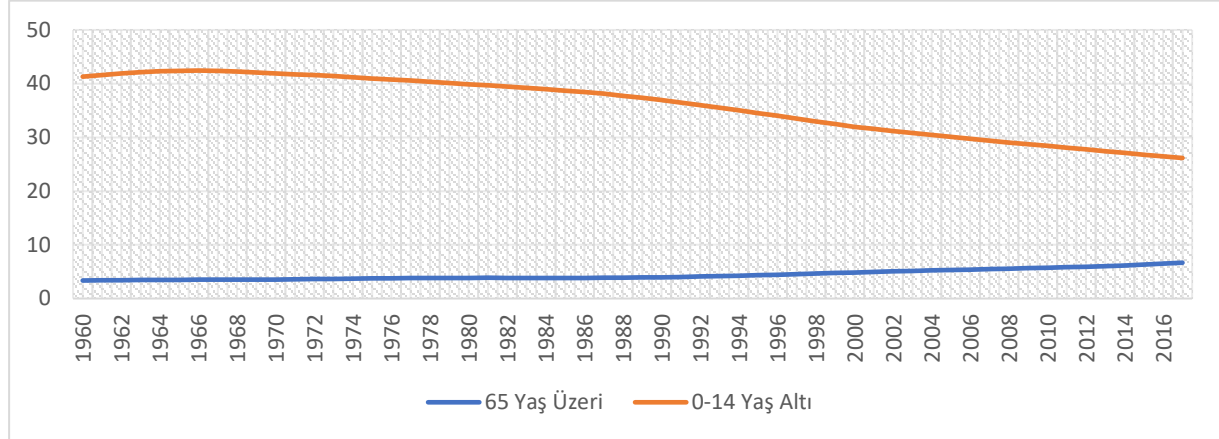
Grafik 1: Dünya Nüfusunun Beş Yaş Altı ve 65 Yaş üzeri Nüfusun Toplam Nüfus İçindeki Dağılımı, 1950-2050.



Kaynak: Birleşmiş Milletler, Dünya Nüfus Beklentileri: 2010 Revizyonu. https://www.who.int/ageing/publications/global_health.pdf. Erişim Tarihi: 28.04.2019.

Grafik 1 incelendiğinde, toplam nüfus içinde beş yaş altı nüfusun belirgin bir şekilde azaldığı (%14’ten %7,5’e gerilemiş) 65 yaş üzeri nüfusun payında ise artış (%5’ten %17’ye yükselmiş) olduğu görülmektedir. Yaklaşık 2017 yılında bu iki kesime ait değişim eşitlenirken bu yıldan sonra aralarındaki fark hızla artmıştır. Dünyada görülen bu durum Kırılgan Beşli ülkelerde de geçerlidir.

Grafik 2: Kırılğan Beşli Ülkelerine Ait 65 Yaş Üzeri ve 0-14 Yaş Altı Nüfusun Ortalama Görünümü; 1960-2017.



Kaynak: Dünya Bankası Veri Bankası'ndan Kırılğan Beşli Ülkelerine Ait Veriler Yazarlar Tarafından Oluşturulmuştur; <https://databank.worldbank.org/data/source/world-development-indicators>, Erişim Tarihi: 04.05.2019.

Grafik 2'ye göre 1960 yılında toplam nüfus içerisinde 0-14 yaş grubunun payı %41,31 iken 2017 yılında bu oran %26,16'ya gerilemiştir. 65 yaş üzeri nüfusun payı ise %3,35'ten %6,67'ye yükselmiştir. Burada 2050 projeksiyonu yer almamaktadır ancak bu beş ülke için ortalama olarak Dünya verilerine yakın değerler çıkacağı görülmektedir.

Nüfusun yaşlanması ve buna bağlı sorunlar, gelişmekte olan ülkelere nispeten gelişmiş ülkelerde daha fazla görülmektedir. Fakat gelişmiş ülkelerin izinden giden gelişmekte olan ülkeler de aynı sorunla karşılaşmaya yüz tutmuşlardır. Türkiye başta olmak üzere kırılğan beşli dediğimiz Brezilya, Endonezya, Hindistan ve Güney Afrika ülkelerinde nüfus yaşlanması hızla artış göstermektedir. Bu ülkeler de gelişmiş ülkelerde olduğu gibi eğitim süresinin uzaması, eğitime ve teknolojiye önem vermenin ağırlık kazanmasıyla beraber erken yaşta evlenip çocuk sahibi olma geleneği yerini daha çok eğitim görmek için okuyan gençlere ve daha kaliteli yaşamak için birikim yapma anlayışına bırakmıştır. Dolayısıyla bu ülkelerde geç evlenme geç çocuk sahibi olma isteği ile beraber genç nüfusun çoğalması yavaşlamakta ve yaşlıların sayısının giderek artmasıyla nüfusun yaşlandığı görülmektedir. Birleşmiş Milletler Nüfus Birimi (United Nations Population Division) tarafından yapılan demografik tahminlere göre, 65 yaş ve üstü nüfusun toplam nüfus içindeki payının gelişmiş bölgelerde 2000 yılında %4,3'ten 2050'de %25,9'a çıkması, 15-64 yaş arası ise 2000 yılında %67,4'ten 2050'de %58,4'e düşmesi beklenmektedir (Nordin ve diğerleri 2015).

Ülkelerin demografik yapıları incelendiğinde geçmişten günümüze özellikle gelişmiş ülkelerde nüfusun yaş profilinde önemli değişiklikler olduğu görülmektedir (Gökbunar vd. 2016; Safen 2013). 65 yaş ve üzeri nüfusun toplam nüfus içindeki payının giderek artması ve gelecekte de bu artışın devam edeceği endişesi akademik çalışmaların hız kazanmasına neden olmuştur. Yaşlanan nüfusun göreceli sayıları, özellikle 65 yaş ve üstü, istikrarlı bir şekilde artmıştır ve bu eğilimin önümüzdeki yıllarda devam etmesi beklenmektedir. Akademik çalışmalara göre bu durumun ülkelerin sosyal, politik ve ekonomik koşullarını önemli ölçüde etkileyeceği öngörülmektedir.

Nüfusun yaşlanması sorununda ülkeleri endişelendiren en önemli konu, sağlık bakım hizmetlerinin maliyetinde görülen artıştır. Yaşlanan nüfus için öngörülen temel sorun, fiziksel ve zihinsel yönden sağlığın bozulacak olmasıdır. Fiziksel ve zihinsel olarak sağlık hizmetleri bakımına bağımlı olan bireylerin hemşirelik ve diğer hizmetler dahil olmak üzere çok daha fazla sağlık bakım hizmetine ihtiyacı olacaktır. Elbette, yaşlıların ihtiyaç duyduğu tıbbi bakım genç ve orta yaş bireylere göre süreklilik arz etmekte, pahalı teknoloji (yüksek teknoloji) ve hastanede yatmayı gerektirebilmektedir.

Her sektörde olduğu gibi sağlık sektöründe de yüksek teknolojik ürünlerin kullanımı sektöre ciddi maliyet yüklemektedir (Stephane ve Oxley 2002). Günümüzde sağlık harcamalarındaki artışların

yaşlanmaya bağlı olarak ortaya çıkan kronik hastalıkların ve bunlara bağlı ameliyatların tedavisinde kullanılan yüksek teknolojiden kaynaklandığı söylenebilir. Bir ülkede toplam nüfus içerisinde 65 yaş üzeri nüfusun payının artması hasta profilinde yaşlı hasta sayısı lehine değişecek ve bunun sonucu olarak ölüncüye kadar kullanmak zorunda olduğu başta ilaç olmak üzere medikal ürünlerin kullanımı artacaktır. Bu durumda bireylerin sağlık sigortası kurumlarına olan yükü artacaktır.

Ayrıca, yaşa bağlı olarak görülen sağlık sorunlarından kalp hastalığı, kanser, kronik böbrek yetmezliği ve diyabet gibi hastalıkların tedavi maliyeti oldukça yüksektir. Ülkelerin artan sağlık harcamalarına ayıracağı kaynaklar artacağı için ciddi planlama yapmaları gerekecektir. Konumuz itibariyle, eğer sağlık harcamalarındaki artışın kaynağı olarak nüfusun giderek yaşlanmasını gösteriyorsak, insanoğlunun yaşlanmasını durduramayacağımıza göre toplam nüfus içindeki yaşlı nüfusun oranını azaltabilecek tedbirler alınması için önerilerde bulunmak ya da maliyet unsurlarını analiz ederek projeksiyonlar geliştirmek gerekmektedir.

Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde, yaşlanan nüfusun sağlık harcamaları üzerindeki etkisini ele alan çalışmaları taramak ve burada çalışmalara ait bilgiler sunmak. Daha sonra, kırılğan Beşli ülkeleri ve bu ülkelerin neden bu şekilde isimlendirildiğine açıklık getirmek. Devamında kırılğan Beşli ülkelere ait Dünya Bankası Veri Seti'nden yararlanarak karşılaştırmalı analizler yapılacaktır. Sonuç kısmında, çalışmadan elde edilen sonuçlar tartışılacak ve seçilmiş veriler üzerinden analizler yapıp politik çıkarımlarda bulunulacaktır.

II. LİTERATÜR TARAMASI

Bu alanda çok sayıda çalışma yapılmıştır. Bunların başında Japonya için Fujino (1987) tarafından yapılan araştırma gelmektedir. Çalışmasında yaşlıların diğer bireylere göre ortalama 3,2 kat daha fazla tıbbi hizmet kullandığını göstermiştir. Ayrıca Murthy ve Ukpalo (1994), yaşlanan nüfusun sağlık harcamalarının en önemli belirleyicilerinden biri olduğunu göstermişlerdir. Çalışmaların çoğunlukla sanayileşmiş/gelişmiş ülkelerde, kişi başına düşen sağlık harcamasındaki artışın nedenini son yıllardaki nüfusun yaşlanmasına bağlaması konuyu daha önemli hale getirmiştir. Kişi başına düşen sağlık harcaması ile nüfusun yaşlanması arasında güçlü ilişki olduğu bilinmektedir.

Matteo (2005), kişi başına düşen reel sağlık harcamasını nelerin belirlediğini incelerken yaş dağılımı, gelir ve zamanın etkisi gibi faktörlerden yararlanmıştır. Sağlık harcamasının belirleyicileri olarak düşünülen ve çalışmada kullanılan veriler uluslararası, ulusal ve yerel kaynaklardan elde edilmiştir. Sağlık harcamalarını olumlu yönde etkileyen faktörler olarak; 65 yaş üzeri nüfusun toplam nüfus içindeki payı, 0-14 yaş grubunun oranı, sağlık harcamaları içinde kamu sağlık harcamasının payı, kentleşme, yabancı ülkelerin yardım derecesi ve kişi başına düşen doktor sayısı bulunmuştur. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre, yaşlanan nüfus sağlık harcamalarını artırmaktadır ancak etkisi nispeten ılımlıdır. Ayrıca, sağlık harcamasındaki artışın, üçte ikisinin 65 yaş üzeri nüfus ve 18-44 yaş aralığından kaynaklanmaktadır.

Kildemoes ve diğerleri (2006), Danimarka'da yaşlanan nüfusun gelecekte ilaç harcaması üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Çalışmanın hipotezi, yaşlanan nüfusun gelecekte sağlık bütçesini artıracak yönündedir. Bununla birlikte bazı çalışmalarda, yaşlanmanın gelecekte ölüme yakınlığı hesaba katılması halinde hastane harcamaları üzerindeki etkisinin daha doğru tahmin edilebileceğini vurgulamaktadır. Burada vurgulanan nüfusun yaşlanmasından kaynaklı sağlık harcamasında görülen artış olmasına rağmen asıl sorun yaşlanan bireylerin ölüme yakın son iki yılındaki maliyet artışıdır. Sağlık harcamasındaki artış içinde yaşlanan nüfusun ilaç tüketimindeki artış oldukça etkilidir. Çalışmada asıl vurgulan durum, gelecekte ilaç tüketimine bağlı olarak sağlık harcamasının bugünkünden daha fazla olacağı endişesidir.

Marzouk (1991), Kanada'da, kişi başına düşen sağlık harcamalarının yaş grubuna göre eşit olmayan şekilde dağıldığını ortaya koyabilmek için yaşlanan nüfus üzerinde çalışmıştır. Böylece yaşlanan nüfusun sağlık harcamaları üzerindeki etkisini ölçmek istemiştir. Yaşlı nüfus lehine demografik değişim ve sağlık hizmetlerinden yararlanma biçimindeki yeniliklerin gelecek 40 yılda sağlık harcamalarının gayri safi yurtiçi hasıla içindeki payının Kanada'da iki katına çıkabileceğini tahmin etmiştir.

Meijer ve diğerleri (2013), yaşlanan nüfusun sağlık harcaması üzerindeki etkisini analiz etmişlerdir. Çalışmalarında yaşın doğrudan sağlık harcaması üzerindeki etkisini belirleyebilmek için yaş ve sağlık harcaması değişkelerini kullanarak sonuca ulaşmaya çalışmış ve akut vakalar ve uzun süre tedavilerde yaşın etken rol oynadığı sonucuna varmışlardır. Ayrıca, yaşlanma ile sağlık harcamaları arasındaki temel toplumsal faktörlerin etkileşimi ele alınmıştır. Yaşlanma olasılığı arttığında yaşlanmanın toplumsal faktörlerin sağlık harcamaları üzerindeki dolaylı etkilerinin arttığı gözlemlenmiştir.

Getzen (1992), çalışmasında “son yıllarda tüm ülkelerde kişi başına düşen sağlık harcamalarında meydana gelen artış, nüfusun yaş kompozisyonundaki değişimden ne ölçüde etkilenmektedir?” sorusuna cevap aramıştır. Literatürden edindiği sonuca göre, çok sayıda projeksiyon yapılmış olmasına rağmen, hepsinde nüfusun yaş yapısının zaman içinde değiştikçe kamu harcamalarında artışa neden olduğu durumdan ziyade, bireyler arasındaki zaman dilimi içindeki kesitler arası harcama farklılıklarına dikkat çekilmiştir. Çalışmasında, 20 ülkeye ait 1960-1988 yılları arası verilerden yararlanarak kesitsel ve zaman serisi analizi sonuçlarına göre yaşın sağlık harcamalarında ikincil etkisi olduğu sonucuna varmıştır. Sağlık harcamasını etkileyen diğer değişkenlerin etkisi kontrol altına alındığında yaş yapısı ve sağlık maliyetleri arasında belirgin bir fark olmadığı görülmektedir. Yaşın sağlık harcaması üzerindeki bir diğer etkisi de ödeme gücüdür. Yaş sağlık maliyetlerinin tahsil edilmesinde önemlidir ancak toplam maliyet miktarını etkilemez. Getzen’e göre sağlık harcamalarının artan yükü, büyük ölçüde demografik değil, politika ve maliyet yönetimi sorunudur (İliman ve Tekel, 2017).

Zweifel, Felder ve Meiers (1999) çalışmalarında, yaş ile sağlık harcamaları arasındaki ilişkiyi yatay kesit verilerinden ziyade panel veri yöntemi ile incelemişlerdir. Dünya Bankası Veri Setinden 1983-1992 yıllarına ait elde ettikleri değişkenlerden yararlanmışlardır. Sağlık harcaması yaş ilişkisinde ölen bireylerin yaşamlarının son sekiz çeyreğindeki sağlık harcamalarını ekonometrik olarak analiz etmişler ve 65 yaşında olan bireyler için sağlık harcamalarında görülen değişimin yaşlılıktan ziyade ölüme yaklaşımları yıllarda daha fazla olduğu sonucuna varmışlardır.

Cutler ve Sheiner (1998) çalışmalarında, yaşlanan nüfusun sağlık harcamalarına olan etkisi demografik etkenler üzerinden incelenmiştir. Gelecekte doğuşta beklenen yaşam süresinin artacağı yönündeki beklentilerin bugün olduğu sağlık harcamalarını artıracaklarını ve sağlık harcamalarının yaş ile birlikte artacağını vurgulamışlardır. Ayrıca, yaşam beklentisinin artması (yaşam süresinin uzaması) toplam yaşlı bireyler içindeki az bir bölümün yaşamının son yılında olacağı anlamına gelmekte ve bu durum sağlık harcamalarının oldukça yüksek olacağına işaret etmektedir. Kısaca ifade etmek gerekirse, yaşlıların büyük çoğunluğu çok geç yaşta öleceği için ölüm öncesi maliyetleri ölüme yakınlığı ile birlikte genel olarak azalmaktadır.

Longman’a göre (1987), 1980’lerin sonuna kadar sağlık harcamalarının artmasında yaşlanan nüfusun etkisi çalışmalara konu oluyordu. Bu çalışmalar çoğunlukla yaş ve yıllık ortalama sağlık harcamaları arasındaki gözlenen ilişkiye dayanıyordu. Bu ilişki yaş ile birlikte sağlık harcamalarında güçlü bir artış olduğunu göstermekteydi. Son yıllarda kesitsel yaş-sağlık harcaması ilişkisinde demografik projeksiyonlar da çalışmalara dahil edilince nüfusun yaşlanmasına bağlı olarak ortaya çıkan sağlık harcamalarında büyük artışlar olduğu ve gelecekte bu durumun katlanarak artacağı yönünde kanaatler oluşmuştur (Meijer ve diğerleri 2013).

Literatürde hemen hemen tüm çalışmaların önemli eksikliği, ampirik çalışmalarda sağlık harcaması verilerine dayanarak yaşlanmanın sağlık harcamalarını artırdığı yönündeki bulguların, kişi başına düşen sağlık harcaması ve yaş ilişkisinin öne çıkarılmasıdır. Son yıllarda tüm ülkelerde doğuşta beklenen yaşam süresi artmış ve gelecekte de hızlı artış göstereceği beklentisi, sadece ortalama ölüm süresinin uzayacağı şeklinde değerlendirilmemeli aynı zamanda yetişkin yaşlıların ortalama olarak yaşayacaklarından daha fazla yaşayabilecekleri gerçeğini de gözler önüne sermektedir. Bu gerçekten hareketle, gelecekteki doktorlar 65 yaş ve üzerindeki hastalara günümüzdeki doktorların uyguladığı teşhis ve tedaviyi değil daha farklı yöntemler uygulayacaklardır. Çünkü ortalama yaşam süresinin uzaması “normal yaşam süresi” kavramını yukarı doğru kaydıracaktır. Doğuşta beklenen ortalama yaşam süresindeki artış, hali hazırda toplumun yaşlı nüfus olarak gördüğü 65 yaş ve üzeri bireylerin gelecekte belki orta yaş grubu olarak görülmesine neden olacaktır. Bu gerçekten hareketle, sağlık

hizmetlerine olan talebin belirleyicileri arasında yaşın da dikkate alınması gerekmektedir (Felder, 2012; Fucs, 1984).

III: KIRILGAN BEŞLİ KAVRAMININ VE ÜLKELERİN TANIMI

Kırılğan beşli (fragile five) Morgan Stanley'in 2013 Ağustos ayı ekonomî raporunda ortaya attığı bir kavram ve gruplandırmayı ifade etmektedir. Bu ülkeler, Brezilya, Endonezya, Hindistan, Güney Afrika ve Türkiye'den oluşmaktadır. Kırılğan beşli tanımı, bu ülkelerin genelde: yüksek enflasyon, zayıf büyüme, yüksek dış açık ve sıcak paraya olan yüksek bağımlılığı gibi göstergelerle diğer ülkelerden farklılık göstermesine dayanmaktadır. Son yıllarda bu ülkeler söz konusu nedenlerden dolayı ABD Merkez Bankası'nın (FED) politikalarından en fazla etkilenen ülkeler olmasına yol açmaktadır. Kasım 2017'de, kredi derecelendirme kuruluşu S&P küresel düzeyde yükselen faiz oranlarından ne kadar olumsuz etkilendiğine göre, Kırılğan Beşli Türkiye, Arjantin, Pakistan, Mısır ve Katar olarak adlandırılmıştır. 2018 yılında bu ülkelerin her birinin para birimleri ABD dolarına karşı sert bir şekilde düşüş göstermiş ve bunun gelecekte de ulusal paraların ABD Doları karşısında devam edeceği anlamına gelmektedir. Ayrıca ulusal paralardaki değer kaybı diğer yükselen pazarlar için de sorun teşkil etmiş ve Kırılğan Beşli Ülkelerde sorun yaratmıştır.

Tablo 1: Kırılğan Beşli Ülkelerinin Genel Görünümü

Ülkeler ve Para Birimleri	2017	2018	Değişim %	Enflasyon	MB Faizi
Brezilya (Real)	3,31	3,76	13,4	4,56	6,50
Endonezya (Rupiah)	13,56	14,58	7,5	3,16	5,75
Hindistan (Rupi)	63,87	71,46	11,9	3,31	6,50
G. Afrika (Rand)	12,38	14,06	13,6	4,90	6,50
Türkiye (TL)	3,79	5,36	41,6	25,24	24,00

Kaynak: <https://vergidosyasi.com/2017/06/30/kirilgan-besli-kavrami-nedir-hangi-ulkeleri-ifade-ediyor/>

Geçen yıl sonuna göre paraların Dolar'a göre değer kaybına bakacak olursak Türkiye hariç değer kaybı ortalaması yüzde 11,6 olarak çıkmaktadır. Buna karşılık Türk Lirası'nın değer kaybı yüzde 41,6'dır. Türk Lirası diğer para birimlerine göre yaklaşık 4 kat fazla değer kaybetmiş. Bu ülkelerin enflasyon oranlarının Türkiye hariç ortalaması yüzde 3,98. Türkiye'deki enflasyon oranı ise yüzde 25,24. Merkez Bankası faiz oranlarına göre benzer bir fark görülmektedir. Türkiye Merkez Bankası bu ülkelerin merkez bankalarının neredeyse 4 katı yüksek faizle bankaları fonlamaktadır. Tablo 1, bu 5 ekonomi içerisinde en kırılğan ekonominin Türkiye ekonomisi olduğunu göstermektedir.

Tablo 2: Kırılğan Beşli ülkelerinin Reel Ekonomisinin Görünümü: Büyüme, İşsizlik Oranı, Bütçe Açığı, Cari Açık, 2018.

	Büyüme	İşsizlik	Bütçe dengesi/GSYH	Cari denge/GSYH
Brezilya	1,40	12,04	-7,8	-0,48
Endonezya	5,12	4,32	-2,5	-1,70
Hindistan	7,40	3,53	-3,53	-1,90
G. Afrika	1,40	27,37	-4,6	-2,50
Türkiye	3,1	11,14	-1,5	-5,50

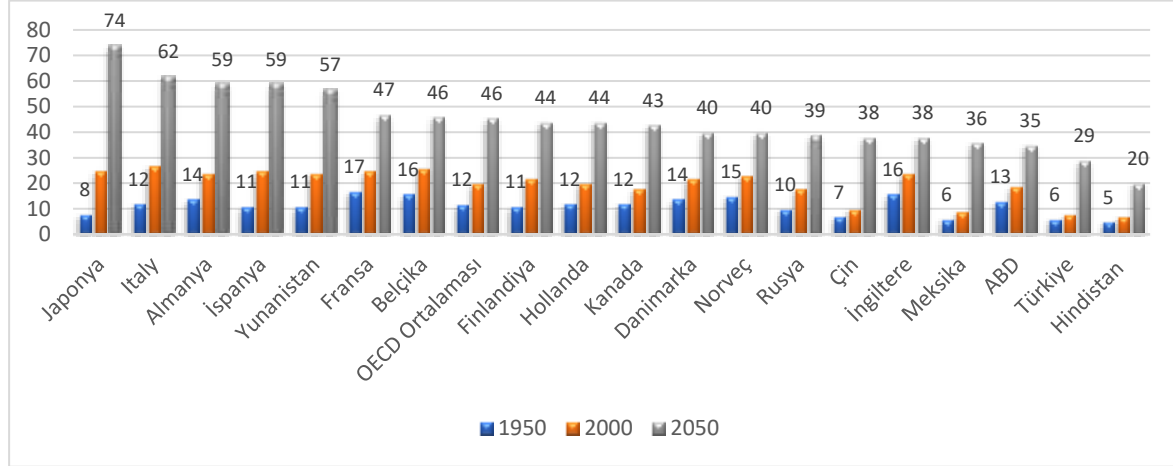
Kaynak: <https://vergidosyasi.com/2017/06/30/kirilgan-besli-kavrami-nedir-hangi-ulkeleri-ifade-ediyor/>. Veriler 2018 yılı gerçekleşme durumuna göre revize edilmiştir.

Tabloya göre Türkiye, gruptaki ekonomiler karşısında cari dengede zayıf, bütçe dengesinde güçlü, büyümede iyi konumda bulunmaktadır. İşsizlikte ise Güney Afrika'nın ortalamayı ciddi biçimde bozmasıyla Türkiye ortalamasının altında kalmıştır. Tablo 2, reel ekonomi açısından bakıldığında, bu grubun en kırılğan ekonomisinin Türkiye olmadığını, buna karşılık cari açık oranı açısından dış finansmana en bağımlı olanın Türkiye ekonomisi olduğunu göstermektedir. (<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-46286933>).

IV. KIRILGAN BEŞLİ ÜLKELERİNDE SAĞLIK HARCAMASININ SEÇİLMİŞ BELİRLEYİCİLERİ VE YAŞLANAN NÜFUSUN ETKİSİ

Çalışmanın bu kısmında literatürden seçilen bazı göstergeler üzerinden kırılğan beşli ülkelerinde karşılaştırmalı analizi yapılmaktadır. Literatürde sıkça yer alan değişkenler olarak belirlenenler şunlardır: 65 yaş üzeri nüfusun toplam nüfus içindeki payı, Kırılğan Beşli ülkelerinde nüfus artış hızı, doğuştan yaşam beklentisi, toplam sağlık harcaması/GDP, toplam nüfus içerisinde 0-14 yaş grubunun toplam nüfus içindeki oranı.

Grafik 3: 65 Yaş ve Üzeri Her 100 Kişiden Birinin 15-64 Yaşa Bağımlılık Oranı, 1950, 2000 ve 2050. (Yaşlı Nüfusun Bağımlılık Oranı)

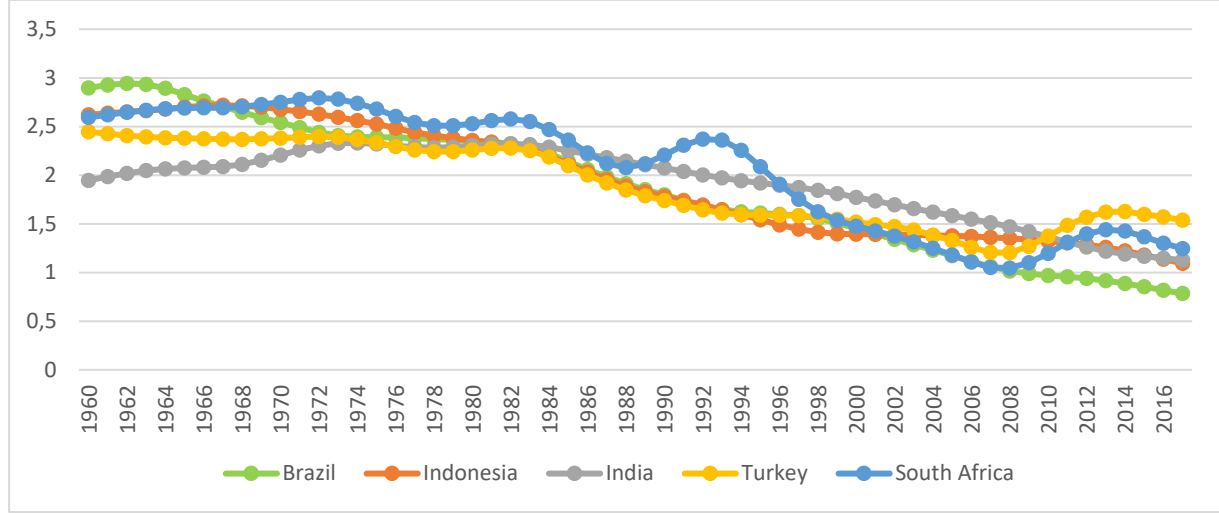


Kaynak: Birleşmiş Milletler (2008), Dünya Nüfus Beklentileri: <http://esa.un.org/unpp/index.asp?panel=2>.

Grafik 3 incelendiğinde ülkelerin 65 yaş üstü bağımlılık oranlarının 1950 ile 2050 arasında ciddi bir artış gösterdiği ifade edilebilir. Özellikle Japonya'da 1950 ile 2050 arasındaki yaşlı bağımlılık oranı yaklaşık 10 kat artarak her yüz kişiye 74 kişi bağımlı hale geleceği ön görülmektedir. Kırılğan beşli ülkelerinden Türkiye ve Hindistan'da bu oran yaklaşık 5 kat artacaktır. Ayrıca Türkiye ve Hindistan'ın OECD ortalamasının altında kaldığı görülmektedir.

Bu grafiğin anlamlılığını daha güçlendirecek bir diğer yaklaşım ise Birleşmiş Milletler tarafından 2017 yılında yapılan dünya nüfus beklentileri analizidir. Birleşmiş milletlerin yaptığı istatistiğe göre 1950 yılında erkek ve kadın olarak 65 yaş üzeri nüfusun toplam nüfus içindeki payı oldukça düşükken, 2050 ve 2100 yıllarına gelindiğinde piramit ters yönde şişmektedir. Daha açıklayıcı bir ifade ile bundan 30 yıl sonra dünyadaki yaşlı nüfusun payı genç nüfusun payından yüksek olmakta bu durum genç nüfusun yükünü artırmakta ve dolayısıyla yaşlılar neredeyse 10 kat daha bağımlı hale gelmektedir.

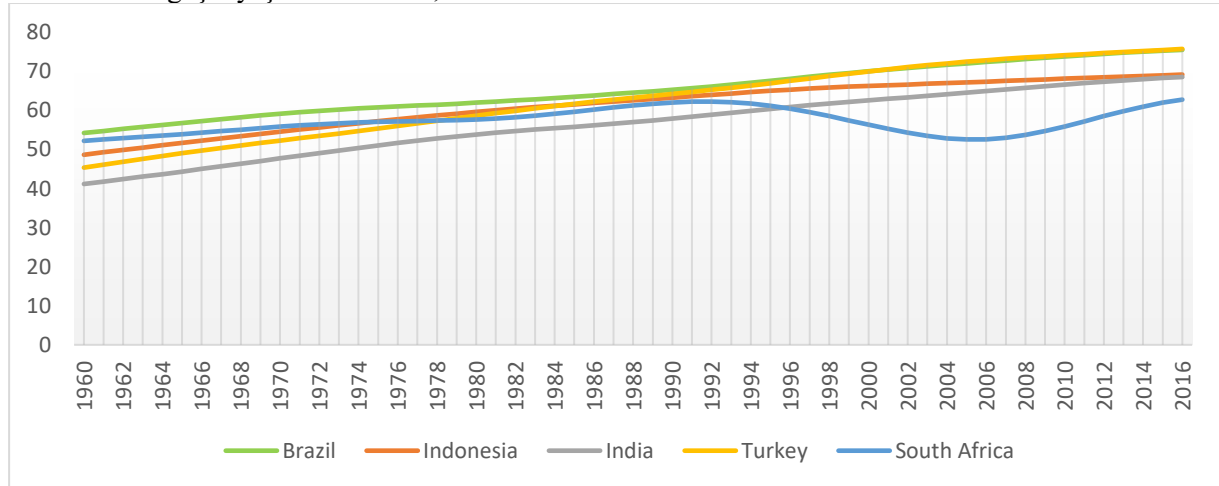
Grafik 4: Kırılgan Beşli Ülkelerinde Nüfus Artış Hızı, 1960-2017.



Kaynak: Dünya Bankası, Veri Seti kullanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur. <https://data.worldbank.org/country>.

Grafik 4'te görüldüğü gibi kırılgan beşli ülkelerinde nüfus artış hızı 1960'tan 2017'ye kadar genel olarak düşüş eğilimi göstermiştir. 2008 yılından sonra Türkiye ve Güney Afrika'da Nüfus artış hızının artma eğilimine geçtiği görülmektedir. Bu durum ülkelerin doğurganlık oranını artırmaya dönük politikalarının bir sonucu olabilir. 2008'den sonra tekrar bir artış söz konusu olsa da bu artış yaşanma hızının önüne geçememektedir. Sağlık alanında meydana gelen gelişmeler, doğuştan yaşam beklentilerinin artışı sonucunda yaşlı nüfusun artma hızı nüfus artış hızından yüksek olmaktadır. Dolayısıyla kırılgan beşli ülkeleri de nüfusun yaşlanmaya yüz tuttuğu ülkeler arasına dahil olmuştur.

Grafik 5: Doğuştan yaşam beklentisi, 1960-2017.

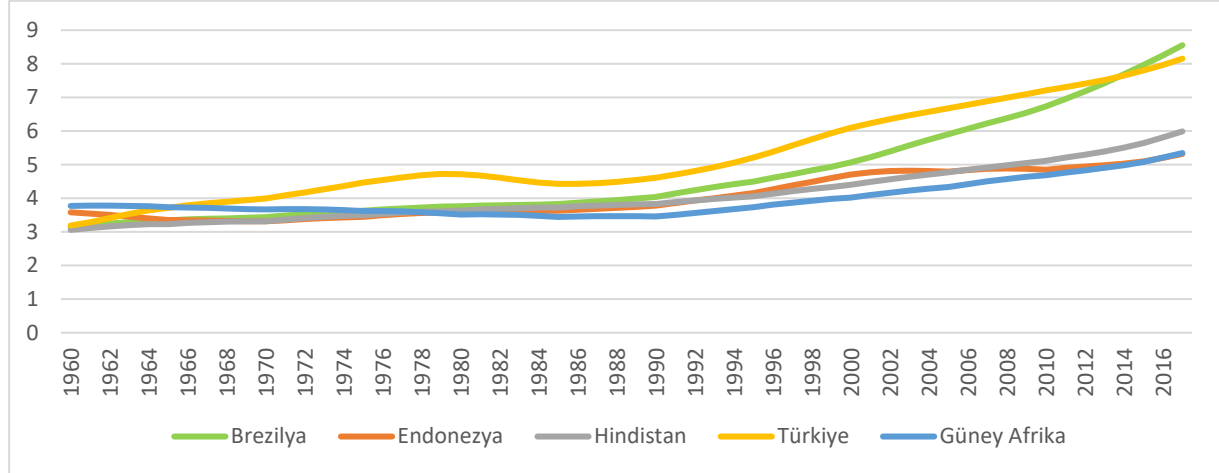


Kaynak: Dünya Bankası, Veri Seti kullanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur. <https://data.worldbank.org/country>.

Dünyada bebek ölüm hızının azalması, teknolojik iyileşme, sağlık hizmetlerine erişimin kolaylaşması, kişi başına düşen sağlık harcamasının artması, kaba ölüm hızının azalması, ve özellikle doğurganlık oranının düşmesi doğuştan beklenen yaşam süresini artırmıştır. Bu durumun Grafik 5 incelendiğinde kırılgan beşli ülkeler için de geçerli olduğu görülmektedir. 1960 yılında doğuştan yaşam beklentisi beş ülke için yaklaşık 50 yaş iken bu durum 2017 yılında 70 yaşa kadar yükselmiştir. Kırılgan beşli ülkelerinden Güney Afrika hariç 4 ülkede doğuştan yaşam beklentisi hemen hemen aynı düzeyde artmıştır.

Güney Afrika'nın 1994-2006 yılları arasında doğuştan yaşam beklentisinin beklenmedik bir şekilde düştüğü görülmektedir. Bunun nedenleri incelendiğinde 1994 yılından başlayarak kaba ölüm hızının tersine arttığı görülmektedir. 1960-2017 yılları arasında kaba ölüm hızı ortalama 11,6 iken, kaba ölüm hızının arttığı 1994-2006 dönemi itibari ile ortalama 12,7'dır. Aynı şekilde 1994-2006 yılları arasında bebek ölüm hızı tersine artmıştır. 1974- 2016 yılları arasında her 1000 canlı doğumdan ortalama 50 bebek ölürken, 1994-2006 yılları arasında bu oran 47,12 olarak gerçekleşmiştir. 1970 yılında bebek ölüm hızı 90 iken 2016 yılında 28 olarak gerçekleşmiştir.

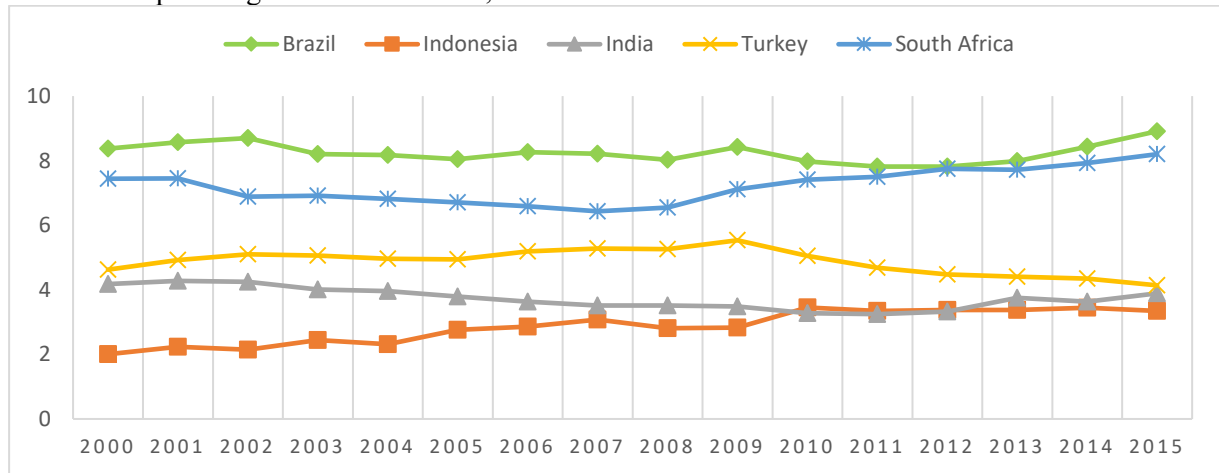
Grafik 6. 65 Yaş Üzeri Nüfusun Toplam Nüfus İçindeki Payı, 1960-2017.



Kaynak: Dünya Bankası, Veri Seti kullanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur. <https://data.worldbank.org/country>.

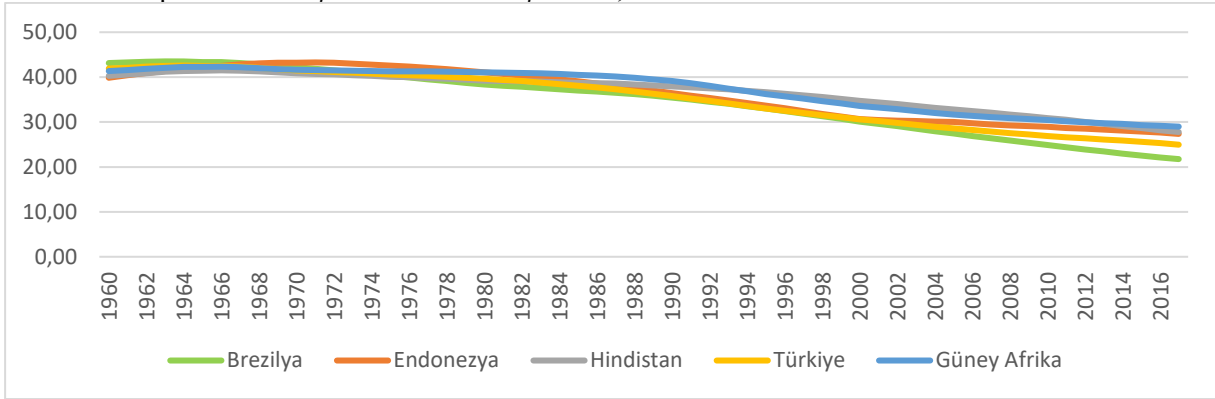
Tüm ülkelerde 65 yaş ve üzeri nüfus giderek artmaktadır. Özellikle Türkiye ve Brezilya'da son yıllardaki artış dikkat çekmektedir. Yaşlı nüfusun artışı bu hızla devam ettiği takdirde, 2050 yılına gelindiğinde her 100 kişiden yaklaşık 30 kişi bağımlı hale gelecektir. Demografik yapıları birbirine yakın olan bu kırılğan beşli ülkelerinin benzer bir yaşlanma sorunuyla karşılaşacağı tahmin edilebilir.

Grafik 7. Toplam sağlık harcaması/GDP, 2000-2015.



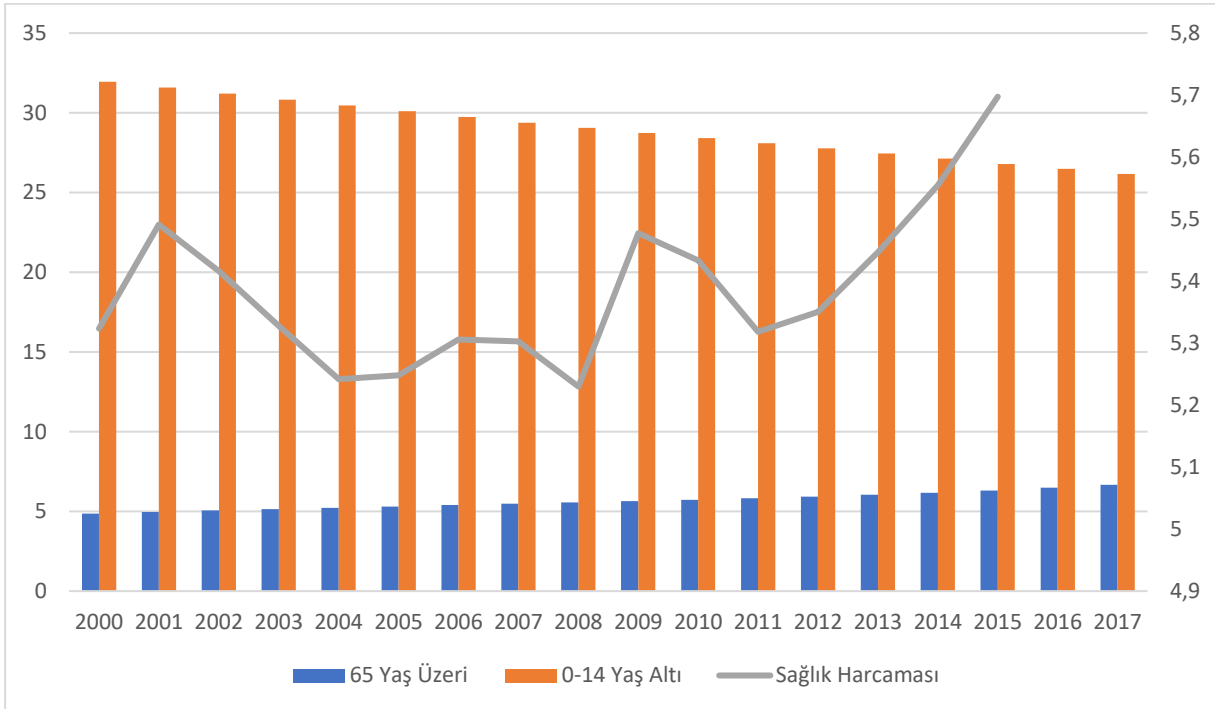
Kaynak: Dünya Bankası, Veri Seti kullanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur. <https://data.worldbank.org/country>.

Toplam sağlık harcamalarının GDP içerisindeki payına bakalım olursak, 2000-2015 yılları arasında beş ülkede de sağlık harcamalarının GDP içindeki payının önemli oranda değişmediğini söyleyebiliriz. Ancak 2008 yılından sonra Türkiye'de sağlık harcamalarının GDP içindeki payının azaldığı, Güney Afrika'da ise arttığı gözlemlenmektedir.

Grafik 8. Toplam Nüfus İçerisinde 0-14 Yaş Grubu, 1960-2017.

Kaynak: Dünya Bankası, Veri Seti kullanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur. <https://data.worldbank.org/country>.

Grafiğe göre, ülkelerin tamamında beklendiği gibi 0-14 yaş grubunun toplam nüfus içerisindeki payı hızla azalmıştır. 1960 yılında ortalama 41,31 iken, 56 yıl sonra bu oran 26,16.

Grafik 9. Kırılgan Beşli Ülkelerine Ait Ortalama Toplam Nüfus İçerisinde 0-14 Yaş Grubu, 65 Üzeri Nüfusun Toplam Nüfus İçindeki Payı (%) ve Cari Sağlık Harcamasının GSYH İçindeki Payı (%), 2000-2017.

Kaynak: Dünya Bankası, Veri Seti kullanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur. <https://data.worldbank.org/country>.

Ülkelere ait ortalama sağlık harcamasının GSYH içindeki payı 2000 yılında %5,32 iken 2015 yılında %5,69'a yükselmiştir. Toplam nüfus içerisinde 0-14 yaş grubunun payı 2000 yılında %31,95 iken 2017 yılında bu oran %26,16'ya gerilemiştir. Ayrıca, 65 üzeri nüfusun toplam nüfus içindeki payı 2000 yılında %4,85 iken bu oran 2017 yılında %6,67'ye yükselmiştir. Literatürde yer alan çalışmalara uygun olarak sağlık harcamasındaki artış ile 65 yaş üzeri nüfusun toplam nüfus içindeki payı aynı yönde hareket ederken bu iki faktör 0-14 yaş grubu ile ters yönde hareket etmektedirler.

V. SONUÇ

Dünyada tüm ülkelerde 65 yaş ve üzeri nüfusun hem sayısal hem de oransal olarak toplam nüfus içerisindeki payının artması beraberinde sağlık harcamasına olan yüklerinin ne olacağı yönünde endişelenmeye neden olmuştur. Dünya Sağlık Örgütü'ü verilerine göre sağlık harcamalarının GSYH içerisindeki payı 2050 yılı itibariyle yaşlanmaya bağlı olarak %26'ları bulması beklenmektedir. Hatta, Birleşmiş Milletler Dünya Nüfus Beklentileri verilerine göre 65 yaş üzeri nüfusun bağımlılık oranının 2050 yılında ortalama 8 kat artacağı öngörülmektedir. Yaşlılığın son evresini yaşayan bireylerin gelecekte sağlık hizmetlerine olan taleplerinin ne olacağı, barınma, beslenme, bakım hizmetlerinin maliyetinin ne olacağı şu an bilinmemektedir. Hatta dünyada bu duruma dönük ortak bir yasal çözüm önerileri sunulmamaktadır. Bu durum, ülkelerin gelecekte çözmek zorunda kalacakları en önemli sorunlarından birisi olacaktır.

Birçok ülkede olduğu gibi kırılğan beşli ülkelerinde de nüfus yapısının değişmesi ülkenin sağlık, ekonomik ve sosyal yardım projeleri üzerine önemli ölçüde sorumluluklar ve zorluklar getirmektedir. Sağlık harcamaları gözden geçirildiğinde en çok harcama yaşlılara en az harcama ise çocuklara yapılmaktadır. Özellikle 65 yaş ve üzeri bireylere yapılan sağlık harcamaları katlanarak artış göstermektedir. Bu artış ülkenin sağlık harcamasına ayırdığı bütçenin önemli bir kısmını oluşturmada ve daha fazla fonun sağlık hizmetlerinin kalitesini arttırmada kullanmasını engellemektedir. Gelişmiş ülkeler, nüfus yaşlanmasını geciktirmek ve sağlık hizmetlerinin kalitesini yükseltmek için göç yasalarında liberalleşme, yüksek doğum oranlarını teşvik etme, vergilerin yükseltilmesi, emekli aylığı ve sağlık karlarının azaltılması gibi politikaları denemiştir. Fakat dünya genelinde hükümetlerin yaşlanma süreci çerçevesindeki sorunlar noktasında daha kapsamlı çalışmalar yapmaları gerekmektedir. Buna yönelik olarak sadece yaşlanma hızını düşürmeye ya da çocuk sayısını genel olarak arttırmaya yönelik çalışmalar tek başına yeterli değildir. Hem genel olarak yaşlılık hem de yaşlı insanların sorunlarına uygulanacak politikalar yüzeysel ve sadece literatürde kalmamalı, daha pratik ve daha kapsamlı, aynı zamanda çözüm odaklı olmalıdır. Sorunu kökten çözmek istiyorsak aslında her şey çocukluktan itibaren ilk önce beden sağlığına dikkat ederek başlanmalı. Dengeli ve sağlıklı beslenme, spora önem verme, düzenli aşı yapma gibi önlemlerle bireylerin yaş ilerledikçe hastalanma ve bağımsızlık sisteminde bozulma gibi sorunlar ile bağımlı hale gelmesinin önüne geçilebilir. Bireyler ne kadar sağlıklı bir şekilde yaşlılık sürecine girerse bağımlılık oranı düşer dolayısıyla sağlık harcamasını daha az tüketir. Fakat bu durumun sadece yukarıda bahsettiğimiz önlemlerle gerçekleşmesi zordur. İnsanın hayatı boyunca yaşadığı psikolojik olaylar, karşılaştığı zorluklar, baskılar veya mutluluklar hepsi yaşlanmanın kalitesini etkilemektedir.

Politik olarak yaşlı bakım odaları veya huzur evi yerine evde bakım hizmetine daha önem verilebilir. Emekli olan yaşlılar genelde evde zaman geçirmekte ve çok az sosyal yaşama dahil olmaktadır. Bu durum günümüzde yaşlanan nüfusta depresyona ve yalnızlığa yol açmaktadır. Yaşlıları bir araya getiren ve onlara birtakım etkinlikler sunan projelerin yerel yöneticiler tarafından hayata geçirilmesi bu türden sorunları azaltabilir. Somut öneri olarak diğer Avrupa ülkelerinde olduğu gibi mahalle veya site yöneticileri mahallesindeki yaşlıları tespit ederek onları sık sık bir araya getirip beslenme, egzersiz, sağlık ve teknolojiye erişim konularında bilgilendirebilirler.

Ülkelerin bugün uyguladıkları sağlık politikalarının gelecekte olması muhtemel sağlık sorunlarına çözüm üretmede ne denli yeterlidir. Bu durumun mutlaka politika yapıcılar tarafından dikkate alınması gerekmektedir. Esasen bugüne kadar yapılan çalışmalardan edinilen izlenim, yaşlanan nüfusun sağlık bütçesinde oluşturacağı yükten ziyade, yaşlanan nüfusun sağlık hizmetlerine olan talepleri özellikle de türev talep sorununun daha önemli olacağı vurgulanmaktadır. Başta hastanelerin fiziki kapasiteleri olmak üzere sağlık çalışanlarının sayısı önemli hale gelecektir. Mikro ölçekte yaşa bağlı sağlık harcaması ilişkisine dayalı analizlerde yaşın iyi bir belirleyici olduğunu söylemek yanıltıcı olabilir. Yaştan ziyade ölüme yakın hatta ölümden bir yıl önceki yaş daha iyi göstergeler olabilir. Bilindiği gibi insanlar son anlarını yatarak tedavi görerek geçirmekte ve çoğunlukla cihazlara bağımlı olmaktadır. Bu durum da maliyetleri ciddi anlamda artırmaktadır.

VI. KAYNAKÇA

- Camkurt, Mehmet Z. (2014), “Yaşlılık ve Yaşlıların Sosyal Güvenliği Kapsamında 65 Yaş Aylığı Bağlanması İşlemleri”, *Kamu-İs Dergisi*, 13(3).
- Cutler, D.M., Sheiner, L. (1998). Demographics and medical care spending: standard and non-standard effects, National Bureau of Economic Research, Paper No. 6866, 1-54, <http://www.nber.org/papers/w6866.pdf>.
- Felder, Stafen (2012), “Health care expenditures and the aging population” www.researchgate.net/publication/224819764_Health_care_expenditures_and_the_aging_population/download, DOI: 10.1007/s00103-012-1469-4.
- Fuchs, V. R. (1984), “Though Much is Taken: Reflections on Aging, Health and Medical Care”, *Milbank Memorial Fund Quarterly/Health and Society*, Vol. 62, No. 2, pp. 143–66.
- terly/Health and Society 62 (2), 143–66.
- Fujino,S., (1987). Health Economics in Japan: Prospect for the Future. In: Smith G.T., ed., Health Economics: Prospect for the Future. London; New York: Croom Helm cited in Huang S.L. (2004). Factors Influencing Healthcare Spending in Singapore: A Regression Model. *International Journal of the Computer, the Internet and Management* Vol.12 No.3, pp. 51-62.
- Getzen, Thomas E., (1992), “Population Aging and the Growth of Health Expenditures”, *Journal of Gerontology, Social Sciences*, Vol. 47, No. 3, pp. 98-104.
- Gökbunar, Ali Rıza; Alparslan Uğur, Selim Duramaz (2016), “ Yaşlı Nüfusa Yönelik Sağlık Harcamalarının Azaltılmasında Kamusal Politikaların Önemi”, *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 12, Yıl 12, Sayı 1, 2016, ss.109-122.
- Ilıman, Tarık; Recep Tekeli, (2017), “Yaşlılık ve Sağlık Harcamaları Arasındaki İlişki: Literatür Taraması”, *Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 4, ss. 277-291.
- Kildemoes, Helle Wallach; TerkelChristiansena; DorteGyrd-Hansena; Ivar Sønbo Kristiansen ve Morten Andersen, (2006), “The impact of population ageing on future Danish drug expenditure”, *Health Policy*, Volume 75, Issue 3, pp. 298-311, <https://doi.org/10.1016/j.healthpol.2005.03.013>
- Marzouk, M.S. (1991). Aging, Age-Specific Health Care Costs and the Future Health Care Burden in Canada. *Canadian Public Policy*, Vol. XVII:4 pp 490-506.
- Matteo, Livio De, (2005), “The macro determinants of health expenditure in the United States and Canada: assessing the impact of income, age distribution and time”, *Health Policy*, Volume 71, Issue 1, pp. 23-42.
- Meijer, Claudine; Bram Wouterse; Johan Polder ve Marc Koopmanschap, (2013), “The effect of population aging on health expenditure growth: a critical review” *European Journal of Ageing*, Vol. 10, pp. 353–361, DOI 10.1007/s10433-013-0280-x.
- Murthy, N.R.V. and Ukpolo, V. (1994). Aggregate Health Care Expenditure in the United States: Evidence from Cointegration test, *Applied Economics* 26(8), 797-802.
- Nordin, NurHaiza; NurNaddiaNordin; NorAsma Ahmad, (2015), “The Effects of the Ageing Population on Healthcare Expenditure: A Comparative Study of China and India”, *First International Conference on Economics and Banking (ICEB-15)*, www.researchgate.net/publication/299963935_The_Effects_of_the_Ageing_Population_on_Healthcare_Expenditure_A_Comparative_Study_of_China_and_India, Erişim Tarihi:05.02.2019.
- Safen Aalder (2013), “ The Impact Of Demographic Change on Healthcare Expenditure”. *Cesifo Dice Report* 1/2013 (March).
- Stephane, Jacobzone ve Howard Oxley (2002), “Ageing and Health Care Costs”. *IPG*, pp.137-156, <https://library.fes.de/pdf-files/ipg/ipg-2002-1/artjacobzone-oxley.pdf>; Erişim Tarihi: 05.05.2019.
- Zweifel, P., Felder, S., Meiers, O.G. (1999). Ageing of population and health expenditure: a red herring, *Health Economics*. 8(1), 485-496

BEYPAZARI VE SAFRANBOLU'DA KÜLTÜR TURİZMİNİN YEREL EKONOMİK KALKINMAYA ETKİSİ THE EFFECT OF CULTURAL TOURISM ON LOCAL ECONOMIC DEVELOPMENT IN BEYPAZARI AND SAFRANBOLU

Demet EROL

Dr. Öğr. Üyesi, Gazi Üniversitesi

Ahmet Sencer KAHRAMAN

Yüksek Lisans Öğrencisi, Gazi Üniversitesi

ÖZET

Turizm, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin en önemli gelir kaynaklarından biri olarak dikkat çekmektedir. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler sahip oldukları tarihi, kültürel ve doğal varlıklarını cazibe merkezlerine dönüştürmek suretiyle yeni turizm alanları ortaya koymaktadır. Özellikle geleneksel dokunun korunduğu, tarihi ve kültürel çevreye sahip Beypazarı ve Safranbolu örnekleri bu cazibe merkezlerinin başında gelmektedir.

Bu çalışma kültür turizminde benzer gelişim gösteren, özellikle yerel unsurların ön planda tutulduğu, geleneksel dokunun korunmasına dayalı bir turizm anlayışı olan yerleşim yerlerinde kültür turizminin yerel ekonomik kalkınmaya etkisinin araştırılmasını amaçlamaktadır. Beypazarı'nda ilk olarak Kültür Bakanlığı 1995 yılında tarihi evlerin bulunduğu Alaaddin Sokak'da 13 evin cephesinin yenilenmesini içeren 'Sokak Sağlıklaştırma Projesi' başlatılmıştır. İkinci adım olarak 1999 yılında göreve gelen Belediye Başkanı "Beypazarı evlerinin korunarak kültürünün yaşatılması" temel vizyonu olarak görmüş ve buna göre adımlar atmıştır. Bu vizyon çerçevesinde kısa bir süre içinde tarihsel ve kültürel özelliklerin korunması ile kent kimliğinin vurgulanması ve turizmin geliştirilmesine yönelik girişimler başlatılmış, yerel ekonomi de turizm sektörünün gelişmesine ciddi gelişmeler görülmeye başlanmıştır. Safranbolu'da ise Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu'nun kenti 1975 yılında kentsel sit alanı ilan etmesi ile başlayan turizm hareketliliği, UNESCO tarafından 17 Aralık 1994'de Dünya Miras Listesi'ne dâhil edilmesi ile yerel ekonomiye katkısı artmıştır. Buna bağlı olarak; yerel ekonomi Beypazarı ve Safranbolu'da turizm sektörünün gelişmesine bağlı olarak canlanmıştır.

Bu çalışmada turizm gelişiminin yerel ekonomiye olan etkileri istatistiki veriler, çeşitli kurum ve kuruluşlar ile yapılan görüşmeler ve ziyaretçi/işletmeci anketleri ile değerlendirilmektedir. Sonuç olarak Beypazarı ve Safranbolu örneklerinden yola çıkarak, turizm ile yerel ekonomik kalkınmanın sağlanmasında öne etkenlerin değerlendirilmesi yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kültür Turizmi, Yerel Ekonomik Kalkınma

ABSTRACT

Tourism is one of the most important sources of income in developed and developing countries. They have history in developing countries such as Turkey, cultural and natural assets by converting to the new tourism attraction centers reveals areas. Especially Beypazarı and Safranbolu cases, where the traditional texture is preserved and which have a historical and cultural environment, are among the main attraction centers.

The aim of this study is to investigate the effects of cultural tourism on local economic development in settlements which show similar development in cultural tourism, especially with local elements in the foreground and a tourism approach based on the protection of traditional texture. Firstly Ministry of Culture in Beypazarı was initiated in 1995, a street sanitation project covering the renovation of 13 houses on Alaaddin Street where historical houses are located. As the second step, the Mayor, who took office in 1999, regarded Beypazarı houses as the main vision of preserving and preserving the culture, and steps were taken accordingly. Within the framework of this vision, initiatives have been started to protect the historical and cultural characteristics and to emphasize the identity of the city and to develop tourism in a short period of time, and serious developments have started to be seen in the development

of the tourism sector in the local economy. In Safranbolu, tourism mobility started when the High Council for the Protection of Cultural and Natural Heritage declared the city as an urban protected area in 1975, and its contribution to the local economy increased with the inclusion of UNESCO in the World Heritage List on 17 December 1994.

In this study, the effects of tourism development on local economy are evaluated with statistical data, interviews with various institutions and organizations and visitor / operator surveys. As a result, leading factors will be evaluated in terms of tourism and local economic development based on Beypazarı and Safranbolu cases.

Keywords: Culture Tourism, Local Economic Development

1. Giriş

Küresel ekonominin yeniden yapılanması ve gelişmiş ülkelerinin kentlerinde geleneksel üretim faaliyetlerindeki düşüş sonucu, turizm faaliyetleri yerel ekonomik kalkınma ve ekonomik dönüşüm stratejilerinin en önemli hedefi haline gelmiştir. Üretim birimi olan yerel birimler, tüketim merkezi olarak yeniden yapılanmaya ve buna bağlı olarak yeniden düzenlemeye gitmişlerdir. Günümüzde kentler, turizm dışında ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmek için çok seçeneğe sahip değildir. Yörelere veya kentler turizmi “görünmez bir ihracat” olarak kullanılmaya başlamıştır. Aynı şekilde sermaye yaratma, istihdam sağlama ve yerel toplumun yaşam standartlarının yükseltilmesi gibi ekonomik hedefleri yerine getirmek için turizm ile tarımsal üretim birbirini destekleyerek büyümektedir (Rogerson 2004) Turizm Dünyada en büyük ve en hızlı büyüyen ekonomik sektörlerden biri olarak kabul edilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde, turizm özellikle ekonomik kalkınmayı teşvik etmek ve sanayileşme gibi diğer geleneksel ekonomik sektörlerle bir alternatif olarak yoksulluğu azaltmak için bir araç olarak görülmektedir (Meyer ve Meyer 2015). Modern küreselleşmiş dünyada, turizm en büyük, en hızlı büyüyen ve dinamik ekonomik sektörlerden biri olarak kabul edilmektedir. Gelişmekte olan birçok ülke ve bölge, ekonomiyi turizmin gelişmesiyle artan ekonomik katılımı büyütmeyi başarmıştır (Meyer ve Meyer 2015).

Beypazarı (Ankara) ve Safranbolu (Karabük) kentleri iki farklı coğrafyada ve farklı potansiyeller ile turizmde niş kapmaya çalışan kentlerdir. Her iki kentte de Anadolu'nun kent dokusunun tipik örneğidir. Safranbolu ve Beypazarı kültürel birikimleri ve yerel potansiyelleri ile yerel ekonomik kalkınma sürecinde başarılı örneklerdir. Her iki kentteki kültür turizm tarihi çevrede yaşanabilirliğin sağlanması, kültürel mirasın yaşanabilirliğinin sağlanması, tarihi çevrenin kimliğinin ve imajının korunması hedeflidir. Bu çalışmanın amacı, Beypazarı ve Safranbolu' da turizmin yerel bölgelerin ekonomik gelişiminde nasıl bir rol oynadığını belirlemektir. Bu amaçla Beypazarı ve Safranbolu'nun yerel kalkınma politikalarının karşılaştırılması, kültür turizminin gelişim sürecini irdelemektir.

2. Yerel Ekonomik Kalkınma Teorileri ve Kuramsal Çerçeve

Yerel ekonomik kalkınma uygulamaları 1960'lara dayanmaktadır. Başlangıçta belirli bölgelerde öne çıkarken, küreselleşmenin etkisiyle tüm dünyada yaygınlaşmıştır. Küreselleşmenin yaklaştırdığı ilişkiler, her ülkenin yerel ekonomik deneyiminde aynı gelişmemiştir. Bu nedenle yerel ekonomik kalkınma sürecinin gelişimi ve değişimi uygulanan deneyimlerden anlaşılmaktadır.

Freund ve Lootvoet (2004), Yerel Ekonomik Kalkınmayı, yerel halk için istihdam olanakları yaratmak amacıyla ekonomik büyümeyi ve kalkınmayı teşvik etmek ve öncelikle yerel kaynakları, fikirleri ve becerileri tanımlamayı ve kullanmayı içeren sonuçlara dayalı bir yerel girişim olarak tanımlamaktadır. Malele (2018) Yerel Ekonomik Kalkınmayı, kamu, iş dünyası ve sivil toplum sektörü ortaklarının, ekonomik büyüme ve istihdam yaratmak ve daha iyi koşullar yaratmak amacıyla toplu olarak çalıştıkları bir süreç olarak tanımlamıştır

Yerel ekonomilerin turizme dayalı olarak gelişmesi üç biçimde olabilmektedir (Rogerson, 2002).

- İlk olarak; özellikle kıyı turizmine yönelik alanlar, bu bölgelerdeki gelişme fırsatlarını tespit eden girişimciler ve geliştiriciler tarafından keşfedilmekte ve geliştirilmektedir.
- İkinci olarak; birçok gelişmiş ülkede belirli alanlar, ör.kıyı alanları, kırsal alanlar, dağ ve vahşi hayat alanları, küçük turizm kentleri vb., yerel halkın insiyatifi dışında kişisel hareketliliğin gelişmesi ile turizm alanları haline gelmektedir.
- Son olarak, bazı turizm bölgeleri ise istihdam yaratmak ve ekonomik gelişmeyi sağlamak için yeni ekonomik faaliyetlere duyulan ihtiyaç çerçevesinde geliştirilmektedir. Bu çalışma çerçevesinde son gruba dahil edilebilecek olan Beypazarı örneği ve Safranbolu çalışma alanı olarak belirlenmiştir

2.1. Yerel Ekonomik Kalkınma Süreçleri

Yerel ekonomik kalkınma (YEK)'in 1960'lardan bu yana üç ana aşamadan geçtiğini söyleyebiliriz. Bu aşamalara ekonomistler tarafından LED'in üç 'dalgası' olarak adlandırmıştır (Malıkı, Amine Fatima, Zıanı, 2008). Bu aşamaların her birinde; ekonomistler, herhangi bir yerel ekonomik gelişme sürecinde neyin işe yarayıp yaramadığını anlama konusunda bir anlayış geliştirmiştir. Yerel ekonomik kalkınma programlarının modern tarihinin, II. Dünya Savaşı'ndan önce dünyanın dört bir yanındaki birçok bölgenin çabalarıyla başlamıştır. Yerel Ekonomik kalkınmanın “İlk Dalga”sı, üretken sektörlere yatırım, yabancı yatırımların çekilmesi, teknik alt yapı yatırımlarına odaklanmıştır. Birinci dalga olarak tanımlanan süreçte, YEK projeleri olmasına karşın, YEK için strateji planları geliştirilmemiştir. İkinci dalga, 1980 ve 1990 yılları arasındaki uygulamaları anlatmaktadır (Swinburn 2006). 1980'lerin başlarında ve 1990'ların ortaları arasında uygulanan “İkinci Dalga” programları, mevcut yerel işletmelerin ve küçük işletmelerin büyümesi ve firmalara karşı daha rekabetçi olmalarına yardımcı olmaya odaklanmıştır. Bu dönemde, YEK projeleri yine yer almakta ancak YEK için stratejik planlar da geliştirilmeye başlanmıştır. 1980'li yıllarda ise yerel birimlerin kurumlar çerçevesinde elde ettikleri görece konumla ve değişen dünya düzeni ve artan küresel ilişkiler ile tanımlandığı görülmektedir. Yerel-küresel etkileşimi ve yerel'in bu etkileşim içinde sürdürülebilir gelişmesini sağlayacak rekabet gücü ön plana çıkmaktadır. Bu değişim yerelin potansiyeli, ilişkileri ve kurumları ile farklı ağlar içinde varolmasını sağlayacak bir bütünün parçası olarak tanımlanmasına yol açmıştır. Burada tanımlanan birimler 1960'ların “yarı kapalı bir ekonomik sistemi” değil, dünyadaki farklı amaçlı ağlar içinde yer alabilen ve bunlarla etkileşim içinde olan bir yerdir. (Eraydın, 2004)

Üçüncü dalga ise 1990ların sonunda uygulanan YEK uygulamalarını içermektedir. YEK programlarının temel odağı tek tek firmalar değil, birlikte oluşturdukları rekabetçi ortamdır. Birbiri ile ilişkili işletmelerin oluşturdukları ortama odaklanmaktadır. Sosyal sermaye yatırımı ve birlikte öğrenme hedefi oluşmaktadır. Firmaların/işletmelerin geçmişten gelen birikimleri, becerili insan sermayesi ve yörelerin kendi iç dinamiklerine dayalı olarak yerel ekonomik kalkınma sürecini içermektedir (Meyer-Stamer, 2009)

Tablo 1: Yerel Ekonomik Kalkınmanın Üç Dalgası

Dalga	Hedef	Araçlar
1. 1960-1980 öncesi	İlk dalga boyunca odak; *Üretken (sanayi gibi) alanlarına yatırım, dış yatırımın çekiciliği, yabancı yatırımların cazibesi ve çekilmesi *Teknik altyapı yatırımları	*Büyük hibeler Sübvansane edilen krediler ile genellikle *içer yatırım yapan üreticileri hedefleme Vergi indirimleri *Sübvansane edilmiş teknik altyapı yatırımı
2. 1980-1990 ortaları	İkinci dalga boyunca, odak: * Mevcut yerel işletmelerin devamlılığı ve büyüülmesi * Hala yerel yatırımlara vurgu yapmakla birlikte, belirli sektörlere veya belirli coğrafi alanlara yönelimin başlaması.	* Bireysel işletmelere doğrudan ödemeler *İşletmeler için kuvözler, çalışma ortamları *Küçük ve orta ölçekli şirketler için danışmanlık ve eğitim *Teknik Destek *İş kurma desteği *Sosyal ve teknik alt yapı yatırımları
3. 1990'ların sonlarından itibaren	Odağın; bireysel firma destekleri yerine tüm iş çevresini desteklemeye doğru değişmesi: * İnsan kaynaklarına ve düzenlemelerine yatırım yapmak *Kamu Özel Sektör Ortaklıkları	*Yerel firmaları büyütme yönelik bütünsel bir strateji geliştirmek * rekabetçi bir yerel yatırım ortamı sağlama * ağ oluşturma ve işbirliğini desteklemek ve teşvik etmek * iş kümelerinin gelişmesini teşvik etmek

* Kamusal alanlara özel sektör yatırımlarının güçlendirilmesi ve ağ oluşturma	* İşgücü gelişimi ve eğitimini teşvik etmeli
*Yerel alanların rekabet avantajına katkı sağlayacak yatırım cazibesi yaratmak	* kümelenme büyümesini desteklemek için iç yatırımları yakından hedeflemesi
	* Yaşam kalitesi iyileştirmelerini desteklemeli

Kaynak: Literatür Taraması

3. Beypazarı ve Safranbolu'nun Kültür Turizm ile Yerel Kalkınma Sürecindeki Deneyimleri

Beypazarı ve Safranbolu, 19. Yüzyıl Anadolu kenti konut mimarisini yansıtan, Osmanlı kenti modelini yaşatan kentlerdendir. Safranbolu ve Beypazarı güçlü kimliklere sahip yerleşmelerdir. Safranbolu'da akademik çevrelerce yakıştırılan "Korumanın Başkenti" ve UNESCO Dünya Miras Listesi'nde yer alması ile kazanılan "Dünya Mirası" sloganları ile bu kimliğine sahip çıkmaktadır. "Yaşayan Tarih" sloganı ile Beypazarı'nda bu kimliklendirme yerel yönetimin öncülüğünde gerçekleşmektedir(Günay, 2010).

Beypazarı ve Safranbolu'nun Nüfus Yapısı

Beypazarı'nın ilçe merkezinin nüfusu 2018 yılı nüfus sayımlarına göre 48.274 kişi olmakla beraber eski ve yeni yerleşim alanı olmak üzere ikili bir yerleşim düzeni bulunmaktadır. Eski yerleşim alanındaki çarşı ve konutların geleneksel yapısı bugünkü karakteristik yapıyı oluşturmaktadır. Safranbolu ise 1937 yılında Karabük'te ağır demir sanayinin kurulmasıyla şehir hızlı bir gelişim göstermiş ve 1995 yılında Safranbolu Karabük'e bağlanmıştır. Bugün itibariyle Safranbolu ilçesinin 2018 yılı verilerine göre nüfusu 67042'dir(Tablo 2) .

3.1. Beypazarı'nın ve Safranbolu'nun Turizm İvmesini Sağlayan Plan ve Projeler

Beypazarı Korunması Gerekli Sokakları Sağlıklaştırma Projesi 1998-1999 yıllarında hazırlanmış ve 1999-2000 yıllarında ise proje uygulamaları gerçekleştirilmiştir. Kültür Bakanlığı, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Genel Müdürlüğü 1997 Yılı Yatırım Programında yer alan ve gerçekleştirilen ilk örneklerden biridir. Beypazarı Yenice Sokak Sağlıklaştırma Projesinin hedefi; kentin geleneksel dokusunun ve mimari mirasının korunması, kültür turizmi faaliyetlerinin artması ile ekonomik canlanmanın sağlanması ve koruma bilincinin artırılması, kültür turizminin geliştirilmesidir(Keskin, 2008). Beypazarı'nın mevcut turizm potansiyelinin değerlendirilmesi amacıyla Turizm Bakanlığı, Kültür Bakanlığı ve Beypazarı Belediye Başkanlığı arasında yürütülen işbirliği için 07 Temmuz 1996 tarihinde protokol imzalanmıştır. "Beypazarı Turizmi Geliştirme Projesi İşbirliği Protokolü"nü amacı; Beypazarı'nın mevcut turizm potansiyelinin değerlendirilmesi, sivil mimarlık örneklerinin ve yaylalarının korunarak kullanımı, ev pansiyonculuğunun geliştirilmesi, geleneksel el sanatlarının yaşatılması ve sonuçta Ankara bağlantılı tur programları ile desteklenen cazibe merkezi yaratmaktır Beypazarı Korunması Gerekli Sokak Sağlıklaştırma Projesi'nin 1. aşama çalışmaları Ankara KTVKBK'nun 11.02.2000 tarihli 6577 sayılı kararı ile 2. aşama çalışmaları ise Ankara KTVKBK'nun 18.09.2000 tarihli ve 13064 sayılı kararı ile onaylanmıştır. Yenice Sokak Sağlıklaştırma projesi ile başlayan koruma süreci, Beypazarı Belediyesi tarafından başlatılan BEYAP projesi ile devam etmiştir. Bu proje kapsamında Alaaddin sokak çevresindeki sokaklarda Belediye ve Özel Sektör işbirliği ile Beypazarı'nda bulunan 30 kadar sokağın sağlıklaştırma çalışmalarının tamamlanmış ve 3500 konaktan 500'ünün restorasyonu tamamlanmıştır (Keskin 2010) (Tablo 2) .

Beypazarı Yeniden Projesi alt programdan oluşmuştur. Bu programlar (i)tarihi çevrenin korunması ve restorasyonu,(ii)kuyumculuk, bakırcılık ve demircilik gibi geleneksel el sanatların yaşatılması (iii) İnözü Vadisi'nin de içinde bulunduğu doğal sit alanlarının turizme açılması ve (iv)Beypazarı dilinin yaşatılması olarak gruplanabilir (Günay 2010). Tarihi çevrenin korunması ve restorasyonu amacıyla Beypazarı evlerinin restorasyonu yapılmıştır.

Bu restorasyon çalışmalarının çoğunu, Yenice Sokak Sağlıklaştırma projesinden kazanılan deneyim doğrultusunda, basit onarım esaslarına dayalı olarak dış cephe restorasyonları oluşturmaktadır. BEYAP projesinin gerçekleştirilmesinde çeşitli kurum ve kuruluşların önemli katkıları olmuştur. Beypazarı Belediyesi ve Özel Sektörden gelen Sponsorlar Tarafından Alaaddin Sokak Sağlıklaştırılmıştır. Sokaktaki Restorasyon çalışmaları için gerekli ödeneğin büyük bir bölümü söz konusu kurum ve kuruluşların sponsorluk katkılarından karşılanmıştır (Keskin 2008). Proje kapsamında yerel halk

evlerini pansiyon olarak kullanmaları için teşvik edilmiştir. Alaaddin Sokakta yapılan restorasyon çalışmaları sonucu, sokak ve çevresi turizmde önemli bir niş yakalamıştır. Tarihi Çarşı'nın ve Suluhan'ın restorasyonu diğer önemli projelerdir. Suluhan'ın restorasyonu için Beypazarı Belediyesi, 2002 yılında 25 yıllığına hanı kiralamış; restorasyon işlerini Vakıflar Genel Müdürlüğünden devralmıştır. "Restore et- İşlet modeli" ile restorasyon çalışmaları devam etmektedir. Ayvaşık Mahallesi, İstiklal Mahallesi, Rüstempaşa Mahallesi, Beytepe Mahallesi, Zafer Mahallesi, Kurtuluş Mahallesi, Cumhuriyet Mahallesi ve Tarihi Beypazarı Çarşısının bulunduğu alan Ankara Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu tarafından 18.01.2008 tarihinde (Karar no. 2911 / 18.01.2008) Kentsel sit alanı ilan edilmiştir (Karafaki 2014, Günay 2010, Keskin 2010)

Anadolu kentlerinin tipik örneği olan Safranbolu, geleneksel şehir dokusu, ahşap yığma evleri ve anıtsal yapılarıyla hem ulusal hem de evrensel bir değere sahiptir. Safranbolu'da ilk plan, 11 Ağustos 1936 tarihinde Kültür ve İçişleri Bakanlığı tarafından onaylanmıştır. Koruma bilincinin ne Dünya'da ne Türkiye'de henüz yaygın olmadığı bir tarihte Safranbolu'da uygulanması önemlidir (Safranbolu Belediyesi, Tarihsiz) (Tablo 2).

Safranbolu'da ilk imar planı 1967 - 1968 yılları arasında yapılmıştır (Yetiş, Turcan, Dinçer 2018, Günay 2010). 1970li yıllardan itibaren de Safranbolu Belediyesi, İstanbul Teknik Üniversitesi ve ÇEKÜL gibi sivil toplum örgütlerinin işbirliği ile koruma bilinci gelişmiştir. Safranbolu belediyesinin web sayfasına göre; 28.09.1967 tarihinde de İmar İskan Bakanlığı tarafından onaylanarak uygulamaya sokulan İmar planlarının açıklama raporunda; "Safranbolu ayrıca bütün şehir olarak Osmanlı sivil mimarisinin pek güzel örnekleri ile doludur. İmar planında bunların hepsinin muhafaza edilmesine büyük bir gayret sarf edilmiştir" ifadesi yer almaktadır (Safranbolu Belediyesi, Tarihsiz). 1975 yılı "Avrupa Mimari Mirası Yılı" 1972 yılında Avrupa Konseyi tarafından belirlenmiştir. Bu dönemde İTÜ Mimarlık Fakültesi bünyesinde kurulmuş bulunan "Mimarlık Tarihi Restorasyon Enstitüsü" ile Safranbolu Belediyesi, yerel halka tarihi çevrenin korunması farkındalığı yaratma girişimleri başlatılmıştır (Safranbolu Belediyesi, Tarihsiz) Safranbolu'da 1975 yılında başlatılan koruma faaliyetleri, kentin bütününe kapsayan planlamasını gerekliliğini ortaya koymuştur. 1970'in yine ikinci yarısında İTÜ Mimarlık Fakültesi ve Safranbolu Belediyesi'nin işbirliği ile 1975 Avrupa Mimari Miras Yılı etkinlikleri Safranbolu'da yapılmıştır.

Türkiye'de kentsel koruma bilincinin gelişimi etkisinde 8 Ekim 1976 tarihinde eski adı ile Kültür Bakanlığı Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu Safranbolu'nun kent merkezinin bir bütün olarak korunması kararını almış ve 1976'da Anıtlar Yüksek Kurulu Safranbolu'da eski kent dokusunu kentsel sit ilan edilmiştir. (Safranbolu Belediyesi, Tarihsiz) Yine aynı yıl, Türkiye TURİNG ve Otomobil Kurumu Asmazlar Konağını satın almış ve Süha Arın'a Safranbolu'da Zaman adlı belgeseli çektirir. 1978 ve 1979'da Kültür Bakanlığı Kaymakamlar Evi ve Arasta Çarşısını kamulaştırıp, restore ettirilmiştir. 1981'de Reha Günay Geleneksel Safranbolu Evleri ve Oluşumu adlı eserin ilk baskısını hazırlanmış ve Kültür Bakanlığı tarafından yayımlanmıştır (Özdemir 2011). 08 Ekim 1976 tarihinde Kültür Bakanlığı Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulunun 164 sayılı kararı ile Safranbolu Sit Sahasının ve "Geçiş Dönemi Yapılaşma Koşulları"nın tespiti yapılmış, 1977 yılında da Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu Yerel Örgütü" isimli birim oluşturulmuştur.

Safranbolu, Kültür ve Turizm Bakanlığı Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Yüksek Kurulu'nun 1997 sayılı kararı ile 1985 yılında kentsel sit ilan edilmiştir ve ilk kentsel sit olma özelliği taşımaktadır (Günay 2010, Safranbolu Belediyesi Tarihsiz). Türkiye'de İmar planlarının önemini yeni yeni anlaşıldığı 1980'li yıllarda Safranbolu'da, Koruma İmar Planları yapım çalışmaları başlamış 1990 yılında tamamlanmıştır. Safranbolu, Ankara Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 27.11.1990 tarih ve 1500 sayılı kararı ile yürürlüğe girerek "Korumanın Başkenti" unvanını almıştır (Safranbolu Belediyesi Tarihsiz). Ancak kentteki yerleşim alanı ihtiyacı sebebi ile 1990 yılındaki Koruma Amaçlı İmar Planı yapılıncaya kadar geçen sürede, çeşitli bölgelerde yapılaşmalar meydana gelmiştir. 1989-1990 yılları arasında Kültür Bakanlığı Türkiye'de ilk defa Arasta Arkası Sokakta kentsel ölçekte restorasyon uygulaması yapmıştır (Safranbolu Belediyesi Tarihsiz) Sahip olduğu zengin kültürel mirası kent ölçeğinde korumadaki başarısı ile Safranbolu, UNESCO Dünya Miras Komitesi'nin hazırladığı Dünya Miras Listesi'nde 1994 tarih ve 614 sıra numarası ile kayıtlıdır (Günay 2010, Özdemir

2011, Safranbolu Belediyesi Tarihsiz) Safranbolu Belediye Meclisi, 07.12.2007 tarih 246 sayılı kararı ile yapılaşma baskısı olan bölgeler tanımlanmıştır. Koruma Bölge Kurulunun 21.02.2008 tarih ve 789 sayılı kararı ile Safranbolu Etkileme Geçiş Alanı 700 hektar olarak onaylanmıştır. Safranbolu Belediye Meclisininin 05.02.2010 tarih 25 sayılı kararı ile uygun görülerek Karabük Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'na önerilen Kentsel Sit Alanları ve Etkileme Geçiş Alanını kapsayan Koruma Amaçlı İmar Planı, 17.10.2010 tarih ve 2042 Sayılı Koruma Bölge Kurulu kararı ile son şeklini alarak onaylanmıştır(Safranbolu Belediyesi Tarihsiz). 2014 yılında, Çarşı Bölgesinde bulunan dükkanların cephe sağıklaştırma projeleri İçişleri Bakanlığının maddi desteğiyle Karabük Valiliği koordinatörlüğünde, İl Özel idaresi ve Safranbolu Belediyesince yürütülen proje kapsamında 17 adet tescilli taşınmazın cephe restorasyon projesi hazırlatılıp, 8 adedinin cephe restorasyonları tamamlanmıştır(Safranbolu Belediyesi Tarihsiz) (Tablo 2) .

3.2. Beypazarı ve Safranbolu'nun Kültürel Varlıkları

Beypazarı tarihi, kültürel ve doğal değerleri açısından zengin bir ilçe olup, Osmanlı Dönemi'nden kalan özellikle 1800'lü yıllardan sonra günümüze kadar gelmiş, Türk geleneksel yaşam tarzını yansıtan 322 tanesi Kültür ve Turizm Bakanlığı'na tescil edilmiş yaklaşık 3000 adet ahşap tarihi ev bulunmaktadır. Ayrıca Beypazarı'nda kültürel değerlerin varlığının önemi 1 adet kentsel sit, 1 adet doğal sit alanı, 27 adet arkeolojik sit alanı, 20 adet dini yapı ve 200 yıllık çarşısının olmasından anlaşılmaktadır. İnözü Vadisi'nin dik olan doğu ve batı yamaçları yörenin doğal değerlerini yansıtan özellikle bir dönem mesken olarak kullanılmış bir değeri olarak önümüze çıkmaktadır. Vadideki kaya mağaraları, kaya kiliseleri ve kaya mezarları arkeolojik sit alanı olarak, vadi tabanındaki bağlık alanlar ise doğal sit alanı olarak koruma altına alınmıştır.Beypazarı'nda ve yerel kültürü yansıtan müzeler bulunmaktadır. Tarih ve Kültür Müzesi, Halk Evi, Yaşayan Müze, Adalet Evi ve Müzesi, Cahide Gürsoy Müze Evi ve Kent Tarihi Müzesi Beypazarı'nda bulunan müzelerdir.

Safranbolu Ticaret ve Sanayi Odasının Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı 2013 yılı Doğrudan Faaliyet Desteği Programı kapsamında hazırladığı 2013 tarihli Yöresel ve Kültürel Değerleri Yansıtan Ürünler Sanayi Sitesi Fizibilitesi Projesi Raporuna göre; Safranbolu kentsel sit alanında 1.008 adet tarihi eser tescil edilmiştir. Bunlar; 1 güneş saati, 1 tarihî saat kulesi, 8 çeşme, 1 özel müze, 25 cami, 5 türbe, 5 hamam, 3 han, ile yüzlerce ev ve konaktır. Bu liste içinde höyükler, tarihî köprüler ve kaya mezarları da bulunmaktadır. Bölgedeki sit alanları; Safranbolu Bağlar Kesimi ve Çarşı kesimi; I. Derece Arkeolojik Sit ve Doğal Sit, Yörük Köyü Kentsel Sit, Sırçalı Köyü Sağırtepe Mevkii; I. Derece Arkeolojik sit, Hacılarobası Sallar Mahallesi;I. Derece Arkeolojik Sit, Aşağı Güney Köyü Aslantaş, Sarıkaya ve Köşklü Pınar mevkiinde bulunmaktadır (Tablo 2) . (STSO 2013).

3.3. Beypazarı ve Safranbolu'nun Doğal Varlıkları

Beypazarı'nın yerel potansiyellerinden Hıdırlık Tepesi tüm bölgeye hakim, tarihi konakların ve doğal yapısının ön plana çıktığı, geleneksel tarihi dokunun tüm ayrıntılarıyla izlenebildiği bir seyir terası olma özelliğine sahiptir. Bir krater gölü olan Karagöl, Karaşar beldesindeki Eğriova yaylası, Süveri ve İlhan Çayları önemli doğal potansiyellerdendir (Tablo 2) .

Safranbolu'da, yoğun orman alanları ve coğrafi yükseltiler, bölgede büyük yaylaların oluşumuna olanak sağlamıştır. Sarıçiçek ve Uluyayla, yörenin önemli büyüklükteki yaylalarıdır. Safranbolu'ya 13,5 km uzaklıkta, 1700 m yükseklikteki Sarıçiçek Yaylası orman dokusu açısından zengin olup, orman örtüsünün büyük çoğunluğunu ibreliler (Göknar, çam vs.) oluşturmaktadır. Yayla, 1600 m uzunluğunda, 740 m genişliğinde olup alanı 600.000 m² dir. Sarıçiçek Yaylası günümüzde yaylacılık açısından faal değildir (Zonguldak, Karabük, Bartın İlleri Turizm Sektör Analizi Raporu 2011) Safranbolu'daki mağaralar turizm potansiyeli açısından önemlidir. Hızır Mağarası, Safranbolu'ya 7.5 km uzaklıktadır. 900 m. yükseltide bulunan mağaranın içinde yeraltı nehri bulunmaktadır ancak keşfi henüz yapılmamıştır. Ayrıca Dünya Mağara literatürüne girmiş olan Hızır Mağarası diğer yerel turizm potansiyelleridir. Türkiye'nin de 4. büyük mağarası niteliği taşıyan Bulak (Mencilis) Mağarası ise Safranbolu merkezine yaklaşık 8 km mesafede Bulak köyü sınırları içerisinde yer alır. Uzunluğu 6 km'ye varan mağaranın yalnızca ilk 400 metresi ziyarete açıktır(Safranbolu Turizm Danışma Burosu web sayfası) Ayrıca Karabük'te 100. Yıl Sitesi mağarası 803 m uzunluğunda ve tek bir galeri halindedir. Mağaranın içinde bulunduğu kanyon büyük yumrulu kireçtaşı içinde oluşmuştur. Ancak Mağara ziyarete açık değildir.

Safranbolu'ya bağlı Harmancık köyünde yer alan Ağzıkara Mağarası sarkıt, dikit ve diğer jeolojik oluşumlar içermektedir. Bu mağaraların dışında, Uluyayla'da yeterince keşfedilmemiş büyük bir mağara girişi ile ormanın iç kesimlerinde derin çukurluk biçiminde ilginç jeolojik oluşumlar bulunmaktadır (Zonguldak, Karabük, Bartın İleri Turizm Sektör Analizi Raporu 2011) (Tablo 2) .

3.4. Beypazarı ve Safranbolu'nun Yerel Ürünleri ve Elsanatları

Beypazarında katma değeri en yüksek olan ürün gümüş işlemesine dayanmaktadır Bakırcı, bindallı işlemeciliği, dokumacı, kalaycı, kunduracı, semerci ve yorgancılık gibi günümüzde kaybolmaya yüz tutmuş el sanatları da ilçe de hala görülebilmektedir. Türkiye'de sadece Beypazarı'nda üretilen Beypazarı Kuruşu'nu; hem üretim hem satış yeri olan taş fırınlarda üretilmektedir. Ayrıca yaprak dolması, Beypazarı güveci (Göveç), ev tarhanası, uruş kapaması, erişte, seksen katlı baklava, hoşmelim, havuç lokumu, cevizli sucuk, sıkma pişmaniye ve perçem ilçeye özgüdür. Ancak; Ankara Kalkınma Ajansı Mali Destek Programları kapsamında hazırlanan "Beypazarı'nın Yöresel Ürünlerini Ticarileştirme Stratejisi Projesi Raporu, 2012" na göre; ticarileştirme değeri en yüksek ürün "Beypazarı Kuruşu"dur. Daha sonra sırasıyla Havuç, Telkari, Baklava, Yaprak Sarması, Tarhana, Havuç Lokumu, Erişte, Güveç, Yaprak, Tatlı Sucuğu, Hoşmelim ve İğne Oyası gelmektedir. Tirit, Cılbır, Mumbar, Cimcik ve Sıkma Pişmaniye'nin ise Ticarileştirme Değeri "0" sıfır olarak tespit edilmiştir (Beypazarı'nın Yöresel Ürünlerini Ticarileştirme Stratejisi Projesi Raporu 2012).

Aynı Rapor'a göre ticarileştirme stratejisi olan ikincin ürün ise Beypazarı Telkarisidir. Beypazarı Telkarisi'nin üretimi Beypazarı'ndaki üretim atölyeleri tarafından gerçekleştirilmektedir. Üretim atölyelerinde yıllık yaklaşık 1700 kg telkari işlenip, yaklaşık 5.500.000 TL'lik bir ciro olduğu ve 85 kişiye istihdam sağlandığı belirtilmektedir(Beypazarı'nın Yöresel Ürünlerini Ticarileştirme Stratejisi Projesi Raporu 2012).Ankara Kalkınma Ajansı'nın Ankara Keçisi, Tiftik ve Sof Raporuna (2018) göre; Ankara sof kumaşının korunması ve toplumda varlığını sürdürebilmesi için Beypazarı Halk Eğitim Merkezi dokuma atölyesinde tiftik ile yapılan diğer dokumaların yanı sıra sof üretimi ile ilgili çalışmalar da başlatılmıştır. Ayrıca Milli Eğitim Bakanlığı Olgunlaşma Enstitüsü tarafından geleneksel tiftik ipliği üretimi Beypazarı, Güdül vb. ilçelerde yapılmış ve tiftik ipliği ile çeşitli ürünler ortaya çıkarılmıştır(Ankara Kalkınma Ajansı 2018)

Tablo 2: Beypazarı ve Safranbolu'nun Turizminin Niteliksel Veri

Kent kimliği kabulleri Beypazarı		Safranbolu
Sloganlar	Yaşayan Tarih	Korumanın Başkenti Dünya Mirası Kendini Koruyan Kent Safranbolu
Turizm'i hızlandıran ilk girişimler		
Turizmde İvmeleri	*Beypazarı Turizmi Geliştirme Projesi İşbirliği Protokolü (1996) * Yenice Sokak Sağlıklaştırma projesi *Alaaddin Sokak Sağlıklaştırma Projesi 1996-1997 * Beypazarı Korunması Gerekli Sokakları Sağlıklaştırma Projesi (1998-1999) * Ankara Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 18.01.2008 tarihli 2911 sayılı kararı ile kentsel sit alanı ilanı	*İmar planı (1967) *' Anıtlar Yüksek Kurulunun Safranbolu kentsel sit alanı ilanı (1976) * TURİNG ve Otomobil Kurumu Asmazlar Konağını satın alınması (1976). *Kültür Bakanlığı Kaymakamlar Evi ve Arasta Çarşısını kamulaştırıp, restore ettirilmesi(1978-1979) * Safranbolu Sit Sahasının ve "Geçiş Dönemi Yapılaşma Koşulları"nın tespiti yapılması (1976) * Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu Yerel Örgütü" (1977) * Kentsel sit ilan edilmesi ve ilk kentsel sit olma özelliği taşınması(1985) * Korumanın Başkenti" unvanı alması (1990) *Kültür Bakanlığı Türkiye'de ilk defa Arasta Arkası Sokakta kentsel ölçekte restorasyon uygulaması (1989-1990) *UNESCO Dünya Miras Listesi alınması (1994) * Koruma Amaçlı İmar Planı, (2010)
Yerel Kalkınmada Turizmi Destekleyebilecek Kültürel Özellikler		
Tescilli alanları	sit Arkeolojik Sit Alanı (27), Kentsel Sit Alanı (1), Doğal Sit Alanı (1)	Arkeolojik sit alanı (22), Kentsel Sit Alanı (4)
Somut varlıklar	kültürel İnozü Vadisi, Suluhan Kervansarayı, Boğazkesen Türbesi, Yediler Türbesi, Gazi	Saat Kulesi, Eski Cephane Binası, Eski Hapishane Binası, Eski Hükümet Binası, İzzet Mehmet Paşa Camii,

	Gündüzalp Türbesi, Karaca Ahmet Sultan Türbesi, Karadavut Türbesi, İvaz Dede Türbesi	Dağdelen Camii, Mescit Camii, Köprülü Mehmet Paşa Camii, Kazdağlıoğlu Camii, Kaçak Camii ile Cinci Hanı ve Cinci Hamamı Ulu Camii (Ayestefenos Kilisesi), Yemenciler Arastası, İncekaya Su kemeri, Yörtük Köyü, Hızar Mağarası, Akören, Aşağıgüney, Çavuşlar, Hacılarobası ve Üçbölük Köylerinde Kaya Mezarları
Tescilli kültür ve tabiat varlıkları sayısı	322	1462
Müzeler	Tarih ve Kültür Müzesi, Halk Evi, Yaşayan Müze, Adalet Evi ve Müzesi, Cahide Gürsoy Müze Evi ve Kent Tarihi Müzesi	Kent Tarihi Müzesi(Hükümet Konağı), Kaymakamlar Gezi Evi Kileciler Gezi Evi Tayfun Talipoğlu Bam Teli Müzesi
Marka olan ürünü	Beypazarı kurusu	Lokum, safran bitkisi
Kaplıcalar	Dutlu ve Kapullu Kaplıcaları	-
El sanatları	Gümüş İşlemciliği(Telkari), Bakırcı, bindallı işlemciliği, dokumacı, kalaycı, kunduracı, semerci ve yorgancılık	Yemencilik, deri işlemciliği, ağaç oymacılığı, semercilik, demircilik ve bakır işlemciliği
Yöre yemekleri	Yaprak dolması, Beypazarı güveci (Göveç), ev tarhanası, uruş kapaması, erişte, seksen katlı baklava, hoşmelim, havuç lokumu, cevizli sucuk, sıkma pişmaniye ve perçem	Kuyu kebabı, safralı zerde, Safranbolu bükmesi ve Safranbolu baklavası
Çay, Dere, Milli Park, Kanyon, Yayla	Karagöl Milli Parkı, Eğriova Yaylası, Süveri ve İlhan Çayları, İnözü Çayı, Kırmir Çayı, Tekke Yaylası	Araç Çayına, Şeker Çayı, Gümüş, Akçasu ve Bulak Dereleri, İncekaya Kanyonu, Düzce (Kirpe) Kanyonu, Tokatlı Kanyonu, Sakaralan Kanyonu, Sarıçiçek Yaylası, Sarıçiçek Yaylası, Uluyayla
Seyir terası	Hıdırlık Tepesi	Kadelen tepesi ve Hıdırlık Tepesi
Festivaller ve şenlikler	Uluslararası Beypazarı ve Yöresi festivali, kızak şenliği	Kültür ve Sanat Festivali, Mimari Değerler Haftası, Altın Safran Belgesel Festivali, Uluyayla Şenlikleri
Yerel Kalkınmayı Destekleyebilecek Örgün ve Yaygın Eğitim		
	Beypazarı - Halk Eğitim Merkezi	SAKEM-Safranbolu Kültür Eğitim Merkezi Safranbolu - Halk Eğitim Merkezi ve ASO
	Ankara Üniversitesi Beypazarı Meslek Yüksekokulu	1992'te Safranbolu Meslek Yüksek Okulu bünyesinde Restorasyon bölümü

Kaynak: Dünya Bankası (2001)

SONUÇ

Beypazarı, 1868 yılından itibaren 1907 ile 1910 yılları arasında kadar Ankara Sancağı'na bağlı bir kaza olmuştur. Beypazarı'nın ticaret kültürü Safranbolu'dan farklı olup, öncelikle menzirdir. Beypazarı'nda bulunan Suluhan da bir menzir külliyesidir. Osmanlı döneminde imparatorluğun Anadolu ile iletişimini sağlamakta kullandığı güzergahlar üzerinde menzil adı verilen Suluhan'ın 1612 yılında tamamlandığı bilinmektedir Diğer taraftan sof üretim merkezi olup, Ankara'nın tedarikçisi konumundadır. Beypazarı, Safranbolu'ya göre daha alt kademedeki bir yerleşim merkezidir. Osmanlı döneminde Anadolu'daki sof ticaretinin merkezleri arasında yer almıştır. Her iki kentte günümüze Osmanlı kent kültürünü getirmiştir. Ticaret ile iç içe olmaları nedeniyle girişimci kültürü de halen devam ettiği söylenebilir.

İki tarihi kent, kültür turizmi ile yeni bir faaliyet alanı yakalamıştır. Her iki kentte birbirine benzer zamanlarda turizm ile uğraşmaya başlamıştır. Turizm ile yerel ekonomik kalkınma sürecinde beklentileri artmıştır. Yerel ekonomik kalkınmanın (YEK) amacı, yerel bir bölgenin ekonomik geleceğini ve herkes için yaşam kalitesini iyileştirmek için ekonomik kapasitesini geliştirmektir. Kamu, iş dünyası ve sivil toplum sektörü ortaklarının ekonomik büyüme ve istihdam yaratmak için daha iyi koşullar sunmak üzere toplu olarak çalıştıkları bir süreçtir.

Her iki kentte de hem yerel yönetim hem de sivil toplum örgütlerinin katkısıyla, kent dokusuna büyük yatırım yapılmıştır. Her iki kentin de ziyaretçiler, restore edilmiş kent dokusunu tüketmek için ziyaret etmişlerdir.

Ancak, YEK süreçlerinde yer alan aşamalar her iki kentte de henüz gerçekleşmemiştir. Hem Safranbolu hem de Beypazarı'nda YEK sürecinin ilk aşaması gerçekleşmiştir. YEK "Projeleri" üretilmiş, ancak stratejik olarak plan yapılamamıştır. Tek firma ölçeğinde destekler verilmiş ve yine ancak firmalar arası

ilişkiyi ya da ağ sistemini oluşturacak yapılanma oluşmamıştır. Her iki kentte de yöresel ürünlerin üretimi ve çeşitliliği alanında dikkate değer oranda potansiyel varken firmalara kümelenme imkânı sağlayacak ilişki ağları kurulamamıştır.

KAYNAKLAR

- Ankara Kalkınma Ajansı Ankara Keçisi, Tiftik ve Sof 2018 ISBN: 978-605-63547-2-4 Ankara, 2018
Beypazarı'nın Yöresel Ürünlerini Ticarileştirme Stratejisi Projesi Raporu 2012, https://www.ankaraka.org.tr/tr/beypazari-yoresel-urunleri-ticarilestirme-stratejisi-raporu_3757.html
Christian M. Rogerson (2004) Urban tourism and small tourism enterprise development in Johannesburg: The case oftownship tourism *GeoJournal*, Vol. 60, No. 3, Tourism and Development in Southern Africa (2004),pp. 249-257Published by: Springer
- Eraydın, A., (2004). Bölgesel Kalkınma Kavram, Kuram ve Politikalarında Yaşanan Değişimler Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu *Cilt 1 s:*126-146
Filiz Çetinkaya Karafakı 2014 Eski Türk Kentlerinde Ekolojik Parametrelerin Yerleşim Üzerine Etkilerinin İrdelenmesi, Beypazarı Kent Merkezi Örneği Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi
Günay Z. (2010) Neoliberal Kentleşme Dinamikleri Çerçevesinde Tarihi Çevrenin Sürdürülebilirliği: Sürdürülebilir Kentsel Koruma Modeli, Basılmamış Doktora Tezi İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü
<http://www.safranboluturizmdanismaburosu.gov.tr/yazdir?44C41F426A12F9A077EB2BDAE9654B30>
- Malıkı, S.,B.,E., Amine M.,M., Fatima. T.M., Zıanı T.,(2008) *The Role Of Local Economic Development Agencies (Leda) On Territorial Development And The Whole Macroeconomic Goals Achievement* <https://www.researchgate.net/publication/305556569>_ accessed Jul 02 2019
- Meyer D.F. ve Meyer N. (2015)The Role And Impact Of Tourism On Local Economic Development: A Comparative Study *African Journal For Physical, Health Education, Recreation And Dance (AJPHRD) Volume 21(1:1), March 2015, Pp. 197-214***
- Meyer D.F. ve Meyer N. (2015)The Role And Impact Of Tourism On Local Economic Development: A Comparative Study *African Journal For Physical, Health Education, Recreation And Dance (AJPHRD) Volume 21(1:1), March 2015, Pp. 197-214***
- Meyer-Stamer,j. (2009) The Hexagon of Local Economic Development Mesopartner Working Paper No. 03 Mesopartner – ISSN 1613-298X
- YETİŞ R., TURCAN Y, DİNÇER A., E., 2018 Safranbolu Kent Formunun Tarihsel Serüveni ve Morfolojik İncelemesi “DeğişKent” Değişen Kent, Mekân ve Biçim Türkiye Kentsel Morfoloji Araştırma Ağı II. Kentsel Morfoloji Sempozyumu ISBN: 978-605-80820-1-4, sayfa: 495- 515 31 Ekim – 2 Kasım 2018
Safranbolu Belediyesi Tarihsiz <http://www.tarihikentlerbirliigi.org/wp-content/uploads/SAFRANBOLU.pdf>
- Safranbolu Ticaret ve Sanayi Odası 2013 Yöresel ve Kültürel Değerleri Yansıtan Ürünler Sanayi Sitesi Fizibilitesi Projesi, Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı'nın 2013 yılı Doğrudan Faaliyet Desteği Programı TR81/13/DFD/006
- Swinburn G.(2006) Argumentation and Reference Paper on Local Economic Development, Swiss Agency for Development and Cooperation SDC
- KESKİN Ü.; 2008 Türkiye de Sokak Sağlıklaştırma Olgusunun Örneklerle İrdelenmesi: Ankara-Beypazarı, Kocaeli- Merkez, Kayseri-Talas Örnekler Basılmamış Uzmanlık tezi Kültür Ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları Ve Müzeler Genel Müdürlüğü
- Günay Z., 2010 Neoliberal Kentleşme Dinamikleri Çerçevesinde Tarihi Çevrenin Sürdürülebilirliği: Sürdürülebilir Kentsel Koruma Modeli, Basılmamış Doktora Tezi İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü
- ÖZDEMİR, Ü (2011) Safranbolu'nun Kültürel Miras Kaynakları ve Korunması,Doğu Coğrafya Dergisi – Cilt 16 Sayı 26 (2011) s:129-142
- Zonguldak, Karabük, Bartın İlleri Turizm Sektör Analizi 2011 Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı https://www.bakkakutuphane.org/upload/dokumandosya/turizm_sektor_analizi_389404.pdf

- Freund B,Lootvoet B (2004). Local Economic Development: Utopia and Reality in South Africa: The example of Durban. Kwazulu -Natal. University of wazulu-Nata
- Lebogang Ernest Malele 2018 “The Implementation Of The Local Economic Development Strategy By The Greater Tzaneen Municipality In Limpopo Province” April 2018 Master Of Development In The Faculty Of Management And Law At The University Of Limpopo
- Christian M. Rogerson Tourism-led local economic development: The South African experience January 2002, Volume 13, Issue 1, pp 95–119

GEÇİŞ EKONOMİLERİNDE SİYASAL ÖZGÜRLÜK ÜZERİNE EKONOMİK BÜYÜME VE DIŞA AÇIKLIĞIN ETKİLERİ

THE EFFECTS OF ECONOMIC GROWTH AND OPENNESS ON POLITICAL FREEDOM IN TRANSITION ECONOMIES

Salim ÜRE

*Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü Lojistik Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Öğrencisi*

Khatereh SADEGHZADEH

Dr. Öğr. Üyesi Atatürk Üniversitesi, Oltu Beşeri ve Sosyal Bil. Fakültesi

Çağatay KARAKÖY

Dr. Öğr. Üyesi Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İ. İ. B.F. Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, Sivas

Ömer Selçuk EMSEN

Prof. Dr. Atatürk Üniversitesi İİBF, İktisat Bölümü

ÖZET

Literatürde 1990'ların başında merkezi anlamda planlı ekonomiden serbest piyasa ekonomisine yönelen ekonomiler geçiş ekonomileri olarak adlandırılmıştır. Buna bağlı olarak geçiş süreci içerisinde bulunan ülkeler dışa açık büyüme modelini benimsemiş olmalarına karşılık, üretim süreçlerinde yaşadıkları problemlerden dolayı geçiş resesyonu ile karşılaşmışlardır. Bu ülkelerin bir kısmı yapısal problemlerini etkin biçimde çözme yolunda hareket ederek büyüme performanslarını artırırken, bir kısmı da geçmişten gelen devlet geleneği ve kurumsallaşma yoksunluğundan dolayı büyüme değil; hatta dramatik küçülmeleri, yüksek-hiper enflasyonu ve işsizliği deneyim etmişlerdir. Dolayısıyla geçiş sürecini hafif atlatılmasında genel anlamda üretim faktörlerinin yeniden organize edilmesinin yanında sahip olunan kurumsal geleneğin ve bunun bir yansıması olan siyasi özgürlüklerin etkin olduğu ileri sürülmektedir. Buna karşılık geçiş sürecinde bir kısım ülkelerde ortaya çıkan olumsuz tabloda kurumsal geleneklerin ve böylece siyasi özgürlüklerin bulunmamasının önemli rol oynadığı düşünülmektedir. Bu çalışmada sosyoekonomik gelişmişliği besleyen siyasi özgürlüğün tersten okuma yapılarak, siyasi özgürlükler üzerine ekonomik göstergelerin etkilerinin olup olmadığı inceleme konusu yapılmıştır. Böylece geçiş ekonomileri özelinde siyasi özgürlükler üzerine ekonomik büyüme ve dışa açıklığın etkilerinin olumlu olması kuvvetle muhtemeldir. Çalışmada geçiş ekonomilerinde Freedom House'dan elde edilen siyasi özgürlükler verileri ile dışa açıklığın ve büyüme oranlarının etkileri araştırma konusu yapılmıştır. Siyasi özgürlükler verileri 1 ile 7 arasında skorlar aldığından dolayı analizlerde buna uygun olarak Tobit yöntem kullanılması yoluna gidilmiştir. Tobit yöntem ile yapılan analizlerde geçiş ekonomilerinde siyasi özgürlükler ortamındaki iyileşmeyi sadece ülkenin dışa açıklığının olumlu etkilediği tespit edilmiştir, ancak bunun da %16 anlamlılık içerdiği belirlenmiştir. Buna karşılık büyümenin ise olumsuz yönde etkilediği gözlenirken, geçiş sürecindeki ülkelerde yüksek büyümenin adeta siyasi özgürlüklerden vazgeçme gibi bir maliyetinin olduğundan bahsedilebilir. Dolayısıyla yaygın olarak literatürde siyasi özgürlüklerden etkilenen bu iki değişkenin aynı zamanda siyasi özgürlükleri de etkilediği, ancak beklenenin aksine, büyümenin olumsuz etkiler yarattığı belirlenmesi yapılmıştır. Böylece geçiş ekonomilerinde giderek dış ticaret yapısında derinleşmelerin siyasi özgürlükler ortamını da desteklediği ve buna bağlı olarak ülke ekonomilerindeki gelişmelerin totaliter rejime kayma olasılığının bertaraf ettiği söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Siyasi Özgürlükler, Büyüme, Dışa Açıklık.

ABSTRACT

In the literature, in the early 1990s, economies which were directed from centrally planned economy to free market economy were called transition economies. As a result, although the countries in transition have adopted the open growth economic model, they have experienced a transition recession due to the problems they face in their production processes. While some of these countries increase their growth performance by acting effectively to solve their structural problems, some of them are not growth because of the lack of state tradition and institutionalization from the past; they even experienced dramatic contraction, high-hyperinflation, and unemployment. Therefore, it is argued that in addition to the reorganization of production factors in general, the institutional tradition and political freedoms are

effective in overcoming the transition process. On the other hand, it is thought that the lack of institutional traditions and thus political freedoms play an important role in the negative picture that emerged in some countries during the transition process. In this study, political freedom which feeds socioeconomic development is studied in the reverse and the effects of economic indicators on political freedoms are examined. Thus, the effects of economic growth and openness on political freedoms in transition economies are highly likely to be positive. In this study, relationship between political freedom data obtained from Freedom House and the effects of openness and growth rates in transition economies were investigated. Since the political freedom data scores between 1 and 7, Tobit method was used in the analyzes accordingly. In the analyzes conducted with the Tobit method, it was found that only the openness of the country had a positive effect on the improvement in the environment of political freedoms in transition economies, but this had 16% significance. On the other hand, while growth has a negative impact, it can be said that high growth in transition countries has a cost of giving up political freedoms. Therefore, it has been determined that these two variables, which are widely affected by political freedoms, also affect political freedoms in the literature, but contrary to expectations, growth has negative effects. Thus, it can be said that the gradual deepening of the foreign trade structure in transition economies also supports the environment of political freedoms and consequently, the possibility of the developments in the national economies to shift to totalitarian regime is eliminated.

Keywords: Political Freedoms, Growth, Openness

GİRİŞ

1991 yılında başta Sovyetler Birliği'nin başını çektiği demir perde ülkeleri ile diğer ülkeler arasındaki soğuk savaşın sona ermesiyle birlikte planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş süreci de başlamıştır. Doğu bloğundaki ülkeler ve Çin de bu süreç içerisinde yer alarak merkezi planlı ekonomik sistemden piyasa ekonomisine doğru yönelmişlerdir. Bu süreç liberal batı ülkeleri ile bu perspektife dayalı IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kurum ve kuruluşlar tarafından da desteklenmiştir. Diğer bir ifadeyle özellikle batı kökenli finansal kuruluşlar serbest piyasa ekonomisi konusunda bağımsızlığını kazanmış olan ülkelere destek vermişlerdir. Eski Sovyetler Birliğinden ayrılmış olan devletler serbest piyasaya geçmek için çeşitli uygulamalar ortaya koymuşlardır ve bu süreç yeni bir teoriyi tartışmaya açmıştır. Bu sürece "geçiş ekonomisi süreci" denilmiştir. Sosyalist düşünce tarzından kapitalist düşünce ve uygulamalara geçişi temsil eden geçiş ekonomileri, yaptıkları dönüşüm paketleri ile piyasa ekonomisine nasıl kısa vadede geçebileceklerini tartışmaya başlamışlardır. Konu üzerine birçok çalışma yapılarak dönüşümün nasıl yapılması gerektiği hususunda yoğunlaşmışlardır. Tartışmalar "süreç çok ani bir şekilde hemen mi gerçekleşmeli yoksa Çin gibi aşamalı olarak mı olmalı?" sorusuna cevap aramıştır. Özellikle Sovyetler sonrası ortaya çıkan ülke grubunda özel mülkiyetin olmaması ve devlete ait olan firmaların nasıl bir süreç izleyerek özelleştirilmesi gerektiği tartışılmıştır. Ülkelerin uluslararası piyasalarla nasıl bir uyum süreci izleyeceği, faktör fiyatlarındaki değişimler, ihtiyaç duyulan girişimcilerin desteklenmesi ve hukuki düzenlemelerin bir an önce yapılması, geçiş sürecini olumlu etkileyecektir. Geline nokta geçiş ekonomilerinin bir kısmı sınıf atlayarak gelişmiş ülkeler kategorisine yükselirken, bir kısmı da adeta küme düşerek az gelişmiş ülkeler kategorisinde değerlendirilir olmuşlardır.

Burada konumuz açısından üzerinde durulması gereken husus, planlama tartışmaları ile başlayıp, dönüşüm (transition) tartışmaları ile devam eden ve devamında gelişmişlik statüsünü tayin eden bu olguya ilgi göstermenin ülkemiz sorunlarına çare arayan fikir adamları ve bürokratlar için faydalı olabileceği gerçeğidir. Özgürlüklerin, ülkelerin gelişmesinde etkisinin ne olduğunun ortaya konulabilmesi ve ülkelerin özgürlük düzeylerinin birbirleriyle karşılaştırılabilmesi için özgürlüklerin sayısal olarak ölçülebilmesini gerektirmektedir. 1990'lı yıllardan itibaren endeksler yardımıyla, özellikle de ekonomik özgürlüklerin Heritage Vakfı, Freedom House ve Fraser Enstitüsü gibi belirli kurumlar tarafından ölçülebilir hale getirilmesi sonucunda, belli ölçülerde de olsa, ekonomik özgürlüklerdeki gelişmelerin ekonomideki performansı nasıl etkilediğine ilişkin tahminler yapılabilmektedir. Özellikle bu çalışmalara göre; daha fazla ekonomik özgürlüğün daha yüksek bir gelir düzeyine yol açacağı ifade edilmektedir. Yani ekonomik bakımdan diğerlerine göre daha özgür olan ülkelerde başta girişim ve faktör hareketliliği serbestiyeti olmak üzere kişi başına gelir düzeyleri daha yüksek, büyümesi daha hızlı, işsizlik oranı daha düşük, siyasi ve sivil özgürlükler daha fazla ve

yolsuzluk düzeyi daha düşüktür (Tunçsiper. 2014: 25). Literatürde bu konu ile ilgili birçok çalışma yer almaktadır. Aşağıda örnekler verilerek yapılan çalışmanın da literatüre katkılar sağlaması amaçlanmıştır.

LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Berkman (2011) çalışmasında, 1987-2011 yılları arasında, McKinnon-Shaw'ın finansal liberalizasyonun ekonomik büyüme ve gelişmeyi sağlayacağını savunduğu çalışmayı Türkiye için uygulayarak aralarındaki nedenselliğin araştırılmasını amaçlamıştır. Üç aylık verilerle reel gayrisafi yurtiçi hâsıla değeri ekonomik büyümeyi temsil etmek üzere kullanılmıştır. Finansal liberalizasyonu temsil etmek için ise beş değişkenden yararlanmıştır. Bu değişkenler, geniş tabanlı para arzının gayrisafi yurtiçi hâsılaya oranı, yurtiçi kredi hacminin milli gelire oranı, ticari açıklık oranı, özel sektöre verilen banka kredilerinin milli gelire oranı ve İstanbul Menkul Kıymetler Borsası işlem hacminin milli gelire oranıdır. Çalışma sürecinde, hata düzeltme modeli, Johansen eşbütünleşme testleri ve nedensellik analizlerinden faydalanılmıştır. Çalışma sonunda, Türkiye'de finansal liberalizasyondan ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. Hye, Wizarat ve Lau (2013) çalışmalarında altı Asya ülkesinden elde edilen verileri kullanarak ticaret-büyüme ilişkisini incelemişlerdir. Çalışmada durağanlığı kontrol etmek için ADF birim kök testi uygulanmış ve nedensellik testi yapılmıştır. İhracat, ithalat ve ekonomik büyüme arasındaki uzun vadeli ilişkiyi incelemek için ise otoregressive dağıtılmış gecikme (ARDL) yaklaşımı kullanılmıştır. İhracata dayalı büyüme modelinin Pakistan haricindeki ülkelerde, ithalat kaynaklı büyüme modelinin ise tüm ülkelerde var olduğu tespit edilmiştir. İhracata dayalı büyüme modeli Bangladeş ve Nepal dışındaki tüm ülkeler için geçerli olduğu tespit edilmiştir. İthalata dayalı büyüme modeli ile ihracat-ithalat modeli, çalışmadaki tüm ülkeler için geçerli olduğu belirlenmiştir. Sonuçlar, yurtiçi ve yurtdışı talebin, ekonomik büyümeye ve istihdam yaratmaya katkıda bulunduğunu göstermektedir. Fetahi-Vehapi, Sadiku, ve Petkovski (2015) çalışmada Güney Doğu Avrupa ülkelerinin ticaret açıklığının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu çalışmanın ampirik analizi, 1996'dan 2012'ye kadarki 10 GDA ülkesinin 16 yıllık panel verilerine dayanmaktadır. GMM (genelleştirilmiş momentler yöntemi) sistemi, endojenite problemleri de dahil olmak üzere çeşitli ekonometrik zorlukları ele alan en uygun tahmin yöntemi olarak kullanılmaktadır. Çalışma sonuçları, dışa açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkilerinin kişi başına düşen gelir ve diğer açıklayıcı değişkenler tarafından şartlandırıldığını, aksi takdirde bu iki değişken arasında sağlam bir kanıt bulunmadığını göstermektedir. Menyah, Nazlioglu ve Wolde-Rufael (2014) makalelerinde, 21 Afrika ülkesi için finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki nedensel ilişkiyi, uluslararası ticareti de kapsayan bir çerçevede incelemişlerdir. Dört farklı finansal gelişme göstergesine dayanan bir finansal gelişme endeksi geliştirilmiş ve Granger nedensellik yaklaşımı uygulanmıştır. Ampirik sonuçlarda, finans kaynaklı büyümeye ve ticaret öncülüğündeki büyüme hipotezlerine sınırlı desteğin olduğu görülmüştür. Sonuç olarak, finansal gelişme ve ticaretin serbestleştirilmesi konusundaki son girişimlerin büyüme üzerinde önemli bir etki yaratmadığı anlaşılmıştır. Karhan ve Çayın (2019) çalışmada mülkiyet haklarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi incelenmiştir. Değişken olarak Meksika, Türkiye, Endonezya ve Nijerya'nın 2007-2017 dönemine ait Kişi Başı Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (KBGSYİH), Doğrudan Yabancı Yatırımlar (DYY) ve Uluslararası Mülkiyet Hakları Endeksi (IPRI) kullanılmıştır. Çalışmaya göre doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve mülkiyet hakları, kişi başı gayrisafi yurtiçi hasıla üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir. Ayrıca kısa dönemde doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve mülkiyet hakları değişkenlerinden ayrı ayrı kişi başı gayrisafi yurtiçi hâsılaya doğru nedenselliğin olduğu gözlenmiştir. Çalışma sonucunda, ele alınan ülkelerin kalkınma sürecinde mülkiyet haklarının güvence altına alınmasının son derece önemli olduğu ortaya çıkmıştır. Yalman, Sandalcılar ve Demirkoparan (2011) çalışmalarında özgürlüklerin kalkınma üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Bu amaçla Türkiye ve bazı Latin Amerika ülkelerini kapsayan bir ekonometrik model oluşturulmuştur. Çalışmada Türkiye, Arjantin, Brezilya, Kolombiya, Meksika, Peru, Şili ve Venezuela'ya ait 2000-2006 dönemi GSYİH büyüme oranları, sermaye özgürlüğü endeksi, mülk edinme özgürlüğü endeksi, ticari özgürlük endeksi, yatırım özgürlük endeksi ve rüşvet vermeme özgürlüğü endeksi panel EKK yöntemiyle analiz edilmiştir. Ekonomik büyüme ile özgürlük indeksleri arasındaki ilişki ve ilişkinin yönleri tahmin edilmiştir. Analizde mülkiyet haklarının, ticari özgürlüğün ve rüşvet vermeme özgürlüğünün kalkınmayı olumlu etkilediği, ancak sermaye özgürlüğü ve yatırım özgürlüğünün olumsuz etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Démurger (2001) makalesinde, Çin'deki altyapı yatırımları ile ekonomik büyüme arasındaki bağlantılara dair ampirik kanıtlar sunmaktadır. 1985-1998 yılları arasında 24 Çin eyaletinden oluşan örneklemeden elde edilen panel verileri kullanılmıştır. Reformlar ve açıklık açısından farklılıkların yanı sıra, coğrafi konum ve altyapı donanımının da iller arasında gözlenen büyüme performansında farklılıklara neden olduğu gözlemlenmiştir. Sonuç olarak, ulaşım olanaklarının büyüme açığını açıklamada önemli bir ayırt edici faktör olduğu ve telekomünikasyon altyapısının, izolasyon yükünü azaltmakta rolü olduğu anlaşılmıştır. Mankiw, Romer ve Weil (1992) makalelerinde, Solow büyüme modelinin yaşam standardındaki uluslararası değişimle tutarlı olup olmadığını incelemektedir. Fiziksel sermayenin yanı sıra insan birikimini de içeren geliştirilmiş bir Solow modelinin ülkeler arası verilerde mükemmel bir tanımlayıcı olduğunu göstermektedir. Bu makale aynı zamanda Solow modelinin yaşam standartlarına yaklaşımını, yani fakir ülkelerin zengin ülkelere daha hızlı büyüme eğiliminde olup olmadığına dair hipotezi de incelemektedir. Sonuçlara göre nüfus artışını ve sermaye birikimini sabit tutan ülkelerin geliştirilmiş Solow modelinin öngördüğü oranda geliştiğini göstermektedir. Barro (1996) çalışmasında büyüme ve demokrasi (siyasal özgürlüğün öznel endeksleri) 1960'tan 1990'a kadar yaklaşık 100 ülkeden oluşan bir panel ile incelemiştir. Büyüme üzerindeki olumlu etkiler, hukuk devleti yönetiminin sürdürülmesi, serbest piyasa, düşük devlet tüketimi ve yüksek insan sermayesidir. Bu tür değişkenler ve kişi başına düşen reel GSYİH düzeyi sabit tutulduğunda, demokrasinin büyüme üzerindeki genel etkisi zayıf bir şekilde olumsuzdur. Daha fazla demokrasinin düşük siyasi özgürlük seviyelerinde büyümeyi arttırdığı, ancak ılımlı bir özgürlük seviyesine ulaşıldığı zaman büyümeyi bastıracağı gözlenmiştir. GSYİH, sağlık durumu ve eğitim ile ölçülen yaşam standartlarındaki iyileştirmeler, siyasi özgürlüklerin ortaya çıkma olasılığını önemli ölçüde artırdığı belirlenmiştir. Bu sonuçlar, hangi ülkelerin zaman içinde daha fazla ya da daha az demokratik olacağı konusundaki tahminlere izin vermektedir.

De Haan ve Sturm (2000) tarafından yapılan çalışmada ekonomik özgürlük için çeşitli göstergeler karşılaştırılmış ve ekonomik özgürlük ile büyüme ilişkisi duyarlılık analizi ile incelenmiştir. Bu göstergeler kapsamları bakımından bir miktar farklılık göstermesine rağmen, kapsanan ülkeler için benzer sonuçları verdikleri anlaşılmıştır. Bununla birlikte, bu göstergelerdeki bazı unsurlar sorgulanabilir niteliktedir. Özgürlük ve büyüme arasındaki ilişkinin sağlamlığı da çalışmada incelenmiştir. Sonuç olarak, daha fazla ekonomik özgürlüğün ekonomik büyümeyi desteklediği, ancak ekonomik özgürlük seviyesinin büyümeden etkilenmediği anlaşılmıştır. De Haan ve Sturm (2003) makalelerinde, gelişmekte olan ülkelere odaklanarak ekonomik ve politik özgürlük arasındaki ilişkiyi incelemiştir. 1975-1990 arasındaki ekonomik özgürlükteki artışın bir dereceye kadar politik özgürlük seviyesinden kaynaklandığı sonucuna varılmıştır. Bu sonuç, kullanılan tüm siyasi özgürlük bileşenleri için aynı oranda olduğu gözlenmiştir. Bu gözlemler, sağlam tahmin teknikleri adı verilen yöntemler kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Giavazzi ve Tabellini (2005) tarafından yapılan makalede, ekonomik ve politik liberalleşmelerin etkilerini ve etkileşimlerini deneysel olarak incelemektedir. Ekonomik serbestleşme, pazarın kapsamını artıran reformlar olarak, politik liberalleşmeler ise demokratikleşme olarak ele alınmıştır. Difference-in-difference yöntemini kullanarak, ekonomik performans, makroekonomik politika ve yapısal politikalar üzerindeki etkileri incelenmiştir. Literatüre yaptıkları asıl katkıları ise, hem liberalleşmelerin ortak etkilerinin analizi hem de reform dizisinin önemli olduğunu bulmaktır. Sonuç olarak, ilk önce ekonomiyi serbestleştiren, sonra da demokrasiyi geliştiren ülkelerin, hemen hemen her boyutta farklı yol izleyen ülkelere çok daha iyisini yaptıkları anlaşılmıştır.

Li ve Resnick (2003) çalışmalarında artan demokrasinin, az gelişmiş ülkelere doğrudan yabancı yatırım girişleri ile ilişkisini ölçmeyi amaçlamışlardır. Çalışmalarından önceki mevcut literatürdeki çelişkili teorik çalışmaları çürüttüklerini iddia etmişlerdir. 1982'den 1995'e kadar gelişmekte olan elli üç ülke için ampirik analizler gerçekleştirmişlerdir. Hem mülkiyet haklarının korunması hem de demokrasiyle hakların korunmasının, doğrudan yabancı yatırım girişlerini teşvik ettiğini ve ülkelerin mülkiyet haklarının korunması yoluyla oluşan olumlu etkileri kontrol ettikten sonra, doğrudan yabancı yatırım girişlerini azalttıklarını ortaya koymuşlardır. Bu sonuçların alternatif modellere, istatistiksel tahmin edicilere ve değişken ölçümlere kapalı olduğunu ifade etmişlerdir. Pitlik (2002) çalışmada ekonomik büyüme ve politik özgürlükler arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Ayrıca ekonomik büyüme ve politik özgürlüklerin nasıl bir yolla geliştirileceği tartışılmıştır. Ampirik araştırma, hem daha fazla ekonomik özgürlük hem de politika değişkenlerinin istikrarının ekonomik büyümeyi desteklediğini göstermiştir. Bu nedenle, politik liberalleşmenin bir ülkenin büyüme performansı üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu

belirtmiştir. Fraser'in ekonomik özgürlük endeksi kullanarak, devletin ekonomiyi uzun vadede serbestleştirdiği durumlarda politik istikrarsızlığın büyümeyi olumsuz etkilediğini ortaya koymuştur. Liberalleşme daha yumuşak bir şekilde gerçekleşirse, büyümenin önemli ölçüde daha yüksek olduğu sonucuna varılmıştır. Stroup (2007) tarafından yapılan çalışmada birçok ampirik araştırmanın, toplumdaki ekonomik özgürlüğün refah ve büyüme ile pozitif yönde ilişkili olduğunu, demokrasinin ise karışık korelasyonlar sergilediğini belirtmiştir. Bununla birlikte, çalışmaların bu iki tür özgürlüğün olası etkileşimini veya sosyal refah üzerindeki etkilerini kontrol etmediğini savunmuşlardır. Kendi çalışmalarında ise, ekonomik özgürlük ve demokrasinin toplumdaki sağlık, eğitim ve hastalık önleme hizmetleri arasındaki etkileşimi incelemişlerdir. Sonuç olarak, daha fazla ekonomik özgürlüğün, bu refah önlemlerini, daha demokratik ülkeler için bile, sürekli olarak artırdığını belirlemişlerdir. Demokrasinin, ekonomik özgürlükleri daha fazla olan ülkelerde birçok refah önlemi için daha az bir olumlu etkisi olduğu ortaya konulmuştur.

YÖNTEM VE ANALİZ

Çalışmada geçiş ekonomileri arasında verilerinde kısıtları olmayan ülkelerin siyasi özgürlükleri, dışa açıklıkları ve büyüme oranları alınmış daha sonra siyasi özgürlükler üzerinde dışa açıklığın ve büyüme oranlarının etkisinin olup olmadığı ekonometrik olarak analiz edilmiştir. Siyasi özgürlükler Freedom House'dan elde edilmiş, dışa açıklık ve büyüme oranları da dünya bankası veri merkezinden alınarak analize koşulmuştur. Analiz için Eviews paket programı kullanılmıştır. Analizin ilk aşamasında tanımlayıcı istatistikler tablolandırılmış ve aşağıdaki gibi düzenlenmiştir.

Tablo 1 Tanımlayıcı İstatistikler

	SİYASAL ÖZGÜRLÜKLER	DIŞA AÇIKLIK	BÜYÜME
Ortalama	5.166282	0.914355	5.481121
Medyan	6.000000	0.885054	5.983655
Maksimum	7.000000	2003846	88.95766
Minimum	2.000000	0.324247	-16.70000
Std. Sapma	1.670847	0.310195	6.496851
Skewness	-0.341626	0.486141	4.534198
Kurtosis	1632251	2.921509	662.2668
Jarque-Bera	42.17370	17.16650	73607.28
Olasılık	0.00000	0.000187	0.000000
Gözlem	433	433	433

Tablo 1'de sırası ile ortalamalar, medyan, maksimum değerleri, standart sapma değerleri, olasılık ve gözlem sayıları verilmiştir. Siyasi özgürlük değişkeni için ortalamalar 5,1 medyan 6, standart sapma 1,6 ve olasılık değerleri 0.000 olarak, dışa açıklık değişkeni için ortalama 0,9, medyan 0.88 standart sapma 0,3 ve olasılık değerleri 0,000187, büyüme değişkeni için ortalama 5,4, medyan 5,9, standart sapma 6,4, olasılık değeri 0,000'dır. Çalışmada ekonometrik analiz olarak Tobit analizi kullanılmıştır. Tobit analizinin kullanılmasının sebebi siyasi özgürlük verisi değerlerinin 1 ile 7 arasında olmasıdır. Analizde bağımlı değişken verilerinin sınırlı olması bizlere tobit yapma imkânı sağlamıştır. Tobit analizi, James Tobin tarafından 1958 de geliştirilen, bağımlı değişkene ait bilginin yalnızca bazı gözlemler için bulunduğu sansürlü örneklem modeli olarak bilinir. En küçük kareler regresyonunun parametrik olmayan alternatifidir (Liao, 1994). Bağımlı değişken çok farklı şekillerde sınırlandırılmış olabilir. Bunlar arasında en sık kullanılan standart Tobit model olarak adlandırılan Tip 1 - Tobit modelidir. Tip - 2 Tobit modeli ise Heckman iki aşamalı model ile benzerlik göstermektedir. Amemiya (1985) örnek seçim şekli ve sansürleme tiplerindeki farklılıkları esas alarak beş farklı Tobit tipi modelini tanımlamıştır. Tobit tiplerinin model tanımlamaları sırasıyla aşağıdaki gibidir (Schneider, 2005). Tip - I Tobit Model: Standart Tobit Modeli olarak tanımlanmaktadır. Aynı zamanda sansürlü regresyon modeli olarak adlandırılmıştır. Bağımsız değişken değerleri gözlemlenebilir iken, bağımlı değişken her zaman gözlemlenmemektedir. Bu sebeple Y_i^* gibi bir gizli (latent) değişken tanımlanır (Karaköy vd., 2019). Çalışmanın modeli aşağıdaki gibi belirlenmiş ve bağımlı değişken olarak siyasi özgürlükler, bağımsız değişken olarak ise sırası ile dışa açıklık ve büyüme değişkenlerinden oluşmaktadır.

$$SÖ = \alpha + \beta_1 \text{DIŞAÇIK} + \beta_2 \text{BÜYÜME} + \mu_i$$

Tablo 2. Tobit Analiz Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	Std. Hata	Z istatistiği	Olasılık değeri
BÜYÜME	0.051062	0.012085	4.225184	0.0000
DIŞA AÇIKLIK	-0.352136	0.253117	-1.391198	0.1642
Gözlem Sayısı	433	433	433	433

Tablo 2’de Tobit analiz sonuçları bulunmaktadır. Burada analiz sonuçları yorumlanırken, şu hususa dikkat etmek gerekir. Politik haklar değişkeni 1 ile 7 arasında bir değer almakta ve buna göre 1’e yaklaştıkça siyasal özgürlüklerde en iyini olduğu, 7’ye yaklaştıkça da en kötüye gidilmiş olduğu söylenebilir. Dolayısıyla Tobit yöntemi ile yapılan analizlerde geçiş ekonomilerinde ekonomik büyümenin siyasal özgürlükler ortamında iyileşmeyi olumsuz yönde etkilediği tespit edilmiştir. Buna göre ekonomik büyümede 0.05’lik artışın ülkelerde anti demokratikleşme olarak nitelendirilecek bir durumu beslediği sonucu elde edilmiş ve bu da %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Diğer bir ifadeyle ekonomik büyümenin siyasal özgürlükleri olumsuz yönde etkilediği gözlenirken, geçiş sürecindeki ülkelerde yüksek büyümenin adeta siyasal özgürlüklerden vazgeçme gibi bir maliyetinin olduğundan bahsedilebilir. Diğer taraftan ekonominin liberalizasyonunun ölçütü olarak alınan ülkenin dışa açıklığının siyasal özgürlükler ortamını olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir. Ancak, bunun da sadece %16 anlamlılık içerdiği belirlenmiştir. Dolayısıyla yaygın olarak literatürde siyasal özgürlüklerden etkilenen bu iki değişkenin aynı zamanda siyasal özgürlükleri de etkilediği, ancak beklenenin aksine, büyümenin olumsuz etkiler yarattığı saptanmıştır. Böylece geçiş ekonomilerinde dış ticaret yapısındaki derinleşmelerin giderek siyasal özgürlükler ortamını da desteklediği ve buna bağlı olarak ülke ekonomilerindeki gelişmelerin totaliter rejime kayma olasılığını bertaraf ettiği söylenebilir.

SONUÇ

Geçiş ekonomileri olarak adlandırılan 30’a yakın ülkenin uyguladıkları politikalar sonucunda, bir kısmının gelişmiş ülkeler kategorisine yükseldiği, bir kısmının da az gelişmiş ülkeler grubuna düştükleri bilinmektedir. Çalışmada piyasa ekonomisine geçiş sürecindeki ülkelerde yapısal anlamdaki problemlerin çözüme ulaştırılması yönündeki çalışmaların siyasal özgürlükleri etkileyip etkilemediği araştırma konusu yapılmıştır. Bu çalışmada, yaygın literatürde olduğu gibi, büyüme veya dışa açıklık bağımlı değişken olarak alınmayıp, bağımsız değişken olarak alınmış; siyasal liberalizasyon da bağımlı değişken olarak modellenmiştir. Siyasal özgürlüklerin 1 ile 7 arasında değer aldığı bir skalada, bağımlı değişken olarak büyüme oranı ve ihracat ile ithalat toplamının GSYİH içindeki payı alınmıştır. Bağımlı değişkenin 1 ile 7 arasında değerler aldığı durumlar için yapılacak analizlerde Tobit model kullanımı uygundur. Çalışmanın ekonometrik analizlerinden elde edilen bulgularda, siyasal özgürlükler ortamını ekonomik büyümenin olumsuz; buna karşılık dışa açıklığın olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir.

Bu noktada piyasa ekonomisi sürecinde talep ve üreticilerin karşılaşmış oldukları maliyetlerin birbirlerini dengeler düzeyde olduğu bilinmektedir. Bunun nedeni herhangi bir mala olan talebin artması üretim firmalarını o malı üretmeye teşvik etmesidir. Sonuç itibari ile firmalar ürettikleri malları yüksek fiyattan satmak ve ülke içinde satamayacakları bazı malları ya da arz fazlasını uluslararası ticaret ile eritmek isterler. Çalışmadan elde edilen bulgularda dış ticarete açılım yoluyla yüksek kârların oluşması ise uluslararası ticaretin artmasına, ülke ekonomisinin büyümesine ve refahın artmasına destek verir niteliktedir. Refah düzeylerinin artması ve bunun siyasal özgürlüklerle desteklenmesi geçiş ekonomilerini eskiden içerisinde buldukları müdahaleci mekanizmalarından uzaklaştırması kuvvetle muhtemeldir. Dolayısıyla dış pazarlara yönelimin adeta ekonomik liberalizasyonu derinleştirmenin siyasal liberalizasyonu da geliştirdiği gibi bir sonucun varlığına işaret etmektedir. Çalışmadan elde edilen bu sonucun, uluslararası ticaretin siyasal özgürlükleri etkilediğinin ortaya çıkması, konuyla ilgili literatürdeki diğer çalışmalarla örtüşmektedir. Diğer taraftan ekonomik büyümedeki artışların siyasal özgürlüklerden taviz vermeyi gerektirdiği gibi bir sonuç ortaya çıkmaktadır ki, büyümenin adeta bu ülke gruplarında oligarklar olarak da tanımlanan çok zengin bir zümre lehine sonuçlar verdiği; bunun da hem ekonomik hem de siyasal anlamda monopol güç unsuru olarak mutlu azınlıklar lehine bir yapıyı beslediği söylenebilir.

Sonuçlar bir bütün olarak değerlendirildiğinde, ekonomik anlamda dışa açıklığın bir tür taşmalar etkisi yaratarak siyasal açıklığı beraberinde getirdiği gözlenmiştir. Buna karşılık büyümenin ise siyasal

özgürlükler ortamını bozarak, adeta totaliter yapıları beslediği tespit edilmiştir. Özetle bu ülkeler grubunda ekonomik özgürlüklerin siyasal özgürlükleri beslemesi sürecine ağırlık verilmesinin yanı sıra kuvvetle muhtemel oligark yaratan ve böylece gelir dağılımını bozan bir büyüme sürecinin siyasal özgürlükleri bozduğu; bu nedenle gelir dağılımında adaleti sağlayan büyüme modellerine gereksinim olduğu ileri sürülebilir. Dolayısıyla ileride yapılacak çalışmalarda, gelir dağılımını da modelleyen çalışmalarla, büyümede ortaya çıkan bu tezat yapının, yani siyasal liberalizasyonu bozan unsur daha belirgin bir şekilde incelenebilir.

KAYNAKÇA

- 1.Barro, R. J. (1996). Democracy and growth. *Journal of Economic Growth*, 1(1), 1–27.
- 2.Berkman, A. N. (2011). Türkiye’de Finansal Liberalizasyon ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki.
- 3.De Haan, J., & Sturm, J.-E. (2000). On the relationship between economic freedom and economic growth. *European Journal of Political Economy*, 16(2), 215–241.
- 4.De Haan, J., & Sturm, J.-E. (2003). Does more democracy lead to greater economic freedom? New evidence for developing countries. *European Journal of Political Economy*, 19(3), 547–563.
- 5.Démurger, S. (2001). Infrastructure development and economic growth: an explanation for regional disparities in China? *Journal of Comparative Economics*, 29(1), 95–117.
- 6.Fetahi-Vehapi, M., Sadiku, L., & Petkovski, M. (2015). Empirical analysis of the effects of trade openness on economic growth: an evidence for South East European countries. *Procedia Economics and Finance*, 19, 17–26.
- 7.Giavazzi, F., & Tabellini, G. (2005). Economic and political liberalizations. *Journal of Monetary Economics*, 52(7), 1297–1330.
- 8.Hye, Q. M. A., Wizarat, S., & Lau, W.-Y. (2013). Trade-led growth hypothesis: An empirical analysis of South Asian countries. *Economic Modelling*, 35, 654–660.
- 9.Karaköy Ç. Furkan Yüksel, Khatereh SADEGHZADEH. Seçilmiş AB Ülkelerinde Lojistik Performans Endeksi İle Dış Ticaret ve Borsa İlişkileri, AL –Farabi 4. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi 2-5 Mayıs 2019, Erzurum.
- 10.Karhan, G., & Çayın, M. (2019). Mülkiyet Haklarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Rolü: Ampirik Bir Uygulama. *Gümüşhane University Electronic Journal of the Institute of Social Science/Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 10(1).
- 11.Li, Q., & Resnick, A. (2003). Reversal of fortunes: Democratic institutions and foreign direct investment inflows to developing countries. *International Organization*, 57(1), 175–211.
- 12.Mankiw, N. G., Romer, D., & Weil, D. N. (1992). A contribution to the empirics of economic growth. *The Quarterly Journal of Economics*, 107(2), 407–437.
- 13.Menyah, K., Nazlioglu, S., & Wolde-Rufael, Y. (2014). Financial development, trade openness and economic growth in African countries: New insights from a panel causality approach. *Economic Modelling*, 37, 386–394.
- 14.Pitlik, H. (2002). The path of liberalization and economic growth. *Kyklos*, 55(1), 57–80.
- 15.Stroup, M. D. (2007). Economic freedom, democracy, and the quality of life. *World Development*, 35(1), 52–66.
- 16.Tunçsiper B. Ömer Faruk BİÇEN, Ekonomik Özgürlükler ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Panel Regresyon Yöntemiyle İncelenmesi Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, Ağustos 2014, 9(2), 25- 45
- 17.Yalman, İ. N. SANDALCILAR, A., & Demirkoparan, F. (2011). Özgürlükler ve Ekonomik Kalkınma: Latin Amerika ve Türkiye. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25.

OECD ÜLKELERİNDE BORSA VE EKONOMİK ÖZGÜRLÜK İLİŞKİLERİ
RELATIONS ECONOMIC FREEDOM AND STOCK IN THE OECD COUNTRIES**Salim ÜRE***Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü Lojistik Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Öğrencisi***Khatereh SADEGHZADEH***Dr. Öğr. Üyesi Atatürk Üniversitesi, Oltu Beşeri ve Sosyal Bil. Fakültesi***Çağatay KARAKÖY***Dr. Öğr. Üyesi Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İ. İ. B.F. Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, Sivas***Ömer Selçuk EMSEN***Prof. Dr. Atatürk Üniversitesi İİBF, İktisat Bölümü***ÖZET**

Finans kapitalin tetiklediği küreselleşme akımını pekiştiren olgular içerisinde, sosyalist bloğun dağılması ve hem siyasal hem de ekonomik liberal sistemin tek genel geçer akçe konumuna gelişini pekiştirmiştir. Bu noktada çok uluslu şirketlerin finansal büyüklüklerinin ve bunun yansıması olarak borsa değerlerinin giderek artması, ülkelerin makroekonomik bileşenlerini de etkiler konuma gelmiştir. Çalışmada 1996 ile 2017 yılları arası için OECD ülkelerinde firmaların borsa değerlerinin gayri safi yurt içi hasılaya oranı ile ekonomik özgürlüklerin alt bileşenleri arasındaki ilişkiler nedensellik testi ile analizi edilmiştir. Bağımsız değişken olarak kullanılan ekonomik özgürlüklerin alt bileşenleri ise finansal özgürlükler, hükümet bütünlüğü, iş özgürlükleri, mülkiyet hakları, parasal özgürlükler, ticaret özgürlüğü, vergi yükü ve yatırım özgürlüklerinden oluşmaktadır. Analizler sonucu elde edilen bulgularda borsa endekslerinin sadece finansal özgürlükler ve ticaret özgürlükleri arasında çift taraflı nedensel ilişkiler yakalanmıştır. Diğer taraftan finansal özgürlüklerle ticari özgürlükler arasında çift yönlü nedensel ilişki bulunmuştur. Buna karşılık mülkiyet hakları ve ticari özgürlüklerden yatırım özgürlüğüne doğru; iş özgürlüğü, hükümet bütünlüğü ve mülkiyet haklarından ticari özgürlüklere doğru; hükümet bütünlüğünden yatırım özgürlüğüne doğru; finansal özgürlük ve vergi yükünden iş özgürlüğüne doğru; vergi yükünden hükümet bütünlüğüne doğru; hükümet bütünlüğünden mülkiyet haklarına doğru; iş özgürlüğünde parasal özgürlüklere doğru tek yönlü nedensel ilişkilerin olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla çalışmadan elde edilen bulgularda ekonomik özgürlüklerin girift ilişkiler ağı ile birbirlerini etkilediği gözlenirken, borsa değerlerinin ekonomik özgürlükler içerisinde iş özgürlükleri ile finansal özgürlükleri hem etkilediği hem de onlardan etkilendiğinin belirlenmesi dikkat çekmektedir. Bu durum OECD ülkelerinde ekonominin barometresi konumundaki borsanın daha çok finansal özgürlükler ile iş özgürlüklerini hem etkilemesi hem de etkilenmesinin doğal bir sonucu olarak dolaylı biçimde başta vergi yükü olmak üzere diğer değişkenleri etkilediği söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Borsa Hacmi, Ekonomik Özgürlükler, Nedensellik Analizi**ABSTRACT**

It caused both the dissolution of the socialist bloc and the transformation of the political and economic liberal system into a single general rule among the facts that reinforce the globalization flow triggered by finance capital. At this point, the increasing of the financial size of multinational companies and stock market values as a reflection of this has also affected the macroeconomic components of the countries. In the study, the causality test was used to analyze the relationships between ratio of the stock exchange values to the gross domestic product of firms and the sub-components of economic freedoms in the OECD countries for 1996 and 2017. The sub-components of economic freedoms used as independent variables are financial freedoms, government integrity, business freedoms, property rights, monetary freedoms, freedom of trade, tax burden and investment freedoms. In the findings obtained from the analyzes, only causal relations between the stock market indices and financial and trade freedoms were found. Also, a two-way causal relationship was found between financial freedoms and commercial freedoms. On the other hand, it is determined that there is one-way causal relations towards to freedom of investment from property rights and commercial freedoms; to commercial freedoms from business freedom, government integrity and property rights; to investment freedom from government integrity; to job freedom from financial freedom and tax burden; to government integrity from tax burden; to

property rights from government integrity; job freedom from financial freedoms. Therefore, it shows that economic freedoms affect each other with the complex network of relations in the findings obtained from the study. Moreover, while it is noteworthy that stock exchange values mutual interact with commercial and financial freedoms. In this context, the mutual interaction between the stock market, which is the barometer of the economy in OECD countries, and financial freedoms and job freedoms is observed. Also as a natural consequence of this, it can be said that it affects other variables, especially tax burden.

Keywords: Stock Exchange Volume, Economic Freedoms, Causality Analysis

GİRİŞ

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde finansal sektör sürekli değişim içerisindedir. Dolayısıyla finansal araçlarda çeşitlenerek farklılaşmışlardır. Finansal sektör ve çeşitliliklerde gelişmelere paralel olarak uluslararası şirketlerin ülkeler arası yatırım yapmalarını kolaylaştırmaktadır. Bu noktada uluslararası ticarete konu olan mal ve hizmetlerin aktarımında finansal araçların önemli bir rol atfederken, bu durum da ödeme koşullarının iyileşmesine yol açmakta ve reel sektörleri destekler nitelik taşımaktadır. Özellikle hizmet sektörlerinde finansal araçlar önemli bir yere sahiptir. Uluslararası şirketlerin firma büyüklüklerinin, yani hisse senedi değerlerinin anlık olarak ortaya konulması finansal piyasalar sayesinde gerçekleşmektedir.

Finansal piyasalar ülkelerin ekonomik büyüklükleri ile ilgili bilgiler de vermektedir. Uluslararası firmaların yatırım yapabilmeleri için ülkelerdeki iş özgürlükleri, ekonomik özgürlükler ve alt bileşenleri günümüzde çok önemli hal almıştır. Ekonomik özgürlükler aynı zamanda ekonomik refahın gerçekleşmesinde etkili olmaktadır. Çalışmaya konu olan OECD ülkelerinde borsa değerlerinin finansal özgürlükler ve iş özgürlükleri ile ilintili olduğu, ülkelerin yatırım çekebilmek için ekonomik özgürlüklere önem vermesi gerektiğini düşündürmektedir. Dolayısıyla ekonomik özgürlükler ortamındaki iyileşmelerin işletmelerin üretim yapma ve kârlarını maksimize etmelerine uygun ortam yaratarak bu durumun yansması da işletmelerin borsa değerlerinin yükselmesini beslemektedir. Bu bağlamda çalışmada ekonomik özgürlükler ve makroekonomik veriler arasındaki ilişkileri ele alan literatür incelemesinden hareketle OECD ülkeleri özelinde uygun model ve yöntem araştırması için literatür araştırması başlığında inceleme konusu yapılmıştır. Daha sonra ekonomik özgürlükler alt bileşenleri ve borsa ilişkileri ekonometrik analizlerle inceleme konusu yapılmış ve sonuç kısmında da genel bir değerlendirme yapılmıştır.

LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Azman-Saini, Baharumshah, ve Law (2010) çalışmalarında 85 ülkeden oluşan bir panelde ekonomik özgürlük, doğrudan yabancı yatırım (DYY) ve ekonomik büyüme arasındaki sistematik bağlantıyı incelemeyi amaçlamışlardır. Genelleştirilmiş anlık sistem tahmincisine dayanan ampirik sonuçlara göre, doğrudan yabancı yatırımın çıktı büyümesi üzerinde doğrudan (olumlu) bir etkisi olmadığı ortaya çıkmıştır. Yani doğrudan yabancı yatırımın etkisi, ev sahibi ülkelerde ekonomik özgürlük seviyesine bağlıdır. Bu durum, ülkelerin çokuluslu şirketlerin varlığından önemli ölçüde daha fazla ekonomik faaliyet kazanma özgürlüğü sağladığı anlamına gelir. Smimou ve Karabegovic (2010) çalışmada, bir dizi kontrol değişkeni hesapladıktan sonra Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerinin ekonomik özgürlük endeksi ile hisse senedi piyasası getirileri arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamışlardır. Sonuçlar, ekonomik özgürlükteki değişikliklerin, hisse senedi piyasası getirileri üzerinde, beklenen getirilerle ilgili iş döngüsü kontrol değişkenleri tarafından açıklanamayan olumlu bir etkisi olduğunu ve mülkiyet haklarının yasal yapısının ve güvenliğinin en önemli etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

Levine (1991) tarafından yapılan çalışma finansal piyasalar ile ekonomik kalkınma arasındaki ilişkiyi açıklamaya yardımcı olmak için, borsada bulunan riski ve borsa yatırımlarının istikrarlı devlet büyüme oranlarını değiştirecek şekilde nasıl değiştirdiğini bir içsel büyüme modeli oluşturarak araştırmaktadır. Sonuç olarak, borsanın büyümeyi hızlandırdığı, firmalardaki üretkenliği aksatmadan mülkiyetini artırabileceği ve acentelerin portföylerini çeşitlendirmelerini sağlayabileceğini ortaya çıkmıştır. Vergi politikası, doğrudan yatırım teşviklerini ve dolaylı olarak finansal sözleşmelerdeki teşvikleri değiştirerek büyümeyi etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Carlsson ve Lundström (2002) çalışmalarında

daha önceden yapılmış olan çalışmalara değinerek ekonomik özgürlükler ile GSYİH büyümesi arasındaki ilişkilerin çoğu zaman olumlu yönde ortaya çıktığını belirtmişlerdir. Ortaya çıkan bu pozitif durumu bozan sorun ise ekonomik özgürlük ölçüsü seçimi olarak belirtilmiştir. Ekonomik özgürlük ölçüsünü tek bir önlem olarak sınırlamanın gerçek ekonomik çevreyi ve endeks politika sonuçlarını yansıtmayacağını belirtmişlerdir. Yaptıkları bu çalışmada ekonomik büyüme için ekonomik özgürlük önlemlerinin ve bu önlemler ile büyüme arasındaki ilişkinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Yapılan inceleme sonucunda ise ekonomik özgürlüklerin büyüme için önemli olduğu sonucuna varılmıştır.

Bjørnskov ve Foss (2008) çalışmalarında kurumsal çerçevenin ve girişimciliğin büyüme nasıl etkilediğine dair bir çok çalışmanın olduğuna ve bunların yanı sıra ekonomik politika ve kurumsal tasarımın girişimciliğe olan etkisi üzerine yapılan analizlerin ise çok az sayıda bulunduğunu belirtmişlerdir. Bu çalışmada ise ekonomik politika ve kurumsal tasarımlarındaki farklılıklar ile ülkeler arası girişimcilik seviyesindeki farklılıkları belirlemeye çalışmışlardır. Fraser Institute'den aldıkları ekonomik özgürlük endeksini kullanarak ekonomik politika oluşturma unsurlarının ve kurumsal çerçevenin Küresel Girişimcilik Monitörü'ndeki girişimcilik ölçütleriyle karşılaştırarak değerlendirmelerini yapmışlardır. Ortaya çıkan sonuçlarda ise hükümetin büyüklüğünün negatif yönde, sağlam paranın ise girişimcilik faaliyetini pozitif yönde etkilerinin olduğunu ortaya koymaktadır.

Gwartney ve Lawson (2003) çalışmasında Dünya Ekonomik Özgürlük (EFW) endeksine değinerek 1996 yılından itibaren yayınlandığına ve bunun da ülkelerin politikalarının ve kurumlarının ekonomik özgürlüklerle tutarlılığını ölçen bir endeks olduğunu belirtmişlerdir. Dünya Ekonomik Özgürlük endeksinin hesaplanmasında dikkate alınan kriterlerin nesnel ve ölçülebilir değerler olduğuna değinilmiştir. Bu makalede ise yasal yapı ve hükümet düzenlemeleri ile ilgili anket verilerini Dünya Ekonomik Özgürlük endeksine entegre ederek daha kapsamlı bir özgürlük endeksi elde edilmesi amaçlanmıştır. Quazi (2007) çalışmasında 1995'ten bu yana The Heritage Foundation / Wall Street Journal'ın yayınladığı ekonomik özgürlük endeksini kullanarak 1995-2000 döneminde 7 Doğu Asya ülkesi değerlendirilmeye çalışılmıştır. Panel regresyon metodolojilerini kullanan bu çalışma, ekonomik özgürlüğün doğrudan yabancı yatırımın önemli ve sağlam bir belirleyicisi olduğunu ortaya koymaktadır. Bu sonuçlar, Doğu Asya'daki DYY dinamikleri konusundaki bilgileri daha da genişleterek, bu bölgeye daha fazla DYY çekmek için stratejiler geliştirmede yardımcı olmasının amaçlandığı belirtilmiştir. Heckelman ve Knack (2009) çalışmasında alıcı ülkelerdeki yardım ile ekonomik özgürlükteki değişimler arasındaki ilişkiyi 1990-2000 yılları arası için incelemişlerdir. Genel olarak dış yardımın ekonomik özgürlük üzerinde önemli bir etkisi olmadığı belirtilmiştir. Bununla birlikte, farklı ekonomik özgürlük kategorileri üzerine hedonik bir yaklaşım kullanarak, yardımın büyümeyle elverişli bir politikaya ve kurumsal ortama katkıda bulunmayı başardığı sonucuna ulaşılmıştır.

Baker ve Wurgler (2007) tarafından yapılan çalışmada borsadaki yatırımcı duyarlılığının kökenini, "yukarıdan aşağıya" ve makroekonomik olarak ele almışlardır ve deneysel etkilerine odaklanmışlardır. Yatırımcı hissiyatını ölçmenin oldukça mümkün olduğunu ve hissiyat dalgalarının münferit firmalar ve borsa üzerinde bir bütün olarak açıkça fark edilebilir, önemli ve düzenli etkileri olduğunu göstermişlerdir. Yukarıdan aşağıya yaklaşım, yatırımcının hangi hisse senetlerinden en fazla etkileneceğini açıklamak için davranışsal finansı (duyarlılık ve arbitraj limitleri) temel olarak daha geniş ve daha reddedilemez davranış varsayımı üzerine kurulmuştur. Sonuç olarak, duyarlılıktan en çok tahkim edilmesi ya da değerlendirilmesi zor olan hisse senetlerinin etkilendiği ortaya çıkmıştır. Van Rooij, Lusardi ve Alessie (2011) çalışmalarında finansal okuryazarlığı ölçmek ve borsaya katılım ile ilişkisini incelemek için De Nederlandsche Bank (DNB) Hanehalkı Araştırmasını temel almak üzere iki özel model geliştirmişlerdir. Ankete katılanların çoğunluğunun temel finansal bilgileri bildiğini ve faiz artırımını, enflasyon ve paranın zaman değeri gibi kavramları anladığını tespit etmişlerdir. Ancak, çok azı bu temel kavramların ötesine geçmekte, çoğu tahvil ve hisse senetleri arasındaki farkı, tahvil fiyatları ve faiz oranları arasındaki ilişkiyi ve risk çeşitlendirmesinin temellerini bilmemektedir. Sonuç olarak, finansal okuryazarlığın finansal karar vermeyi etkilediği tespit edilmiş, düşük okuryazarlığı olanların borsaya yatırım yapma olasılıklarının çok daha düşük olduğu vurgulanmıştır.

Guiso, Sapienza ve Zingales (2008) çalışmada, yatırımcıdaki genel bir güven eksikliğinin hisse senetleri alımına ve borsaya etkilerini araştırmışlardır. Bu riskin algılanmasını, hisse senetlerinin nesnel

özelliklerine ve yatırımcının öznel özelliklerine bağlamışlardır. Daha az güvenen bireylerin hisse senedi satın alma olasılıklarının daha düşük olduğu ve hisse senedi satın alma koşullarına bağlı olarak daha az satın alımda buldukları gözlenmiştir. Sonuç olarak, Hollanda ve İtalya'daki mikro verilerde ve ülke çapındaki genel verilerde, sınırlı katılım bulmacasını açıklamada güven eksikliğinin önemli bir faktör olduğunu gösteren kanıtlar bulunmuşlardır.

Enisan ve Olufisayo (2009) tarafından yapılan makalede, Sahra altı Afrika'daki yedi ülke için borsa gelişimi ve ekonomik büyüme arasındaki uzun dönemli ve nedensel ilişkiyi incelemektedir. Otoregressif dağıtılmış gecikme sınır testi kullanılarak yapılan çalışma, borsa gelişiminin Mısır ve Güney Afrika'daki ekonomik büyümeyle bütünleştiğini tespit etmiştir. Ayrıca, bu test, borsa gelişiminin ekonomik büyüme üzerinde uzun vadede önemli ve olumlu etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca vektör hata düzeltme modeline dayalı Granger nedensellik analizi, borsadaki büyümenin Mısır ve Güney Afrika'da ekonomik büyümeye neden olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, VAR bağlamında Granger nedensellik analizi, Fildişi Sahili, Kenya, Fas ve Zimbabve için borsa gelişimi ile ekonomik büyüme arasındaki çift yönlü ilişkinin kanıtlarını göstermektedir. Nijerya'da, borsa gelişiminin bir göstergesi olarak pazar büyüklüğünün büyüme kaynaklı bir finansman kanıtı bulunmadığı tespit edilmiştir. Bu sonuçlara dayanarak, makale borsaların Afrika'da büyümeyi desteklemeye yardımcı olabileceğini savunmuştur. Ancak, bu hedefe ulaşmak için, Afrika borsalarının uygun düzenleyici ve makroekonomik politikalarla daha da geliştirilmesi gerektiği belirtilmiştir.

Adjasi ve Biekpe (2006)'nin çalışmasında, dinamik bir panel veri modelleme ortamında 14 Afrika ülkesinde borsa gelişiminin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemektedir. Sonuçlar, büyük ölçüde borsa gelişimi ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir. Ekonomik gelişme ve borsa kapitalizasyonuna dayalı olarak daha ileri analizler de yapılmaktadır. Sonuçlar, borsa gelişiminin ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkisinin üst-orta gelir ekonomiler olarak sınıflandırılan ülkeler için önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Piyasa kapitalizasyon gruplamaları bazında borsa gelişimleri, sadece ılımlı sermaye piyasaları için büyümede önemli bir rol oynamaktadır. Sonuçlardaki genel eğilim, düşük gelirli Afrika ülkelerinin ve daha az gelişmiş borsaların, borsalardan ekonomik kazanç elde etmek için daha fazla büyümesi ve pazarlarını geliştirmesi gerektiğini göstermektedir.

Levine (2001) makalede, iç finansal piyasaların ve bankaların işleyişini geliştirerek uluslararası finansal serbestleşmenin ekonomik büyümeyi hızlandırıp hızlandırmadığını değerlendirmek için mevcut teori ve kanıtları bir araya getirmektedir. Analizler, cevabın olumlu olduğunu göstermiştir. Çalışma sonucuna göre, uluslararası portföy akışındaki kısıtlamaları serbest bırakmak, borsa likiditesini artırmakta ve artan borsa likiditesi, öncelikle verimlilik artışını artırarak ekonomik büyümeyi hızlandırmaktadır. İkinci olarak, daha fazla yabancı bankanın varlığına izin vermek, iç bankacılık sisteminin verimliliğini artırma eğilimindedir. Bu sayede, daha da gelişen iç bankacılık sistemi, verimlilikte artışa neden olarak ekonomik büyümeyi teşvik etmektedir. Dolayısıyla, uluslararası finansal entegrasyon, yerel finansal sistemdeki gelişmeleri teşvik ederek ekonomik kalkınmayı teşvik etmektedir. Piątek, Szarzec ve Pilec (2013) çalışmalarında, geçiş ülkelerinde siyasi ve ekonomik özgürlük ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkide bulunan nedensellik sorununu ele almaktadır. Çalışmada bu sorunun literatürde tartışıldığı, ancak politik özgürlük ve ekonomik büyüme ile ilgili sonuçların hala belirsiz olduğu belirtilmiştir. Çalışma, sosyalizm sonrası 25 ülkede 1990-2008 yılları arasında, daha önce gerçekleştirilen 20 ekonomik ve politik özgürlük değişkenini Granger nedensellik testi kullanılarak incelemiştir. Sonuçlar, ekonomik özgürlüğün geçiş ülkelerindeki ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etkisi olmasına rağmen, politik özgürlüğün ekonomik büyüme için nötr olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, politik özgürlük düzeyindeki değişikliklerin ekonomik büyümeden etkilendiği tespit edilmiştir.

ARAŞTIRMA YÖNTEMİ VE ANALİZ

Çalışmada ekonomik özgürlükler ile borsa değerleri arasındaki ilişkilerin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu çerçevede OECD ülkelerinde 1996 ve 2017 yılları arası veriler kullanılarak, firmaların borsa değerlerinin GSYH'ye oranları dünya bankası verilerinden elde edilmiştir. Ekonomik özgürlük verileri ve alt bileşenleri de Heritage Foundation sitesinden elde edilmiştir. Bu çerçevede borsa ile ekonomik özgürlüklerin alt bileşenleri arasındaki ilişkiler nedensellik testi ile analizi edilmiştir. Bağımsız değişken

olarak kullanılan ekonomik özgürlüklerin alt bileşenleri ise finansal özgürlükler, hükümet bütünlüğü, iş özgürlükleri, mülkiyet hakları, parasal özgürlükler, ticaret özgürlüğü, vergi yükü ve yatırım özgürlüklerinden oluşmaktadır. Eviews paket programında OECD ülkelerinde borsa endeksi gayri safi yurt içi hasıla oranı ve ekonomik özgürlük endeksi alt bileşenleri arasında Granger (1969) nedensellik testi kullanılarak etkileşimin varlığı ve yönü belirlenmiştir. Söz konusu testte değişkenler bağımlı değişken ve bağımsız değişken olarak belirlenmemektedir. Granger nedensellik testi, şu modeller yardımıyla gerçekleştirilmektedir:

$$X_t = \sum_{i=1}^m \alpha_i X_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_i Y_{t-i} + u_t \quad (1)$$

$$Y_t = \sum_{i=1}^m \theta_i Y_{t-i} + \sum_{i=1}^m \gamma_i X_{t-i} + u_t \quad (2)$$

Burada denklem 1’de X’in tahminine Y’nin gecikmeli (geçmiş) değerlerinin eklenmesi, X’in öngörü performansını artırıyor; Y, X’in bir nedenidir denir. Bunun anlamı Y, X’i etkiler demektir. Yoksa X’in kesin bir nedeni Y’dir demek doğru kabul edilmemektedir.

H_0 : $\beta_i = 0$ yani Y değişkeninden X değişkenine doğru bir nedensellik ilişkisi yoktur.

H_1 : X değişkeninden Y değişkenine doğru bir nedensellik ilişkisi vardır.

Testlerde, denklem 1’deki β_i ’lerin grup halinde sıfıra eşit olup olmadığı incelemektedir. β_i katsayıları, belirli bir anlamlılık düzeyinde sıfırdan farklı bulunursa, Y’nin X’in bir nedeni olduğu sonucuna varılmaktadır. Yani Y’den X’e doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin var olduğuna karar verilir.

Benzer şekilde denklem 2’de yer alan γ_i ’ler belirli bir anlamlılık düzeyinde sıfırdan farklı bulunursa, X, Y’nin bir nedenidir (nedenseldir, Granger nedenseldir) denir. Bu durumda X, Y’yi anlamlı düzeyde etkilemektedir. X’den Y’ye bir nedensellik ilişkisinin var olduğuna karar verilir. Bu durumda etkinin artırma yönünde mi, yoksa azaltma yönünde mi olduğu belirlenmemektedir. Sadece etkinin var olup olmadığı belirlenebilir.

Her ikisi de (β_i, γ_i) sıfırdan farklı ise ikisi de birbirini etkilemektedir. Bu durumda değişkenler arasında iki yönlü nedensellik ilişkisinin var olduğuna karar verilmektedir. İki parametrede sıfıra eşit olduğunda, değişkenler arasında bir nedensellik ilişkisinin olmadığına karar verilmektedir (Karaköy, 2018).

Çalışmada oransal olarak belirlenen borsa endeksinin GSYH’ye oranı ve ekonomik özgürlük endekslerinin nedensellik ilişkisi modeli, yukardaki açıklamalar ışığında aşağıdaki gibi oluşturulmuştur. Modelde borsanın GSYH’ye oranı BGDP, finansal özgürlükler FÖ, hükümet bütünlüğü HB, iş özgürlükleri İŞÖ, mülkiyet hakları MH, parasal özgürlükler PÖ, ticari özgürlükler TÖ, vergi yükü VY, yatırım özgürlüğü YÖ ile gösterilmektedir.

$$BGDP_t = \sum_{i=1}^m \alpha_i BGDP_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_1 HB_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_2 İŞÖ_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_3 MH_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_4 PÖ_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_5 TÖ_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_6 VY_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_7 YÖ_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_8 FÖ_{t-i} + u_t \quad (3)$$

$$FÖ_t = \sum_{i=1}^m \alpha_i FÖ_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_1 YÖ_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_2 HB_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_3 İŞÖ_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_4 MH_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_5 PÖ_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_6 TÖ_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_7 VY_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_8 GDP_{t-i} + u_t \quad (4)$$

$$HB_t = \sum_{i=1}^m \alpha_i HB_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_1 FÖ_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_2 İŞÖ_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_3 MH_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_4 PÖ_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_5 TÖ_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_6 VY_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_7 YÖ_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_8 GDP_{t-i} + u_t \quad (5)$$

$$i\dot{S}O_t = \sum_{i=1}^m \alpha_i i\dot{S}O_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_1 HB_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_2 F\dot{O}_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_3 MH_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_4 P\dot{O}_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_5 T\dot{O}_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_6 VY_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_7 Y\dot{O}_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_8 GDP_{t-i} + u_t \quad (6)$$

$$MH_t = \sum_{i=1}^m \alpha_i MH_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_1 HB_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_2 i\dot{S}O_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_3 F\dot{O}_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_4 P\dot{O}_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_5 T\dot{O}_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_6 VY_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_7 Y\dot{O}_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_8 GDP_{t-i} + u_t \quad (7)$$

$$P\dot{O}_t = \sum_{i=1}^m \alpha_i P\dot{O}_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_1 HB_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_2 i\dot{S}O_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_3 MH_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_4 F\dot{O}_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_5 T\dot{O}_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_6 VY_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_7 Y\dot{O}_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_8 GDP_{t-i} + u_t \quad (8)$$

$$T\dot{O}_t = \sum_{i=1}^m \alpha_i T\dot{O}_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_1 HB_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_2 i\dot{S}O_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_3 MH_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_4 P\dot{O}_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_5 F\dot{O}_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_6 VY_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_7 Y\dot{O}_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_8 GDP_{t-i} + u_t \quad (9)$$

$$VY_t = \sum_{i=1}^m \alpha_i VY_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_1 HB_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_2 i\dot{S}O_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_3 MH_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_4 P\dot{O}_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_5 T\dot{O}_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_6 F\dot{O}VY_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_7 Y\dot{O}_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_8 GDP_{t-i} + u_t \quad (10)$$

$$Y\dot{O}_t = \sum_{i=1}^m \alpha_i Y\dot{O}_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_1 HB_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_2 i\dot{S}O_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_3 MH_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_4 P\dot{O}_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_5 T\dot{O}_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_6 VY_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_7 Y\dot{O}_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_8 GDP_{t-i} + u_t \quad (11)$$

Yukarıda 3 nolu eşitlikten 11 nolu eşitliğe kadarki sıralamada değişkenler arasındaki ilişki yönü üzerine nedensel ilişkiler ekonometrik olarak resmedilmeye çalışılmıştır. Tablo 1’de OECD ülkelerinde borsa endeksinin gayri safi yurt içi hasılaya oranının ekonomik özgürlüğün alt bileşenleri ile arasındaki nedensellik ilişkisi analiz sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 1: Borsa Endeksinin Gayri Safi Yurt İçi Hasılaya Oranının Ekonomik Özgürlüğün Alt Bileşenleri İle Arasındaki Nedensellik İlişkisi

Borsanın GSYH Oranı (Bağımlı Değişken)	Ki-Kare	Olasılık
Finansal Özgürlük (Bağımsız Değişken)	10.58699	0.0602
Hükümet Bütünlüğü (Bağımsız Değişken)	3.713806	0.5913
İş özgürlüğü (Bağımsız Değişken)	21.35042	0.0007
Mülkiyet Hakları (Bağımsız Değişken)	4.805282	0.4401
Parasal Özgürlük (Bağımsız Değişken)	4.084239	0.5374
Ticaret Özgürlüğü (Bağımsız Değişken)	2.827236	0.7266
Vergi Yüğü (Bağımsız Değişken)	3.838705	0.5729
Yatırım Özgürlüğü (Bağımsız Değişken)	4.069228	0.5395
Finansal Özgürlük (Bağımlı Değişken)	Ki-Kare	Olasılık
Borsanın GSYH Oranı (Bağımsız Değişken)	9.020725	0.1082
Hükümet Bütünlüğü (Bağımsız Değişken)	9.522044	0.0900
İş özgürlüğü (Bağımsız Değişken)	6.114965	0.2952
Mülkiyet Hakları (Bağımsız Değişken)	20.48121	0.0010
Parasal Özgürlük (Bağımsız Değişken)	4.359186	0.4989
Ticaret Özgürlüğü (Bağımsız Değişken)	13.14554	0.0221
Vergi Yüğü (Bağımsız Değişken)	5.408377	0.3681
Yatırım Özgürlüğü (Bağımsız Değişken)	7.022143	0.2190
Hükümet Bütünlüğü (Bağımlı Değişken)	Ki-Kare	Olasılık
Borsanın GSYH Oranı (Bağımsız Değişken)	2.040962	0.8434
Finansal Özgürlük (Bağımsız Değişken)	2.391637	0.7927
İş özgürlüğü (Bağımsız Değişken)	2.330526	0.8018
Mülkiyet Hakları (Bağımsız Değişken)	3.453343	0.6305
Parasal Özgürlük (Bağımsız Değişken)	3.528330	0.6191
Ticaret Özgürlüğü (Bağımsız Değişken)	3.762268	0.5841
Vergi Yüğü (Bağımsız Değişken)	2.298921	0.8064

Yatırım Özgürlüğü (Bağımsız Değişken)	7.550060	0.1828
İş özgürlüğü (Bağımlı Değişken)	Ki-Kare	Olasılık
Borsanın GSYH Oranı (Bağımsız Değişken)	9.271435	0.0987
Finansal Özgürlük (Bağımsız Değişken)	3.004271	0.6993
Hükümet Bütünlüğü (Bağımsız Değişken)	7.407966	0.1920
Mülkiyet Hakları (Bağımsız Değişken)	4.665851	0.4580
Parasal Özgürlük (Bağımsız Değişken)	4.576404	0.4697
Ticaret Özgürlüğü (Bağımsız Değişken)	8.906508	0.1129
Vergi Yüğü (Bağımsız Değişken)	10.24374	0.0686
Yatırım Özgürlüğü (Bağımsız Değişken)	8.639738	0.1243
Mülkiyet Hakları (Bağımlı Değişken)	Ki-Kare	Olasılık
Borsanın GSYH Oranı (Bağımsız Değişken)	0.148752	0.9996
Finansal Özgürlük (Bağımsız Değişken)	2.633387	0.7563
Hükümet Bütünlüğü (Bağımsız Değişken)	31.99793	0.0000
İş özgürlüğü (Bağımsız Değişken)	1.088651	0.9551
Parasal Özgürlük (Bağımsız Değişken)	4.165395	0.5259
Ticaret Özgürlüğü (Bağımsız Değişken)	2.892708	0.7165
Vergi Yüğü (Bağımsız Değişken)	19.54436	0.0015
Yatırım Özgürlüğü (Bağımsız Değişken)	4.495444	0.4805
Parasal Özgürlük (Bağımlı Değişken)	Ki-Kare	Olasılık
Borsanın GSYH Oranı (Bağımsız Değişken)	3.287206	0.6558
Finansal Özgürlük (Bağımsız Değişken)	3.203583	0.6686
Hükümet Bütünlüğü (Bağımsız Değişken)	1.230279	0.9419
İş özgürlüğü (Bağımsız Değişken)	16.81726	0.0049
Mülkiyet Hakları (Bağımsız Değişken)	2.729497	0.7416
Ticaret Özgürlüğü (Bağımsız Değişken)	8.002560	0.1561
Vergi Yüğü (Bağımsız Değişken)	3.810902	0.5769
Yatırım Özgürlüğü (Bağımsız Değişken)	6.277658	0.2801
Ticaret Özgürlüğü (Bağımlı Değişken)	Ki-Kare	Olasılık
Borsanın GSYH Oranı (Bağımsız Değişken)	2.230557	0.8164
Finansal Özgürlük (Bağımsız Değişken)	18.34629	0.0025
Hükümet Bütünlüğü (Bağımsız Değişken)	16.56396	0.0054
İş özgürlüğü (Bağımsız Değişken)	11.81524	0.0374
Mülkiyet Hakları (Bağımsız Değişken)	12.17040	0.0325
Parasal Özgürlük (Bağımsız Değişken)	8.407859	0.1351
Vergi Yüğü (Bağımsız Değişken)	4.699796	0.4536
Yatırım Özgürlüğü (Bağımsız Değişken)	6.906319	0.2277
Vergi Yüğü (Bağımlı Değişken)	Ki-Kare	Olasılık
Borsanın GSYH Oranı (Bağımsız Değişken)	4.618699	0.4642
Finansal Özgürlük (Bağımsız Değişken)	10.65852	0.0586
Hükümet Bütünlüğü (Bağımsız Değişken)	4.125884	0.5314
İş özgürlüğü (Bağımsız Değişken)	4.299823	0.5071
Mülkiyet Hakları (Bağımsız Değişken)	4.954340	0.4215
Parasal Özgürlük (Bağımsız Değişken)	0.930856	0.9679
Ticaret Özgürlüğü (Bağımsız Değişken)	3.874557	0.5676
Yatırım Özgürlüğü (Bağımsız Değişken)	8.759967	0.1190
Yatırım Özgürlüğü (Bağımlı Değişken)	Ki-Kare	Olasılık
Borsanın GSYH Oranı (Bağımsız Değişken)	4.263315	0.5122
Finansal Özgürlük (Bağımsız Değişken)	7.864735	0.1638
Hükümet Bütünlüğü (Bağımsız Değişken)	6.425997	0.2669
İş özgürlüğü (Bağımsız Değişken)	3.798995	0.5787
Mülkiyet Hakları (Bağımsız Değişken)	12.77119	0.0256
Parasal Özgürlük (Bağımsız Değişken)	11.05676	0.0503
Ticaret Özgürlüğü (Bağımsız Değişken)	11.58369	0.0410
Vergi Yüğü (Bağımsız Değişken)	8.400793	0.1355

Not: Olasılık değerleri %10 ve daha altında anlamlılık düzeyinde tablo değerini göstermektedir

Yukarıda nedensel ilişkileri gösteren tablo değerlendirildiğinde, borsa üzerine finansal özgürlük ile iş özgürlüğünün etkili olduğu görülmektedir. Yine finansal ve iş özgürlüğün de borsa üzerinde etkili olduğu; dolayısıyla borsa ile bu iki değişken arasında karşılıklı bir nedensel ilişki ağının varlığından bahsedilebilir.

SONUÇ

Geçmişten günümüze kadar birçok çalışmada ülkelerin gelişmişlik düzeylerinin birbirlerinden neden farklı olduğu araştırma konusu olmuştur. Ekonomik gelişmişliği artırabilmenin yolunun serbest piyasa ekonomisinden mi, yoksa müdahaleci ekonomiden mi geçtiği sürekli tartışılmıştır. Adam Smith'in 1776'da kaleme aldığı "Ulusların Zenginliği" kitabında belirttiği refah ve ekonomik özgürlük teorilerinde, ekonomik refahın ve özgürlüğün devlet müdahalesinin mümkün olduğu kadar az düzeyde olduğu, özel sektörün mümkün olduğu kadar fazla hareket alanına ve serbestliğine sahip olduğu bir piyasada maksimize edilebileceğini vurgulamıştır. Dolayısıyla çalışmada özel sektör firmalarının hisse senetlerinin değerlerinin gayri safi yurt içi hasıla oranları ile ekonomik özgürlüklerin ilişkileri analize koşulmuştur. Yapılan Granger nedensellik analizlerinde borsa ile iş özgürlükleri ve finansal özgürlükler arasında karşılıklı nedensel ilişkilerin olduğu tespit edilmiştir. Bu durum, ekonomide finansal özgürlükler ile iş özgürlüklerindeki gelişmelerin borsayı ve benzer şekilde borsanın da finansal ve iş özgürlüklerini etkilediği belirlemesi yapılmıştır. Ekonomik özgürlüklerin alt bileşenlerinin kendi aralarındaki nedensellikler ise finansal özgürlüğün, mülkiyet hakları ve ticaret özgürlüğünden etkilendiği yönündedir. Diğer değişkenler arasında ise sırası ile hükümet haklarının, mülkiyet hakları ve vergi yükü ile nedensel bir ilişki içerisinde olduğu gözlemlenmiştir. Ticaret özgürlüğünün birçok değişkenden etkilendiği, bunların da finansal özgürlük, hükümet bütünlüğü, iş özgürlüğü ve mülkiyet hakları olduğu anlaşılmıştır. OECD ülkelerinde yatırım özgürlüklerinin de mülkiyet haklarından, parasal özgürlüklerden ve ticaret özgürlüğünden etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır. Sonuçlar bir bütün olarak değerlendirildiğinde, ekonomik özgürlüklerin girift ilişkiler ağı ile birbirlerini etkilediği gözlenirken, borsa değerlerinin ekonomik özgürlükler içerisinde iş özgürlükleri ile finansal özgürlükleri hem etkilediği hem de onlardan etkilendiğinin belirlenmesi dikkat çekmektedir. Bu durum OECD ülkelerinde ekonominin barometresi konumundaki borsanın daha çok finansal özgürlükler ile iş özgürlüklerini hem etkilemesi hem de etkilenmesinin doğal bir sonucu olarak dolaylı biçimde başta vergi yükü olmak üzere diğer değişkenleri etkilediği söylenebilir.

KAYNAKÇA

- 1.Adjasi, C. K. D., & Biekpe, N. B. (2006). Stock market development and economic growth: The case of selected African countries. *African Development Review*, 18(1), 144–161.
- 2.Azman-Saini, W. N. W., Baharumshah, A. Z., & Law, S. H. (2010). Foreign direct investment, economic freedom and economic growth: International evidence. *Economic Modelling*, 27(5), 1079–1089.
- 3.Baker, M., & Wurgler, J. (2007). Investor Sentiment in the Stock Market. *Journal of Economic Perspectives*, 21(2), 129–152. <https://doi.org/10.1257/jep.21.2.129>
- 4.Bjørnskov, C., & Foss, N. J. (2008). Economic freedom and entrepreneurial activity: Some cross-country evidence. *Public Choice*, 134(3-4), 307-328.
- 5.Carlsson, F., & Lundström, S. (2002). Economic freedom and growth: Decomposing the effects. *Public choice*, 112(3-4), 335-344.
- 6.Enisan, A. A., & Olufisayo, A. O. (2009). Stock market development and economic growth: Evidence from seven sub-Sahara African countries. *Journal of Economics and Business*, 61(2), 162–171.
- 7.Guiso, L., Sapienza, P., & Zingales, L. (2008). Trusting the stock market. *The Journal of Finance*, 63(6), 2557–2600.
- 8.Gwartney, J., & Lawson, R. (2003). The concept and measurement of economic freedom. *European Journal of Political Economy*, 19(3), 405-430.
- 9.Heckelman, J. C., & Knack, S. (2009). Aid, economic freedom, and growth. *Contemporary Economic Policy*, 27(1), 46-53.
- 10.Levine, R. (1991). Stock markets, growth, and tax policy. *The Journal of Finance*, 46(4), 1445–1465.
- 11.Levine, R. (2001). International financial liberalization and economic growth. *Review of International Economics*, 9(4), 688–702.

12. Piątek, D., Szarzec, K., & Pilc, M. (2013). Economic freedom, democracy and economic growth: a causal investigation in transition countries. *Post-Communist Economies*, 25(3), 267–288.
13. Quazi, R. (2007). Economic freedom and foreign direct investment in East Asia. *Journal of the Asia Pacific Economy*, 12(3), 329-344.
14. Smimou, K., & Karabegovic, A. (2010). On the relationship between economic freedom and equity returns in the emerging markets: Evidence from the Middle East and North Africa (MENA) stock markets. *Emerging Markets Review*, 11(2), 119–151.
15. Van Rooij, M., Lusardi, A., & Alessie, R. (2011). Financial literacy and stock market participation. *Journal of Financial Economics*, 101(2), 449–472.

**ORDU İL MERKEZİNDEKİ SEYAHAT ACENTESİ SEÇİM KRİTERLERİNİN
BELİRLENMESİ: ANALİTİK HİYERARŞİ SÜRECİ YÖNTEMİ İLE UYGULAMA**
DETERMINATION OF TRAVEL AGENT SELECTION CRITERIA IN ORDU PROVINCIAL
CENTER: APPLICATION WITH THE ANALYTICAL HIERARCHY PROCESS METHOD

Hakan AKYURT

*Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi, Bulancak KK Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik
Bölümü, ORCID ID: 0000-0002-6522-684X*

ÖZET

Turizm sektöründe faaliyet gösteren birçok farklı işletme bulunmaktadır. Özellikle iki turizm işletmesi bu işletmeler içerisinde ön plana çıkmaktadır. Bunlardan birincisi, turistlerin konaklama yaptıkları otel işletmelerdir. İkincisi ise, turistler ile oteller ve ülkeler arasında aracılık rolünü üstlenen seyahat acenteleridir. Bu bakımdan seyahat acentelerinin turizm sektörü içerisinde önemli bir rol üstlendiğini söyleyebiliriz. Ulusal ve uluslararası alanda, turistlerin otel tercihlerinde, tatil kararlarında, tur satın almalarında faaliyetler gerçekleştirilmektedir. Turistlerin seyahat acentesi tercihleri hem acenteler hem de diğer turizm işletmeleri için ekonomik anlamda dikkat edilmesi gereken bir konudur. Seyahat acenteleri, turistlerin konaklama tercihlerini, nereden alışveriş yapacaklarını ve hangi turistik destinasyonları ziyaret edeceklerini belirlemektedir. Özellikle son yıllarda hem dünya genelinde hem de Türkiye’de seyahat acenteleri ile tatil planlarının yapıyor olması, dikkat çeken bir durumdur. Artan seyahat acentesi tercihleri nedeniyle, hangi kriterlerin etkili olduğunu belirlemek hem zaman hem de maliyet açısından işletmelere avantaj sağlayacaktır. Rekabet şartlarının yoğun olduğu turizm sektöründe, turistik talebin artırılması ve sürdürülebilir olmasını sağlamak amacı ile seyahat acentelerinin seçiminde etkili kriterlerin önem sırasının belirlenmesi gerekmektedir. Bu çalışma da, Ordu il merkezinde faaliyet gösteren seyahat acentesi yöneticileri ile görüşmeler yapılmıştır. Seyahat acentesi yöneticileri açısından en iyi seyahat acentesinde olması gereken kriterler hakkında bilgileri alınmıştır. Elde edilen veriler Analitik Hiyerarşi Süreci yöntemi ile analiz edilerek, seyahat acentesi seçimindeki kriterler önem derecelerine göre belirlenmiştir. Çalışma ile turistlerin seyahat acentesi için beklentilerinin ne olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışma sonucunda, seyahat acentesi yöneticileri için en temel seçim kriteri olarak hizmet kalitesi ve işletmenin ticari güvenilirliği kavramları ön plana çıkmıştır. Turistlerin seyahat acentelerini seçerken öncelikle acentenin nasıl hizmet verdiğine yönelik algılarının önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte, seyahat acentesi seçiminde taşıma güvenliği, taşıma maliyetleri, vize kolaylıkları, iletişim ve seyahat süresi gibi kriterlerinde önemli olduğu ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Turizm, Seyahat Acentesi, Seyahat Acente Seçimi, AHP yöntemi.

ABSTRACT

There are many different companies operating in tourism sector. In particular, two tourism enterprises stand out in these enterprises. The first one is the hotel business where tourists stay. The second is the travel agencies that take on the role of mediators between tourists and hotels and countries. In this respect, we can say that travel agencies play an important role in the tourism sector. It carries out activities in the national and international area for tourists' hotel preferences, holiday decisions and tour purchases. Tourists' travel agency preferences are a matter of economic importance for both agencies and other tourism businesses. Travel agencies determine how tourists prefer to visit accommodation, where to shop, and which tourist destinations to visit. Especially in recent years, both worldwide and with travel agencies in Turkey have made their vacation plans is a remarkable situation. Due to increasing travel agency preferences, determining which criteria are effective will give business advantages in terms of both time and cost. In the tourism sector, where competition conditions are intense, it is necessary to determine the importance of effective criteria in the selection of travel agencies in order to increase the demand for tourism and to make it sustainable. In this study, interviews were made with travel agency managers in Ordu city center. Travel agency managers were informed about the criteria that should be the best travel agency. The data obtained were analyzed by Analytic Hierarchy Process and the criteria in the selection of travel agency were determined according to their importance. With the study, the expectations of tourists for the travel agency has been tried to be put forward. As a

result of the study, service quality and commercial reliability of the enterprise came to the fore as the most basic selection criteria for travel agency managers. When choosing the travel agencies of the tourists, it was concluded that the perceptions about how the agency renders service are important. However, in the selection of travel agencies, transportation safety, transportation costs, visa facilities, communication and travel time are important criteria.

Keywords: Tourism, Travel Agency, Travel Agency Selection, AHP method.

1.GİRİŞ

Ekonomik olarak dünya genelindeki koşullar ve ülkemizdeki gelişmeler sonucunda sürekli artış yönlü olarak ilerleyen turizm sektörü gerek istihdama olan katkısı ile gerekse döviz getirici etkisi ile önemli bir sektör haline gelmiş bulunmaktadır. Turizm sektörünün yaşanan ekonomik krizlere rağmen hala yükselen bir değer olması, sektöre olan yatırımların ve desteklerin artmasına da yol açmaktadır. Turizm sektörünün en temel iki işletmesi konaklama tesisleri ve seyahat acenteleridir. Her iki işletme de turistik talebin artması ve daha fazla döviz geliri elde edilmesi bakımından önemli işletmelerdir. Bu nedenle her iki işletme türüne yönelik olarak çalışmalar ve teşvikler artmıştır.

Özellikle seyahat acenteleri turizm sektörünün ulusal ve uluslararası alanda turistik talebin artması ve şekillendirilmesi bakımından son yıllarda artan öneme sahiptir. Ülke içi ve dışı seyahat acenteleri ile tatil planlarını gerçekleştiren turist sayısında önemli artışlar olmuştur. Seyahat acenteleri turistlerin bir turizm bölgesinden diğerine aktarımında, konaklama tesislerinin doluluk oranlarında ve turistik ürün satan işletmelerin satışlarında doğrudan etkili olmaktadır. Son yıllarda gelişen internet ve buna bağlı teknolojik imkanlar nedeni ile turistler satın alma tercihleri öncesinde özellikle web tabanlı acenteler ile alışveriş yapmaya başlamıştır. Bu durumun en önemli nedeni ise yasal olarak belirli kanunlara uymak zorunda olan seyahat acentelerine olan güven duygusundan kaynaklanmaktadır. Bir başka nedeni ise fiyat ve tatil planlarının paket halinde uygun olarak turiste sunulma durumudur. Değişen teknoloji, turistik istek ve ihtiyaçlar nedeni ile seyahat acentelerinin turizm sektörü içinde önemi daha da artmış durumdadır.

Bu çalışma ile Ordu ili merkezindeki seyahat acentesi yöneticilerinin çok kriterli karar verme yöntemi olan Analitik hiyerarşi süreci ile görüşleri alınmıştır. Seyahat acenteleri yöneticilerinin görüşleri sonucunda, turistlerin beklentilerini oluşturan seyahat acentesi seçim kriterlerinden hangilerinin daha önemli olduğunun analizi yapılmıştır. Seyahat acentesi seçimi kriterlerinin belirlenmesi, seyahat acentesi yöneticileri ve konaklama tesis yöneticileri açısından önem arz etmektedir. Elde edilen kriterlerin önem derecesine göre sıralanması hem konaklama tesis yöneticilerinin seyahat acentesi seçiminde fikir sahibi olmalarına hem de seyahat acentesi yöneticilerin hangi kriterlere ağırlık vermeleri konusunda zaman ve maliyet açısından yarar sağlayacaktır.

2.LÜTERATÜR İNCELEMESİ

2.1. Seyahat Acentesi Kavramı

Turizm sektöründe turistler ile oteller, turistler ile diğer turizm işletmeleri ve turistler ile ülkeler arasındaki ilişkileri yapılandıran seyahat acenteleri, turistik talep ve ülkeye ekonomik katkısı bakımından çok önemli işletmelerdir. Dağıtım kanalları olarak da adlandırılan seyahat acenteleri, turizmde turist tatil kararını almasından en son eve dönüşüne kadar birçok işlevi aynı anda getirmektedir. Bu nedenle turizm sektöründe en önemli kuruluşlar arasında gelmektedir. Çok kısa bir tanımla seyahat acenteleri, “turistlerin seyahat ve tatil amaçlı ulaştırma, konaklama, eğlence ve diğer turizm ürünleri ile tüm turizm faaliyetlerini turistler için birleştirip paket halinde sunan, satışını yapan ve aynı anda pazarlayan işletmeler” olarak tanımlanmaktadır (İçöz, 2000: 48). Konaklama tesislerine ve diğer turizm işletmelerine göre çok daha farklı ürünleri birleştirmesi ve risk oranının daha büyük olması seyahat acentelerini diğer turizm işletmelerinden ayıran temel özelliğidir (Huang, Chen, ve Wu, 2008: 733).

Seyahat Acenteleri Birliği Kanunu'na göre seyahat acentesi, “kar amacı güderek, turistlere turizm ile ilgili bilgiler sunan, paket turlar geliştiren, turizm amacı ile konaklama, ulaştırma, gezi, spor ve eğlence hizmetlerini yapmaya yetkili olan, üretilen hizmeti kendisi veya diğer seyahat acenteleri yardımı ile pazarlayan ticari kuruluşlar” olarak tanımlanmaktadır. Seyahat acenteleri, A grubu, B grubu ve C grubu

olmak üzere 3 grup olarak ayrılmıştır. A grubu seyahat acenteleri, tanıtımda belirtilen tüm hizmetleri yapmaya yetkilidir. B grubu seyahat acenteleri, uluslararası kara, deniz ve hava ulaştırma araçları ile A grubu seyahat acentelerinin düzenleyecekleri turların biletlerini satabilir. C grubu seyahat acenteleri ise, yalnız Türk vatandaşları için turlar düzenleyebilmektedir (Tursab, 2019).

Özellikle teknolojik gelişmelerin artması ile birlikte, turistlerin internet yolu ile tatillerini planlayıp satın almaları dolayısıyla seyahat acentelerinin önemi daha da artmıştır. Dünyanın herhangi bir yerindeki turist, internette seyahat acenteleri ile tatil yapacakları ulaşım aracından, konaklama tesislerine ve transfer hizmetlerine kadar birçok farklı işlemi yapabilmektedir. Seyahat acentelerinin turizm sektöründe üstlenmiş olduğu rol nedeni ile aracı kuruluşlar olarak gösterilmektedir. Ancak, günümüz seyahat acentelerinden uluslararası olanlar için turistlerin tatil yapmak için indiği havalimanından, oteldeki tatiline, transfer hizmetinden başka turistik destinasyonlarda tatilini geçirmesine kadar her türlü organizasyon yapmaktadır. Bu nedenle, günümüz seyahat acenteleri sadece dağıtım kanalı ya da aracı kuruluş kavramı dışında birçok faaliyeti gerçekleştiren karmaşık yapıda işletmelerdir.

Konaklama sektörü yöneticileri, daha çok turistik talep yaratmak ve sürdürülebilir turist elde etmek amacı ile sürekli olarak seyahat acenteleri ile çalışmaktadır. Turistlere ulaşma bakımından konaklama tesislerine göre çok daha etkin rol oynayan bu işletmeler, özellikle bilgi edinme yeri olarak turistlerin tercih ettiği en önemli bilgi bankası niteliğindedir. Hizmet sunumu yaptıkları için seyahat acenteleri, turistik ürünün pazarlanmasını çok farklı yöntemlerle yaptığından, konaklama işletmelerinin de dolaylı olarak pazarlanmasını yapmaktadır. Bununla birlikte, tek veya paket olarak turistik ürünleri pazarlamasının yanı sıra sunduğu hizmetlerin fiyatlandırmasını da seyahat acenteleri üstlenmektedir. Bu durum, turistlerin tatil planlarında seyahat acentelerinin risk oranını daha da arttırmaktadır (Hacıoğlu, 2000; 178). Turizmdeki ulusal ve uluslararası rekabet şartlarının yoğunluğu nedeni ile seyahat acentelerinin rolü ve işlevi giderek daha da önem kazanmaktadır.

2.2. Seyahat Acenteleri ile Karşılaşılan Sorunları

Seyahat acentelerinin bu kompleks yapısı ve turizm sektöründeki ciddi rolü elbette ki bazı sorunlara yol açacaktır. Seyahat acentelerinin turistlerin konaklamasından ulaşımına, transfer hizmetinden sigortasına kadar birçok işlevi aynı anda gerçekleştirmesi nedeni ile turistler ve konaklama işletmeleri ile sorunları olması doğal bir durumdur. Seyahat acenteleri sadece konaklama işletmeleri ve destinasyonlar için hizmet veren bir kurum niteliğinde değildir. Aynı zamanda yaptıkları hizmetler ve sundukları ürünler ile bir ülkenin imajına olumlu ya da olumsuz etki edebilecek işletmelerdir. Bu nedenle seyahat acentelerinin seçimleri ve bu kriterlerinin tespiti önem arz etmektedir.

Seyahat acentelerinin hizmetlerinin ve ürünlerinin çok yönlü olması, bu işletmelerin bazı sorunlara yol açmasına neden olmaktadır. Bu işletmeler için şikayetlerin olması olumsuz olarak görülse de, turistler ile sorunların daha çok büyümeden çözülmesi için bir fırsat olarak da görülebilir. Bu sayede, oluşabilecek sorunlar hakkında fikir edinilebilir ve sorunlar oluşmadan tedbirler alınabilir. Hem acentenin hem de ülke imajının çok daha fazla yara alması önlenebilir ve çözüm önerileri geliştirilebilir (Kozak, 2007: 139). Bu kapsamda öncelikle seyahat acentelerinin karşılaştığı sorunlara değinilmekte fayda vardır. Seyahat acentelerinin sektör sorunları Seyahat Acenteleri Birliği tarafından aşağıdaki sorunlara değinmektedir (Sayd, 2013):

- Seyahat acente belgesi olmayan kaçak acentelerin kontrol edilmemesi,
- Otobüs firmalarının bilet kesmesi,
- Yasaların yaptırım sorunları,
- Otellerin kaçak rehber ve turlarla çalışması,
- Uluslararası web tabanlı seyahat acentelerinin durumu,
- Havaalanları ve öğren yerlerinde park sorunu,
- Vergilerin diğer ülkelere göre aşırı derecede olması,
- Engelli turistlerin taşınmasında zorluklar,
- Turistik yerlerde temizlik sorunları,
- Turizm öğrencilerine sorunların öğretilmemesi,
- Okul gezilerinde kaçak tur sorunu.

Yukarıda belirtilen sorunlar seyahat acentelerinin yaşadığı ve çözüme kavuşturulmasını arzu ettiği sorunlardan sadece bazılarıdır. Seyahat acenteleri bu sorunlardan dolayı turistlere daha nitelikli hizmet vermedikleri görüşünü savunmaktadır. Türkiye’de son yıllarda gerek TURSAB gerekse Seyahat acenteleri ve Tur Rehberleri birlikleri ile bu konularda çalışmalar yapılsa da hala istenen seviyede bir yapılanma elde edilememiştir. Bununla birlikte turistlerinde seyahat acenteleri ile karşılaştıkları sorunlar bulunmaktadır. Bu sorunlar ise seyahat acentelerinin kendilerini daha iyi yapılandırmaları için önemli birer veri olarak değerlendirilebilir. Genel olarak seyahat acenteleri ile turistlerin arasındaki bazı sorunları aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür (Ulusoy, 2002: 160; Tanrısever, 2018: 118):

- Sahte seyahat acentesi sorunu,
- İnternette güvensiz acente siteleri,
- Yetkisiz ve bilgisiz rehber,
- Ekstra ücret alınması,
- Önceden belirtilen tur paketinin tam olarak verilmemesi,
- Ulaşımında sorun yaşanması,
- Tur süresinin ve rotasının değiştirilmesi,
- Anlaşma gereğinde belirtilen konaklama tesisinde konaklama yapılmaması,
- Transfer ve ulaşımında gecikmeler,
- Seyahat acentesinin anlaşma da belirttiği şartları sunmaması,
- Tur planlamasında sorunlar,
- İlgi eksikliği.

Turistlerin tatil karar alma sürecinden dönüş yaptıkları aşamaya kadar seyahat acentelerinin etkin rol üstlendiği düşünüldüğünde bazı sorunların yaşanması mümkündür. Bu sorunların en aza indirilmesi için seyahat acentelerinin belirli kriterlere sahip olması ve yasal olarak kanunlarla denetlenmesi zorunlu bir durumdur. Ancak, denetimdeki bazı eksiklikler ve seyahat acentelerinin özellikleri bu sorunların oluşmasında etkili olmaktadır. Bununla birlikte, günümüzde olumlu imaja sahip hem internet üzerinde hem de ülke bazında birçok seyahat acentesinin varlığı bu sorunların azaltılmasına yönelik çabaları göstermektedir.

2.3. Seyahat Acentelerinin Kriterleri

Seyahat acentelerinin yapısı gereği birçok özelliği bünyesinde barındırması nedeni ile tam olarak hangi kriterlere sahip olması gerektiğine ilişkin çalışmalar yapılmaktadır. Gerek seyahat acenteleri ile ilişkili kuruluşlar gerekse akademisyenler seyahat acentelerinin özelliklerini belirlemeye çalışmaktadır. Bu konuda yapılan çalışmalar da öncelikle seyahat acentelerinin bağlı bulunduğu kanun ve yönetmeliklerin açık bir şekilde düzenlenmesi gerektiği ve yasa yürütücüleri tarafından denetlemelerin tam olarak yapılması görüşü hakimdir. Bununla birlikte akademisyenlerin çalışmalarında bazı özelliklerin ortaya konulması gerekliliğinden de bahsedilmektedir. Bu özellikleri aşağıdaki gibi özetlemek uygun olacaktır (Elitaş ve Ağca, 2006; Akın, 2006; Parida ve Chattopadhyay, 2007; Neely vd., 2000):

- Esnek yapıda ve zaman uyum sağlayan nitelikte olmak,
- İş göstergelerinin sürekli olması,
- Müşteri memnuniyetlerinin belirtilmesi,
- Güvenlik göstergeleri,
- Eksiksiz belgeler,
- Çalışanlarının memnuniyeti,
- Maliyet göstergeleri,
- Kaliteli hizmet,
- Müşteri odaklılık.

Seyahat acentelerinin bir ülke içerisinde ulusal ve uluslararası olarak faaliyet göstermesi ve özellikle ülkemizde birçok seyahat acentesinin varlığı nedeni ile belirli kriterlere sahip olması önemlidir. Bunun en önemli nedeni, rekabet şartlarının yoğun olması ve arzu edilen hizmet kalitesi seviyesinin yakalanmasıdır. Turizmin çok yönlü olmasından kaynaklanan ve birçok turizm dışı işletme ile de işbirliği yapılması zorunluluğu seyahat acentelerinin belirli özelliklere sahip olmasını zorunlu

kılmaktadır. Türkiye gibi birçok farklı turizm bölgesi olan ülkeler açısından turist profili ve turistlerin beklentileri farklılıklar göstereceği için her bölgenin kendine has acente özellikleri olması gerekmektedir. Turistlerin tatil planlarına göre hangi turizm ürününü seçeceği, seyahat acentesinin de sunduğu hizmet ve ürünler bakımından önem kazanmasına yol açmaktadır. Bu çalışma ile Ordu ili merkezinde turizm faaliyetlerinde bulunan seyahat acentelerinin, kendi sektör yöneticileri tarafından hangi kriterlere sahip olması ve hangi önem sırası ile bu kriterlerin dikkate alınması gerektiği ortaya konmaktadır. Çalışmanın araştırması bir sonraki kısımda belirtilmektedir.

3. Araştırmanın Analizi

3.1. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın temel amacı seyahat işletmelerinin seçiminde en önemli kriterlerin arasında derecelendirme yapmaktır. Hangi kriterlerin seyahat acentesi seçiminde turistler açısından daha önemli olduğunun ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır. Seyahat acentelerinin turistlerle doğrudan iletişim halinde olması ve otellere turist aktarımında çok önemli rol üstlenmesi nedeni ile belirlenen kriterlerin seyahat acentesi seçiminde etki durumu tespit edilmektedir. Bu çalışma ile turistlerin acente seçiminde seyahat acentesi sahiplerinin ve çalışanlarının düşünceleri doğrultusunda en önemli acente kriterleri ortaya konmaktadır.

3.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Ordu İl Kültür Turizm Müdürlüğü verilerine göre, Ordu il merkezinde toplam 21 seyahat acentesi vardır. Bu seyahat acentelerinin bazıları Ordu merkezde şahıslara ait, bir kısmı da diğer illerde merkezleri bulunan acentelerin şubeleri olarak faaliyetlerine devam etmektedir (Ordu İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2019). Araştırma da Ordu il merkezindeki 21 acentenin tümüne anket formu uygulanmıştır. Bu nedenle, araştırma evreninin temsil edilmesinde bir sorun oluşmamıştır. Analitik Hiyerarşi Sürecine uygun olarak hazırlanan anketler için matrisler oluşturulup, geometrik ortalamaları alınmış ve elde edilen veriler Super decision V.2. programı ile analiz edilmiştir.

3.3. Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırma da Analitik Hiyerarşi Süreci (AHP) yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem, Thomas L. Saaty adlı araştırmacı tarafından ilk olarak 1977 yılında geliştirilmiştir. Yöntemin amacı, matematiksel teorilerle araştırma konularının arasında hiyerarşik bir sıralama yapma imkanı sunmasıdır (Saaty ve Niemira, 2006: 1). Birden fazla kriter arasındaki hiyerarşik yapıyı ortaya koymaktadır. Bu yöntemin uygulanmasında öncelikler sentezlenmiş ayrıştırma yapılmış ve yargıların karşılaştırılmıştır (Başkaya & Akar, 2005: 275; Korucuk, 2018: 347-350).

AHP yöntemindeki uygulama adımları aşağıda sırasıyla aşağıdaki gibidir:

1. Adım: *Hiyerarşik Yapı Oluşturulması*: Bu adım içinde alternatifler, amaçlar ve kriterler ortaya konmaktadır (Saaty, 2008: 85).
2. Adım: *Önceliklerin Belirlenmesi*: Araştırma kriterleri arasında karşılaştırma matrisi yapılmaktadır. 1 ile 9 ölçekli olarak önceliklendirme ölçeği kullanılmaktadır (Saaty, 1994: 21). Bu durum Tablo-1'de gösterilmektedir.

Tablo 1. AHP Ölçeği Önem Dereceleri Tablosu

Önem Derecesi	Tanım	Açıklama
1	Önem derecesi eşit	Her iki faktör de aynı öneme sahiptir.
3	Önem derecesi orta	Tecrübeler ve yargılara göre bir faktör diğerine göre çok az daha önemlidir.
5	Önem derecesi kuvvetli	Bir faktör diğerinden kuvvetli olarak daha önemlidir.
7	Önem derecesi çok kuvvetli	Bir faktör diğerine göre çok yüksek derecede kuvvetle daha önemlidir.
9	Mutlak derecede en önemli	Faktörlerden biri diğerine göre çok yüksek derecede önemlidir.
2,4,4,8	Ara değerler orta derece	İki faktör arasındaki tercihte yukarıdaki açıklamalarda bulunan derecelerin ara değerleri ifade edilmektedir.

3. Adım: *Özvektörün Belirlenmesi*: Ortaya konan kriterlerin yüzde önem dağılımlarını belirlemek için, karşılaştırma matrisini oluşturmuş olan sütun vektörlerinden yararlanılmaktadır. “n” sayıda ve “n” bileşenli B sütun vektörü oluşturulmaktadır. B sütun vektörlerinin hesaplanmasında aşağıdaki denklem-1’den faydalanılmaktadır.

4.

$$(1) \quad b_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sum_{i=1}^n a_{ij}}$$

n sayıda B sütun vektörü, matris formatında bir araya getirilip aşağıda belirtilmiş olan C matrisi elde edilmektedir.

$$C = \begin{bmatrix} c_{11} & c_{12} & \dots & c_{1n} \\ c_{21} & c_{22} & \dots & c_{2n} \\ \cdot & & & \cdot \\ \cdot & & & \cdot \\ \cdot & & & \cdot \\ c_{n1} & c_{n2} & \dots & c_{nn} \end{bmatrix}$$

C matrisinden yararlanmak suretiyle, kriterler arasındaki birbirleri ile olan önem değerlerini ortaya koyan yüzde önem dağılımları elde edilmektedir. Bu sonucun elde edilebilmesi için Denklem-2’de gösterildiği gibi C matrisini oluşturan satır bileşenlerinin aritmetik ortalaması alınmaktadır. Öncelik Vektörü olarak ifade edilen W sütun vektörü elde edilmektedir.

$$(2) \quad w_i = \frac{\sum_{j=1}^n c_{ij}}{n}$$

5. Adım 4: *Tutarlılık Oranı Hesaplanması*: AHP yöntemi, elde edilen Tutarlılık Oranı (CR) ile, bulunmuş olan öncelik vektörünün ve kriterler arasındaki birebir karşılaştırmaların tutarlılığının test edilebilmesini sağlamaktadır. Sadece AHP yönteminin kullanıldığı bir araştırmada hem kriterlerin hem de alternatiflerin 7 ± 2 kuralına uygun olmak zorundadır. Bu şekilde yapılmadığı takdirde tutarsızlıklara yol açacak ve oluşturulan AHP modelinin en son elde edilen tutarsızlık oranları “0,10’den” büyük sonuçlar verecektir. CR hesaplamasının temelini kriter sayısı ile Temel Değer adı verilen (λ) bir katsayının karşılaştırılmasıdır. λ ’nın hesaplanması için öncelikle A karşılaştırma matrisi ile W öncelik vektörünün matris çarpımından D sütun vektörünü elde edilmesi gerekmektedir.

$$D = \begin{bmatrix} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2n} \\ \cdot & & & \cdot \\ \cdot & & & \cdot \\ \cdot & & & \cdot \\ a_{n1} & a_{n2} & \dots & a_{nn} \end{bmatrix} \times \begin{bmatrix} w_1 \\ w_2 \\ \cdot \\ \cdot \\ \cdot \\ w_n \end{bmatrix}$$

Denklem-3’de belirtildiği gibi, elde edilen D sütun vektörü ile W sütun vektörünün karşılıklı elemanlarının bölümünden her bir değerlendirme kriterine ilişkin temel değer (E) elde edilmektedir. Bu değerlerin aritmetik ortalaması (Denklem-4)) ise karşılaştırmaya ilişkin temel değeri (λ) vermektedir.

$$(3) E_i = \frac{d_i}{w_i} \quad i = 1, 2, \dots, n$$

$$(4) \lambda = \frac{\sum_{i=1}^n E_i}{n}$$

“ λ ” değerinin hesaplanmasının ardından Tutarlılık Göstergesi (CI), Denklem-5 ile hesaplanır

$$(5) CI = \frac{\lambda - n}{n - 1}$$

En son aşamaya gelindiğinde ise CI, Random Gösterge (RI) olarak ifade edilen standart düzeltme değerine bölünür, (Denklem-6) CR değeri elde edilir.

$$(6) CR = \frac{CI}{RI}$$

Hesaplama sonucunda elde edilen CR değerinin 0,10'den küçük çıkması gerekmektedir. Bu durum, ankete cevap verenlerin cevaplarının tutarlı olduğu anlamını taşımaktadır. CR değerinin 0,10'den büyük çıkması ya AHP yöntemindeki bir hesaplama hatasını ya da ankete katılanların tutarsız cevaplar verdiklerini göstermektedir.

Araştırma da belirtilen seyahat acentesi seçim kriterleri, bu konuda daha önce çalışmış olan araştırmacıların geçerliliğini ve güvenilirliğini test ettikleri çalışmalarından alınmıştır. Bu kriterler aşağıda Tablo-2'de belirtilmiştir. AHP yöntemi yardımı ile yukarıda belirtilen kriterlerin ikili karşılaştırma matrisi oluşturulmuştur (Chov vd., 1994; Cabanis, 1995; Lai vd., 2002 ; Melnyk vd., 2004; Bayraktutan ve Özbilgin, 2015; Gergin ve Baki, 2015).

Tablo 2. AHP Ölçeği Temel Kriterler Tablosu

Temel Kriterler
Hizmet Kalitesi (K1)
Bilgi işlem altyapısı (K2)
Vize kolaylıkları (K3)
Seyahat süresi (K4)
İletişim (K5)
Taşıma güvenliği (K6)
Taşıma maliyetleri (K7)
Ticari güvenilirlik (K8)

3.4. Araştırmanın Bulguları

Temel kriterlerin belirlenmesi ve kriterler biçiminde ifade edilmesinin ardından analizlere geçilmiştir. Öncelikle matrisler yardımıyla kriterlerin geometrik ağırlıkları hesaplanmıştır. Matris sonuçları aşağıda Tablo-3'te verilmiştir. AHP yöntemi yardımı ile yukarıda belirtilen kriterlerin ikili karşılaştırma matrisi oluşturulmuştur.

Tablo 3. Karşılaştırmalı Matris Sonuçları

Kriterler	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8
K1	1	8	8	8	8	1	2	1
K2	1/8	1	1	1/2	1	1/3	1/3	1/5
K3	1/8	1	1	1	1/2	1/3	1/3	1/5
K4	1/8	2	1	1	1	1	1	1/3
K5	1/8	1	2	1	1	1	1/2	1/5
K6	1	3	3	1	1	1	1	2
K7	1/2	3	3	1	2	1	1	1/2
K8	1	5	5	3	5	1/2	2	1

Matrisin oluşturulması ve geometrik ortalamalarının ardından “Super Decision V 3.2.” programı ile analiz edilerek yukarıda gösterilen son matris elde edilmiştir. Geometrik ortalamalar analiz edilerek Tablo-4’te sunulan kriterlerin ağırlık değerleri elde edilmiştir. Analiz sonuçlarında elde edilen verilere göre, ikili karşılaştırma matrisi tutarlılık değeri sonucu olan CR değeri “0,06666” olarak belirlenmiştir. CR değerinin 0,10’dan küçük çıkması, matris karşılaştırmalarda ortaya çıkan sonucun tutarlı olduğunu göstermektedir. Kriterlerin derecelendirmesini gösteren tablo 4 aşağıda gösterilmektedir.

Tablo 4. Temel Kriterlerin Ağırlık Değerleri

K ₁	K ₂	K ₃	K ₄	K ₅	K ₆	K ₇	K ₈
0.306	0.041	0.041	0.074	0.064	0.158	0.112	0.204

Inconsistency 0.06666

Elde edilen bulgulara göre en önemli seyahat acente seçimi kriteri olarak hizmet kalitesi (0,306) ikinci olarak ticari güvenilirlik (0,204) ve üçüncü önemli kriter ise taşıma güvenliği (0,158) olarak belirlenmiştir. Bununla birlikte diğer kriterleri ise önem sırasına göre; taşıma maliyetleri (0,112), seyahat süresi (0,074), iletişim (0,064) ve aynı iki değere sahip (0,041) vize kolaylıkları ve bilgi işlem altyapısı çıkmıştır. Analiz bulgularında seyahat acentesi sahiplerinin en önem verdikleri kriterin hizmet kalitesi olması, genel anlamda tüm acente işlemlerinin iyi durumda olması gerektiği sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Bununla birlikte, ticari güvenilirlik kriterinin ikincil olarak en önemli kriter olması seyahat acentelerinin imajının önemli bir acente seçimi kriteri olduğu sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Ordu ilinde faaliyet gösteren seyahat acentelerinin seçilmesinde nasıl bir imaja sahip olduklarının önemli bir seçim kriteri olduğu belirlenmiştir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırma sonuçlarında Ordu ili seyahat acentelerinin seçilmesinde hangi kriterlerin önemli olduğunun önem derecesine göre sıralandırılması yapılmıştır. Seyahat acente sahiplerinin görüşleri ile elde edilen bilgiler hem acente sahiplerinin şahsi fikirlerini hem de bu acenteler ile alışveriş yapan turistlerin algılarını yansıtmaktadır. Turizm sektöründe aracı kuruluş olmaktan öte faaliyetlerde bulunan seyahat acentelerinin işlevleri sadece satış amacını aşmış bulunmaktadır. Oteller ile iletişimleri ve rezervasyonlarına yönelik işlemleri, turistlerin vize işlemlerinden sigorta işlemlerine kadar tüm tatil planlamalarını yapıyor olmaları seyahat acentelerinin yapmış olduğu işlevlerin önemini arttırmaktadır. Bu çalışma da elde edilen bulgular sonucunda Ordu il merkezindeki seyahat acenteleri yöneticilerinin en önemli olduğunu belirttikleri acente seçim kriteri “hizmet kalitesi” olmuştur. Hizmet kalitesi bir acentenin tüm işlemlerini ele alan bir kavramdır. Bu nedenle bir seyahat acentesinin yapmış olduğu faaliyetlerinin tümünde hem acente yöneticileri hem de turistler tarafından aranan temel özellik olarak belirtilmiştir. Hizmet kalitesinin sağlanabilmesi için acentenin nitelikli personele sahip olması gerekmektedir. Alanında uzman ve sektör tecrübesi olan personelin çalışması önemlidir. Bunun içinde turizm eğitimi almış personelin istihdam edilmesi en uygun yöntem olacaktır. Hizmet kalitesi kriteri ile birlikte önem arz eden diğer bir kriter ise “ticari güvenilirlik” olarak belirtilmektedir. Turistlerin, tatil planlarını yapacakları ve hiç tanımadıkları turistik destinasyonlar için ticari güvenilirliği olan seyahat acentelerini tercih ettiği sonucu ortaya çıkmaktadır. İnternet ortamındaki yorumlar, acente aracılığı ile tatil planlarını yapmış olan turistlerin tecrübeleri ve acentenin genel tanınırlığı gibi faktörler ticari güvenilirlik konusunda etkili olmaktadır. Seyahat acentesi seçiminde turistlerin güven duydukları acenteler ile çalışmak istedikleri görülmektedir.

Araştırma bulguları sonucunda taşıma güvenliği, taşıma maliyetleri, seyahat süresi, iletişim, vize kolaylıkları ve bilgi işlem altyapısı kriterleri de sırası ile önemli kriterler olarak gösterilmektedir. Bu sonuçlardan elde edilecek diğer bir dikkat çekici sonuç ise turistlerin maliyetlerden çok daha önemli olarak hizmet kalitesi, işletmeye güven ve taşıma sırasındaki güvenlikleri ile ilgili algılarının ön planda olduğu sonucunun ortaya çıkmış olmasıdır. Araştırma sonuçlarına ve Ordu ili seyahat acenteleri ile ilgili genel olarak aşağıdaki önerilerde bulunulmuştur:

- Hizmet kalitesini güncel olarak turistlerin istek ve beklentilerine yönelik olarak düzenlemek gerekmektedir,
- Daha önce acente ile tatil yapmış olan turistlerin memnuniyet düzeylerini arttırmak, acentelerin sürdürülebilirliği açısından önemlidir,
- Paket tur veya sunulan tüm ürün ve hizmetlerin, turistlere söz verildiği şekilde yapılması ticari güvenilirlikleri açısından zorunlu olmaktadır,
- Turistlere sunulan tatil maliyetlerinin aşırı ve bölge pazarının üstüne olmaması, turistlere yüksek fiyatta tatil yaptıkları algısının yaratılmaması gerekir,
- Hizmet kalitesini sürekli hale getirmek için turizm eğitimi almış veya konusunda tecrübeli personelin çalışması, turist memnuniyetini arttırmak için önemlidir,
- Seyahat acentelerinin akademik turizm camiası ile işbirliği içinde çalışması, gelecekte bu sektörde çalışma arzusu olan üniversite öğrencilerin yetiştirilmesi açısından uygun olacaktır,
- Seyahat acentelerinin diğer bölge ve ülkelerdeki acentelerle işbirliği içinde çalıştığı düşünüldüğünde, turistlerin algılarında olumsuz olan işletmeler ile çalışılmamalıdır,
- Acentelerin turistleri yönlendirdiği diğer turizm ve sektör dışı işletmelerinin, turistlerin algılarında olumlu imaj yaratacak işletmeler olması, kısa vadede aşırı kar hevesi yerine uzun vade de kar sağlayacak ve bölgenin imajını olumlu olarak yansıtacak işletmelerden seçilmesi gerekmektedir.

Turizm sektörünün uzun vade de hem sektör işletmelerine hem sektör dışı işletmelere hem de bölgenin genel imajına katkısı olan önemli bir sektör olduğu gerçektir. Ordu ilinde turizm faaliyetlerinin daha etkin ve sürekli olarak sağlanması için seyahat acenteleri önemli işletmelerdir. Bölgenin genel özelliği nedeni ile yaz aylarında turistik talebinin artıyor olması, bölge ve turizm işletmeleri için önemli bir eksikliklerdir. Kış aylarının çok sert geçmediği Ordu ve çevresindeki illerde, turizm faaliyetlerinin tüm yıla yayılacak şekilde planlanması gerekmektedir. Bu durumu sağlayacak ve turistik talebi arttıracak en önemli işletmelerde seyahat acenteleridir. Ancak, sadece acentelerin çabası ile turizm faaliyetlerinin tüm yıla yayılması mümkün olmayacaktır. Bu nedenle, Ordu ilinde turizmle ilgili kamu kuruluşları, üniversite, oteller, acenteler ve turizmden kar elde eden sektör dışı tüm işletmelerin işbirliği içinde çalışması ile turizm faaliyetleri tüm yıla yayılabilir.

KAYNAKÇA

- Akın, O. (2006). *Kamu Sermayeli Şirketlerde Performans Ölçümü ve Türkiye Uygulaması Üzerine Bir İnceleme*, Kamu İktisadi Teşebbüsleri Genel Müdürlüğü Hazine Müsteşarlığı, Uzmanlık Tezi, Ankara.
- Başkaya, Z. ve Akar, C., (2005). Üretim Alternatifi Seçiminde Analitik Hiyerarşi Süreci: Tekstil İşletmesi Örneği, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Eskişehir.
- Bayraktutan, Yusuf & Özbilgin, Mehmet. (2015). Lojistik Maliyetler ve Lojistik Performans Ölçütleri, *Maliye Araştırmaları Dergisi*, 1, 1(2), 95-112.
- Cabanis, R.F.,(1995). Comparing Domestic and International Distributors' Performance, A Manufacturer's Perspective, *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, 25, 6, 41-53.
- Chow, G., Heaven, T.D., & Henriksson, L.E., (1994). Logistics Performance: Definition and Measurement", *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, 24, 1, 17-28.
- Elitaş, C. & Ağca, V. (2006). Firmalarda Çok Boyutlu Performans Değerleme Yaklaşımları: Kavramsal Bir Çerçeve, *Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 8 (2), 343-370.
- Gergin, R.E, & Baki, B, (2015). Türkiye'de Bölgelerin Lojistik Performanslarının Bütünleştirilmiş AHS-TOPSIS Yöntemiyle Değerlendirilmesi, *Business and Economics Research Journal*, 6, 4, 115-136.
- Hacıoğlu, N. (2000). *Seyahat Acentacılığı ve Tur Operatörlüğü*. Bursa: Vipaş A.Ş.

- Huang, L., Chen, K. H., & Wu, Y. W. (2008). What Kind of Marketing Distribution Mix Can Maximize Revenues: The Wholesaler Travel Agencies' Perspective?, *Tourism Management*, 30, 733-739.
- İçöz, O. (2000). *Seyahat Acentaları ve Tur Operatörlüğü Yönetimi*, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Korucuk, S. (2018). Soğuk Zincir Taşımacılığı Yapan İşletmelerde 3PL Firma Seçimi: İstanbul Örneği, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16, 341-365.
- Kozak, M. (2007). Turizm sektöründe tüketicilerin şikayetlerini bildirme eğilimleri. *Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(1), 137-151.
- Lai, K., Ngai, E.W.T., & Cheng, T.C.E.(2002). Measures for Evaluating Supply Chain Performance in Transportation Logistics, *Transportation Research Part E*, 38, 449-456.
- Melnyk, S, A., Douglas M., & Stewart, M, S. (2004). Metrics and Performance Measurement in Operations Management: Dealing With The Metrics Maze, *Journal of Operations Management*, 22, 209-217.
- Neely, A., Mills, J., Platts, K., Richard, H., Gregory, M., Bourne, M. & Kennerley, M. (2000). Performance Measurement System Design:Developing And Testing A Process-Based Approach, *International Journal of Operations & Production Management*, 20 (10), 1119-1145.
- Ordu İl Kültür Turizm Müdürlüğü. (2019). *Ordu Seyahat Acenteleri*.
<http://www.ordu.gov.tr/seyahat-acenteleri>. (Erişim Tarihi: 01.06.2019).
- Pariada, A. ve Cattopadhyay, G. (2007). Development of A Multi-criteria Hierarchical Framework For Maintenance Performance Measurement (MPM), *Journal of Quality In Maintenance Engineering*, 13 (3), 241-258.
- Saaty T.L. (1994). How to make a decision: the analytic hierarchy process, *Interfaces*, 24(6), 19-43.
- Saaty, T.L., ve Niemira, M.P. (2006). A framework for making a better decision, *Research Review*, 13(1).
- Saaty, T.L. (2008). Decision making with the analytic hierarchy process, *International Journal of Services Sciences*, 1(1), 83-98.
- Sayd (Seyahat Acenteleri Yöneticileri Derneği). (2013). *Seyahat acentelerinin sektör sorunlarının belirlenme çalışması*.
<http://www.sayd.org.tr/files/downloads/%C3%87ALI%C5%9ETAY%20SONU%C3%87%20RAPOR%20U-29.05.2013.pdf>. (Erişim Tarihi: 01.06.2019).
- Tanrıseven, C. (2018). Paket Tur Satın Alan Müşterilerin Şikâyet Analizi, *Turizm Akademik Dergisi*, 5 (1), 114-123.
- Tursab. (2019). *Seyahat Acenteleri Birliği Kanunu*.
http://www.tursab.org.tr/dosya/7221/1618sk05072012tarihlideiiklikilenmihali_7221_3807623.pdf. (Erişim Tarihi: 15.05.2019).
- Ulusoy, B. (2002), Türkiye'nin Dış Turizmde 10 Yıllık Sayısal Hedefler, Planlama ve Program Gereksinimi, *T.C. Turizm Bakanlığı, II. Turizm Şurası (12-14 Nisan 2002) Bildirileri*, I. Cilt, 159-175, Ankara.

LOJİSTİK YATAY İŞBİRLİĞİ YÖNETİŞİM MEKANİZMALARI LOGISTICS HORIZONTAL COLLABORATION GOVERNANCE MECHANISMS

Mehmet AYTEKİN

Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi

Mehmet ORHAN

Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

ÖZET

Lojistik sektöründe yatay işbirliği; işletmelere maliyet azaltma ve verimlilik artışı, müşteri hizmetlerinde iyileşme, pazar konumunun güçlenmesi, bilgi ve becerilerin genişlemesi, yatırım ve riskin paylaşılması, emisyon oranların ve trafik yoğunluğunun azalması, verimlilik artışı, lojistik inovasyon, performans artışı vb. birçok fırsatlar sunmakta ve rekabet avantajına önemli katkılar sağlamaktadır. Ancak yatay işbirliğinin başarılı bir şekilde başlamasını ve devam etmesini engelleyen birçok engel ve tehditler bulunmaktadır. Bu engel ve tehditler nedeniyle işletmeler işbirliği yapmada çekimser davranmakta veya yapılan işbirlikleri başarısızlıkla sonuçlanmaktadır. Lojistik sektöründe yatay işbirliğinin başarılı bir şekilde gerçekleşmesi, yatay işbirliğine yönelik engel ve tehditlerle daha kolay mücadele edilmesi ve işbirliğinin sürdürülebilirliği için uygun yönetim mekanizmalarının oluşturulması gerekmektedir. Bu çalışmanın amacı, lojistik sektöründe yatay işbirliğinin başarılı bir şekilde uygulanmasının sağlanabilmesi için uygun yönetim mekanizmalarını analiz etmektir. Bu amaçla yapılan literatür taraması sonucunda; yatay yönetim mekanizmalarının operasyonel yönetim ve yapısal yönetim olmak üzere iki başlıkta ele alındığı ve operasyonel yönetimin, resmi yönetim ve ilişkisel yönetim olmak üzere iki alt başlık altında incelendiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Lojistik Yatay İşbirliği, Operasyonel Yönetişim, Yapısal Yönetişim

ABSTRACT

Horizontal collaboration in the logistics sector; cost reduction and productivity increase for enterprises, improvement in customer service, strengthening of market position, expansion of knowledge and skills, sharing of investment and risk, reduction of emission rates and traffic density, productivity increase, logistics innovation, performance improvement, etc. offers many opportunities and makes significant contributions to the competitive advantage. However, there are many obstacles and threats that prevent horizontal collaboration from starting and continuing successfully. Because of these obstacles and threats, enterprises are abstaining from collaborating or collaborations fail. Appropriate governance mechanisms need to be established for successful horizontal collaboration in the logistics sector, to tackle the obstacles and threats to horizontal collaboration more easily and sustainability of collaboration. The aim of this study is to analyze the appropriate governance mechanisms in order to ensure the successful implementation of horizontal collaboration in the logistics sector. As a result of the literature review made for this purpose; Horizontal governance mechanisms are considered under two headings as operational governance and structural governance, and operational governance is examined under two subheadings as formal governance and relational governance.

Keywords: Logistics Horizontal Collaboration, Operational Governance, Structural Governance

GİRİŞ

Lojistik; hangi alanda faaliyet gösterilirse gösterebilir, özel veya resmi her organizasyonun mutlaka ihtiyaç duyduğu bir sektördür. Bu nedenle lojistik faaliyetler, her sektörün tamamlayıcısı konumundadır. Lojistik, hem kendi içinde taşıdığı büyüme potansiyeli hem de Türkiye'nin birçok ekonomik hedefe ulaşmasında oynayacağı temel rol itibarıyla büyük öneme sahip stratejik bir sektördür. Lojistik sektörü, Türkiye'de özellikle son yıllarda hızlı bir gelişme trendi göstermekte olup 2018 yılında büyüklüğünün 372 milyar TL ve GSYH içerisindeki payı ise yaklaşık yüzde 12 civarındadır (<http://www.utikad.org.tr>). Bununla birlikte bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, globalleşme ve lojistik sektöründeki işletmelerin küçük ve orta ölçekli olması nedeni ile ekonomik, sosyal, politik ve çevresel birçok problem

yaşamaktadırlar. Bu noktada işletmelerin birbirleri ile yapacağı işbirliği (yatay işbirliği) bu zorluklar veya problemlerle başa çıkabilmenin stratejik bir çözümü olarak ortaya çıkmaktadır.

Yatay işbirliği; sağladığı birçok fırsat ve faydadan yararlanmak amacıyla tedarik zincirinin aynı seviyesinde faaliyet göstermekte olan tedarikçiler üreticiler, perakendeciler, müşteriler veya lojistik servis sağlayıcıları gibi şirketler arasında kazan-kazan mantığıyla hareket ederek şirketlerin gerçekleştirdiği sektör içi işbirliğidir (Gou vd., 2014:691). Yatay işbirliğinin işletmelere sunmuş olduğu fırsatlar veya kolaylıklar (maliyet azaltma ve verimlilik artışı, müşteri hizmetlerinde iyileşme, pazar konumunun güçlenmesi (Crujssen, 2006:29; Zhu, 2016:25; Serrano-Hernandez vd., 2017:401), bilgi ve becerilerin genişlemesi, yatırım ve riskin paylaşılması, emisyon oranların, trafik yoğunluğunun azalması (Xu, 2013:22; Serrano-Hernandez vd., 2017:401) vb. gibi) işletmelerin karlılıklarına ve sürdürülebilirliklerine imkan sağlaması yanında lojistik sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin karşılaştıkları problemlerle başa çıkabilme imkanı da sunmaktadır (Aytekin vd., 2019; Zhu, 2016; Crujssen, 2006: 29).

Lojistik yatay işbirliği iyi niyetle gerçekleştirilmek istenmesine rağmen gerçekleşebilmesi için en az iki veya daha fazla firma gerekmesi (Santos ve Baptista, 2016:5256), bu işbirliklerinin kurulması ve sürdürülmesi ilgili bazı zorlukları da beraberinde getirmektedir. Karşılaşılması muhtemel olumsuzluk, engel ve tehdit öngörülmediğinde ve iyi yönetilemediğinde işbirliğinden beklenen çıktılar elde edilememekte ve bazen olumsuz sonuçlanabilmektedir. Bu nedenle lojistik yatay işbirliği başarı oranını artırabilmesi ve bu başarının sürdürülebilir kılınabilmesi için işbirliğine uygun yönetim mekanizmaları belirlenmeli ve işbirliğinin yapısına uygun olarak düzenlenmelidir. Kurumsal güvenin temelini, yönetim oluşturmaktadır. Çünkü yönetim; karar vericilerin yetkilerini kötüye kullanmasını önler ve yetkilerin adil ve değer yaratacak şekilde kullanmalarını sağlar. Bu nedenle yönetimin yeri ve önemi her geçen gün artmaktadır. Bu çalışma bu noktadan hareketle yatay işbirliği yönetim mekanizmalarını açıklaması açısından önemlidir.

Bu çalışma; lojistik yatay işbirliği yönetim mekanizmalarına ilişkin teorik bir çalışmadır. Bu çalışma; Ocak 2019 tarihine kadar, ulusal ve uluslararası online veri tabanları taranarak yapılmıştır. Literatür taraması yapılırken yatay işbirliğine yönetim mekanizmaları (governance mechanisms), kelimesinin eş anlamlıları ve çeşitli kombinasyonları anahtar kelime olarak kullanılmıştır. Bu kapsamda literatür taraması sonucunda ilgili çalışmalar tasnif edilerek lojistik yatay işbirliği yönetim mekanizmaları analiz edilmiş ve yatay işbirliği yönetim mekanizmaları ile ilgili olarak çalışmada bütünsel bir bakış açısı sağlamaya çalışılmıştır.

1. LOJİSTİK YATAY İŞBİRLİĞİ YÖNETİŞİMİ

Yatay işbirliği sürecinin sağlıklı işleyebilmesi için yönetim ile beraber iletişim ve etkileşimi de vurgulayan yönetim mekanizmalarının uygulanması gerekmektedir. Lojistik yatay işbirliğinin başarılı olması ve bu başarının sürdürülebilirliğinin sağlanması için işbirliğinin yapısına uygun yönetim mekanizmalarının altyapısının kurulması gereklidir. Yönetim; yatay işbirliği bağlamında değerlendirildiğinde ilişkilerin başlamasından devamına, sınırlandırılmasına ve sonlandırılmasına kadar tüm işbirliği süreçlerini ve taraflarını kapsayabilmektedir (Teng ve Das, 2008:726). Zhu'ya göre işbirliği durumunda tüm taraflar arasında uzun vadeli işbirliğinin geliştirilmesi ve işbirliğinin sürdürülebilir olabilmesi için yönetim altyapısının oluşturulması hayati bir öneme sahiptir. Bu nedenle, en uygun yönetim mekanizmalarının uygulanması yatay işbirliğinin başarısı için kritik öneme sahiptir (Zhu, 2016:29).

Yönetim altyapısı; yatay işbirliği yapan işletmeler arası işbirliği sürecinin ilerletilmesi açısından, işletmelere yetkinlik ve güçlü bir operasyonel kabiliyet sağlamaktadır. Lojistik yatay işbirliğinde yönetim, işletmeler arası ilişkilerin güçlenerek ve güvenin artırılmasında rol alarak, uzun vadeli ilişkiler kurulmasının altyapısını oluşturulmasında önemli katkılar sunabilmektedir. Ayrıca yönetim mekanizmalarıyla yatay işbirliğinde ortaklar arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi ve güvenin sağlanmasıyla, lojistik yeteneklerin etkinlik ve verimliliğin artırılması sağlanabilmektedir (Steinicke vd., 2012; Schmoltz ve Wallenburg, 2012).

Yatay işbirliklerinde yönetim, verimli ve sürdürülebilir bir işbirliği için yatay işbirliğin özelliklerine uygun hale getirilmelidir (Schmoltz ve Wallenburg, 2012:54). Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde, yatay işbirliğinde yönetim; operasyonel yönetim ve yapısal yönetim olmak üzere iki alt başlıkta incelenmektedir (Steinicke vd., 2012:283; Schmoltz ve Wallenburg, 2012:54). Bu kavramlar aşağıda ayrıntılı olarak açıklanmıştır.

1.1. OPERASYONEL YÖNETİŞİM

Yatay işbirliğinde operasyonel yönetim, kuruluş sonrası işbirliği yönetimi aşamasına atıfta bulunmaktadır. Operasyonel yönetim mekanizmaları; hem lojistik işletme içindeki hem de diğer yatay işbirliği ortakları arasındaki bilgi asimetrisini azaltarak düşük iletişim maliyetleri, müşteri hizmetlerinde iyileşme, verimlilik artışı (Schnatterly, 2009:351-353) ve işbirliği performansı (Zhu, 2016:29) gibi fırsatlar sağlamaktadır. Ayrıca operasyonel yönetim, bir yatay işbirliğinde koordinasyonun kolaylaştırılması ve fırsatçı davranışın azaltılmasında etkili olmaktadır (Steinicke vd., 2012:284).

Operasyonel yönetim, resmi yönetim ve ilişkisel yönetim olmak üzere iki alt başlık altında incelenmektedir (Steinicke vd., 2012:284; Yu vd., 2006:128). Literatürde bazı kaynaklarda operasyonel yönetim formal ve informal yönetim (resmi ve gayri resmi yönetim) olarak da sınıflandırılmaktadır (Chen ve Manley, 2014:1; Carmona, 2016). Resmi yönetim, kişisel ilişkilerden bağımsız genel kurallar ve sözleşmelerle karakterize edilmektedir (Steinicke vd., 2012:284; Mollenkopf vd., 2000:95; Schmoltz ve Wallenburg, 2012:55; Murray ve Kotabe, 2005:1527). İlişkisel yönetim, güveni ve sosyal kimliğini güçlendirmeyi amaçlayan kişilerarası mekanizmalara dayanmaktadır (Hoetker ve Mellewigt, 2009:1025; Steinicke vd., 2012:284). Bu kavramlar ilgili başlıklar altında aşağıda açıklanmıştır.

1.1.1. RESMİLEŞME

Yönetim mekanizmalarından resmileşme; literatürde bazı kaynaklarda resmi yönetim, formalizasyon ve bürokratikleşme olarak da ifade edilebilmektedir (Paswan vd., 2017:132; Vomberg vd., 2018). Resmileşme, organizasyonlardaki ilişkisel davranışları karşılıklı olarak tanımlamak için kural, prosedür ve politikaların ne ölçüde kullanıldığını ifade etmek amacıyla kullanılmakta olan bir kavramdır. Başka bir tanımlamada resmileşme, yatay işbirliği ilişkileri ile ilgili kurallar, politikalar ve prosedürleri içerir. İşbirliği için ayrıntılı görevleri, faaliyetleri, programları ve çalışma prosedürlerini anlatan bir kavram olarak ifade edilmektedir (Mollenkopf vd., 2000:95; Schmoltz ve Wallenburg, 2012:55; Murray ve Kotabe, 2005:1527; Lee ve Cavusgil, 2006:899). Yu vd. tarafından yapılan çalışma da sözleşmeleri ve finansal taahhütleri, resmi yönetim mekanizmaları olarak tanımlanmaktadır (Yu vd., 2006:128).

Resmileşme, organizasyonlar içerisinde yürütülen çalışma, faaliyet ve görevlerin kimler tarafından nasıl, nerede ve hangi yöntemlerle gerçekleştirileceğinin belirlemesidir ve organizasyon üyeleri arasında önemli sonuçlara neden olur (Steinicke vd., 2012). Resmileşme, belirli varlıklara yatırım gerektiren işlemlerin gerçekleştirilmesinde hayati bir rol oynayabilmektedir (Hoetker ve Mellewigt, 2000:1028). Resmileşme, karşılıklı olarak üzerinde anlaşmaya varılmış kabul edilebilir davranış aralığı oluşturulmasını sağlamaktadırlar. Resmileşme yönetim mekanizmaları, iş planları, hizmet seviyesi anlaşmaları, performans endeksleri ve benzer mekanizmalar, her bir tarafın rollerini, performans beklentilerini ve uyumsuzluk çözüm mekanizmalarını maddeler halinde sıralamakla ayrıntıları ile belirtebilir (Hoetker ve Mellewigt, 2000:1028).

Araştırmacılar, işbirliği ilişkisini incelerken resmileşmenin önemini vurgulamaktadırlar. Bu bağlamda resmileşme işbirliği başarısı için çok önemlidir. Çünkü bir yatay işbirliğinde, günlük karar verme sürecinin niteliğini değiştirir düzenler ve olumsuz tutumlara karşı firmalar üzerinde yeni baskı oluşturur (Murray ve Kotabe, 2005:1527).

Resmileşme yoluyla faaliyetlerin standartlaştırılması ve rutinleştirilmesi, verimliliğin artmasına yol açabilmektedir (Murray ve Kotabe, 2005:1527-1528). Resmileşme, literatürde bazı yazarlar tarafından bilgi işlem kapasitesini arttıran ve böylece büyük miktarda bilgiyi işleme yeteneğini geliştiren önemli bir koordinasyon mekanizması olduğu vurgulanmıştır (Steinicke vd., 2012:284). Ayrıca resmileşme, lojistik inovasyon için gerekli bilgi alışverişini engellemeden işbirliği verimliliğini arttırmak için önemli

bir yönetim mekanizması olarak kabul edilmektedir (Murray ve Kotabe, 2005; Schmoltz ve Wallenburg, 2012:58).

Yatay işbirliğinde şirketler arası ilişkilerde fırsatçılığı önlemek ve bunun yerine işbirliğine olan bağlılığı teşvik etmek amacıyla ortak operasyonlar ve prosedürler için sağlam bir çerçeve oluşturmak amacıyla resmileşmenin kullanılması faydalı olabileceği literatürde birçok yazar tarafından ifade edilmektedir (Lee ve Cavusgil, 2006:900; Schmoltz ve Wallenburg, 2012:57). Literatürde işbirliğine dair çalışmalarda resmileşmenin, oportünizmi azalttığı belirtilmektedir. Resmileşmenin uygulanmasıyla oluşan biçimlendirme, ayrıntılı görevler, faaliyetler ve sorumlulukları tanımladığından, yatay işbirliği ortaklarının davranışlarını işbirliğinin amaçlarına göre yönlendirir, karşılıklı olarak neyin beklendiği hakkında ortak bir anlayış oluşturur ve aynı şekilde belirsizliği azaltır (Gulati 1995). Bu, ortakların davranışları konusundaki belirsizliği azaltmaya ve taahhüt üzerinde olumlu etkileri olan işbirliği çıktılarını yardımcı olur. Dahası, resmileşme, ortakların, yalnızca istismar edilmeye karşı caydırıcı olmakla kalmayıp aynı zamanda karşılıklı güven ve uzun vadeli ilişki taahhüdünü de teşvik eden resmi kontrol standartlarını (Lee ve Cavusgil 2006) ihlal ettiği takdirde karşılaştıkları açık sonuçları dikkate almasını sağlar (Perry vd., 2004; Schmoltz ve Wallenburg, 2012:57).

Resmileşmenin ilişkilere özgü yatırımlar ve işbirliği verimliliği ile pozitif ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Patzelt ve Shepherd (2008) göre açıkça tanımlanmış kural ve prosedürlerin varlığı (resmileşme), sürdürülebilir taahhüt olasılığını artırır, böylece ortaklar düşük performans gösteren işbirliklerini bile sürdürme isteklerini devam ettiklerini gösterdi (Schmoltz ve Wallenburg, 2012:58). Resmileşme, işbirliği yapan her bir tarafın işbirliği faaliyetlerine açık sınırlamalar getirdiği için, bir tarafın başkalarının pahasına (diğerlerine rağmen) kazanma olasılığı sınırlandırılmıştır (Hoetker ve Mellewig, 2009; Steinicke vd., 2012:284). Ayrıca, resmileşme, her bir tarafın ihlal edilen tanımlanmış standartların açık sonuçlarını göz önünde bulundurmasını sağlar (Steinicke vd., 2012: 284; Lee ve Cavusgil, 2006). Bu durum, sömürüyü engeller ve işbirliği ve onun sonucu ile ilgili risk ve çevresel belirsizliği sınırlayarak değişim (karşılıklı değişim) ilişkisindeki karşılıklı güveni artırmaya yardımcı olur (Dekker, 2004; Steinicke vd., 2012:284). Lee ve Cavusgil (2006)'e göre literatürde bazı akademisyenler, fırsatçı problemi çözmek ve ilişkiyi istikrara kavuşturmak için resmileşmenin kullanılmasını savunurken, bazıları karşılıklı güven ve bağlılığın daha önemli olduğunu önermektedir (Lee ve Cavusgil, 2006:896). Sosyal değişim teorisine dayanan, adil ve katılımcı etkileşim için oluşturulmak istenen sağlam bir çerçeve, yalnızca resmileştirilmiş yapılara dayanmamalı, aynı zamanda dengeli güç ve etki ile ilgili yazılmamış sosyal mutabakatı da kapsamalıdır (Schmoltz ve Wallenburg, 2012:59).

Resmileşme ile gelecekteki çeşitli durumların nasıl ele alınacağını belirtebilmekte böylece ilişkileri sürdürmek için resmi kurallar ve prosedürler sağlayarak davranışlar ve çıktılarla ilgili belirsizliği azaltılması sağlanabilmektedir. Resmileştirme ihlal etme durumlarının hukuki ve ekonomik sonuçları, her iki tarafın da birbirlerini faydalanmasını/istismar etmesini zorlaştırmaktadır ve böylece bir işbirliği istikrarını iyileştirmesini kolaylaştırmaktadır. Resmileşmenin çatışma yönetimi için bir uygun bir araç sağlayabilmektedir (Lee ve Cavusgil, 2006:899).

Literatürdeki bazı çalışmalar düşük resmileşmenin organizasyonlarda koordinasyon, yenilikçi problem çözüme ve fonksiyonlar arasındaki bilgi yayılımını desteklediğini göstermektedir (Steinicke vd., 2012:284; Mollenkopf vd., 2000:95). Resmileşmenin yüksek olması, belirsiz rolleri elimine ederek bazı yararların sağlanmasına olanak verirken; üyelerin karar alma yetkisini sınırlandırmaktadır (Fredricson, 1986:283). Ayrıca yüksek düzeyde resmileşmenin kuralları ve prosedürleri özerk inovatif süreçleri boğarak olumsuz etkileyebilmektedir. Böyle bir durum, karar vericilerin firmadaki bilgileri bulma, kullanma ve inovasyon yapma isteğini azaltabilmektedir. Genel itibariyle işbirliğinde bilgi akışları, düşük resmileşme ile desteklenmelidir (Mollenkopf vd., 2000:95-96). Ayrıca resmileşmenin mesleki özerkliği tehlikeye atmasını önlemek için profesyonellik derecesine göre düzenlenmesi gerekmektedir (Fredricson, 1986:283).

1.1.2. İLİŞKİSEL YÖNETİŞİM

İlişkisel yönetim mekanizmaları, genel anlamda güven geliştiren ve işbirliğinde sosyal kimliğin oluşturmaya yönelik mekanizmaları ifade etmektedir (Hoetker ve Mellewigt, 2009:1028). İlişkisel yönetim güven oluşturma ve gelişmiş ortak seçim mekanizmalarına dayanmaktadır (Steinicke vd., 2012:286). Ellegaard ve Medlin'e göre ilişkisel yönetim yatay işbirliğinde ortaklar arasındaki değişimi güvence altına almak için tarafları arasındaki yakın sosyal bağlara dayanmaktadır (Ellegaard ve Medlin, 2018:795).

İlişkisel yönetim resmi yönetim gibi, koordinasyonun geliştirilmesini sağlayabilmektedir (Hoetker ve Mellewigt, 2009:1025). Güven doğrudan zorlanamaz veya kontrol edilemezken, karşılıklı karar verme veya ortak normlarda olduğu gibi gerekli güveni inşa eden mekanizmalar tarafından teşvik edilebilmektedir (Steinicke vd., 2012:286). Yatay işbirliğindeki firmalar arasında tekrarlanan etkileşim sayesinde, her firmadaki yöneticiler birbirlerini tanımakta ve kişisel bağlar geliştirmekte ve böylelikle gönüllü olarak verilen ve karşılık gelen ekstra çabaların değişimi, güven oluşmasına yardımcı olabilmektedir (Hoetker ve Mellewigt, 2009: 1028).

İlişkisel yönetim mekanizmalarının her biri, taraflar arasında etkileşimi yoluyla güven ve sosyal kimlik oluşturularak potansiyel oportünizmi azaltmaya yardımcı olabilmektedir (Hoetker ve Mellewigt, 2009:1028). Bu mekanizmalar, işbirlikleri ile ilgili yapılan çalışmalarda, inovasyon ve işbirliği performansının önemli etkenler olarak gösterilmiştir (Muthusamy ve White, 2006; Steinicke vd., 2012:286). Bu mekanizmalar yatay işbirliğinde daha problem veya çatışma ortaya çıkmadan herhangi bir sözleşmede şartlar belirtilmese dahi tarafların açık iletişime dayalı çatışmaları çözmelerini ve fırsatçı olmayan, kazan-kazan çözümleri tercih etmelerini mümkün kılabilir (Hoetker ve Mellewigt, 2009:1028).

İlişkisel yönetim, karmaşa ortamında resmi yönetimin esneklik dezavantajlarının üstesinden gelebilmede etkili bir yöntem olabilmektedir. İlişkisel yönetim, karşılıklı güven ve bağlılığa dayalı olarak sosyal süreç aracılığıyla yatay işbirliğinde ortaklar arasındaki yükümlülükleri ve vaatleri uygulanmasını kolaylaştırabilmektedir (Lee ve Cavusgil, 2006:900). Kevin ve Poppo (2005)'ya göre yasal sistemin zayıf olduğu gelişmekte olan ekonomilerdeki sosyal bir kurum olan ilişkisel yönetim sözleşme güvencesi sağlayabilmektedir.

İlişkisel yönetim; yatay işbirliği yapan tarafların karşılıklı etkisi ve kültürel benzerliği olmak üzere iki alt mekanizmadan oluşmaktadır (Steinicke vd., 2012:286).

1.1.1.1. KARŞILIKLI ETKİ

Karşılıklı etki, birçok akademisyen tarafından önemli bir yönetim unsuru olarak tanımlanmıştır (Muthusamy ve White, 2005). Karşılıklı etki, tüm tarafların işbirliği ile ilgili kararları aynı derecede etkilemesine izin vererek, açık iletişim, çatışmaların çözümü ve ortak karar alma süreçleri kolaylaştırma ve teşvik edebilmektedir. Bu ise bireysel kaygıların veya sorunların doğrudan tartışılmasında (Muthusamy ve White, 2006; Li ve Choi, 2009; Steinicke vd., 2012:285), daha iyi koordinasyonun sağlanmasında, verimliliğin gerçekleşmesinde önemli rol oynamaktadır (Schmoltz ve Wallenburg, 2012:59). Muthusamy ve White'a göre ortaklar arasındaki karşılıklı etki, işbirliği yönetiminin somut bir normu olarak hizmet ederek işbirliğinin etkinliğini arttırmaktadır (Muthusamy ve White, 2006:813). Karşılıklı etki, kaynakların ve ortak faaliyetlerin repertuarını genişletmektedir. Ortaklar arasındaki karşılıklı etki, yatay işbirliklerinde öğrenme ve bilgi aktarımı ile pozitif ilişkilidir (Muthusamy ve White, 2005). Bu nedenle karşılıklı etki, karşılıklı öğrenmeyi ve bilgi transferinin yapılmasını kolaylaştırır (Schmoltz ve Wallenburg, 2012:59). Steinicke vd.'e göre karşılıklı etki, öğrenme ve bilgi aktarımının en önemli unsurudur (Steinicke vd., 2012:286).

Karşılıklı etki, tekrarlanan değişimin bir sonucu olarak yakın ilişkisel bağların gelişimini desteklemektedir. Bu bağlar işbirliğini korumak ve güçlendirmek için büyük ölçüde gayri resmi baskılar oluşturmaktadır. Bu bağlamda Muthusamy vd. (2006), karşılıklı etkinin ortaklıkların işbirliğine olan bağlılığını arttıran sosyal değişim teorisinin önemli bir unsuru olan iyi niyet güvenini oluşturduğunu göstermektedir. Dahası, karşılıklı etki kendi başına ilişki memnuniyetini arttırmakta ve işbirliğinin genel

değerlendirilmesine olumlu katkıda bulunarak tarafların etkileşiminden artı değer oluşmasını sağlamaktadır. Sosyal değişim teorisi, bu genel değerlendirmeyi iyileştirdiğini, ilişki istikrarını ve bağlılığını artırdığını ileri sürmektedir (Schmoltz ve Wallenburg, 2012:59).

Ortaklar, işbirliğinin kararlarını uygulamak için karşılıklı olarak yetkilendiklerinde, karşılıklılık güçlendirilir ve şirketlerin kendilerini tam olarak taahhüt etme ve uzun vadeli yatırımlar yapma olasılığı daha yükselir (Schmoltz ve Wallenburg, 2012:59). Buna ek olarak, sosyal değişim yoluyla yaratılan ilişkisel bağlar, oportünizm korkusuna karşı çıkan ve kurumlar arası değişimle ilişkili işlem maliyetlerini azaltan gayri resmi güvenceler oluşturmaktadır. Bu nedenle, hem sosyal değişim teorisi hem de işlem maliyeti ekonomisine dayanarak, yatay lojistik işbirliklerinde karşılıklı etkinin etkili bir ilişki normu olarak hizmet etmekte ve işbirliği taahhüdünü geliştirmekte olduğu ifade edilmektedir (Schmoltz ve Wallenburg, 2012:59).

Karşılıklı etkiyle yatay işbirliği içindeki güç dengesi, fırsatçılık risklerini telafi etmeye yardımcı olan hoşgörü, karşılıklı saygı ve karşılıklılık atmosferinin teşvik ederek gelişmesini sağlamaktadır. Bu bağlamda güven ve özgüven oluşturulmasına olanak sağlamaktadır.

1.1.1.2. KÜLTÜREL BENZERLİK

Kültürel benzerlik, işbirliği ortakları arasında ortak normlar ve ortak bir yönetim tarzı ile ifade edilir. Kültürel benzerlik, işbirliği ortakları arasında karar verme ve iletişimi kolaylaştırır (Steinicke vd., 2012:286). Kültür, her başarılı işbirliğinin gizli sosu olup; tanımlanması zor, gelişmesi zor ve yine de yönetişimde etkili olan en güçlü etkenlerinden birisidir (<http://www.collaborationforimpact.com>). Yatay işbirliği yapan taraflar arasında ortak bir kültürün ifadesi olan kültürel benzerlik; açık değişim sağladığından ve ortak inovasyon faaliyetleri yararına bilgi aktarma isteğini güçlendirdiğinden, işbirliklerinde yenilikçi faaliyetler için gerekli olan bir öncüdür (Kale vd., 2000). İşbirliğinde ortaklar aynı kültürel geçmişe sahip olduğunda, ortak çerçeveler, planlar ve anlamlar hakkında ortak bir anlayışa sahip olabilirler bu durum ise bilgi alışverişinde, bilgi kaybını önlemektedir (Grant, 1996; Steinicke vd., 2012:286).

Kültürel benzerlik; genel olarak örgütler arası ilişkilerin başarısı için önemli bir faktördür (Leimeister, 2010:195). Örneğin Bereskin vd. yaptıkları çalışmada; işbirliği ortakları arasındaki kültürel uyumun (veya benzerlik), işbirliği ve işbirliği başarısına katkıda bulunan kritik bir bileşen olduğunu kanıtlamışlardır (Bereskin vd, 2017:42). Kültürel benzerlik; fırsatçı davranış korkusunu ve rekabet eğilimlerini azaltabilmektedir (Raue ve Wallenburg, 2013:222).

İşbirliği kişisel ve sosyal etkileşim üzerine kurulduğundan, uyumlu bir kurum kültürü ve ortak normlar işbirliği ortakları arasındaki güveni arttırabilmektedir (Tubin ve Levin-Rozalis, 2008). Dolayısıyla, kültürel benzerlik, ortakları potansiyel olarak rakip taraflar arasında bilgi alışverişi için işbirliği içinde açmaya güçlü bir şekilde teşvik etmektedir. Bu bağlamda kültürel benzerlik, lojistik inovasyonun temelini de güçlendirmektedir (Ritala ve ark., 2009; Steinicke vd., 2012:286). Dilk vd. (2008) ayrıca bir lojistik yatay işbirliğinde lojistik inovasyonu geliştirmek için ilgili uzmanlık ve teknik bilginin yanı sıra kültürel faktörlerin olması gerektiğini vurgulamaktadırlar (Dilk vd., 2008:697; Steinicke vd., 2012:286). Diğer taraftan kültürel farklılıklar, yatay işbirliğindeki koordinasyonu zorlaştırabilmekte (Schreiner vd., 2009:1400), yönetimsel karmaşıklıklara yol açabilmekte (Raue ve Wallenburg, 2013:219) ve çatışmaların ana kaynağı olabilmektedir (Kale vd., 2000:218; Wallenburg ve Raue, 2011:385).

1.2. YAPISAL YÖNETİŞİM

Yapısal yönetim mekanizmaları, yatay işbirliği yönetişiminin ikinci kısmını oluşturmaktadır. Yatay işbirliğinin uygulama öncesi, işbirliğinin genel yapısının ve sözleşmesinin oluşturulmasına atıfta bulunmaktadır. Yapısal yönetim seçimi operasyonel yönetim mekanizmalarının aksine, yatay işbirliğinin başlangıç aşamasında gerçekleşmektedir (Schreiner vd., 2009). Bazı akademisyenler, işbirliklerinin başarısının, belirli çevre ile ilgili yönetişimin tasarımına bağlı olduğunu göstermiştir (Lee ve Cavusgil, 2006; Ouchi, 1979; Yin ve Zajac, 2004; Steinicke vd., 2012: 287).

Yapısal yönetime yönelik kararlar, işbirliği ortaklarının yaptığı en önemli kararlar arasında yer almaktadır. Bunun nedeni, yapısal kararların, operasyonel süreç, kontrol mekanizmaları ve hatta çıkış olasılıkları dahil olmak üzere işbirliğinin neredeyse tüm aşama ve yönlerini önemli ölçüde etkilemesidir. İşbirliğinin yapısal seçimi, fırsatçılık gibi davranışsal belirsizliklerin üstesinden gelme, çatışmanın önlenmesi ve ortaklar arasındaki işlem maliyetlerini azaltma ihtiyacını yansıtır. Eşitlik düzenlemesi, fırsatçılık riski önemli olduğunda ortakların çıkarlarını düzenlemek için kullanılabilir (Teng ve Das, 2008:726).

Yapısal yönetişimde yatay işbirliği ortaklarını muhtemel fırsatçı davranışlara karşı korumak için, ayrıntılı sözleşme ve anlaşmaların işbirliği başlamadan önce tasarımı çözüm olarak kabul edilir. Yapısal yönetim mekanizmaları, örneğin, resmi makamlar tarafından belirlenen ve uygulanan yazılı belgeler gibi gözlemlenebilir mülkiyet hakları gibi kurallardan oluşur. Açık ifadeler (rasyonel bağlılığı yansıtan), sözleşme koşulları ve tanımlanmış sınırları içerir. Anlaşmalar, işbirliğinin yapısına ve uyumuna katkı sağlar. Bilgi paylaşımının gizliliği ile ilgili anlaşmalar yoluyla, bilginin özgürce paylaşılma korkusunu azaltan ve bilgi hareketliliğini arttıran bir koruma duvarı oluşturulmasını sağlar (Das, 2014:194)

SONUÇ

Yatay işbirliği sürecinin sağlıklı işleyebilmesi için yönetim ile beraber iletişim ve etkileşimi de vurgulayan yönetim mekanizmalarının uygulanması gerekmektedir. Yatay işbirliği yönetimi; işbirliği tarafları arasında ilişkilerin başlamasından devamına, sınırlandırılmasına ve sonlandırılmasına kadar tüm işbirliği taraflarını ve süreçlerini kapsayabilmektedir. Bu nedenle, en uygun yönetim mekanizmalarının uygulanması yatay işbirliğinin başarısı için kritik öneme sahiptir. Yatay işbirliği yönetim altyapısı yatay işbirliği yapan işletmeler arası işbirliği sürecinin ilerletilmesi açısından işletmelere, yetkinlik ve güçlü bir operasyonel kabiliyet sağlamaktadır (Fawcett vd., 2006). Yönetişimin, özellikle lojistik yeteneklerin etkinlik ve verimliliğin sağlanmasında yatay işbirliğinde ortaklar arasındaki ilişkileri düzenleme ve güveni artırma noktasında önemli bir yere sahiptir. Bu anlamda yönetim lojistik işletmeler arası ilişkilerin güçlenerek güvenin artırılmasında rol olarak lojistik yeteneklerinin güçlenmesini ve sonuçta uzun vadeli ilişkiler kurulmasının altyapısını oluşturulmasına (Steinicke vd., 2012) önemli katkılar sunabilmektedir.

Yatay işbirliğinde performansın artırabilmesi için yönetim mekanizmalarına gereken önem verilmelidir. Literatürde birçok çalışmada yönetim mekanizmalarının performansı pozitif etkilediğine ilişkin kanıtlar vardır. Örneğin; Murray ve Kotabe (2005) işbirliklerinde resmileşmenin, gerçekleştirilen faaliyetlerde standartlaşma ve rutinleşmeyi sağlayarak verimliliğin artmasına yol açtığını, Muthusamy ve White (2006), ortaklar arasındaki karşılıklı etkinin, işbirliği performansı ile pozitif ilişkili olduğunu, Bereskin vd. (2017), işbirliği ortakları arasındaki kültürel uyumun (veya benzerliğin), işbirliği başarısına etkileyen kritik bir bileşen olduğu, Schmoltz ve Wallenburg (2012), hem resmi hem sosyal yönetim mekanizmalarının işbirliği performansı üzerinde önemli etkisi olduğu bulgularına ulaşımlardır.

Ancak yönetim mekanizmalarından resmileşmenin yüksek olması, belirsiz rolleri elimine ederek birçok faydanın sağlanmasına olanak verirken; üyelerin karar alma yetkisini sınırlandırmakta mesleki özerkliği tehlikeye atabilmektedir (Fredricson, 1986:283). Bu nedenle resmileşmenin yatay işbirliğinin yapısı ve bulunduğu çevreye göre ayarlanması gerekmektedir. Yönetişimde benimsenen yüksek düzeyde resmileşme kuralları ve prosedürleri özerk inovatif süreçleri boğabilmektedir. Böyle bir durum, inovasyonun azalmasıyla birlikte performansın da olumsuz etkilenmesine neden olabilmektedir (Mollenkopf vd., 2000:95-96).

Lojistik yatay işbirliği başarı oranının artırabilmesi ve bu başarının sürdürülebilir kılınabilmesi için işbirliğine uygun yönetim mekanizmaları belirlenmeli ve işbirliğinin yapısına uygun hale getirilmelidir.

KAYNAKÇA

- Aytekin M., Orhan M. ve Kahraman A. (2019). Lojistik Sektöründe Yatay İşbirliği İçin Fırsatlar. 4. Uluslararası El Ruha Sosyal Bilimler Kongresi, Şanlıurfa, Türkiye, 1-3 Şubat 2019, p. 390-404
- Bereskin, Frederick L., Byun, Seong K., Officer, Micah S. ve Oh, J.-M. (2017). The Effect of Cultural Similarity on Mergers and Acquisitions: Evidence from Corporate Social Responsibility. *Journal of Financial and Quantitative Analysis (JFQA)*, Forthcoming. SSRN:https://ssrn.com/abstract=2920129 or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2920129>
- Carmona, M. (2016). The Formal and Informal Tools of Design Governance, *Journal of Urban Design*, 22:1, 1-36.
- Chen, L. ve Manley, K. (2014). Validation of An Instrument to Measure Governance and Performance on Collaborative Infrastructure Projects. *Journal of Construction Engineering and Management*, https://www.researchgate.net/publication/260185941_Validation_of_an_Instrument_to_Measure_Governance_and_Performance_on_Collaborative_Infrastructure_Projects
- Crujssen, F. C. A. M. (2006). Horizontal Cooperation in Transport and Logistics Tilburg University: Doktora Tezi Center, Center for Economic Research
- Dekker, H.C. (2004). Control of Inter-Organizational Relationships: Evidence on Appropriation Concerns and Coordination Requirements. *Accounting, Organizations and Society*, Vol. 29 No. 1, pp. 27-49
- Dilk, C., Gleich, R., Wald, A. ve Motwani, J. (2008). State and Development of Innovation Networks: Evidence from The European Vehicle Sector. *Management Decision*, Vol. 46 No. 5, pp. 691-701.
- Ellegaard, C. J. ve Medlin, C. J. (2018). Finding Good Relationships Intended and Realized Relational Governance of International Fine Wine Exchanges, *Journal of World Business*, Volume 53, Issue 6, , Pages 794-805.
- Fawcett, S.E., Ogden, J.A., Magnan, G.M., Cooper, M.B. (2006). Organizational commitment and governance for supply chain success. *International Journal of Physical Distribution and Logistics Management*, Vol.36 No.1 pp.22-35.
- Gou, Q., Zhang J., Liang L., Huang Z. ve Ashley A.(2014). Horizontal Cooperative Programmes and Cooperative Advertising. *International Journal of Production Research*, Vol. 52, No. 3, 691-712, <http://dx.doi.org/10.1080/00207543.2013.827809>
- Grant, R. (1996). Toward A Knowledge-Based Theory of The Firm. *Strategic Management Journal*, Vol. 17(Winter Special Issue), 109-122
- Gulati, R. (1995). Does Familiarity Breed Trust? The Implications of Repeated Ties for Contractual Choice in Alliances. *Academy of Management Journal*, (38:1), pp. 85-112.
- Hoetker, G. ve Mellewigt, T. (2009). Choice and Performance of Governance Mechanisms: Matching Alliance Governance to Asset Type. *Strategic Management Journal*, Vol. 30 No. 1, pp. 1025-44. [http://www.collaborationforimpact.com/the-how-to-guide/phase-3-organise-for-impact/build-the-collaborative-governance-structure/\(14.11.2018\)](http://www.collaborationforimpact.com/the-how-to-guide/phase-3-organise-for-impact/build-the-collaborative-governance-structure/(14.11.2018))
- <http://www.utikad.org.tr/images/HizmetDergi/utikadergisi15sayi-2486.pdf> (14.04.2019)
- Kale, P., Singh, H. ve Perlmutter, H. (2000). Learning and Protection of Proprietary Assets in Strategic Alliances: Building Relational Capital”, *Strategic Management Journal*, Vol. 21 No. 3, pp. 217-37.
- Kevin, Z. Z. ve Poppo, L. (2005). Relational Contracts in China: Relational Governance and Contractual Assurance. (mba.tuck.dartmouth.edu/mechanisms/pages/papers/zhoupoppo.pdf)
- Lee, Y. ve Cavusgil, S. (2006). Enhancing Alliance Performance: The Effects of Contractual-Based Versus Relational-Based Governance. *Journal of Business Research*, Vol. 59 No. 8, pp. 896-905.
- Leimeister, K. (2010). IT Outsourcing Governance Client Types and Their Management Strategies. Gabler Verlag | Springer Fachmedien Wiesbaden GmbH 2010, Almanya <https://www.springer.com/gp/book/9783834922755>
- Li, M. ve Choi, T. Y. (2009). Triads in Services Outsourcing: Bridge, Bridge Decay and Bridge Transfer. *Journal of Supply Chain Management*, 45: 27-39. doi:10.1111/j.1745-493X.2009.03169.x
- Mollenkopf, D.A., Gibson, A. ve Ozanne, L. (2000). The Integration of Marketing and Logistics: An Empirical Examination of New Zealand Firms. *Journal of Business Logistics*, Vol. 21 No. 2, pp. 89-112.
- Murray, J. ve Kotabe, M. (2005). Performance Implications of Strategic Fit Between Alliance Attributes and Alliance Forms. *Journal of Business Research*, Vol. 58 No. 11, pp. 1525-33

- Muthusamy, S.K. ve White M.A. (2006). Does Power Sharing Matter? The Role of Power and Influence in Alliance Performance. *Journal of Business Research*, Volume 59, Issue 7, 2006, Pages 811-819.
- Muthusamy, S.K. ve White, M.A. (2005). Learning and Knowledge Transfer in Strategic Alliances: A Social Exchange View. *Organization Studies*, Vol. 26 No. 3, pp. 415-41. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=710163
- Ouchi, W.G. (1979). A Conceptual Framework for The Design of Organizational Control Mechanisms. *Management Science*, Vol. 25 No. 9, pp. 833-48.
- Paswan, A.K., Hirunyawipada, T. ve Iyer, P. (2017), Opportunism, Governance Structure and Relational Norms: An Interactive Perspective, *Journal of Business Research*, Volume 77, Pages 131-139.
- Patzelt, H. ve Shepherd. D.A. (2008). The Decision to Persist with Underperforming Alliances: The Role of Trust and Control, *Journal of Management Studies*, (45:7), , pp. 1217–1243.
- Perry, M. L., Sengupta, S., ve Krapfel, R. (2004). Effectiveness of Horizontal Strategic Alliances in Technologically Uncertain Environments: Are Trust and Com- Mitment Enough? *Journal of Business Research*, 57(9), 951-956. doi:10.1016/ SO 148-2963(02)00501-5 130
- Raue, J. S. ve Wieland, A. (2015). The Interplay of Different Types of Governance in Horizontal Cooperations A View on Logistics Service Providers *The International Journal of Logistics Management* Vol. 26 No. 2, 2015 pp. 401-423.
- Raue, J.S. ve Wallenburg, C.M. (2013). Alike or Not? Partner Similarity And Its Outcome In Horizontal Cooperations Between Logistics Service Providers, *Logistics Research* December 2013, Volume 6, Issue 4, pp 217–230
- Ritala, P., Hurmelinna-Laukkanen, P. ve Blomqvist, K. (2009). Tug of War in Innovation-Coopetitive Service Development. *International Journal of Services Technology and Management*, Vol. 12 No. 3, pp. 255-72.
- Santos, J. N. ve Baptista, C. S. (2016). Information Exchange Within Horizontal Relationships: A Fuzzy-Set Approach To Companies' Characteristics Role, *Journal of Business Research*, Volume 69, Issue 11, Pages 5255-5260,
- Schmoltzi, C. ve Wallenburg, C. M. (2012), Operational Governance in Horizontal Cooperations of Logistics Service Providers: Performance Effects and the Moderating Role of Cooperation Complexity. *J Supply Chain Manag*, 48: 53-74.
- Schnatterly, K. (2009). Operational governance and firm value. *Int. J. Strategic Change Management*, Vol. 1, No. 4, 349-376
- Schreiner, M., Kale, P. ve Corsten, D. (2009). What Really Is Alliance Management Capability and How Does It Impact Alliance Outcomes and Success?. *Strategic Management Journal*, Vol. 30 No. 13, pp. 1395-419.
- Serrano-Hernandez, A., Juan, A., Faulin, J. ve Perez-Bernabeu E. (2017). Horizontal Collaboration in Freight Transport: Concepts, Benefits and Environmental Challenges. *SORT*, 41 (2), pp. 393-414.
- Steinicke, S., Wallenburg, C. M. ve Schmoltzi, C. (2012). Governing for Innovation in Horizontal Service Cooperations. *Journal of Service Management*, Vol. 23 Issue:2, pp.279-302
- Teng, B.-S. ve Das, T. K. (2008). Governance Structure Choice in Strategic Alliances: The Roles of Alliance Objectives, Alliance Management Experience, and International Partners. *Management Decision*, Vol. 46 Issue: 5, pp.725-742
- Tubin, D. ve Levin-Rozalis, M. (2008). Interorganizational Cooperation: The Structural Aspect of Nurturing Trust. *International Journal of Public Sector Management*, Vol. 21 No. 7, pp. 704-22.
- Vomberg, A., Homburg, C. ve Muehlhaeuser, S. (2018). Managing Manufacturer-Sales-Partner Relationships in Multichannel Sales Systems: The Impact of Bureaucratic Governance on Manufacturers' and Sales Partners' Performance. *AMA Winter Educators' Conference Proceedings*, Vol. 29, pM-4-M-5. 2p web.b.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=0&sid=50341aff-1933-4fbb-be57-35917c24e0be%40sessionmgr120
- Wallenburg, C. M. ve Raue, J. S. (2011). Conflict and Its Governance in Horizontal Cooperations of Logistics Service Providers", *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, Vol. 41 Issue:4, pp.385-400.
- Yin, X. ve Zajac, E.J. (2004). The Strategy/Governance Structure Fit Relationship: Theory and Evidence in Franchising Arrangements. *Strategic Management Journal*, Vol. 25 No. 4, pp. 365-83.
- Yu, C. L., Wang, F. ve Brouthers, K. (2015). Competitor Identification, Perceived Environmental Uncertainty, and Firm Performance. *Canadian Journal of Administrative Sciences / Revue Canadienne*

des Sciences de l'Administration. Cilt 33, Yayın 1
<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1002/cjas.1332>

Yu, W., Ramanathan, R., Wang, X. ve Yang, J. (2018). Operations Capability, Productivity and Business Performance: The Moderating Effect of Environmental Dynamism. *Industrial Management & Data Systems*, Vol. 118 Issue:1, pp.126-143.

Zhu, J. (2016). Logistics Horizontal Collaboration An Agent-Based Simulation Approach To Model Collaboration Dynamics. Doktora Tezi, Lancaster University Lancaster University Management School

LOJİSTİK YATAY İŞBİRLİĞİ KOLAYLAŞTIRICILARI LOGISTICS HORIZONTAL COLLABORATION FACILITATORS

Mehmet AYTEKİN

Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi

Mehmet ORHAN

Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

ÖZET

Yatay işbirliğinin sunmuş olduğu fırsatlar, avantajlar veya katkılar ile işletmelerin karlılıkları artmakta ve sürdürülebilirlikleri devam etmektedir. Ancak yaşanan bazı problemler yatay işbirliklerinden istenen verimin alınmasını engelleyebilmekte ve bazı durumlarda işbirliğinin sonlandırılmasıyla sonuçlanabilmektedir. Bu noktada bu problemlerin ortaya çıkmadan önlenmesi için yatay işbirliği kolaylaştırıcılarının bilinmesi, yatay işbirliğinin başarı oranını ve böylelikle sürdürülebilirliğini arttıracaktır. Bu çalışmanın amacı, lojistik sektöründe yatay işbirliğinin başarılı bir şekilde uygulanabilmesine etki eden kolaylaştırıcıları analiz etmektir. Bu amaçla yapılan literatür taraması sonucunda; lojistik yatay işbirliği kolaylaştırıcılarının bilgi paylaşımı, teşvik edici uyuşma, ilişki yönetimi ve sözleşmeler ile bilgi ve iletişim teknolojileri başlıkları altında incelendiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Lojistik Yatay İşbirliği, Kolaylaştırıcılar

ABSTRACT

With the opportunities, advantages or contributions offered by the horizontal cooperation, the profitability of the enterprises increases and their sustainability continues. However, some problems may prevent the desired efficiency from horizontal cooperation and in some cases may result in termination of the cooperation. At this point, knowing the horizontal cooperation facilitators in order to prevent these problems from occurring will increase the success rate and thus the sustainability of the horizontal cooperation. The aim of this study is to analyze the facilitators that affect the successful implementation of horizontal cooperation in the logistics sector. As a result of the literature review made for this purpose; It was found that the logistics horizontal cooperation facilitators were examined under the headings of information sharing, encouraging agreement, relationship management and contracts and information and communication technologies.

Keywords: Logistics Horizontal Cooperation, Facilitators

GİRİŞ

Günümüzde özellikle bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerle birlikte dünya global bir köy haline gelmektedir (Kaewpuang vd.,2017: 5707). Globalleşmenin etkisiyle özellikle lojistik sektörde faaliyet gösteren şirketler; birtakım zorluklar altında (küresel mal akışındaki artış, trafik sıkışıklığı sorununun giderek hızla artıyor olması ve dağıtım ve lojistik ile ilgili verimsizlikler, karmaşıklaşan ve küreselleşen tedarik zincirleri, giderek artan rekabet ortamının ve küresel gelişmelerin oluşturmuş olduğu baskılar, müşteriler tarafından beklenen yüksek ürün ve dağıtım hizmetleri standartları, vb.) faaliyet göstermektedirler (Kaewpuang vd., 2017:5707; Simmer vd., 2017:129; Pomponi vd., 2015; Wallenburg ve Schäffler, 2016:1). Diğer taraftan lojistik; CO2 emisyonları oluşturan en büyük faktörlerden birisi olduğu (Serrano-Hernandez vd., 2017:405) ve önümüzdeki on yıllarda dünya çapında lojistikte %50 civarında artış olacağı düşünülmektedir. Günümüzde çevre duyarlılığı artmakta bunu sonucu olarak da çevre kirliliğini önleme açısından lojistik firmaları için emisyon oranları daha önemli bir hale gelecektir (Amer ve Eltawil, 2015:552). Uluslararası anlaşmalar; (Kyoto Protokolü ve Kyoto Protokolü'nün Doha düzenlemesi gibi) emisyon oranlarını azaltmaya zorlamaktadır (Serrano-Hernandez vd., 2017:405). Bu nedenle emisyon kaynaklı çevre sorunları, günümüz dünyasında ulusal ve uluslararası lojistik alanında faaliyet gerçekleştiren firmaların endişe kaynağı haline gelmektedir (Amer ve Eltawil, 2015).

Yatay işbirliği, tedarik zincirinin aynı seviyesinde faaliyet gösteren işletmeler arasındaki kazan-kazan durumlarının belirlenmesi ve lojistik faaliyetlerin işbirliği ile yapılması ile ilgili bir kavramdır (Crujssen, 2006:21). Yatay işbirlikleri, ortakların becerilerini, yeteneklerini ve insan kaynaklarını paylaşarak uzmanlıklarını genişlettikleri anlaşmalar olarak tanımlanmaktadır (Bahinipati ve Deshmukh, 2009:881). Lojistik sektöründe faaliyet gösteren firmalar; daha verimli çalışabilmek ve kar seviyelerini yükselterek hayatta kalabilmek ve hızla dönüşüm gösteren müşteri taleplerini karşılayabilmek için, lojistik firmalarının sektör içi işbirliğine (yatay işbirliği) odaklanmaları gerekmektedir (Verdonck vd., 2013:716; Martin vd., 2018). Yatay işbirliğinin işletmelere sunmuş olduğu fırsatlar, avantajlar, destekler, katkılar veya kolaylıklar işletmelerin karlılıklarına ve sürdürülebilirliklerine imkan sağlaması yanında yukarıda ifade edilen önemli problemlerle başa çıkabilme olanakları sunabilen ideal çözümlerden yollarından birisidir (Pomponi vd., 2013: 243; Perry vd., 2004: 951; Raue ve Wallenburg, 2013: 217). Ancak yaşanan bazı problemler yatay işbirliklerinden istenen verimin alınmasını engelleyebilmekte ve bazı durumlarda işbirliğinin sonlandırılmasıyla sonuçlanabilmektedir. Bu noktada bu problemlerin ortaya çıkmadan önlenmesi için yatay işbirliği kolaylaştırıcılarının bilinmesi, yatay işbirliğinin başarı oranını ve böylelikle sürdürülebilirliğini arttıracaktır. Bu çalışma bu noktadan hareketle yatay işbirliği kolaylaştırıcılarını açıklaması açısından önemlidir.

Bu çalışma; lojistik yatay işbirliği kolaylaştırıcılarına ilişkin bir literatür taramasıdır. Bu kapsamda çalışma; Ocak 2019 tarihine kadar, ulusal ve uluslararası online veri tabanları taranarak yapılmıştır. Literatür taraması yapılırken yatay işbirliğine ilişkin kolaylaştırıcılar (facilitators), kelimesinin eş anlamlıları veya çeşitli kombinasyonları anahtar kelime olarak kullanılmıştır. Bu kapsamda literatür taraması sonucunda ilgili çalışmalar tasnif edilerek lojistik yatay işbirliği kolaylaştırıcıları analiz edilmiş ve yatay işbirliği kolaylaştırıcıları ile ilgili olarak çalışmada bütünsel bir bakış açısı sağlamaya çalışılmıştır.

1. LOJİSTİKTE YATAY İŞBİRLİĞİ KOLAYLAŞTIRICILAR

Lojistik yatay işbirliği işlemlere birçok problemle başa çıkabilmenin yanında; maliyetlerde azalma ve verimlilik artışı, müşteri hizmetlerinde iyileşme, pazar konumunun güçlenmesi, bilgi ve becerilerinin genişlemesi, yatırım ve riskin paylaşılması, emisyon oranlarının ve trafik yoğunluk azaltılması vb. gibi birçok fırsat sunmaktadır (Aytekin vd., 2019). Bu fırsatlar işbirliği ortaklarına motivasyon ve sinerji sağlamaktadır. Ancak yatay işbirliğinin başarısını ve oluşturabileceği potansiyeli sadece fırsatları baz alarak değerlendirmek eksik kalmaktadır (Crujssen, 2006:34-35). Yatay işbirliği fırsatlarına ilave olarak, işbirliğinin başarısında önemli rol oynayabilecek ve bu başarıyı sürdürülebilir kılacak birçok “yumuşatıcı” faktör bulunmaktadır. Yumuşatıcı faktörler, literatürde “yatay işbirliği kolaylaştırıcıları” olarak isimlendirilmektedir (Crujssen, 2006:35).

Kolaylaştırıcılar, yatay işbirliğinin büyümesini ve gelişimini artıran destekleyici faktörlerdir. Kolaylaştırıcılar çıktıları itibariyle, işbirliği ortaklığının performansını yansıtmaktadır (Lambert vd., 1996:4). Lambert’e göre başlıca kolaylaştırıcılar; kurumsal uyumluluk, yönetimin teknik ve felsefesi uyumu, karşılıklılık ve simetriden oluşmaktadır (Lambert vd., 1996:7). Yatay işbirliği kolaylaştırıcıları farklı araştırmacılar tarafından farklı başlıklar altında incelenmektedir. Yapılan literatür taramasında incelen çalışmalarda yaygın olarak kabul gören ve diğerlerini kapsayacak başlıklardır. Bu çalışmada yatay işbirliği kolaylaştırıcıları; Zhu (2016), Crujssen (2006) ve Crujssen vd. (2007)’nin belirlediği başlıkların altında incelenmiştir. Bu kapsamda yatay işbirliğinin başlıca kolaylaştırıcıları; (1) bilgi paylaşımı; (2) teşvik edici uyuma; (3) ilişki yönetimi ve sözleşmeler ve (4) bilgi ve iletişim teknolojileri başlıklarından oluşmaktadır.

1.1. BİLGİ PAYLAŞIMI

Günümüzde bilgi, işletmelere sürdürülebilir rekabet avantajı sağlayan en önemli kaynakların başında gelmektedir (Uzun ve Durna, 2008:33-34). Bilgiler: özel bilgiler ve paylaşılan bilgiler olmak üzere iki kategoriye ayrılabilir. Özel bilgiler bir şirketin kendi iç süreçlerini yönetmesi ve yalnızca bir şirketin kendi çalışanlarını için gerekli olan bilgilerdir (Uzun ve Durna, 2008:33-34). Paylaşılan bilgiler, özel bilgilere göre gizlilik derecesi daha düşük olan belli kurallar çerçevesinde paydaşların erişimine açılacak iş süreçleri, sipariş bilgileri, rotalar ve dağıtım planlamaları gibi bilgilerdir.

Paylaşılan bilgiler, lojistik yatay işbirliğinde tüm işbirliği taraflarına sunulmalıdır. Yatay işbirliğinde, bilgi alışverişine açık, uygun ve güvenilir bir ortama ihtiyaç vardır. Çünkü lojistik bilgilerinin paylaşılması ile malların taşınması, depolanması vb. süreçler sırasında oluşabilecek gereksiz maliyetlerin önlenmesine olanak sağlayabilmesi açısından önemlidir (Crujssen, 2006:35). Yatay işbirliğinde bilgi paylaşımı; lojistik işletmelerin faaliyetlerini optimize etme, rekabette gücü, yeni pazarlara erişme, operasyonel, sosyal ve çevresel kısıtlamalar ile başa çıkabilme fırsatları sunabilmektedir. Bu bağlamda lojistik yatay işbirliği yapan işletmelerin bilgi alışverişi için birbirlerine kolaylık sağlamaları gerekmektedir (Steinicke vd., 2012:283).

Bilgi paylaşımı, yatay işbirliğinde önemli bir kolaylaştırıcı olmasına karşın bilgi yayılımına karşı korunmak için çok sınırlı yöntemlerin olması ve bu türden yayılmaların kaygılarının yatay işbirlikleri içinde önemli bir kaygı haline gelebilmektedir. Fikri mülkiyet hakları çoğu hizmet yenilikleri için geçerli olmadığından, lojistik hizmet yenilikleri rakipler özellikle de yatay işbirliği içindeki ortaklar tarafından kolayca taklit edilebilmektedir. Bu nedenle, lojistik şirketler yatay işbirliklerinde mahrem/özel bilgi alışverişi yaparken daha fazla riskle karşılaşabilmektedir (Steinicke vd., 2012:280). Lojistik hizmetlerin rakip veya ortak tarafından kolayca taklit edilebilmesi, lojistik işletmelerde fırsatçı davranış korkusuna neden olarak bazı kritik bilgileri saklamasına yol açabilmektedir (Steinicke vd., 2012:283). Ancak yatay işbirliğinde lojistik işletmeler birbirleri için gerekli bilgileri paylaşmaması veya eksik paylaşması durumunda birbirlerinin planı ve niyetleri hakkında yeterli miktarda bilgi sahibi olmazlar. Bu durum, faaliyetlerinin yeterli bir şekilde uyumlaştırılmasını ve örtüştürülmesini engelleyerek yatay işbirliğinin başarısını olumsuz etkileyebilecektir (Crujssen, 2006:35). Bu nedenle yönetim mekanizmaları ve koordinasyon yapıları oluşturarak, güvenilir ve olumlu bir atmosfer sağlanarak, bilgi paylaşım ortamının oluşturulması gerekmektedir (Steinicke vd., 2012:280).

1.2. TEŞVİK EDİCİ UYUŞMA

Hemen hemen her iş kararında olduğu gibi, lojistik yatay işbirliğinde de işletmeye fayda sağlayacağı inancıyla yatay işbirliğine girilme kararı alınmaktadır. Bu bağlamda, her yatay işbirliğinde, kendi kârlarını optimize etmek için çabalayan iki veya daha fazla sayıda işletme bulunmaktadır. Bu nedenle yatay işbirliğine her bir lojistik işletmenin katılmasının temel sebebinin her zaman bencil bir doğaya sahip olacağının hatırlanması önemlidir. Yatay işbirliğinden istenen çıktıların elde edilebilmesi için işletmelerin bencil hedeflerinin yatay işbirliğinin hedef ve amaçlarıyla uyumlu hale getirilmesi gerekir. Bu nedenle, teşvik edici uyum, yatay işbirliğinin başarılı olabilmesi için önemli bir kolaylaştırıcıdır. Lojistik yatay işbirliğinin bir üyesi tarafından yapılan eylemler ve kararlar, genellikle diğer ortak(lar) için maliyetler ya da faydaların yayılma, dışsallık ya da komşuluk etkileriyle diğer paydaşları etkileyecektir (van Lier vd., 2016:282). Yatay işbirliğinin başarılı olabilmesi için ortakların ortak hedeflere ulaşmak için uyumlu bir şekilde hareket etmeleri gerekmektedir. Teşvik edici uyum, yani ortak kazanç ve fayda elde etme konusunda güçlü bir his oluşturmaktadır. Böylece genel karlılığın elde edilmesi sorumluluğu her bir lojistik işletme tarafından içselleştirilmesi sağlanabilmektedir (Crujssen, 2006:35).

Teşvik edici uyum, işbirliği ortaklarının birleşik bir bakış açısına sahip olduğu ve maliyetlerin, risklerin ve bunların yanı sıra faydaların paylaşılması üzerinde anlaşmaya vardığı süreç olarak tanımlanmaktadır (Chakraborty vd., 2014:681; Piboonrunroj, 2012:201; Iankoulova, 2012:29; Xu, 2013:45). Risklerin ve faydaların net bir şekilde anlaşılması, teşviklerin oluşturulması ve paylaşılması özellikle belirsizlik ve dalgalı değişken durumların daha yüksek olduğu durumlarda hayati önem taşımaktadır (Chakraborty, 2014:681). Yatay işbirliğinde teşvik edici uyum, işbirliği yapan firmalar arasında güven ve bağlılık oluşması ve derinleşmesini sağlamaktadır. Ayrıca, her ortağın adil ödüller kazanmak için performanslarını artırma niyetini geliştirecektir (Piboonrunroj, 2012:69).

Literatürde yatay işbirliğinde yer alan farklı üyelerin davranışlarını genel olarak işbirliği hedefi ile uyumlu hale getirebilmek amacıyla kullanabilecekleri üç tür teşvik edici uyumlaştırma stratejisini tanımlanmaktadır (Crujssen, 2006:35; Xu, 2013:45).

Bunlar;

- Verimli davranışı ödüllendirmek; hedefe ulaşmayı ödüllendirmek yerine, ortak bir hedefe yol açan gözlenebilir eylemleri ödüllendirmesi.
- Performansa göre ödeme; her bir ortağın işbirliğinin önemli hedefleri üzerindeki başarılarını değerlendirmek için performans ölçütlerinin kullanılması.
- Adil paylaşım; önceden kararlaştırılmış bir kazanç adil paylaşım mekanizmasına dayanarak ortaklara tahsis edilmesi.

1.3. İLİŞKİ YÖNETİMİ VE SÖZLEŞMELER

Yatay işbirliğine yönelik üçüncü kolaylaştırıcı “İlişki yönetimi ve sözleşmeler” dir. Yatay işbirliğinde ilişkiler bir firmanın birçok farklı işlevsel alanını etkilemekte ve özel bir önem taşımaktadır. Çünkü bir yatay işbirliğinde ilişki düzenlenme şekli, müşterilere mümkün olan en iyi hizmeti sunarak rekabet avantajı sağlayacak önkoşulları tanımlamasına imkan sağlamaktadır (Bengtsson ve Kock, 1999:188). Yatay işbirliği içindeki ilişki yönetimi, işbirliği sürecinin başarılı sürdürülebilmesi ve işbirliği performansı için kritik öneme sahiptir (Smith, 1995:22)

Lojistik yatay işbirliğinde sözleşmeler, ortaklığın karakteri hakkında ipuçları vermektedir. Bir işbirliğinde ortaklığı yöneten sözleşme türü, ilişki seviyesini ortaya koyan bir kanıt niteliğindedir (Lambert vd., 1996:11; Cruijssen, 2006:37). Yatay işbirliklerinde ilişki yönetimde iki tür sözleşme kullanılır. Bunlardan birincisi sıkı sözleşmeler ve ikincisi açık sözleşmelerdir. Sıkı sözleşmeler, güven ortamının daha tam olarak yerleşmediği işbirliklerinde daha çok tercih edilmektedir. İşbirliği tarafları arasında güven ortamı oluştuğunda ise açık sözleşmeye geçilebilmektedir. Ayrıca yatay işbirliği ortakları arasındaki karşılıklılık, simetri, kültürel benzerlik ve stratejik uyum düzeyi kabul edilebilir seviyede olması sıkı sözleşme yerine açık sözleşme yapısının tercih edilmesine etki etmektedir (van Lier vd., 2016:282). Açık sözleşmeler, kolektif bir hedefin izlenmesi için daha uygundur. Çünkü yatay işbirliği süreci tipik olarak sıkı sözleşmede gereği kadar ifade edilemeyen gelecekteki beklenmedik koşullara bağlıdır. Geleceğe yönelik her şey tahmin edilemediğinden, açık bir sözleşmeler muhtemel yatay işbirliğinde ilişkileri yapılandırmanın en iyi yolu olduğu düşünülmektedir (Cruijssen, 2006:36). Ayrıca açık sözleşmeler, lojistik inovasyonu olumlu etkileyerek verimliliği ve performansı da arttırabilmektedir.

Yatay işbirliği sözleşmelerinde günlük hayattaki tüm uygulamaların yazılması, uygulamada yatay işbirliğinin başarısız bir girişime dönüşebilmesine yol açabilir. Ancak, işbirliği için yazılı bir sözleşmenin olmaması, ön görülmemiş büyüme veya çatışma durumlarında bazen bazı sorunlara yol açabilmekte veya işbirliğini sona erdirebilmektedir. Bu nedenle, yatay işbirliğinin sadece temel yönlerini resmi olarak şekillendirmek için bir işbirliği tüzüğü oluşturulması, uygun çözüm olabilmektedir. Böyle bir tüzüğün amacı, oyunun temel kurallarını ve geleceğe yönelik vizyonu belirlemektir. Yatay işbirliği tüzüğü karşılıklı güven ve bağlılığı teyit etmekte ve yatay işbirliklerinin temel harcını oluşturmaktadır. Değişen koşullara bağlı olarak yatay işbirliği tüzüğü, işbirliğinin vizyonu, amacı ve hedeflerinin değişimi ile birlikte düzenli olarak gözden geçirilmelidir (Cruijssen, 2006:37).

1.4. BİLGİ VE İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİ

Bilgi ve iletişim teknolojileri yatay işbirliğinin önemli kolaylaştırıcılarından birisidir. Hem gündelik hem de rutin olmayan etkili iletişimler, yatay işbirliğinin başarısında en önemli bileşenlerinden birisidir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin sunduğu entegre e-posta sistemleri, düzenli olarak yapılan internet tabanlı toplantılar ve diğer elektronik sistemler gibi iletişim sistemleriyle, hem iyi hem de kötü haberleri paylaşma konusundaki isteklilik, iletişim ve etkileşimi kolaylaştırarak yatay işbirliğinin başarısına önemli katkı sağlamaktadır. İletişim modellerinde var olan genişlik ve derinlik, yatay işbirliğinin daha güçlü olmasında etkili rol oynayabilmektedir. Yatay işbirliğinde elektronik iletişim bağlantıları, stratejik, taktik, operasyonel ve kişilerarası olmak üzere tüm organizasyon seviyelerinde olmalıdır (Lambert vd., 1996:7).

Yatay işbirliğinin uzun vadeli fırsatlarından faydalanabilmek amacıyla işbirliği ortakları arasındaki bilgi ve iletişim teknolojileri maliyetlerinin olabildiğince düşük olması gerekmektedir. Özellikle teknolojideki hızlı gelişmeler şirket içi ve/veya şirketler arası iletişimi son yıllarda büyük ölçüde

değiştirmiştir (Crujissen, 2006:37). Kurumsal Kaynak Planlama (ERP) sistemleri, Elektronik Veri Alışverişi Modülü (EDI Electronic Data Interchange), nesne yönelimli programlama ortamları, kablosuz iletişim ve internet iletişimi kolaylaştırıcı bilgi ve iletişim teknolojilerine verilebilecek önemli örneklerdendir (McLaren vd.. 2002:351). Bu teknolojiler teknik olarak yatay işbirliğinin oluşturulmasını kolaylaştırılmasının yanı sıra, iletişim maliyetlerini ve iletişim risklerini de azaltabilmekte ve bu sayede de yatay işbirliğinin sürdürülebilirliğini sağlayarak işbirliği ortaklarının kalıcı başarısını desteklemektedir (Crujissen, 2006:37).

SONUÇ

Lojistik sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin çoğunluğun küçük ve orta ölçekli olması nedeni ile önemli ekonomik, sosyal, politik ve çevresel problemler yaşamaktadırlar. Bu işletmeler müşteri taleplerini karşılamakta zorlanmakta, düşük verimlilikte faaliyet göstermekte, artan maliyetlerle nedeniyle rekabet etmekte zorlanmakta ve birçok resmi ve resmi olmayan kısıtlamalar altında faaliyet göstermektedirler. Yatay işbirliği bu zorluklarla başa çıkabilmenin stratejik bir çözümü olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak yatay işbirliği bazı problem, engel veya tehditlerle karşı karşıya kalabilmektedir. Bu nedenle yatay işbirliğinden istenen çıktılar elde edilmemekte ve bazı durumlarda olumsuz sonuçlanabilmektedir. Yatay işbirliği kolaylaştırıcıları, lojistik işlemlerin bu problem, engel veya tehditlerin oluşmasını engelleyecek veya bunlarla başa çıkmasını kolaylaştıracaktır. Bu bağlamda yatay işbirliği kolaylaştırıcılarının işletmeler tarafından iyi anlaşılması gerekmektedir.

Bu çalışma kapsamında yatay işbirliği kolaylaştırıcıları; literatürde yaygın olarak kullanılan ve genel kabul gören başlıklar altında kolaylaştırıcıları incelenmiştir. Bu kapsamda yatay işbirliği kolaylaştırıcıları; Bilgi paylaşımı; Teşvik edici uyuma; İlişki yönetimi ve sözleşmeler ile Bilgi ve iletişim teknolojileri olmak üzere dört başlıklarından oluşmaktadır.

Lojistik yatay işbirliği başarı oranının artırabilmesi ve bu başarının sürdürülebilir kılınabilmesi için işbirliği kolaylaştırıcılar belirlenmeli ve işbirliğinin yapısına uygun hale getirilmelidir. Kolaylaştırıcılar, ortakların entegrasyonunu artırarak ve destekleyici bir ortam oluşturmalarına yardımcı olarak yatay işbirliğinin başarısında önemli rol oynamaktadır. Bazı kolaylaştırıcılar kısa vadede geliştirilememekte fakat zamanla değişim ilişkileriyle beraber gelişebilmektedirler. Yatay işbirliği kolaylaştırıcılarının varlığının derecesi, yatay işbirliğinin başarı olasılığını arttırmakta aksi durum ise başarısızlık olasılığını beraberinde getirmektedir.

KAYNAKÇA

- Amer, L. E. ve Eltawil, A. B. (2015). Analysis of Quantitative Models of Horizontal Collaboration in Supply Chain Network Design: Towards 'Green Collaborative' Strategies. *Int. Conf. Ind. Eng. Oper. Manag.*, pp. 1-10, 2015.
- Aytekin M., Orhan M. ve Kahraman A. (2019). *Lojistik Sektöründe Yatay İşbirliği İçin Fırsatlar*. 4. Uluslararası El Ruha Sosyal Bilimler Kongresi, Şanlıurfa, Türkiye, 1-3 Şubat 2019, p. 390-404
- Bahinipati, B., Kanada, A. ve Deshmukh, S. (2009). Horizontal Collaboration in Semiconductor Manufacturing Industry Supply Chain: An Evaluation of Collaboration İntensity İndex. *Comput. Ind. Eng.* 57, 880-895.
- Bengtsson, M ve Kock, S. (1999). Cooperation and Competition in Relationships Between Competitors in Business Networks. *Journal of Business & Industrial Marketing*, Vol. 14 Issue:3, pp.178-194.
- Chakraborty, S., Bhattacharya, S. ve Dobrzykowski D. D. (2014). Impact of Supply Chain Collaboration on Value Co-creation and Firm Performance: A Healthcare Service Sector Perspective. *Procedia Economics and Finance*, Volume 11, 2014, Pages 676-694.
- Crujissen F, Dullaert W, Fleuren H (2007c) Horizontal Cooperation in Transport and Logistics: A Literature Review. *Transp J* 46(3):22-39
- Crujissen, F. C. A. M. (2006). *Horizontal Cooperation in Transport and Logistics* Tilburg University: Doktora Tezi Center, Center for Economic Research
- Kaewpuang, R., Niyato, D., Tan P. S. ve Wang, P. (2017). Cooperative Management in Full-Truckload and Less-Than-Truckload Vehicle System. *IEEE Transactions on Vehicular Technology*, vol. 66, no. 7, pp. 5707-5722.

- Lambert, D., M., Emmelhainz, M. A. ve Gardner, J. T. (1996) Developing and Implementing Supply Chain Partnerships. *The International Journal of Logistics Management*, Vol. 7 Issue:2, pp.1-18.
- Martins, A. L., Duarte, H. ve Costa, D. (2018). Buyer-Supplier Relationships in IT Outsourcing: Consultants' Perspective. *The International Journal of Logistics Management*, Vol. 29 Issue:4, pp.1215-1236
- McLaren, T., Head M. ve Yuan Y. (2002). Supply Chain Collaboration Alternatives: Understanding The Expected Costs and Benefits. *Internet Research*, 12(4), 348-364.
- Perry, M. L., Sengupta, S., ve Krapfel, R. (2004). Effectiveness of Horizontal Strategic Alliances in Technologically Uncertain Environments: Are Trust and Com- Mitment Enough? *Journal of Business Research*, 57(9), 951-956. doi:10.1016/ SO 148-2963(02)00501-5 130
- Piboonrunroj, P. (2012). *Supply Chain Collaboration: Impacts and Mediation on Firm Performance* Cardiff University Logistics and Operations Management Section, Cardiff Business School Cardiff University, Wales, United Kingdom
- Pomponi, F., Fratocchi, L. ve Tafuri, S.R. (2015). Trust Development and Horizontal Collaboration in Logistics: A Theory Based Evolutionary Framework. *Supply Chain Manag. Int. J.* 20(1), 83-97
- Pomponi, F., Fratocchi, L., Tafuri, S.R. ve Palumbo, M.(2013). Horizontal Collaboration in Logistics: A Comprehensive Framework. *Research in Logistics & Production*, vol.3(4), 2013, pp. 243-254.
- Raue, J. S. ve Wieland, A. (2015). The İnterplay of Different Types of Governance in Horizontal Cooperations A View on Logistics Service Providers *The International Journal of Logistics Management* Vol. 26 No. 2, 2015 pp. 401-423.
- Serrano-Hernandez, A., Juan, A., Faulin, J. ve Perez-Bernabeu E. (2017). Horizontal Collaboration in Freight Transport: Concepts, Benefits and Environmental Challenges. *SORT*, 41 (2), pp. 393-414.
- Simmer, L., Pfoser, S., Grabner, M., Schauer, O. ve Putz, L. M. (2017). From Horizontal Collaboration to The Physical İnternet A Case Study from Austria. *International Journal of Transport Development and Integration*. 1. 129-136.
- Smith, K., S. Carroll ve S. Ashford (1995). Intra- and İnterorganizational Cooperation: Toward A Research Agenda. *Academy of Management Journal*, 38(1), 7-23.
- Steinicke, S., Wallenburg, C. M. ve Schmoltzi, C. (2012). Governing for İnnovation in Horizontal Service Cooperations. *Journal of Service Management*, Vol. 23 Issue:2, pp.279-302
- Uzun H. ve Durna, U. (2008). İşletmelerde Rekabet Unsuru Olarak Bilgi Yönetimi. *Niğde Üniversitesi İibf Dergisi*, Cilt:1, Sayı:1, 33-40.
- van Lier, T., Caris A. ve Macharis, C. (2016). Sustainability SI: Bundling of Outbound Freight Flows: Analyzing The Potential of İnternal Horizontal Collaboration To İmprove Sustainability. *Netw Spat Econ* 16(1):277-302. <https://doi.org/10.1007/s11067-014-9226-x>
- Verdonck, L., Caris, A. ve Ramaekers, K. (2013). Collaborative Logistics from The Perspective of Road Transportation Companies. *Transport Reviews*, Vol. 33, No. 6, 700-719
- Wallenburg, C.M. ve Schäffler, T. (2016). Performance Measurement in Horizontal LSS Cooperation As A Field of Conflict: The Preventive Role of Collaborative Processes, *Logistics Research* Volume-9:7. Doi:10.1007/s12159-016-0134-y
- Xu, X. (2013). *Collaboration Mechanism in the Horizontal Logistics Collaboration*. Business Administration. Ecole Nationale Sup'erieure des Mines de Paris, 2013. Doktora Tezi HAL Id: pastel-00957302 <https://pastel.archives-ouvertes.fr/pastel-00957302>
- Zhu, J. (2016). *Logistics Horizontal Collaboration An Agent-Based Simulation Approach To Model Collaboration Dynamics*. Doktora Tezi, Lancaster University Lancaster University Management School

TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜNDE TAKİBE DÜŞEN KREDİLERİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER**FACTORS AFFECTING NON-PERFORMING LOANS IN TURKISH BANKING SECTOR****Yusuf AKGÜL***Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Zara Veysel Dursun UBYO, Bankacılık ve Finans Bölümü***ÖZET**

Günümüz dünyasında ulusal ve uluslararası piyasalarda finansal faaliyetler artmakta ve şekil değiştirmektedir. Özellikle piyasalardaki oyuncular için iç ve dış faktörler önemli rol oynamaktadır. Ekonomik aktivitelerdeki değişimin en önemli sebebi finans faktörüdür. Özellikle piyasada finansman kaynaklarına olan ulaşım imkânı arttıkça fon ihtiyacı duyan kişi veya kurumlar bu fonlara ulaşabilmekte ve faaliyetlerini daha kolay yürütebilmektedir. Fon sağlama konusunda sıkıntı yaşamayan kişi veya kurumlar piyasa da daha rekabetçi avantaja sahiptirler. Rekabet avantajına sahip olanlar finans piyasasında varlıklarını daha uzun sürdürebilirler. Kurum veya kişilerin aynı anda rekabet avantajını elde tutması ve piyasada varlığını sürdürebilmesi için sağlam finansman yapısına sahip olması gerekir. Bu finansman yapısına sahip olabilmek için sahip olunan ve piyasadaki ulaşılabilen her imkânın çok iyi araştırılması gerekir. Var olan her türlü finansal kaynağın belirlenmesi önemli bir aşamadır. Kişi veya kurumlar finansal planlama aşamasında öncelikle kendi finansal haritalarını çıkarmalı ve sonrasında piyasa şartlarına göre pozisyon almalıdır. Piyasa ile olan nakit döngüleri, satış hacimleri, alacak verecek dengeleri, yatırımlardan elde edilen getiriler, elde edilen karların kullanımı kişi veya kurumların finans planlamasında önemli rol oynarlar. Tüm bu finansal aktivitelerin önemli oyuncularından biride bankalardır. Para piyasasının önemli kuruluşlarından olan bankalarının temel faaliyetlerinin başında müşterilerden fon toplamak ve topladıkları bu fonları ihtiyacı olanlara kredi olarak vermektir. Müşterilere verilen kredilerden elde edilen faiz gelirleri bankaların temel gelir kaynağını oluşturur. Dolayısı ile verilen bu krediler için temel risk kaynağı verilen kredilerin geri ödenmemesidir. Bu çalışmada Türk Bankacılık sektöründe faaliyette bulunan 26 mevduat bankasının 2012-2017 yıllarına ilişkin verileri kullanarak takibe düşen kredileri etkileyen faktörler incelenmiştir. Panel veri çözüm yönteminin kullanıldığı çalışmada da takibe düşen kredileri etkileyen faktörlerin banka sermayesi, banka büyüklüğü, personel maliyetleri ve özel karşılıklar olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Takibe Düşen Krediler, Mevduat Bankaları, Panel Veri Analizi**ABSTRACT**

In today's world, financial activities are increasing and changing shape in national and international markets. Internal and external factors play an important role, especially for players in the markets. The most important reason for the change in economic activities is the financial factor. In particular, as the access to financial resources in the market increases, individuals or institutions in need of funds can access these funds and carry out their activities more easily. Persons or institutions that have no difficulty in funding have a more competitive advantage in the market. Those with competitive advantage may survive longer in the financial market. Institutions or individuals must have a strong financing structure in order to maintain competitive advantage and maintain their presence in the market at the same time. In order to have this financing structure, every opportunity available and available in the market must be investigated very well. Identifying all available financial resources is an important step. At the financial planning stage, individuals or institutions should first create their own financial maps and then take positions according to market conditions. Cash cycles with the market, sales volumes, balances to be credited, returns from investments and the use of profits play an important role in the financial planning of individuals or institutions. Banks are one of the important players of all these financial activities. One of the main activities of the banks, which are important institutions of the money market, is to raise funds from customers and to provide these funds as loans to those in need. Interest income from loans extended to customers is the main source of income for banks. Therefore, the main source of risk for these loans is the non-repayment of loans. In this study, the factors affecting non-performing loans were analyzed by using the data of 26 deposit banks operating in the Turkish Banking Sector for

2012-2017. The panel data analysis method used in the study revealed that the factors affecting the non-performing loans were bank capital, bank size, personnel costs and specific provisions.

Keywords: Non-Performing Loans, Deposit Banks, Panel Data Analysis

1. GİRİŞ

Türkiye para piyasasında bankalar önemli önemli role sahiptir. Fon toplamada ve toplanan fonların ihtiyacı olanlara kredi olarak verilmesi bankaların en önemli aktivitelerindendir. Bankaların ana gelir kaynağını oluşturan faiz gelirlerinin neredeyse tamamı müşterilere verilen bu kredilerden elde edilir. Verilen müşteri kredileri için temel risk unsuru bu kredilerin geri ödenmemesidir. Ödenmeyen her kredi banka için önemli gelir kaybına neden olmaktadır.

Bankacılık sektörünün önemli gelir kaynaklarından olan krediler belirtilen süre içinde ödenmez ise takipteki kredi durumuna düşerler. Takipteki krediler, bankaların aktif kalitesini, genel anlamda ekonomi içerisinde kişilerin, herhangi bir kurumun ve faaliyette bulunan firmanın ödeme gücünü gösterir. Bankacılık sektöründe buna müşterinin ödeme gücü denir. Bundan kaynaklanan risk, oran olarak takipteki kredilerin toplam kredilere bölünmesi ile elde edilir.

Elde edilen bu oran büyüdükçe risk artar ve ödeme güzündeki azalmayı gösterir. Bu oran aynı zamanda ekonomi çevrelerince gösterge oran olarak kullanılır.

Bankalar bu risk oranını veya oranlarını kendi geliştirdikleri yöntemler ile ya da literatürde yer alan diğer yöntemler ile risklerini hesaplarlar. Takipteki kredilere tahminine yönelik birden fazla model kullanılır. Bu modellerin içinde en sık kullanılan modeller ekonometrik modellerdir.

Panel veri modelleri gözlenen öznelere göre benzer gelişim gösteren ülkeler, aynı alanda faaliyet gösteren firmalar veya birimlere ait yatay kesit gözlem değerlerinin belirlenen bir zaman döneminde bir araya getirilmesi ile oluşturulur. Kesit birimi zaman içerisinde takip ediliyor ise panel veri olarak adlandırılır. Panel veri yapı itibari ile iki boyutu vardır. Bunlar kesit verisi ve zaman serisi verileridir. Kesit ve zaman serisi verileri literatürdeki geleneksel OLS ye göre her iki boyutta bilgi sağlar (Bala, Prada, 2014: 141).

Analizlerde yatay kesit verilerinde herhangi bir birim için oluşturulan herhangi bir modelde birimin davranışlarını etkileyen birçok değişken etkili olabilir. Yapılan analizlerde eğer bu değişkenler dışlanırsa yapılan tahminler tutarsız ve sapmalı olabilir. Panel veri bu dışlanmanın etkisini giderebilen bir yöntemdir. Panel veri sayesinde çoklu doğrusallık ortadan kaldırılabilir. Ayrıca Panel veri periyotların özel etkilerini kontrol etmemizi sağlar (I Chiue, Shimizu 2015: 2).

Panel veri analizi, birçok bilimsel alanda örneğin ekonomik, sosyal ve teknik çalışmalarda kullanılmıştır (Yang 2012: 8). Panel veri metodu örneğin ölçek ekonomilerini teknolojik gelişmelerden ayırma problemini ortadan kaldırır. Veya firmaların maliyetlerindeki artışın teknolojideki değişiklik mi yoksa firmanın büyüklüğünden mi kaynaklandığı araştırılabilir. Panel veri üzerine yapılan bazı araştırmalar şunlardır. 1970-2007 yılları arası panel veri kullanılarak globalleşmenin büyüklüğünü ölçmek amacı ile kıtalararası birçok ülke arasındaki eşbütünleşmenin seviyesi incelenmiştir (De Utpal 2014).

2. LİTERATÜR

Finansal aracılık sürecinde fon ihtiyacı olan birimlere finansman kaynağı sağlayan bankalar kredi riski başta olmak üzere çeşitli risklere maruz kalmaktadır. Ulusal ve uluslararası literatürde bankaların takibe düşen kredi oranının belirleyicilerini konu alan birçok çalışma olmasına rağmen bu çalışmadan önce çıkan bazı çalışmaların özeti aşağıda Tablo 1’de sunulmaktadır.

Tablo 1: Firma Performansının Belirleyicilerine İlişkin Literatür Özeti

Araştırmacı	Çalışmanın Örnekleme	Kullanılan Yöntem	Kredi Riskinin Anlamlı Belirleyicileri
Yücememiş ve Sözer (2011)	Türkiye, 2003-2010	En Küçük Kareler Yöntemi	Önceki dönem takibe düşen krediler(+), toplam sanayi üretimindeki yıllık değişim(-) ve Dolar/TL kuru(+)
Makri, Tsagkanos ve Bellas (2014)	14 Avrupa ülkesi, 2000-2008	Dinamik panel veri analizi (fark GMM)	Kamu borcu(+), işsizlik(+), ekonomik büyüme(-), sermaye yeterliliği(-), bir önceki yıl takibe düşen krediler(+), ve özkaynak kârlılığı(-)
Ghosh (2015)	Amerika, 1984-2013	Panel veri analizi (sabit etkiler ve sistem GMM)	Banka sermayesi(+), likidite riski(+), özel karşılıklar(+), etkinsizlik oranı(+), enflasyon(+), işsizlik(+), kamu borcu(+), ekonomik büyüme(-), kişisel gelirlerdeki artış(-), konut fiyatları(-) ve karlılık oranı(-)
Abdioğlu ve Aytekin (2016)	Türkiye, 2002-2014	Panel veri analizi (Sistem GMM ve Fark GMM)	Geçmiş dönem takipteki krediler(-), net faiz marjı(-), sermaye yeterliliği(-), ödeme gücü oranı (-), kredilere uygulanan faiz(+), kredi-mevduat oranı(+), etkinsizlik oranı(+), ve faaliyet etkinliği(+)
Bardhan ve Mukherjee (2016)	Hindistan, 1995-2011	Panel veri analizi (Sistem ve Fark GMM)	Döviz kuru(+), enflasyon(+), ekonomik büyüme(-), banka büyüklüğü(-), aktif karlılığı(-), banka sermayesi(-) ve önceki dönem takipteki krediler(+)
Özkan ve Işıl (2016)	Türkiye, 2006Ç1-2014Ç4	Panel veri regresyon analizi (sabit etkiler)	Özel karşılıklar(+), banka büyüklüğü (-) ve kredi-aktif oranı(-)
Firuzan ve Firuzan (2017)	Türkiye, 2009-2016	Dinamik panel veri analizi (fark GMM)	Takibe düşen krediler oranının gecikmeli değeri(+), faiz oranı(-), ekonomik büyüme(-), banka büyüklüğü(-), nakit varlıklar(-), aktif karlılığı(-) ve sermaye yeterlilik oranı(+)
Danışman (2018)	Türkiye, 2007-2015	Panel veri analizi (havuzlanmış EKK, sabit etkiler ve Sistem GMM)	Aktif karlılık oranı(+), kredi-aktif oranı(-), verimsizlik endeksi(+), faiz dışı gelir oranı(-) ve kredi zararı karşılıkları(+)
Topaloğlu (2018)	Türkiye, 2002-2015	Panel veri analizi (panele göre düzeltilmiş standart hatalar-PCSE)	Aktif büyüklüğü(+), ve likit varlıklar-mevduat oranı(-)

Not: Yukarıdaki tabloda (+/-) simgesi ilgili değişkenle takibe düşen krediler arasında pozitif/negatif yönde bir ilişki olduğunu ifade etmektedir.

3. ANALİZ

Çalışmanın analiz bölümünde bankaların takibe düşen krediler üzerinde etkili olan bankaya özgü faktörlerin tespit edilmesi amacıyla yapılan analizlere ve ulaşılan bulgulara yer verilmektedir.

3.1 Veri Seti

Bu çalışmada, Türk bankacılık sektöründe faaliyette bulunan 26 mevduat bankasının 2012-2017 yıllarına ilişkin panel verileri kullanılarak takibe düşen kredileri etkileyen faktörler araştırılmaktadır. Mevduat bankalarına ilişkin banka düzeyinde finansal değişkenler Türkiye Bankalar Birliği (TBB) resmî web sayfasından temin edilmiştir.

3.2 Ekonometrik Model

Gözlenemeyen ortak faktörlerin açıklayıcı değişkenlerle ilişkilendirilmemesi koşuluyla, standart panel tahmincilerinden alınan katsayı tahminleri, örneğin, sabit etkiler tahmincisi, rassal etkiler tahmincisi veya havuzlanmış sıradan en küçük kareler tahminleri hala tutarlıdır ancak verimsizdir. Bununla birlikte, yaygın olarak uygulanan kovaryans matris kestirim tekniklerinin standart hata tahminleri, örneğin, OLS, White ve Rogers veya kümelenmiş standart hatalar yanlı tahminlerdir ve bu nedenle bu standart hatalara dayanan istatistiksel çıkarım geçersizdir. Bu yüzden Driscoll ve Kraay (1998), genel mekânsal ve zamansal bağımlılık biçimlerine dayanıklı, heteroskedastisite ve otokorelasyonla tutarlı standart hatalar üreten, parametrik olmayan bir kovaryans matris tahmincisi önermektedir (Hoechle, 2007: 282).

Literatürdeki önceki çalışmalar dikkate alınarak bu çalışmada takipteki kredilerin belirleyicilerini incelemek için aşağıda eşitlik 1'deki model spesifikasyonu tahmin edilecektir;

$$TDK_{it} = \beta_0 + \beta_1 BS_{it} + \beta_2 ÖK_{it} + \beta_3 FDG_{it} + \beta_4 BÖ_{it} + \beta_5 PM_{it} + \beta_6 BK_{it} + \epsilon_{it} \quad (1)$$

Yukarıdaki eşitlikte TDK_{it} mevduat bankalarının takibe düşen kredi oranıyla ölçülmüştür. BS_{it} , KKK_{it} , FDG_{it} , $BÖ_{it}$, PM_{it} ve BK_{it} değişkenleri ise modelin bağımsız değişkenleri olup banka düzeyinde içsel değişkenleri temsil etmektedir. $\beta_0 - \beta_6$ tahmin edilecek katsayıları ϵ_{it} ise modelin hata terimini ifade etmektedir. 1 no'lu eşitlikte belirtilen modeldeki değişkenlere ilişkin açıklamalar Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2: Analizde Kullanılan Değişkenler

Değişkenler	Simge	Hesaplama	Beklenti
Bağımlı Değişken			
Takibe Düşen Krediler	TDK	Takipteki krediler(brüt)/toplam kredi ve alacaklar	
Bağımsız Değişkenler			
Banka Sermayesi	BS	Özkaynaklar/Toplam Varlıklar	Negatif
Kredi Kayıpları Karşılığı	ÖK	Özel karşılıklar/toplam kredi ve alacaklar	Pozitif
Faiz Dışı Gelirler	FDG	Faiz dışı gelirler/toplam varlıklar	Negatif
Banka Ölçeği	BÖ	Toplam varlıkların doğal logaritması	Negatif/Pozitif
Personel Maliyetleri	PM	Personel Giderleri/toplam varlıklar	Negatif
Banka Karlılığı	BK	Net kar(zarar)/toplam varlıklar	Negatif

3.2.1. Tanımlayıcı İstatistikler ve Çoklu Doğrusal Bağlantı Analizi

Analizin bu aşamasında çalışma kapsamında kullanılan mevduat bankalarına ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 3'te sunulmaktadır. Tablo 3'ten de görülebileceği gibi, örnekleme dahil edilen mevduat bankalarının brüt takibe düşen kredilerinin toplam kredi ve alacaklara oranı (TDK) yaklaşık yüzde 6 düzeyindedir.

Tablo 3: Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	Ortalama	Medyan	Std. Sapma	Min.	Maks.
TDK	.0612897	.0318856	.1346225	0	1.044391
BS	.1431492	.1138021	.109214	.0419896	.645836
KKK	.035233	.0228605	.0540483	0	.3988934
FDG	.0108475	.011864	.0198029	-.1980176	.0677334
BÖ	16.75008	16.99741	2.144364	11.21596	19.88919
PM	.0133908	.0120676	.0071945	.0057422	.0558432
BK	.0108876	.0117114	.0157513	-.1282212	.0627195

Çalışmaya dahil edilen değişkenler arasındaki korelasyon değerleri Tablo 4'te yer almaktadır. Tablo 4'teki sonuçlar incelendiğinde, analizde kullanılacak değişkenler arasındaki en yüksek korelasyon katsayısının 0.7656 olması çoklu doğrusal bağlantı sorununun bağımsız değişkenler açısından önemli olmadığını ortaya koymaktadır.

Tablo 4: Bağımsız Değişkenler Arasındaki Spearman Korelasyon Analizi Sonuçları

Değişken	TDK	BS	ÖK	FDG	BÖ	PM	BK
TDK	1						
BS	0.6062*	1					
ÖK	0.7656*	0.6586*	1				
FDG	0.1022	0.0973	0.0839	1			
BÖ	-0.3503*	-0.6542*	-0.3703*	0.0735	1		
PM	0.0893	0.2710*	0.1480	-0.2130*	-0.5843*	1	
BK	0.3467*	0.3565*	0.3477*	0.0454	0.0305	-0.4960*	1

Not: Parantez içindeki değerler t-istatistiğine ait olasılık değerlerini ifade etmektedir.

Çoklu doğrusal bağlantı sorununun araştırılmasında kullanılan bir diğer analiz de Varyans Büyütme Faktörü (VİF) analizidir. Tablo 5'te rapor edilen sonuçlar incelendiğinde, değişkenlere ait en yüksek VİF değerinin 3.24 olduğu görülmektedir. Sonuçta hem korelasyon analizi hem de VİF analizi ile ulaşılan sonuçlar kredi riski modelinde kullanılan bağımsız değişkenler arasında çoklu doğrusallık sorunu olmadığını göstermektedir.

Tablo 5: VIF Katsayıları

Değişkenler	VIF
BS	3.24
ÖK	1.85
FDG	1.13
BÖ	2.58
PM	2.62
BK	2.19
Ortalama VIF	2.47

3.2.2. Tahminci Seçimi

Takibe düşen krediler modelinin tahmin sonuçlarına geçmeden önce panel veri regresyon analizinde uygun tahminciyi belirlemek için Breusch ve Pagan LM, F-testi ve Hausman testi yapılmıştır. Panel veri analizinde uygun tahmincinin belirlenmesine yönelik gerçekleştirilen testlere ilişkin sonuçlar Tablo 6’da sunulmaktadır. Tablo 6’daki sonuçlara göre H_0 hipotezleri 0.05 önem düzeyinde reddedilmiş ve takibe düşen krediler modelinin parametrelerinin tahmin edilmesinde kullanılacak en uygun tahmincinin sabit etkiler tahminci olduğuna karar verilmiştir.

Tablo 6: Tahminci Seçimine İlişkin Sonuçlar

Testler	İstatistik	Olasılık
Breusch ve Pagan LM Testi	128.75	0.0000
F-testi	34.85	0.0151
Hausman Testi	93.52	0.0000

Not: Breusch ve Pagan LM testinde H_0 : tesadüfi etkiler tahmincisi karşı en küçük kareler (EKK) tahmincisi geçerlidir. F-testinde H_0 : sabit etkiler tahmincisi karşı EKK tahmincisi geçerlidir. Hausman belirleme testinde ise H_0 : sabit etkiler tahmincisi karşı tesadüfi etkiler tahmincisi geçerlidir.

Sabit etkiler panel veri modeli çerçevesinde hata terimlerinin ardışık değerleri arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı Wooldridge otokorelasyon testleriyle, hata terimlerinin tüm birimler için sabit olup olmadığı Modified Wald değişen varyans testi ile, modelde yatay kesit bağımlılığı (YKB) olup olmadığı ise Pesaran CD YKB testi incelenmiştir. Bu testlere ilişkin sonuçlar Tablo 7’de rapor edilmektedir. Tablo 7’de rapor edilen bulgulara göre kurgulanan model her üç sorunu da içermektedir.

Tablo 7: Diagnostik Testlere İlişkin Sonuçlar

Testler	İstatistik	Olasılık
Wooldridge Otokorelasyon Testi	11.515***	0.0023
Modified Wald Değişen Varyans Testi	11598.68***	0.0000
Pesaran CD YKB testi	2.194**	0.0282

Not: Wooldridge Otokorelasyon testinde H_0 : ardışık hata terimleri arasında otokorelasyon yoktur şeklindedir. Modified Wald testinde ise H_0 : hata terimlerine ilişkin varyans sabittir. Pesaran CD YKB testinde H_0 : yatay kesit bağımlılığı yoktur.

Takibe düşen krediler modelinin parametrelerinin tahmin edilmesinde otokorelasyon, değişen varyans ve yatay kesit bağımlılığı sorunlarının üstesinden gelebilmek amacıyla **Driscoll-Kraay tarafından geliştirilen sabit etkiler tahmincisi** kullanılmıştır. Driscoll-Kraay sabit etkiler tahmincisiyle ilişkin sonuçlar Tablo 8’de yer almaktadır.

Tablo 8: Tahmin Sonuçları

	Bağımlı değişken: TDK			
	Katsayı	Std. Hata	z	P>z
BS	-.2205361	.0547087	-4.03	0.000
ÖK	1.963284	.0769808	25.50	0.000
FDG	.0191609	.0905724	0.21	0.834
BÖ	-.0128958	.0022269	-5.79	0.000
PM	-1.352785	.3362207	-4.02	0.000
BK	-.1989858	.1255226	-1.59	0.125
Sabit	.2659632	.0326723	8.14	0.000
F	634.47***			
R ²	0.8613			
Banka	26			
Gözlem	156			

Not: Takibe düşen krediler modeline yıl kukla değişkenler dahil edilmiş ancak bu değişkenlere ilişkin katsayılar rapor edilmemiştir. Modelde belirlenen maksimum gecikme uzunluğu 2'dir.

Banka sermayesi BS değişkenine ait katsayı incelendiğinde, beklendiği gibi BS değişkeni ile TDK arasında negatif ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Bu bulgu sermaye düzeyi yüksek olan bankaların risk almaktan kaçınma eğiliminde olduklarına işaret etmektedir.

Bankaların kredi kayıpları için ayrılan karşılıklar ÖK ile TDK arasında istatistiksel olarak %1 önem düzeyinde pozitif ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Bu bulgu risk taşıyan krediler için ayrılan özel karşılık oranındaki artışın kredi riskini de arttıracığına işaret etmektedir.

Tablo 8'de rapor edildiği üzere FDG ile TDK arasında pozitif ancak anlamsız bir ilişki tespit edilmiştir. Banka ölçeğini temsil eden BÖ ile TDK arasında negatif ve istatistiksel olarak %1 önem düzeyinde anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Personel maliyetleri PM değişkenine ait tahmin edilen katsayı negatif ve %1 önem seviyesinde anlamlıdır. Bu sonuç artan personel giderlerinin takibe düşen kredileri azalttığını ortaya koymaktadır. Son olarak banka karlılığı BK değişkeni ile TDK arasında negatif ancak anlamsız bir ilişki tespit edilmiştir.

SONUÇ

Finans piyasasında önemli yere sahip olan bankalar piyasanın temelde ihtiyaç duyduğu finansal araçların alım satımını yaparlar. Bu aktivitelerden en önemlisi ise topladıkları mevduatları müşterilere kredi olarak vermektir. Tüm bu faaliyetlerin bankanın kar elde etme amacı içindir. Karı yüksek olan bankalar hem sağlam bir aktif büyüklüğüne ve kredi hacmine sahip olurlar. Yapılan çalışma sonucunda takibe düşen kredileri etkileyen faktörler ile ilgili anlamlı sonuçlar elde edilmiştir. Seçilen değişkenler ile elde edilen sonuçlar beklendiği çıkmıştır. Driscoll-Kraay panel veri tahmincisinden elde edilen bulgulara göre, takibe düşen banka kredilerinin istatistiksel olarak anlamlı belirleyicileri sırasıyla banka sermayesi, banka büyüklüğü, personel maliyetleri ve özel karşılıklardır. Daha açık bir ifade ile takibe düşen banka kredileri; banka sermayesi, banka büyüklüğü ve personel maliyetlerinden negatif yönde, bununla beraber özel karşılıklar değişkeninden pozitif yönde etkilenmektedir. Diğer taraftan, çalışmada takibe düşen banka kredileri ile faiz dışı gelirler ve aktif karlılığı arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Bankaların sermaye yapısının güçlü olması ve aktif büyüklüğü banka kredi arzını olumlu yönde etkilemekte ama takibe düşen kredi oranının artması bunu olumsuz etkilemektedir. Bankalar kredi verme konusunda daha detaylı piyasa araştırması yaparak takibe düşen kredi oranını azaltabilirler.

KAYNAKÇA

- Abdioğlu, N., & Aytekin, S. (2016). Takipteki Kredi Oranını Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: Mevduat Bankaları Üzerinde Bir Dinamik Panel Veri Uygulaması. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 538-555.
- Bălă, R. M., & Prada, E. M. (2014). Migration and private consumption in Europe: a panel data analysis. *Procedia Economics and Finance*, 10, 141-149.
- Bardhan, S., & Mukherjee, V. (2016). Bank-specific determinants of nonperforming assets of Indian banks. *International Economics and Economic Policy*, 13(3), 483-498.
- Danişman, G. Ö. (2018). Determinants of Bank Stability: A Financial Statement Analysis of Turkish Banks 1. *Sosyoekonomi*, 26(38), 87-103.
- De, U. K. (2014). Globalisation and cointegration among the states and convergence across the continents: a panel data analysis. *Economic Analysis and Policy*, 44(1), 107-121.
- Firuzan, E., & Firuzan, A. R. (2017). Türk Bankalarının Likidite Ve Kredi Risk Değerlendirmesi: Dinamik Panel Veri Analizi. *Business & Management Studies: An International Journal*, 5(3), 703-716.
- Ghosh, A. (2015). Banking-industry specific and regional economic determinants of non-performing loans: Evidence from US states. *Journal of Financial Stability*, 20, 93-104.
- Hoechle, D. (2007). Robust standard errors for panel regressions with cross-sectional dependence. *The stata journal*, 7(3), 281-312.
- Ichiue, H., & Shimizu, Y. (2015). Determinants of long-term yields: A panel data analysis of major countries. *Japan and the World Economy*, 34, 44-55.
- Makri, V., Tsagkanos, A., & Bellas, A. (2014). Determinants of non-performing loans: The case of Eurozone. *Panoeconomicus*, 61(2), 193-206.
- Özkan, N., & Gökhan, I. Ş. I. L. (2016). İslami bankalarda kredi riskini belirleyen faktörler: panel veri analizi ile Türkiye’de katılım bankacılığı üzerine ampirik bir uygulama. *Maliye ve Finans Yazıları*, (105), 153-176.
- Topaloğlu, E. E. (2018). Bankalarda Finansal Kırılganlığı Etkileyen Faktörlerin Panel Veri Analizi İle Belirlenmesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 13(1), 15-38.
- Yang, Y. (2012). Agglomeration density and tourism development in China: An empirical research based on dynamic panel data model. *Tourism Management*, 33(6), 1347-1359.
- Yücememiş, B. T., & Sözer, İ. (2011). Bankalarda Takipteki Krediler: Türk Bankacılık Sektöründe Takipteki Kredilerin Tahminine Yönelik Bir Model Uygulaması. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 3(5), 43-56.

ENTROPİ VE EDAS YÖNTEMLERİ İLE ZİRAAT BANKASININ 2007-2017 YILLARI ARASINDAKİ PERFORMANSININ ANALİZ EDİLMESİ ANALYZING THE PERFORMANCE OF ZİRAAT BANK BETWEEN 2007-2017 YEARS BY ENTROPY AND EDAS

Yusuf AKGÜL

Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Zara Veysel Dursun UBYO, Bankacılık ve Finans Bölümü

ÖZET

Finans piyasalarında faaliyet gösteren kişiler, kurumlar veya diğerleri faaliyetleri boyunca çok kriterli karar verme (ÇKKV) problemleri ile karşı karşıya kalırlar. Bu alanda çalışan yöneticiler karar verme süreçlerinde birden çok olan faktör ve birbirleri ile bağdaşmayan ve çatışan amaçlar ile karşılaşılırlar. Bu gibi durumlarda karar vermek zorlaşır. Yöneticiler için ÇKKV durumlarında önemli olan ve birden fazla kriteri karşılayan en iyi veya en uygun çözümleri aramaktır. ÇKKV problemlerinde bilinen sayıda ve özellikleri olan özne, kişi, politika, strateji alternatifleri birbirleri ile karşılaştırılarak sıralanır ve bunların arasında amaca en uygun olan seçilir. ÇKKV problemlerinde kriterlere ilişkin ağırlıklar belirlenerek problemler çözülür. Her bir alternatif ve nitelik için ayrı ayrı veri toplanır ve çözüme ulaşırlar. Bu gibi durumlar ile karşılaşan kurumlar arasında bankalarda vardır. Finans piyasasının önemli oyuncusu olan bankalar sermaye yapısı itibarıyla kamu, özel ve yabancı sermayeli bankalar olarak sınıflandırılır. Kamu bankası olarak hizmet veren bankalar devlet tarafından kurulan ve faaliyete geçirilen bankalardır. Temel olarak devletin gereksinim duyduğu bankacılık hizmetlerini ve bunların dışında aynı zamanda vatandaşlarında ihtiyaç duyduğu bankacılık hizmetlerini yerine getirir. Bu bankalar para piyasasında mevduat, kalkınma ve yatırım bankaları isminde sınıflandırılabilir. Kamu bankaları da diğer bankalar gibi denetlenir ve haklarında mali raporlar hazırlanır. Bir kamu bankası olan Ziraat Bankası 2017 ve 2018 yılı itibarı ile aktif büyüklüğü açısından sektördeki en yüksek paya sahip olan kamu bankasıdır. Bu çalışmada, Ziraat bankasının 2007-2017 yılları arasında performansı seçilen oranlar kullanılarak analiz edilmiştir. Seçilen bu oranlar (kriterler), sermaye yerlilik oranı, mevduat/aktifler oranı, kredi ve alacaklar/aktif, net kar/aktifler oranı, faiz gelirleri/toplam gelirler oranı, faiz giderleri/toplam giderler oranı, takipteki krediler/kredi ve alacaklar oranı, personel gideri+kıdem tazminatı/toplam aktif oranıdır. Elde edilen sonuçlara göre Ziraat bankası en iyi performansını 2017 yılında göstermiş en kötü performansını ise 2012 yılında göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Ziraat Bankası, EDAS Metodu, Entropi Metodu

ABSTRACT

Individuals, institutions or others operating in the financial markets are faced with multi-criteria decision-making (MCDM) problems throughout their activities. Managers working in this field are faced with multiple factors and conflicting objectives in decision-making processes. In such cases, the decision becomes difficult. For executives, it is important to look for the best or most appropriate solutions that meet multiple criteria, which is important in the case of the MCDM. Subject, person, policy and strategy alternatives with known number and characteristics are listed in the MCDM problems and the most suitable one among them is chosen. Weights of criteria are determined in MCDM problems and the problems are solved. For each alternative and qualification, data is collected and a solution is reached. Banks are among the institutions that face such situations. Banks, which are important players in the financial market, are classified as state, private and foreign capital banks in terms of their capital structure. The banks that serve as state banks are those established and put into operation by the state. It basically provides the banking services required by the state and also the banking services needed by its citizens. These banks can be classified as deposit, development and investment banks in the money market. Like other banks, state banks are audited and financial reports are prepared for them. As a state bank, Ziraat Bank has the highest share in the sector in terms of asset size as of 2017 and 2018. In this study, the performance of Ziraat Bank between 2007 and 2017 was analyzed using selected ratios. These rates (criteria) are selected as capital adequacy ratio, deposit-assets ratio, loans and receivables-assets, net income-assets ratio, interest income-total income ratio, interest expenses-total expenses ratio, non-performing loans-total loans and receivables ratio, personnel

expenses+severance indemnity-total assets ratio. According to the results, Ziraat Bank showed its best performance in 2017 and its worst performance in 2012.

Keywords: Ziraat Bank, EDAS Method, Entropy Method.

1. GİRİŞ

Devlet tarafından kurulan kamu bankalarının faaliyet amacı devletin para piyasasında ihtiyaç duyduğu hizmetleri yerine getirmek olup, aynı zamanda vatandaşların da ihtiyaç duyduğu bankacılık hizmetlerini yerine getirir.

Bu bankalar diğer kurulan bankaların yaptığı hizmetlere göre mevduat, katılım ve yatırım bankası olarak sınıflandırılırlar. Kamu bankaları faaliyetlerinden dolayı özel sermayeli bankalar gibi mali ve finansal açıdan değerlendirilir ve haklarında raporlar hazırlanır. Kamu bankaları, mevduat ve katılım alanında faaliyet gösteren diğer bankalar gibi faaliyetleri sonucunda kar elde etmek zorundadır. Diğer bankalar gibi belirlenen mali hedeflere ulaşmak zorundadırlar. Eğer belirlenen mali hedeflere ulaşamazlar ise riskli konuma düşerler ve bu durum ekonomik açıdan olumsuz etki yaratır ve ekonomik göstergelere de etki eder.

Banka performansının ölçülmesi ve raporlanması önemli bir karar verme problemidir. Banka performansı banka içi ve banka dışı birçok faktörden etkilenir. Bankanın sahip olduğu sermaye yapısı, yönetim politikası, operasyonel harcamaları gibi iç değişkenler, faiz oranı, reel döviz kuru, istihdam gibi değişkenler dış değişkenlerdir. Bankaların topladığı mevduat büyüklüğü, sahip olduğu aktif büyüklüğü, likiditesi, karlılığı önemli performans göstergesidir.

Bunun gibi birden fazla performans ölçüsü söz konusu olunca bu durumda çok kriterli karar verme çözüm yöntemleri banka performansı ölçmede kullanılır. Gerçek dünyadaki problemlerde, muhtemelen birden fazla sonuçlandırma kriteri açısından değerlendirilmesi gereken bazı alternatiflerle karşı karşıya kalırız. Çok kriterli karar verme (ÇKK) böyle bir durumda karar vermeyi ifade eder. ÇKK problemlerini çözmek için kullanılacak birçok yöntem ve teknik vardır.

Bahsi geçen bu bankalardan olan Ziraat Bankası Türkiye'nin ilk kurulan devlet bankası olup 2017 ve 2018 yılları arasında aktif büyüklüğü açısından en büyük paya sahiptir. Ziraat bankasının toplam aktifleri 2018 yılında % 23,7 artarak 537 milyar TL büyüklüğe ulaşmıştır. Çeşitli faaliyetlerinden dolayı Ziraat Bankası Türkiye ekonomisi içinde önemli bir yere sahiptir.

Bu çalışmada Ziraat Bankasının performansı çok kriterli karar verme yöntemlerinden olan Entropi ve EDAS (Evaluation based on Distance from Average Solution) yöntemleri kullanılarak analiz edilecektir. Çalışmada kullanılan Entropi yöntemi ile seçilen kriter ağırlıkları hesaplanmıştır. EDAS yönteminde ise Ziraat Bankasının yıllara göre gösterdiği en iyi ve en kötü performansı sıralanmıştır.

2. LİTERATÜR

Çalışmanın bu bölümünde çok kriterli karar verme yöntemleri ile ilgili bazı örnek çalışmalar verilmiştir. Ghorabae, vd. (2016) çalışmalarında, bulanık ortamdaki çok kriterli karar verme (ÇKK) problemlerini ele almak için EDAS yöntemini genişletmişlerdir. Önerilen yöntemin prosedürünü ve uygulanabilirliğini göstermek için tedarikçi seçimine ilişkin bir vaka çalışması kullanılmıştır. Ayrıca, önerilen yöntemin sonuçlarının kararlılığını ve geçerliliğini incelemek için kriterler için simülasyon ile ağırlıklar kullanarak bir duyarlılık analizi yapılmıştır. Çalışmanın sonuçları, genişletilmiş bulanık EDAS yönteminin verimli olduğunu ve ÇKK sorunlarını çözmeye iyi bir stabiliteye sahip olduğunu göstermiştir.

Perçin ve Sönmez, (2018) çalışmalarında BIST' de işlem gören Ak Sigorta, Anadolu Anonim Türk Sigorta Şirketi, Anadolu Hayat Emeklilik, Avivasa Emeklilik/Hayat Anonim Şirketi ve Güneş Sigorta şirketlerinin finansal performanslarını bütünlük ENTROPİ Ağırlık ve TOPSIS yöntemi kullanarak değerlendirmişlerdir. Bu şirketlerin performans değerlendirmesinde karlılık, faaliyet, kaldıraç ve likidite oranlarından faydalanmışlardır. Çalışma sonucunda finansal performans değerlendirmesinde en yüksek

ağırlığa sahip olan kriter kısa vadeli borçların aktiflere oranı bulunmuştur ve BIST’te işlem gören Ak sigortanın yüksek performansa sahip şirket olarak tespit edilmiştir.

Stević vd., (2019) ondan fazla farklı üretim alanında ele alınan değerlendirme ve tedarikçi seçimi için bir model önermişlerdir. Oluşturulan model ile bulanık AHP uygulaması ve üretim şirketlerindeki yöneticilerin değerlendirilmesi ile toplam doküze indirgenmiş yirmi nicel ve nitel kriterden kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, toplamda 15 farklı senaryo oluşturulmuş ve modelin kararlılığının belirlendiği bir duyarlılık analizi boyunca değerlendirilmiştir, bir nolu tedarikçinin tüm durumlarda en iyi çözüm olduğu belirlenmiştir.

Stević vd., (2018) çalışmalarında, apartman tadilatı için en uygun PVC marangoz üreticisini seçmeyi amaçlamışlardır. Yedi tane en uygun üretici seçimi için toplam 14 adet nitel ve nicel kriter kullanılmışlardır. Bu vaka çalışması için, çok kriterli analiz yöntemlerinden biri olan bulanık ortalama çözüme uzaklık dayalı değerlendirme (bulanık EDAS) kullanılmıştır. elde edilen sonuçlara göre, 4 numaralı üreticinin toplam 14'lük 13 deney setinde optimal bir çözümü temsil ettiği sonuçların kararlılığını gösteren bir duyarlılık analizi yapılmıştır.

Nobari vd., (2019), çalışmalarında bulanık karar destek sistemi (BKDS) tasarlayarak İran'ın önde gelen otomobil üreticilerinden birinde çalışanları değerlendirme sistemini geliştirmeyi amaçlamışlardır. Bununla birlikte, önerilen BKDS Panelin nitel değerlendirmelerini dil değişkenlerine dönüştürerek haksız veya tutarsız değerlendirme oranını azaltabileceği belirtilmiştir. Bunun sayesinde değerlendirme hassasiyeti artacağı ve değerlendirme kalitesinin iyileşeceği belirtilmiştir. Önerilen BKDS sistemi bulanık TOPSIS metodu ile karşılaştırılarak güvenilirliği ve geçerliliği ölçülmüştür. Sonuç olarak, BKDS geleneksel yöntem yerine bu otomobil şirketinde yöneticilerin değerlendirilmesinde uygulanabilirliği belirtilmiştir.

Kıracı ve Bakır, (2019) çalışmalarında havacılık ile ilgili ölçüm göstergelerinin yardımıyla, havayolu şirketlerinin küresel finans krizi öncesi ve sonrası performanslarını çok kriterli karar verme yöntemi (ÇKK) ile incelemişlerdir. 13 havayolu şirketinin 2005-2012 dönemi performansı araştırılmıştır. Çalışmada kriterlerin önem düzeyini tespit etmek için CRITIC, hava yolu şirketlerinin performans sıralamasını yapmak için EDAS yöntemi kullanılmıştır. Çalışma sonucunda finansal krizin en etkili olduğu yılın 2010 yılı olduğu belirtilmiştir.

Ulutaş, (2019) çalışmasında Entropi ve EDAS yöntemini kullanarak lojistik firmalarının performansını ölçmüştür. Yapılan çalışma sonucunda lojistik firmaları içinde en iyi performansa sahip firmanın “Mars” olduğu belirlenmiştir.

Karaathı, (2016) çalışmasında yeni politikalar oluşturma amacı ile yıllık verileri kullanıp Türkiye'nin turizm performansını ekonomik verileri kullanarak incelemiştir. Turizme ait göstergeleri kullanıp turizm çizelgesi elde etmiştir. Çalışmasında Türkiye'nin 2003-2014 yılları arasındaki performansı; turizm geliri (\$), ziyaretçi sayısı, tesis sayısı, oda sayısı, yatak sayısı, toplam doluluk oranı (%), ortalama kalış süresi (gün), seyahat acenta sayısı, turizm gelirinin GSMH payı (%), turizm gelirinin ihracata oranı (%), turizm gelirinin dış ticaret açığını kapatmadaki yeri (%), iç hat yolcu sayısı, dış hat yolcu sayısı, kruvaziyer gemi sayısı, kruvaziyer gemi ile gelen yolcu sayısı, ortalama harcama miktarı (\$), Amerikan Doları alış ortalaması (TL), Euro alış ortalaması (TL), enflasyon oranı-TÜFE (%) olmak üzere 19 kriter dikkate alınarak çok kriterli karar verme (ÇKKV) yöntemleri ile kıyaslamıştır. Çalışmada kriter ağırlıkları için Entropi Yöntemi kullanılırken, yılların kendi içinde performans değerlendirmesi için Gri İlişkisel Analiz Yöntemi kullanılmıştır.

3. METODOLOJİ

Bu başlık altında çalışmada kullanılan finansal oranlar ile Entropi ağırlıklandırma yöntemi ve EDAS yöntemi özetlenmektedir.

3.1. Finansal Oranlar

Bu çalışmada 2007-2017 döneminde Türk bankacılık sektöründe faaliyette bulunan ve sektörde aktif büyüklüğü açısından en yüksek paya sahip Ziraat Bankasının finansal oranlara dayalı performansının Entropi tabanlı EDAS yöntemi kullanılarak analiz edilmesi amaçlanmıştır. Çalışma kapsamında kullanılan veri seti Türkiye Bankalar Birliği veri tabanından temin edilmiştir. Literatürdeki önceki çalışmalar göz önüne alınarak belirlenen karar kriterlerinin hesaplama şekli ve bu karar kriterlerinin karar vericiler açısından fayda ya da maliyet durumu Tablo 1’de sunulmaktadır.

Tablo 1: Kriterler, Hesaplama Şekilleri, Nitelikleri ve Kodları

Sıra	Kriterler	Hesaplama Şekli	Nitelik	Kodlar
1	Sermaye Yeterlilik Oranı	Özkaynaklar/Risk Ağırlıklı Aktifler	Fayda(Max)	SYO
2	Toplanan Mevduat	Toplanan Mevduat/Toplam Aktifler	Fayda(Max)	MA
3	Kredilendirme	Kredi ve Alacaklar/ Toplam Aktifler	Fayda(Max)	KA
4	Aktif Karlılığı	Net Kar/ Ortalama Toplam Aktifler	Fayda(Max)	OAK
5	Faiz Gelirleri	Faiz Gelirleri/Toplam Gelir	Fayda(Max)	FGeTGe
6	Faiz Giderleri	Faiz Giderleri/Toplam Gider	Maliyet(Min)	FGiTGİ
7	Takipteki Krediler	Takipteki Krediler/Kredi ve Alacaklar	Maliyet(Min)	TK
8	Personel Giderleri	Personel Giderleri/Toplam Aktifler	Maliyet(Min)	PG

3.2. Entropiye Dayalı Ağırlıklandırma Yöntemi

Kriter ağırlıklarının belirlenmesi çok kriterli karar verme yöntemlerinde önemli aşamalardan biridir. Literatürde karar verme sürecinde kullanılan kriterlerin önem derecelerini belirlemede kullanılan birçok yöntem bulunmaktadır. Kriter ağırlıklarının (önem düzeylerinin) hesaplanmasında sıklıkla kullanılan yöntemlerden biri olan Entropi yöntemi mevcut verinin sağladığı faydalı bilginin miktarını ölçmektedir. Entropi yönteminde kriterlerin ağırlıklarının mevcut verilere dayalı olarak hesaplanması karar vericilerin kişisel yargı ve düşünceleri azaltmakta ve karar verme sürecinin objektifliğine katkı sağlamaktadır. Entropi Yönteminde kriter ağırlıkları beş adımda hesaplanmaktadır (Ulutaş, 2019:56-58).

Adım 1: Karar Matrisinin Düzenlenmesi

Adım 2: Fayda ve Maliyet İndekslerine Göre Normalize Edilmiş Karar Matrisinin Oluşturulması

Adım 3: Kriterlerin Entropi Değerlerinin (e_j) Hesaplanması

Adım 4: Bilginin Farklılaşma Derecesinin (d_j) Belirlenmesi

Adım 5: Kriterlere İlişkin Entropi Ağırlıklarının (w_j) Hesaplanması

3.3. EDAS

Bu çalışmada EDAS yöntemi alternatiflerin performanslarının ölçülmesi ve bu alternatiflerin sıralamasının yapılmasında kullanılmıştır. EDAS yönteminin algoritması temel olarak aşağıdaki altı aşamadan oluşur:

Aşama 1: Karar Matrisi

Aşama 2: Karar Matrisindeki Elemanların Ortalama Çözümleri Hesaplanır

Aşama 3: kriterin fayda temelli ya da maliyet temelli olmasına göre her bir kriter için ortalamadan pozitif ve negatif uzaklık matrisleri elde edilir.

Aşama 4: Her bir alternatif için ağırlıklı toplam pozitif değeri ve negatif değeri bulunur.

Aşama 5: Her bir alternatif için ağırlıklandırılmış ve normalize edilmiş toplam pozitif ve negatif değerleri hesaplanır.

Aşama 6: Son adımda her bir alternatif için değerlendirme skorları elde edilir.

4. UYGULAMA

4.1. Kriterlerin Entropi Ağırlıklarının Hesaplanması

Çalışmanın karar kriterlerinin ağırlıklarının (önem katsayılarının) hesaplanmasında faydalanan Entropi yönteminin başlangıç aşamasında kullanılan karar matrisi Tablo 2’de sunulmaktadır.

Tablo 2. Karar Matrisi

Yıl	SYO	MA	KA	OAK	FGeTGe	FGiTGİ	TK	PG
2017	15.2042	61.34	68.6796	2.00499	92.0433	74.0919	1.60074	0.59515
2016	14.5477	62.3373	65.0276	1.99102	89.3037	71.5587	1.81269	0.64469
2015	15.0751	61.5719	61.6853	1.87573	89.1362	68.9057	1.68111	0.69068
2014	18.2156	61.8962	57.316	1.77993	89.5929	70.0071	1.91447	0.7548
2013	13.2066	68.2962	53.5094	1.79811	87.093	64.4265	2.17693	0.87398
2012	19.0079	73.0447	43.8555	1.63835	92.3471	73.6607	2.88066	0.93281
2011	15.6122	70.3671	44.4545	1.34727	93.4012	76.3474	1.20823	0.87225
2010	19.1993	83.2209	38.0018	2.69333	89.1515	75.7723	1.48854	0.88565
2009	23.218	79.122	29.4909	3.06713	94.1954	81.1037	2.32789	0.89569
2008	20.0782	80.3385	29.533	2.30289	93.7989	84.3087	1.95965	0.94047
2007	25.4378	84.319	26.6908	3.07642	91.2384	83.4336	1.80964	1.07758

Bu adımda ilk olarak 8 değerlendirme kriterine ilişkin değerler fayda ve maliyet durumları dikkate alınarak normalize edilmiştir. Daha sonra hesaplanan kriter değerleri kendi sütun toplamına bölünerek kriterlere ilişkin normalize edilmiş değerler hesaplanmıştır. Normalizasyon işlemine ilişkin sonuçlar Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Normalize Edilmiş Karar Matrisi

Yıl	SYO	MA	KA	OAK	FGeTGe	FGiTGİ	TK	PG
2017	0.076479	0.078055	0.132524	0.085047	0.091924	0.091295	0.102547	0.123515
2016	0.073177	0.079324	0.125477	0.084454	0.089188	0.094526	0.090556	0.114023
2015	0.07583	0.07835	0.119027	0.079564	0.08902	0.098166	0.097644	0.106432
2014	0.091627	0.078763	0.110597	0.0755	0.089476	0.096621	0.085742	0.09739
2013	0.066431	0.086907	0.103251	0.076271	0.08698	0.104991	0.075404	0.084109
2012	0.095612	0.092949	0.084623	0.069495	0.092227	0.091829	0.056984	0.078805
2011	0.078531	0.089542	0.085779	0.057148	0.09328	0.088597	0.13586	0.084276
2010	0.096575	0.105899	0.073328	0.114245	0.089036	0.08927	0.110276	0.083
2009	0.116789	0.100683	0.056905	0.1301	0.094073	0.083402	0.070514	0.08207
2008	0.100996	0.102231	0.056987	0.097683	0.093677	0.080231	0.083765	0.078163
2007	0.127955	0.107296	0.051502	0.130494	0.09112	0.081073	0.090709	0.068217

Her bir değişken için hesaplanan entropi katsayısı (e_j), farklılaşma derecesi (d_j) ve entropi ağırlıkları (w_j) Tablo 4'te sunulmuştur. Tablo 4'teki sonuçlar incelendiğinde en yüksek w_j değerinin kredi ve alacaklar/toplam aktif (KA) kriterine ait olduğu görülmektedir.

Tablo 4. Kriterlere İlişkin Hesaplanan e_j , d_j ve w_j Değerleri

Yıl	SYO	MA	KA	OAK	FGeTGe	FGiTGİ	TK	PG
e_j	0.991735	0.996929	0.980007	0.986729	0.999877	0.99869	0.989927	0.993476
d_j	0.008265	0.003071	0.019993	0.013271	0.000123	0.00131	0.010073	0.006524
w_j	0.131963	0.049028	0.31923	0.21189	0.001966	0.020921	0.160839	0.104162

4.2. EDAS Yöntemi Uygulaması

EDAS yöntemi, Tablo 5'de gösterilen karar matrisine uygulanır.

Tablo 5. Karar Matrisi

Yıl	SYO	MA	KA	OAK	FGeTGe	FGiTGİ	TK	PG
2017	15.2042	61.34	68.6796	2.00499	92.0433	74.0919	1.60074	0.59515
2016	14.5477	62.3373	65.0276	1.99102	89.3037	71.5587	1.81269	0.64469
2015	15.0751	61.5719	61.6853	1.87573	89.1362	68.9057	1.68111	0.69068
2014	18.2156	61.8962	57.316	1.77993	89.5929	70.0071	1.91447	0.7548
2013	13.2066	68.2962	53.5094	1.79811	87.093	64.4265	2.17693	0.87398
2012	19.0079	73.0447	43.8555	1.63835	92.3471	73.6607	2.88066	0.93281
2011	15.6122	70.3671	44.4545	1.34727	93.4012	76.3474	1.20823	0.87225
2010	19.1993	83.2209	38.0018	2.69333	89.1515	75.7723	1.48854	0.88565
2009	23.218	79.122	29.4909	3.06713	94.1954	81.1037	2.32789	0.89569
2008	20.0782	80.3385	29.533	2.30289	93.7989	84.3087	1.95965	0.94047
2007	25.4378	84.319	26.6908	3.07642	91.2384	83.4336	1.80964	1.07758
Ort.	18.073	71.4413	47.1131	2.1432	91.0274	74.8742	1.89641	0.83307

Bir önceki tablonun en alt satırında kriterlerin ortalama çözümlerinin bulunmasından sonra, ortalamadan pozitif ve negatif uzaklık matrisleri hesaplanmış ve Tablo 6 ve Tablo 7’de sırasıyla ortalamadan pozitif ve negatif uzaklık matrislerini sunulmuştur.

Tablo 6. Ortalamadan Pozitif Uzaklık Matrisi

Yıl	SYO	MA	KA	OAK	FGeTGe	FGiTGİ	TK	PG
2017	0.0000	0.0000	0.4578	0.0000	0.0112	0.0104	0.1559	0.2856
2016	0.0000	0.0000	0.3802	0.0000	0.0000	0.0443	0.0442	0.2261
2015	0.0000	0.0000	0.3093	0.0000	0.0000	0.0797	0.1135	0.1709
2014	0.0079	0.0000	0.2166	0.0000	0.0000	0.0650	0.0000	0.0940
2013	0.0000	0.0000	0.1358	0.0000	0.0000	0.1395	0.0000	0.0000
2012	0.0517	0.0224	0.0000	0.0000	0.0145	0.0162	0.0000	0.0000
2011	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0261	0.0000	0.3629	0.0000
2010	0.0623	0.1649	0.0000	0.2567	0.0000	0.0000	0.2151	0.0000
2009	0.2847	0.1075	0.0000	0.4311	0.0348	0.0000	0.0000	0.0000
2008	0.1110	0.1245	0.0000	0.0745	0.0304	0.0000	0.0000	0.0000
2007	0.4075	0.1803	0.0000	0.4354	0.0023	0.0000	0.0458	0.0000

Tablo 7. Ortalamadan Negatif Uzaklık Matrisi

Yıl	SYO	MA	KA	OAK	FGeTGe	FGiTGİ	TK	PG
2017	0.1587	0.1414	0.0000	0.0645	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000
2016	0.1951	0.1274	0.0000	0.0710	0.0189	0.0000	0.0000	0.0000
2015	0.1659	0.1381	0.0000	0.1248	0.0208	0.0000	0.0000	0.0000
2014	0.0000	0.1336	0.0000	0.1695	0.0158	0.0000	0.0095	0.0000
2013	0.2693	0.0440	0.0000	0.1610	0.0432	0.0000	0.1479	0.0491
2012	0.0000	0.0000	0.0691	0.2356	0.0000	0.0000	0.5190	0.1197
2011	0.1362	0.0150	0.0564	0.3714	0.0000	0.0197	0.0000	0.0470
2010	0.0000	0.0000	0.1934	0.0000	0.0206	0.0120	0.0000	0.0631
2009	0.0000	0.0000	0.3740	0.0000	0.0000	0.0832	0.2275	0.0752
2008	0.0000	0.0000	0.3731	0.0000	0.0000	0.1260	0.0333	0.1289
2007	0.0000	0.0000	0.4335	0.0000	0.0000	0.1143	0.0000	0.2935

Tablo 8. Sonuçlar

Yıl	SP_i	SN_i	NSP_i	NSN_i	AS_i	Sıralama
2017	0.201	0.042	1.000	0.758	0.879	1
2016	0.153	0.047	0.760	0.725	0.743	2
2015	0.136	0.055	0.678	0.678	0.678	3
2014	0.081	0.044	0.404	0.743	0.574	4
2013	0.046	0.101	0.230	0.412	0.321	8
2012	0.008	0.168	0.041	0.020	0.031	11
2011	0.058	0.121	0.290	0.295	0.293	9
2010	0.105	0.069	0.523	0.600	0.561	5
2009	0.134	0.166	0.667	0.034	0.350	7
2008	0.037	0.141	0.182	0.180	0.181	10
2007	0.162	0.171	0.806	0.000	0.403	6

Tablo 8’deki sonuçlara göre, Ziraat Bankasının finansal oranlara dayalı performansının en yüksek olduğu yılın 2017 olduğu bununla beraber finansal performansının en düşük olduğu yılın ise 2012 yılı olduğu tespit edilmiştir.

SONUÇ

Ziraat Bankası Türkiye ekonomisinin ve para piyasasının önemli dinamiklerinden biridir. Kuruluşu itibari ile hem devlet hem de halka her türlü bankacılık hizmetini veren önemli bir bankadır. Özellikle tarım başta olmak üzere birçok alanda öncülüklere imza atmış bir bankadır. Ziraat Bankası, banka olmanın yanında Türkiye Cumhuriyeti’nin temel taşlarından biridir. Zaman içinde her bireye ve her kesime hizmetini yaygınlaştıran banka Türkiye ekonomisine değer katmaya devam etmek için faaliyetlerini geliştirmeye devam etmektedir. Faaliyetlerin devamı ve ilerlemesi için bankanın piyasa performansının iyi ve sürekli olması gerekir. Bu çalışmada seçilen finansal oranlara yapılan performans analizinde Ziraat Bankasını etkileyen değişken ağırlığına sahip “kredilendirme” olduğu görülmüştür. Bankanın performansının en iyi olduğu yıl ise 2017 yılıdır. Bankanın performansının iyi olması ve faaliyetlerine devam edebilmesi için verilen müşteri kredilerinin geri dönüşünün iyi olması gerekmektedir. Aksi takdir de banka zarar eder duruma düşecek buda faaliyetlerini yürütmeyi zorlaştıracaktır. Ziraat Bankasının müşteri kredisi vermeden önce çok iyi piyasa araştırması yapması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Ghorabae, M. K., Zavadskas, E. K., Amiri, M., & Turskis, Z. (2016). Extended EDAS method for fuzzy multi-criteria decision-making: an application to supplier selection. *International journal of computers communications & control*, 11(3), 358-371.
- Karaath, M. (2016). Entropi-Gri İlişkisel Analiz Yöntemleri İle Bütünleşik Bir Yaklaşım: Turizm Sektöründe Uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(1), 63-77.
- Kiracı, K., & Bakır, M., (2019). Critic Temelli Edas Yöntemi İle Havayolu İşletmelerinde Performans Ölçümü Uygulaması. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (35), 157-174.
- Nobari, S. M., Yousefi, V., Mehrabanfar, E., Jahanikia, A. H., & Khadivi, A. M. (2019). Development of a complementary fuzzy decision support system for employees’ performance evaluation. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 32(1), 492-509.
- Perçin, S., & Sönmez, Ö., (2018). Bütünleşik Entropi Ağırlık Ve Topsıs Yöntemleri Kullanılarak Türk Sigorta Şirketlerinin Performansının Ölçülmesi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 565-582.
- Stević, Ž., Vasiljević, M., Puška, A., Tanackov, I., Junevičius, R., & Vesković, S. (2019). Evaluation of suppliers under uncertainty: a multiphase approach based on fuzzy AHP and fuzzy EDAS. *Transport*, 34(1), 52-66.
- Stevic, Z., Vasiljevic, M., Zavadskas, E. K., Sremac, S., & Turskis, Z. (2018). Selection of carpenter manufacturer using fuzzy EDAS method. *Eng. Econ*, 29, 281-290.

ATLAS

3. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

28-30 Haziran 2019, SİVAS

Ulutaş, A., (2019). Entropi Tabanlı Edas Yöntemi İle Lojistik Firmalarının Performans Analizi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (23), 53-66.

TÜRKİYE'DE HAYAT DIŞI SİGORTA ŞİRKETLERİNİN FİNANSAL PERFORMANSINI BELİRLEYEN FAKTÖRLER FACTORS DETERMINING THE FINANCIAL PERFORMANCE OF NON-LIFE INSURANCE COMPANIES IN TURKEY

Yüksel AYDIN

Dr. Öğr. Üyesi Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü

ÖZET

Finansal sistemin en önemli bileşenlerinden birisi olan sigortacılık sektörünün Türk ekonomisine katkısı giderek artmaktadır. Son yıllardaki sektörün prim üretiminin ve şirketlerin karlılığının gözle görülür biçimde artıyor olması bu durumu desteklemektedir. Buna karşın şirketlerin finansal durumunun güçlü olması sektörün gelişiminin ve dünya pazarındaki payının artması için önem arz etmektedir. Sigorta şirketleri finansal konularda karşılaşılabilecekleri riskleri başarılı bir şekilde yönetememeleri durumunda hem sigortalılara karşı yükümlülüklerini yerine getirmekte zorlanacaklar, hem de sigortacılık sistemine duyulan toplumsal güven zedelenecektir. Sigorta branşlarının ayrımı konusunda birçok sınıflandırma mevcuttur. Buna karşın bu sınıflandırmalar içerisinde literatürde en sık kullanılan ayrımın hayat dışı sigortalar ile hayat ve emeklilik sigortaları ayrımı olduğu söylenebilir. Türk sigorta sektöründe faaliyet gösteren şirketlerinin ve de sigortalılarla imzalanan poliçe sayıları ile üretilen prim miktarı irdelendiğinde hayat dışı sigorta branşlarının, hayat ve emeklilik sigortası branşlarına nazaran büyük bir paya sahip olduğu söylenebilir. Keza, 2017 yılı verilerine göre sektördeki prim üretiminin yaklaşık %85'i hayat dışı sigortalar kapsamında gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada Türkiye'de faaliyet gösteren hayat dışı sigorta şirketlerinin finansal performansını belirleyen içsel faktörler araştırılmaktadır. Bu amaçla 2014-2017 yıllarında hayat dışı sigorta sektöründe faaliyette bulunan ve 2017 yılı verilerine göre prim üretimi açısından sektörün toplam %81.12'sini oluşturan ilk on beş sigorta şirketlerinin çeyrek dönemlik finansal verileri kullanılarak bir örneklem oluşturulmuştur. Çalışmada finansal performans göstergesi olarak aktif karlılığı değişkeni kullanılmıştır. Bununla beraber, firma büyüklüğü, likidite düzeyi, sermaye yapısı, hasar prim oranı ve konservasyon oranı gibi değişkenler ise firmaya özgü içsel değişkenler olarak çalışmaya dahil edilmiştir. İki yönlü sabit etkiler panel veri analiz sonuçlarına göre; firma büyüklüğü, likidite düzeyi, konservasyon oranı ve sermaye yapısını temsil eden değişkenler ile aktif karlılığı arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Daha açık bir ifade ile aktif karlılığı değişkeni; likidite düzeyi değişkenlerinden negatif yönde etkilenmekte ancak firma büyüklüğü, sermaye oranı ve konservasyon oranı gibi değişkeninden ise pozitif yönde etkilenmektedir. Ayrıca, çalışmada hasar prim oranı ile aktif karlılığı arasında negatif bir ilişki belirlenmesine rağmen bu ilişki her hangi bir önem düzeyinde anlamlı değildir.

Anahtar Kelimeler: Hayat Dışı Sigorta Şirketleri, Finansal Performans, Panel Veri Analizi

ABSTRACT

The insurance sector which is one of the most important components of the financial system, is increasingly contributing to the Turkish economy. If we examine premium production of the sector and the profitability of the companies, we can observe this situation because of the fact that both of them are significantly increased in the last years. On the other hand, the strong financial position of the companies is important for the development of the sector and increasing its share in the world market. If insurance companies can't manage risk successfully which related with financial issues, they will have difficulty in fulfilling their responsibility to the insured and social confidence in the insurance system will be damaged. There are many classifications related with the distinction of insurance branches. However, it can be said that the most commonly used differentiation in the literature as regards of distinction of insurance branches is the non-life insurances and life-pension insurances. When the number of premiums produced by the companies operating in the Turkish insurance sector and the number of policies signed with the insured are examined, it can be said that non-life insurance branches have a large share compared to life and pension insurance branches. Likewise, according to years of 2017 insurance reports, approximately 85% of the premium production in the sector was carried out within the scope of non-life insurance. In this study, the internal factors that determine the financial

performance of non-life insurance companies operating in Turkey are being researched. For this purpose, a sample is created by using quarterly financial data of the first fifteen insurance companies which are operating in the non-life insurance sector in 2014-2017. These companies compose 81.12% of the total premium production of the sector according to 2017 data. Asset profitability variable is used as financial performance indicator in the study. Otherwise, variables such as firm size, liquidity level, capital structure, loss-premium ratio and conservation ratio are included as firm-specific internal variables. According to the two-way fixed effects panel data analysis; statistically significant relationships are found between the variables representing firm size, liquidity level, conservation ratio and capital structure with asset profitability. With more explicitly, liquidity level variable has negative effect on asset profitability but firm size, capital ratio and conservation ratio variables have positive effect on this variable. In addition, although the study found a negative relationship between loss-premium ratio and profitability, this relationship is not significant at any significance level.

Keywords: Non-Life Insurance Companies, Financial Performance, Panel Data Analysis

1. GİRİŞ

Sigortacılık faaliyetlerinin kökeni 1300'lü yıllara kadar uzanmaktadır. Toplumsal sorunlar ve ihtiyaçlar değişip, farklılaştıkça bireylerin karşılaşılabilecekleri riskler de bu doğrultuda çeşitlenmektedir. Kimi zaman bu sorunlar bireylerin mal ve canlarına zarar vermekte olup, bireylerin bu zararları tek başlarına telafi edebilme ihtimalleri de mevcut olmayabilmektedir. Bu açıdan bakıldığında bireyler karşılaşılabilecekleri risklerin etkilerinden korunabilmek için bazı çözüm yolları aramışlardır. Bu çözüm yollarından en önemlisi de sigortacılık olarak karşımıza çıkmaktadır (Özpolat, 2011; 34-45). Gerçekten de bireyler ya da bir başka deyişle sigortalılar prim ödemek şartıyla sigortalanabilir faaliyetlerini güvence altına almaya çalışmaktadırlar. Bu kapsamda da sigorta sözleşmesi olarak ifade edilen hukuki bir metin akdetmektedirler. Sözleşmenin diğer tarafında ise sigortacı yer almaktadır. Sigortacı sigortalıdan almış olduğu prim karşılığında sigortalıya teminat sunmakta ve hasar meydana geldiğinde sorumluluğu nispetinde tazminat ödemesi yapmaktadır. Büyük sayılar kanunundan hareketle sigortacılık faaliyetlerine katılan sigortalı sayısı arttıkça sigortacının riski yayma kapasitesi artmaktadır. Buna karşın sigortacının da bazı risklere maruz kalması ihtimal dahilindedir. Sigortacı da bu risklerden korunabilmek için reasürans gibi farklı yöntemleri tercih etmektedir. Ayrıca sigortalılardan almış olduğu primleri de yatırıma yönlendirerek teknik karın yanında mali kar elde etmektedir (Akhisar ve Acıman, 2016: 1-9). Eğer ki sigorta şirketleri karşılaşılabileceği riskleri başarılı bir şekilde yönetemezse sigortalılara karşı yükümlülüklerini yerine getirmekte zorlanacaktır. Bu durum sistemin ve sektörün tamamını etkileyebilecek boyutta olabilecektir. Ayrıca finansal sistemin en önemli bileşenlerinden birisi olan sigortacılık sektörünün yükünü devlet yükümlenmek zorunda kalabilecektir. Bu yüzden de sigorta şirketlerinin finansal yapılarının analiz edilmesi ve de tespit edilen sorunlara karşı gerekli önlemlerin alınması önem arz etmektedir (Berkdemir ve Altun, 2018: 70-73; Işık, 2019: 543).

Türk sigorta sektörünün büyüklüğü ve gelişimi her geçen yıl önem artış göstermektedir. Bu durum ülkemizin dünya sigorta pazarında sahip olduğu payı da etkilemektedir. 2018 yılı verilerine göre Türk sigorta sektörünün prim üretimi yaklaşık 54.656 milyon Türk Lirası olarak gerçekleşmiştir (Türkiye Sigorta Birliği, Resmi İstatistikler, Aralık 2018). Bu rakam 2017 yılı verilerine göre ise yaklaşık 46.554 milyon Türk Lirası'dır. Bu rakamlarla birlikte Swiss-Re'nin dünya sigorta raporu irdelendiğinde Amerikan doları bazında ülkemizin prim üretiminde dünya genelinde kendisine 39. sırada yer bulduğu gözlenmektedir. Türk sigorta sektörünün dünyadaki sigorta pazarındaki payı ise % 0.25'tir. Aynı şirketin 2018 yılı tahminlerinin de benzer özelliklere sahip olduğu söylenebilir. Bu bilgilere karşın prim üretiminin branşlar bazında dağılımı ele alındığında gelişmiş ülkelerin aksine Türk sigorta sektöründe hayat dışı branşların ağırlığı göze çarpmaktadır (Swiss-RE Insurance Report, 2017; 40). Nitekim 2018 yılı Hazine ve Maliye Bakanlığı Sigortacılık ve Bireysel Emeklilik Raporuna göre hayat dışı sigorta branşlardaki prim üretiminin bütün sektör içerisindeki payı yaklaşık % 87'dir (Hazine ve Maliye Bakanlığı Sigortacılık ve Bireysel Emeklilik Faaliyet Raporları, 2018).

Sigorta sektörünün finansal sistem içindeki önemi göz önüne alındığında bu çalışmada, Türkiye'de hayat dışı sigorta sektöründe faaliyette bulunan ve 2017 yılı verilerine göre prim üretimi açısından ilk

15 sırada bulunan şirketlerin 2014-2017 yıllarına ilişkin çeyrek dönemlik panel verileri kullanılarak şirketlerin finansal performansını etkileyen içsel faktörler araştırılmaktadır.

2. LİTERATÜR İNCELEMESİ

2002-2009 döneminde Polonya’da faaliyet gösteren 25 hayat dışı sigorta firmasının karlılığı üzerinde etkili olan faktörler Kozak (2011) tarafından araştırılmıştır. Çalışmada ulaşılan bulgular göstermektedir ki prim artışı, ekonomik büyümedeki artış ve yabancı sermayeli firmaların piyasa payının artması karlılık düzeyini olumlu yönde etkilemektedir. Ayrıca, yatırım harcamaları ve faaliyet giderlerindeki artış ise karlılığı ters yönde etkilemektedir.

Berhe ve Kaur (2017) çalışmalarında 2006-2015 döneminde Etiyopya’daki 17 sigorta firmasının karlılıklarını etkileyen makro ve mikro faktörleri incelemiştir. Regresyon analizinin sonuçları; firma büyüklüğünün, sermaye yeterliliğinin, likidite oranının ve GSYİH’nın büyüme oranının sigorta firmalarının karlılığını önemli ölçüde etkileyen ana faktörler olduğunu ortaya koymaktadır. Öte yandan, çalışmada kaldıraç oranı, hasar-prim oranı, pazar payı ve enflasyon oranının sigorta firmalarının kârlılığı üzerinde önemsiz bir etkisi olduğu tespit edilmiştir.

Pervan vd. (2012) çalışmalarında 2005-2010 dönemi için Bosna ve Hersek’te faaliyette bulunan sigorta firmalarının karlılığının belirleyicilerini araştırmışlardır. Dinamik panel veri analiz yönteminin kullanıldığı çalışmada özkaynak karlılığı karlılık göstergesi olarak kullanılmıştır. Gecikmeli karlılık değişkeni, firma yaşı, pazar payı, mülkiyet yapısının yerli yatırımcı lehinde artması ve ödenen hasarlar gibi değişkenler sigorta firmalarının karlılığı üzerinde etkili olan ana faktörlerdir.

2005-2010 döneminde Bahreyn’de faaliyet gösteren 5 halka açık sigorta firmasının kurumsal yönetim yapısının karlılık üzerindeki etkisi Najjar (2012) tarafından araştırılmıştır. Panel veri analizinin kullanıldığı çalışmada özkaynak karlılığı ile ölçülen karlılık göstergesi firma büyüklüğü, yönetim kurulu büyüklüğü ve blok hissedarlık değişkeninden pozitif ve anlamlı bir biçimde etkilenmektedir.

2005-2009 yıllarını kapsayan dönemde Pakistan’da faaliyet gösteren 35 hayat ve hayat dışı sigorta firmasının karlılığı üzerinde etkili olan faktörler Malik (2011) tarafından araştırılmıştır. Regresyon analizinden elde edilen sonuçlara göre aktif karlılığı değişkeninin firma büyüklüğü ve firma sermayesi değişkenlerinden pozitif yönde ancak finansal kaldıraç ve hasar prim oranı değişkenlerinden pozitif yönde etkilendiği tespit edilmiştir.

Doğan (2013), çalışmasında 2005-2011 yıllarında İMKB’de faaliyet gösteren sigorta firmalarının aktif karlılık oranını etkileyen faktörleri araştırmıştır. Analizden elde edilen bulgulara göre sigorta firmalarının borç oranı, firma yaşı, likit aktif oranı ve hasar prim oranının artması karlılığını olumsuz yönde etkilemekte ancak firma büyüklüğünün artması ise karlılık göstergesini pozitif yönde etkilemektedir.

Akel vd. (2016) 2010-2015 dönemini kapsayan çalışmalarında Türkiye’de ki 15 hayat dışı sigorta firmasının aktif karlılığını etkileyen faktörleri analiz etmişlerdir. Panele göre düzeltilmiş standart hatalar tahmincisi ile ulaşılan bulgular firma yaşı, finansal kaldıraç ve hasar-prim oranı ile aktif karlılığı arasında negatif yönde ilişkiler olduğunu bununla beraber aktif büyüklüğünün pazar payı, likidite düzeyi ve firma büyüklüğü değişkenlerinden pozitif yönde etkilendiği rapor edilmiştir.

Çelik ve Kaplan (2007) çalışmalarında 2002-2004 dönemi için Türk sigortacılık sektöründe faaliyette bulunan 25 sigorta firmasının karlılığını belirleyen faktörleri incelemiştir. Regresyon analizi bulgularına göre aktif karlılığı değişkeni menkul kıymetler, yoğunlaşma, aktif büyüklüğü değişkeninden pozitif yönde ancak hasar-prim oranı değişkeninden pozitif yönde etkilenmektedir.

Kaya ve Kaya (2015), çalışmalarında Türk sigortacılık sektöründe faaliyette bulunan 17 hayat sigortası firmasının aktif karlılığını belirleyen içsel faktörleri incelemiştir. Panel veri sonuçlarına göre, firma yaşı ile brüt yazılan primlerin aktif kârlılık oranı üzerinde pozitif yönde bir etkiye sahiptir. Ancak,

çalışmada borç oranı, cari oran ve firma büyüklüğünü temsil eden değişkenlerle aktif kârlılık oranı arasında negatif yönde ilişkiler olduğu da rapor edilmiştir.

2006-2013 döneminde Türkiye’de faaliyette bulunan 24 hayat dışı sigorta firmasının karlılığını (teknik karlılık ve satış karlılığı) etkileyen firmaya özgü faktörler panel veri analizi kullanılarak Öner Kaya (2015) tarafından incelenmiştir. Ampirik sonuçlara göre, Türk hayat dışı sigorta firmalarının kârlılığını etkileyen firmaya özgü faktörler sırasıyla firma büyüklüğü, firma yaşı, hasar-prim oranı, cari oran ve primlerin büyüme oranıdır.

3. ANALİZ

Çalışmanın bu kısmında veri seti, ekonometrik model, tanımlayıcı istatistikler ve çoklu doğrusal bağlantı analizi, panel veri analizinde tahminci seçimi, modele ilişkin diagnostik testler, modeldeki parametrelere ilişkin tahmin sonuçları ele alınacaktır.

3.1. Veri Seti

Bu çalışmada, Türkiye’de hayat dışı sigorta sektöründe faaliyette bulunan ve 2017 yılı verilerine göre prim üretimi açısından ilk 15 sırada bulunan şirketlerin 2014-2017 yıllarına ilişkin çeyrek dönemlik panel verileri kullanılarak şirketlerin finansal performansını etkileyen içsel faktörler araştırılmaktadır. Araştırmada kullanılan veriler Türkiye Sigorta Birliği web sayfasında yayınlanan raporlarından ve hayat dışı sigorta şirketlerinin mali tablolarından temin edilmiştir. Çalışmada Kullanılan Firmaların listesi Tablo 1’de sunulmaktadır.

Tablo 1. Çalışmada Kullanılan Firmalar

Sıra	Firma
1	Aksigorta AŞ
2	Allianz Sigorta AŞ
3	Anadolu Anonim Türk Sigorta Şirketi
4	Sompo Japan Sigorta AŞ
5	Doga Sigorta AŞ
6	Eureko Sigorta AŞ
7	Neova Sigorta AŞ
8	Ray Sigorta AŞ
9	Ergo Sigorta AŞ
10	Zurich Sigorta AŞ
11	Koru Sigorta AŞ
12	Dubai Starr Sigorta AŞ
13	Euler Hermes Sigorta AŞ
14	Türk P&I Sigorta AŞ
15	Magdeburger Sigorta AŞ

3.2. Model

Bu çalışmanın amacına uygun olarak belirlenen ekonometrik model Najjar (2012), Doğan (2013), Kaya ve Kaya (2015), Akel vd. (2016) ve Berhe ve Kaur (2017)’un çalışmalarını esas almakta ve eşitlik 1’de gösterilmektedir:

$$VOAK_{it} = \beta_0 + \beta_1 F\ddot{O}_{it} + \beta_2 LV_{it} + \beta_3 FS_{it} + \beta_4 NHPO_{it} + \beta_5 KO_{it} + \mu_i + \varphi_t + \epsilon_{it} \quad (1)$$

Yukarıdaki eşitlikte $VOAK_{it}$ hayat dışı sigorta şirketlerinin finansal performansını temsil etmektedir. Bu değişken şirketlerin vergi öncesi aktif karlılığı ile ölçülmüştür. $F\ddot{O}_{it}$, LV_{it} , FS_{it} , $NHPO_{it}$ ve KO_{it} değişkenleri ise karlılık modelinde kullanılan bağımsız değişkenleri temsil etmektedir. $\beta_0 - \beta_5$ tahmin edilecek katsayıları göstermektedir. μ_i , φ_t ve ϵ_{it} ise sırasıyla birim (firma) etkilerini, zaman etkilerini ve hata terimini temsil etmektedir. Yukarıdaki denklemde ifade edilen tüm değişkenlere ilişkin açıklamalar Tablo 2’de sunulmaktadır.

Tablo 2: Değişkenler, Hesaplanma Biçimleri ve Teorik Beklentiler

Değişkenler	Simge	Hesaplama Biçimi	Beklenti
Bağımlı Değişkenler			
Aktif Karlılığı	VOAK	Vergiden Önceki Kar(Zarar)/Toplam Varlıklar	
Bağımsız Değişkenler			
Firma Ölçeği	FÖ	Brüt Yazılan Primlerin Doğal Logaritması	+
Likidite Düzeyi	LV	Cari Varlıklar/Kısa Vadeli Yükümlülükler	-/+
Firma Sermayesi	FS	Özkaynaklar/Toplam Varlıklar	-/+
Hasar Prim Oranı (Net)	NHPO	Ödenmiş ve Muallak Hasarlar/Kazanılmış Primler	-
Konservasyon Oranı	KO	Alınan Primler (net) / Alınan Primler (Brüt)	+

3.3. Özet İstatistikler ve Çoklu Doğrusal Bağlantının Test Edilmesi

Çalışma kapsamında değerlendirilen hayat dışı sigorta şirketlerine ilişkin özet istatistikler Tablo 3'te verilmektedir. Tablo 3'te görüldüğü üzere, hayat dışı sigorta şirketlerinden oluşan örneklemede bulunan şirketlerin VOAK değişkeninin ortalaması yaklaşık eksi yüzde iki düzeyindedir.

Tablo 3: Tanımlayıcı İstatistikler

	Ortalama	Medyan	Std. Sapma	Minimum	Maksimum
VOAK	-.0211949	.0135788	.1426289	-1.046478	.1482031
FB	18.90897	19.52693	2.416088	10.06293	22.47683
LV	.3980685	.3942441	.1977835	.0126448	.9547493
FS	.2219681	.2260823	.3001105	-1.809807	.9437572
NHPO	1.010314	.7081075	4.955497	-4.372312	75.80629
KO	.5181568	.6281666	1.303011	-19.02584	1.058792

Analiz kapsamında kullanılan bağımsız değişkenler arasındaki korelasyon katsayıları Tablo 4'te sunulmaktadır. Tablo 4'teki korelasyon katsayıları göz önüne alındığında en yüksek korelasyon katsayısı 0.5627 olarak hesaplanmıştır. Bu bulgu kurgulanan model için çoklu doğrusal bağlantı sorununun önemsiz olduğunu göstermektedir.

Tablo 4: Spearman Korelasyon Katsayıları

	FB	LV	FS	NHPO	KO	VIF
FB	1					
LV	-0.4587*	1				
FS	-0.1555	0.5627*	1			
NHPO	-0.0277	-0.0754	-0.0845	1		
KO	0.0689	0.0084	0.1654	-0.0070	0.0305	1

Çoklu doğrusal bağlantının model için önemli olup olmadığının tespit edilmesinde kullanılan bir diğer yöntem de Varyans Şişirme Faktörü (VIF) yöntemidir. Tablo 5'teki VIF değerleri göz önüne alındığında hiçbir değişkenin VIF katsayısı 5'ten yüksek değildir. Sonuç olarak her iki yöntemden elde edilen bulgulara göre karlılık modeli için çoklu doğrusalılık sorunu önemli değildir.

Tablo 5: VIF Değerleri

Değişkenler	VIF
FB	1.30
LV	1.86
FS	1.55
NHPO	1.01
KO	1.04
Ortalama VIF	1.35

3.4. Tahminci Seçimi

Karlılık modelinin katsayılarına ilişkin tahminler yapılmadan evvel panel veri regresyon analizinde uygun tahminciyi belirlemek için Breusch ve Pagan LM (Ho: tesadüfi etkiler tahmincisine karşı en küçük kareler (EKK) tahmincisi geçerlidir), F-testi (Ho: sabit etkiler tahmincisine karşı EKK tahmincisi geçerlidir) ve Hausman testi (Ho: sabit etkiler tahmincisine karşı tesadüfi etkiler tahmincisi geçerlidir) yapılmıştır.

Tablo 6’da görüldüğü üzere, bu testlerden elde edilen istatistik değeri ve olasılık değerleri göz önüne alındığında katsayıların tahminlenmesinde kullanılacak en uygun tahmincinin sabit etkiler (grup içi) tahminci olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 6: Tahminci Seçimine Ait Test Sonuçları

Testler	İstatistik	Olasılık
Hausman Testi	24.31	0.0002
F-testi	2.19	0.0092
Breusch ve Pagan LM Testi	2.91	0.0439

3.5. Modele İlişkin Diagnostik Testler

Belirlenen modelin katsayılarının sabit etkiler (grup içi) tahmincisi ile tahmin edilmesine karar verildikten sonra hata terimlerine ilişkin olarak otokorelasyon, değişen varyans ve yatay kesit bağımlılığı (YKB) sınamaları yapılmıştır. Bu sınamalara ilişkin sonuçlar Tablo 7’de rapor edilmektedir. Tablo 7’de rapor edilen bulgulara göre kurgulanan model yatay kesit bağımlılığı (Ho kabul) ve otokorelasyon (Ho kabul) dışında değişen varyans sorununu içermektedir. Dolayısıyla çalışmada, bu sorunu dikkate alan ve çözen Huber, Eicker ve White tahmincisi kullanılarak standart hatalar düzeltilmiştir. Tahmin sonuçları, Tablo 8’de sunulmaktadır.

Tablo 7: Diagnostik Testlere İlişkin Sonuçlar

Testler	İstatistik	Olasılık
Wooldridge Otokorelasyon Testi (Ho: modelde 1. dereceden otokorelasyon yoktur)	0.518	0.4834
Modified Wald Değişen Varyans Testi (Ho: modelde değişen varyans yoktur)	35665.52	0.0000
Pesaran YKB Testi (Ho: modelde yatay kesit bağımlılığı yoktur)	1.811	0.0702

3.6. Tahmin Sonuçları

Tablo 8’deki analiz sonuçlarına göre, brüt prim üretimin doğal logaritması alınarak ölçülen firma büyüklüğünün aktif kârlılığı üzerindeki etkisinin pozitif ve anlamlı olduğu görülmektedir. Bu bulgu artan prim üretiminin karlılıkla aynı yönde ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Daha açık bir ifadeyle prim üretimi yüksek olan firmaların karlılıkları da yüksektir.

Hayat dışı sigorta şirketlerinin likidite düzeyi ile aktif kârlılık oranları arasında negatif bir ilişki belirlenmesine rağmen bu ilişki istatistiki açıdan %10 önem düzeyinde anlamlıdır. Bu bulgu likit varlıkların artan payının karlılığı ters yönde etkilediğine işaret etmektedir.

Sigorta şirketlerinin sermaye düzeyinin aktif kârlılık oranı üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi bulunmaktadır. Buna göre hayat dışı sigorta şirketlerinin sermaye yapısı güçlendikçe aktif karlılık oranı artmaktadır.

Beklendiği üzere, hayat dışı sigorta şirketlerinin hasar prim oranları ile karlılık göstergesi arasında negatif yönde bir ilişki tespit edilmiştir. Ancak bu ilişki herhangi bir önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bulunamamıştır.

Konservasyon oranını temsil eden değişkene ait katsayı incelendiğinde, bu değişkenin tahmin edilen katsayısının pozitif ve %5 önem düzeyinde anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgu konservasyon oranı yüksek olan şirketlerin daha karlı olduklarını ortaya koymaktadır.

Tablo 8: Tahmin Sonuçları

	Bağımlı değişken: VOAK			
	Katsayı	Std. Hata	t-ist.	Olasılık
FB	.0242876**	.0083267	2.92	0.011
LV	-.0011778*	.0005621	-2.10	0.055
FS	.4555287***	.1322189	3.45	0.004
NHPO	-.1174996	.0874066	-1.34	0.200
KO	.0104718**	.0040948	2.56	0.023
Ç1	-.0094165	.0106768	-0.88	0.393
Ç2	-.0204033	.0169544	-1.20	0.249
Ç3	.0246716**	.0111458	2.21	0.044
Ç4	0	(omitted)		
Sabit Terim	-.5378184***	.1278902	-4.21	0.001
F	2306.45***			
R ²	0.6283			
Firma Sayısı	15			
Gözlem Sayısı	239			

SONUÇ

Hem gelişmekte hem de gelişmiş olan ekonomilerde finansal sistemin önemli parçalarından biri de sigorta şirketleridir. Ülkemizde de önemi her geçen yıl giderek artan sigorta şirketleri hem tasarrufların değerlendirilmesi hem de yatırımların yönlendirilmesi açısından sisteme katkı sağlayan son derece önemli bir risk transfer mekanizmasıdır. Dolayısıyla bir taraftan paydaşlar diğer taraftan da genel ekonomi açısından sigorta şirketlerinin göstermiş oldukları performans son dönemlerde önemli bir araştırma konusu haline gelmiştir.

Prim üretimi açısından ilk 15 sırada yer alan hayat dışı sigorta şirketlerinin 2014-2017 dönemine ait çeyrek dönemlik verilerinin kullanıldığı bu çalışmada, Türkiye’de hayat dışı sigorta şirketlerinin finansal performansı üzerinde etkili olan içsel değişkenler araştırılmıştır. İki yönlü sabit etkiler panel veri analizinden elde edilen bulgulara göre; vergiden önceki aktif kârlılığı ile ölçülen karlılık göstergesi; firma büyüklüğü, firma likiditesi, firma sermayesi ve konservasyon oranı gibi içsel değişkenlerden istatistiki açıdan anlamlı bir şekilde etkilenmektedir.

Bu çalışmanın bazı kısıtları bulunmaktadır. Öncelikle bu çalışmada ulaşılan bulgular prim üretimi açısından ilk 15 sırada bulunan hayat dışı sigorta firmaları için geçerlidir. Ayrıca çalışmada incelenen dönemin 3 yılı kapsaması da önemli bir sınırlılıktır. Gelecek çalışmalarda alternatif karlılık göstergeleri kullanılabileceği gibi makro göstergelerde analize dahil edilerek çalışma genişletilebilir.

KAYNAKÇA

- Akel, V., Torun, T., & Aksoy, B. (2016). Türkiye’de Hayat Dışı Sigortacılık Sektöründe Kârlılık, Sermaye Yapısı ve Yoğunlaşma İlişisine Yönelik Ampirik Bir Uygulama. *International Journal of Finance & Banking Studies*, 5(5), 1-15.
- Akhisar, İ., Acıman, H. (2016). Sigortacılıkta Hasar, İstanbul, 2. Baskı, Filiz Kitabevi.
- Berhe, T. A., & Kaur J. (2017). Determinants of insurance companies’ profitability Analysis of insurance sector in Ethiopia, *International Journal of Research in Finance and Marketing*, 7(4), 124-137.
- Berkdemir, S., & Altun, N. (2018). Sigorta Sektöründe Oran Analizi ve Puanlama Yöntemi, *Sakarya İktisat Dergisi*, 7(1), 70-91.
- Çelik, T., & Kaplan, M. (2007). Türk sigortacılık sektöründe karlılık ve yoğunlaşma ilişkisi. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 62(4), 69-82.
- Doğan, M. (2013). Sigorta Firmalarının Sermaye Yapısı İle Karlılık Arasındaki İlişki: Türk Sermaye Piyasası Üzerine Bir İnceleme, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 57, 121-136.
- Hazine ve Maliye Bakanlığı Sigortacılık ve Bireysel Emeklilik Faaliyet Raporları, (2018) <https://www.hmb.gov.tr/sigortacilik-ve-ozel-emeklilik-raporlari> (15.07.2019).
- Işık, Ö. (2019). Türkiye’de Hayat Dışı Sigorta Sektörünün Finansal Performansının CRITIC Tabanlı TOPSIS Ve MULTIMOORA Yöntemiyle Değerlendirilmesi. *Business & Management Studies: An International Journal*, 7(1), 542-562.

- Kaya, E.Ö., & Kaya, B. (2015). Türkiye’de Hayat Sigortası Şirketlerinin Finansal Performansını Belirleyen Firmaya Özgü Faktörler: Panel Veri Analizi, *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 7(12), 93-111.
- Kozak, S. (2011). Determinants of profitability of non-life insurance companies in Poland during integration with the European financial system. *Electronic Journal of Polish Agricultural Universities*, 14(1), 1-9.
- Malik, H. (2011). Determinants of Insurance Companies Profitability an Analysis Of Insurance Sector of Pakistan, *Academic Research International*, 1(3), 312- 321.
- Najjar, N. (2012). The Impact of Corporate Governance on the Insurance Firm’s Performance in Bahrain, *International Journal of Learning & Development*, 2(2), 1-17.
- Öner Kaya, E. (2015). The effects of firm-specific factors on the profitability of non-life insurance companies in Turkey. *International Journal of Financial Studies*, 3(4), 510-529.
- Özbolat, M. (2017). *Temel Sigortacılık*, Ankara, 7. Baskı, Seçkin Yayınevi.
- Pervan, M., Curak, M., & Mariajnovic, I. (2012). Dynamic panel analysis of B&H insurance companies’ profitability. *Recent Researches in Business and Economics*, 158-163.
- Swiss – Re Insurance Report, (2018) https://www.swissre.com/dam/jcr:a160725c-d746-4140-961b-ea0d206e9574/sigma3_2018_en.pdf (15.07.2019).
- Türkiye Sigorta Birliği, Resmi İstatistikler, Aralık (2018) <https://www.tsb.org.tr/resmi-istatistikler.aspx?pageID=909> (15.07.2019).

ÇOK KRİTERLİ KARAR VERME TEKNİKLERİYLE TÜPRAŞ FİRMASININ 2009-2017 YILLARINA İLİŞKİN PERFORMANSININ ÖLÇÜMÜ
PERFORMANCE MEASUREMENT OF TUPRAS FIRM BETWEEN 2009-2017 YEARS WITH MULTI-CRITERIA DECISION MAKING METHODS

Yüksel AYDIN

Dr. Öğr. Üyesi Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü

ÖZET

İş dünyasında yoğun rekabet altında sahip oldukları kaynakları etkin bir şekilde yönetmek durumunda olan firmalar, belirledikleri amaçlara ulaşip ulaşmadıklarını görebilmek için belli aralıklarda performans ölçümleri yapmak durumundadırlar. Firma performansının ölçümü sadece yöneticiler için değil aynı zamanda ortaklar ve yatırımcılar açısından da oldukça önemlidir. Bu doğrultuda çalışmanın amacı, performans ölçme literatüründe sıklıkla kullanılan çok kriterli karar verme (ÇKKV) yaklaşımları ile 2009-2017 yılları arasında Fortune 500 listesinde ilk sırada bulunan (2014 yılı 2. sıra) Tüpraş (Türkiye Petrol Rafinerileri A.Ş.) firmasının finansal performans ölçümünü gerçekleştirmektir. Avrupa'nın 7'nci büyük rafineri firması olan Tüpraş, yarattığı katma değer ve cirosuyla Türkiye'nin en büyük sanayi şirketi konumundadır. 2017 yılı itibariyle pay senetleri Borsa İstanbul'da işlem gören (%49) ve kimya, petrol, kauçuk ve plastik ürünler sektöründe faaliyette bulunan Tüpraş firmasının finansal performanslarını yıllar itibariye değerlendirmek hem sanayi sektörü hem de genel ekonomi açısından büyük önem taşımaktadır. Uygulamanın ilk aşamasında belirlenen kriterlerin (piyasa değeri defter değeri, hisse başına kar, aktif karlılık oranı, net kar marjı, alacak devir hızı, stok devir hızı, cari oran, nakit oranı, ar-ge yoğunluğu ve finansal kaldıraç) önem ağırlıkları objektif bir ÇKKV yöntemi olan ENTROPİ yaklaşımı kullanılarak hesaplanmıştır. Ardından ikinci aşamada, ENTROPİ ağırlıklarına dayalı TOPSIS yöntemi ile Tüpraş firmasının yıllara ilişkin başarı sıralaması yapılmıştır. Entropi ağırlıklarına ilişkin elde edilen bulgulara göre, Tüpraş firması için en önemli performans kriteri aktif karlılığı değerlendirme kriteridir. TOPSIS yönteminin uygulanması sonucunda elde edilen bulgulara göre ise Tüpraş firmasının 2009-2017 yıllarını kapsayan dönemdeki finansal performansının en yüksek olduğu yıl 2014 yılıdır. Sonuç olarak, yıllara ilişkin Tüpraş firmasının başarı sıralaması 2014, 2011, 2017, 2015, 2010, 2016, 2009, 2012 ve 2013 şeklide yapılabilir.

Anahtar Kelimeler: Tüpraş, Performans Ölçümü, ÇKKV Teknikleri

ABSTRACT

Companies that have to manage their resources effectively under intense competition in the business world have to make performance measurements at certain intervals in order to see whether they have achieved the goals they set. Measurement of firm performance is important not only for managers but also for shareholders and investors. The aim of this study in this direction was to evaluate financial performance measurement of Tüpraş (Turkey Petroleum Refineries Corporation) firm, which is the first in the Fortune 500 list between 2009-2017 (with the exception of 2014) with multi-criteria decision-making approaches (MCDM) used in the literature. Being Europe's 7th largest refinery, Tüpraş is the largest industrial firm in Turkey based on the added value it creates and its turnover. As of 2017, evaluating the financial performances of Tüpraş, whose shares are traded on Borsa İstanbul (49%) and operating in the chemical, petroleum, rubber and plastic products sectors, is of great importance for both the industrial sector and the general economy. In the first phase of the application, the weights of the criteria determined (market value book value, profit per share, asset profit per share, net profit margin, receivable turnover rate, stock turnover rate, current rate, cash rate, R & D density and financial leverage) are calculated using the objective ENTROPY approach, which is a MCDM Method. Then, in the second stage, the success ranking of Tüpraş is made with TOPSIS method based on ENTROPY weights. According to the findings obtained from ENTROPY weights, the most important performance criterion for Tüpraş is the asset profitability assessment criteria. According to the findings obtained from the application of TOPSIS method, the year 2014 is the year in which Tüpraş's financial performance is

highest for the period 2009-2017. As a result, the success ranking of Tüpraş for the years can be made in 2014, 2011, 2017, 2015, 2010, 2016, 2009, 2012 and 2013.

Keywords: Tüpraş, Performance Measurement, MCDM Techniques

1. GİRİŞ

Etkin bir performans yönetim sistemi firmaların belirlenen amaçlar doğrultusunda başarısının artırılması ve mevcudiyetinin devam ettirilebilmesi açısından son derece büyük önem taşımaktadır. Kurulacak ve işlerlik kazandırılacak performans yönetim sistemi içerisinde belli dönemler itibariyle faaliyetlerin sonuçları hakkında bilgi sağlayacak olan finansal göstergelerin doğru bir şekilde belirlenmesi sistemin başarısı üzerinde direkt olarak etkili olacaktır. Dolayısıyla firmalar az sayıda birkaç göstergeye göre faaliyet sonuçlarını değerlendirmek yerine çok sayıda gösterge üzerinden hareket ederek veri toplamalı ve toplanan verileri doğru bir biçimde analiz etmelidir.

Son yıllarda Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) teknikleri ülkelerin, firmaların ya da sektörün performansını ölçmekte sıklıkla kullanılmaktadır. Bu çalışmada ÇKKV tekniklerinden ENTROPİ ve TOPSIS yöntemleri kullanılarak 2009-2017 yılları arasında Fortune 500 listesinde ilk sırada bulunan Tüpraş (Türkiye Petrol Rafinerileri A.Ş.) firmasının finansal performansı ölçülmüş ve değerlendirilmiştir.

Avrupa'nın 7'nci büyük rafineri firması olan Tüpraş, yarattığı katma değer ve cirosuyla Türkiye'nin en büyük sanayi şirketi konumundadır. 2017 yılı itibariyle pay senetleri Borsa İstanbul'da işlem gören (%49) ve kimya, petrol, kauçuk ve plastik ürünler sektöründe faaliyette bulunan Tüpraş firmasının finansal performanslarını yıllar itibariye değerlendirmek hem sanayi sektörü hem de genel ekonomi açısından büyük önem taşımaktadır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Literatürde birçok ÇKKV yöntemi bir taraftan sektörün diğer taraftan da firmaların finansal başarısını ölçmek ve değerlendirmek için sıklıkla kullanılmaktadır. Ulusal ve uluslararası literatürde ÇKKV teknikleri ile birçok akademik çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların bazılarında özet bilgiler aşağıda verilmektedir.

Tablo 1. Literatürde Yer Alan Bazı Çalışmalar

Yazar(lar)	Örnek(lem)	Yöntem	Sonuç
İslamoğlu vd. (2015)	BİST'te kayıtlı Gayrimenkul yatırım fonu	Entropi ve TOPSIS	Ampirik sonuçlara göre, nakit oranı kriterli en yüksek ağırlığa sahip kriterdir. Ayrıca, Avrasya (İdealist) firması tüm dönemler için performansı en yüksek (düşük) firmadır.
Ayçin (2018)	BİST'e kote 8 menkul kıymet yatırım ortaklığı	Entropi ve Gri İlişkisel Analiz	Sonuçlar incelendiğinde temettü verimliliğinin en önemli kriter olduğu, performans sıralamasında ise İş Yatırım Ortaklığı A.Ş. ilk sırada yer aldığı görülmektedir.
Perçin ve Sönmez (2008)	BİST'te işlem gören 5 sigorta firması	Entropi ve TOPSIS	Çalışmada kriterler açısından kısa vadeli borçlar/toplam aktifler oranının en önemli kriter olduğu, performans sıralaması açısından ise Ak sigorta'nın en iyi skora sahip firma olduğu rapor edilmiştir.
İşık (2019)	Türk mevduat bankacılığı sektörünü	Entropi ve ARAS	Bulgular göstermektedir ki en yüksek ağırlığa sahip olan kriter faiz dışı gelirler kriteridir. Ayrıca, sektörün en iyi performans gösterdiği yılın ise 2010 yılı olduğu tespit edilmiştir.
Aydın (2019)	Türk sigorta sektörü	CRITIC ve TOPSIS	Çalışmanın sonuçlarına göre en önemli teknik oran (finansal oran) prim/özsermaye oranıdır (hasar oranıdır). Çalışmada ayrıca TOPSIS yaklaşımı ile sektörün en başarılı yılının 2015 yılı olduğu rapor edilmiştir.
Aytekin ve Karamaşa (2017)	BİST'te kote edilmiş sigorta şirketleri	Shannon Entropisi ve TOPSIS	Analiz sonuçlarına göre net kar marjının en önemli kriter olduğu ve Anadolu Hayat firmasının ise en iyi firma olduğu tespit edilmiştir.
Ünlü vd. (2017)	BİST 30 firmaları	CRITIC ve TOPSIS	Bulgulara göre CVA değişkeni en önemli kriter ve Şişecam firması da belirlenen kriterler çerçevesinde en yüksek performansa sahip firmadır.

Oral (2016)	Özel sermayeli bankalar	Eşit ağırlıklandırma ve TOPSIS	TOPSIS sonuçlarına göre araştırmanın yapıldığı dönem itibariye Akbank performansı en yüksek bankadır.
Yalçın vd. (2012)	İmalat Sanayi firmaları	Analitik Hiyerarşi Prosesi, TOPSIS ve VIKOR	Sonuçlara göre firmaların TOPSIS ve VIKOR'a dayalı performans sıralamaları benzerdir.
Ulutaş ve Karaköy (2019)	Taha kargo dış ticaret firması	CRITIC ve ROV	Bulgulara göre firma için Net Satışlardaki değişim kriterinin en önemli kriter olduğunu göstermektedir. Ayrıca firmanın belirlenen kriterler çerçevesinde performansının en yüksel olduğu yıl 2017 yılıdır.

3. METODOLOJİ

Bu bölümde çalışma için belirlenen kriterler, kriterlerin karar vericiler açısından nitelikleri, Entropi ve TOPSIS yaklaşımları ele alınmaktadır.

3.1. Finansal Oranlar

Bu çalışmada 2009-2017 döneminde pay senetleri Borsa İstanbul'da işlem gören ve Fortune 500 listesinde ilk sırada bulunan (2014 yılı 2. sıra) Tüpraş (Türkiye Petrol Rafinerileri A.Ş.) firmasının finansal oranlara dayalı performansının ENTROPİ tabanlı TOPSIS yöntemi kullanılarak analiz edilmesi amaçlanmıştır. Çalışma kapsamında kullanılan veri seti FINNET veri tabanından temin edilmiştir. Literatürdeki önceki çalışmalar göz önüne alınarak belirlenen karar kriterlerinin hesaplama şekli ve bu karar kriterlerinin karar vericiler açısından fayda ya da maliyet durumu Tablo 2'de sunulmaktadır.

Tablo 2. Kriterler, Hesaplama Şekilleri, Nitelikleri ve Kodları

Sıra	Kriterler	Hesaplama Şekli	Nitelik	Kodlar
1	Piyasa Değeri	Piyasa Değeri/Defter Değeri	Fayda	PDDD
2	Hisse Başına Kar	Net Kar/Hisse Senedi Sayısı	Fayda	HBK
3	Aktif Karlılığı	Net Kar/ Toplam Varlıklar	Fayda	AK
4	Net Kar marjı	Net Kar/Net Satışlar	Fayda	NKM
5	Alacak Devir Hızı	Net Satışlar/Ticari Alacaklar	Fayda	ADH
6	Stok Devir Hızı	Satılan Malın Maliyeti/Ortalama Stoklar	Fayda	SDH
7	Cari Oran	Dönen Varlıklar/Kısa Vadeli Borçlar	Fayda	CO
8	Nakit Oranı	Nakit ve Benzerleri/Kısa Vadeli Borçlar	Fayda	NO
9	ARGE Yoğunluğu	Ar-Ge Giderleri/Satışlar	Maliyet	ARGEY
10	Finansal Kaldıraç	Toplam Borç/Toplam Varlıklar	Maliyet	FK

3.2. ENTROPİ'ye Dayalı Ağırlıklandırma Yöntemi

Kriter ağırlıklarının belirlenmesi çok kriterli karar verme yöntemleri ile problem çözümünde önemli aşamalardan biridir. Literatürde karar verme sürecinde kullanılan kriterlerin önem derecelerini belirlemede kullanılan birçok yöntem bulunmaktadır. Kriter ağırlıklarının (önem düzeylerinin) hesaplanmasında sıklıkla kullanılan yöntemlerden biri olan Entropi yöntemi mevcut verinin sağladığı faydalı bilginin miktarını ölçmektedir. Entropi yönteminde kriterlerin ağırlıklarının mevcut verilere dayalı olarak hesaplanması karar vericilerin kişisel yargı ve düşünceleri azaltmakta ve karar verme sürecinin objektifliğine katkı sağlamaktadır. Entropi Yönteminde kriter ağırlıkları beş adımda hesaplanmaktadır (İslamoglu vd., 2015: 129; Perçin ve Sönmez, 2018:570; Ayçin, 2018:601).

Adım 1: Karar Matrisinin Düzenlenmesi

$$A_{ij} = \begin{bmatrix} a_{11} & a_{12} & \cdots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \cdots & a_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ a_{m1} & a_{m2} & \cdots & a_{mn} \end{bmatrix} \quad (1)$$

1 no'lu eşitlikte bulunan a_{ij} değerleri, j. değerlendirme kriterine göre i. alternatifin aldığı değerleri göstermektedir.

Adım 2: Fayda ve Maliyet İndekslerine Göre Normalize Edilmiş Karar Matrisinin Oluşturulması

$$r_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sum_{i=1}^j a_{ij}} \quad (2)$$

2 no'lu eşitlik yardımıyla normalize edilmiş elemanlar kullanılarak $R[r_{ij}]_{m \times n}$ matrisi oluşturulur.

Adım 3: Kriterlerin Entropi Değerlerinin (e_j) Hesaplanması

$$e_j = -k \sum_{j=1}^n r_{ij} \times \ln r_{ij}, \quad (i = 1, 2, 3, \dots, m \text{ ve } j = 1, 2, 3, \dots, n) \quad (3)$$

Adım 4: Bilginin Farklılaşma Derecesinin (d_j) Belirlenmesi

$$d_j = 1 - e_j \quad (4)$$

Adım 5: Kriterlere İlişkin Entropi Ağırlıklarının (w_j) Hesaplanması

$$w_j = \frac{1 - e_j}{\sum_{i=1}^n (1 - e_j)} \quad (5)$$

3.3. TOPSIS

Hwang ve Yoon (1981) tarafından geliştirilen bu yöntemde göre, negatif ideal çözüme en uzak ve pozitif ideal çözüme en yakın olan alternatif (firma) seçilen en iyi alternatiftir. Pozitif ideal çözüm, fayda kriterlerini en üst düzeye çıkaran ve maliyet kriterlerini en aza indiren çözümdür. Diğer taraftan, negatif ideal çözüm ise maliyet kriterlerini en üst düzeye çıkaran ve fayda kriterlerini en aza indiren çözümdür (Yalçın vd., 2012:356; İslamoğlu vd., 2015:130; Ünlü vd., 2017:72-74). TOPSIS yönteminin algoritması temel olarak aşağıdaki altı aşamadan oluşur:

Aşama 1: Karar Matrisi

$$A_{ij} = \begin{bmatrix} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ a_{m1} & a_{m2} & \dots & a_{mn} \end{bmatrix} \quad (6)$$

Aşama 2: Karar Matrisi Normalize Edilmesi

$$r_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sqrt{\sum_{i=1}^m a_{ij}^2}}, \quad (i = 1, 2, 3, \dots, m \text{ ve } j = 1, 2, 3, \dots, p) \quad (7)$$

Aşama 3: Ağırlıklı Normalize Edilmiş Karar Matrisi (V) Oluşturulması 1 no'lu eşitlik kullanılarak V matrisi oluşturulur.

$$v_{ij} = r_{ij} \times w_{ij} \quad (8)$$

Aşama 4: Pozitif İdeal Çözümlerin ve Negatif İdeal Çözümlerin Hesaplanması

Pozitif ideal çözüm için $A^+ = \{(\max_i, v_{ij} \mid j \in J), (\min_i, v_{ij} \mid j \in J')\}$ (9)

$$A^+ = \{v_1^+, v_2^+, \dots, v_n^+\}$$

Negatif ideal çözüm için $A^- = \{(\min_i, v_{ij} \mid j \in J), (\max_i, v_{ij} \mid j \in J')\}$ (10)

$$A^- = \{v_1^-, v_2^-, \dots, v_n^-\}$$

Yukarıdaki eşitliklerde bulunan J ve J' sırasıyla fayda ve maliyet değerini ifade etmektedir.

Aşama 5: Her Bir Alternatifin Pozitif İdeal ve Negatif İdeal Çözüm Noktalarına Uzaklıkların Hesaplanması

$$\text{Pozitif ideal uzaklık: } S_i^+ = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^+)^2}$$

(11)

$$\text{Negatif ideal uzaklık: } S_i^- = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^-)^2}$$

(12)

Aşama 6: Her Bir Alternatifin İdeal Çözüme Göreli Yakınlık Katsayısının (C_i) Hesaplanması

$$C_i = \frac{S_i^-}{S_i^- + S_i^+}$$

(13)

4. UYGULAMA

Çalışmanın bu bölümünde öncelikle her bir karar kriterine ilişkin ENTROPİ ağırlıkları hesaplanmakta daha sonra TOPSIS yöntemi ile Tüpraş firmasının 2009-2017 dönemindeki finansal performansı değerlendirilmektedir.

4.1. Kriterlerin ENTROPİ Ağırlıklarının Hesaplanması

Çalışmanın karar kriterlerinin ağırlıklarının (önem katsayılarının) hesaplanmasında faydalanan ENTROPİ yönteminin başlangıç aşamasında kullanılan karar matrisi Tablo 3'te sunulmaktadır.

Tablo 3. Karar Matrisi

	PDDD	HBK	AK	NKM	ADH	SDH	CO	NO	ARGEY	FK
2009	1.986	3.240	1.552	3.979	22.752	11.351	1.080	58.821	0.042	63.030
2010	2.499	2.944	1.986	2.816	36.723	11.918	1.050	67.347	0.035	71.971
2011	2.292	4.959	2.002	3.043	13.284	11.287	1.081	14.828	0.010	70.147
2012	2.661	5.847	0.138	3.450	14.522	10.325	1.132	40.267	0.029	70.629
2013	2.109	4.781	0.010	2.914	16.720	11.347	0.939	35.234	0.045	75.692
2014	2.249	5.826	2.345	3.673	40.933	11.042	0.817	45.537	0.041	71.674
2015	2.099	10.184	2.434	6.912	18.744	12.568	0.990	34.294	0.062	67.144
2016	2.190	7.161	2.880	5.145	14.030	11.013	1.080	47.793	0.073	73.839
2017	2.933	15.221	1.232	7.065	11.686	10.414	1.152	49.798	0.030	72.545

Daha sonra 10 değerlendirme kriterine ilişkin değerler fayda ve maliyet durumları dikkate alınarak normalize edilmiştir. Ardından hesaplanan kriter değerleri kendi sütun toplamına bölünerek kriterlere

ilişkin normalize edilmiş değerler hesaplanmıştır. Normalizasyon işlemine ilişkin sonuçlar Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Normalize Edilmiş Karar Matrisi

	PDDD	HBK	AK	NKM	ADH	SDH	CO	NO	ARGEY	FK
2009	0.095	0.054	0.106	0.102	0.120	0.112	0.116	0.149	0.081	0.124
2010	0.119	0.049	0.136	0.072	0.194	0.118	0.113	0.171	0.097	0.109
2011	0.109	0.082	0.137	0.078	0.070	0.111	0.116	0.038	0.334	0.112
2012	0.127	0.097	0.009	0.088	0.077	0.102	0.121	0.102	0.115	0.111
2013	0.100	0.079	0.001	0.075	0.088	0.112	0.101	0.089	0.075	0.104
2014	0.107	0.097	0.161	0.094	0.216	0.109	0.088	0.116	0.083	0.109
2015	0.100	0.169	0.167	0.177	0.099	0.124	0.106	0.087	0.055	0.117
2016	0.104	0.119	0.198	0.132	0.074	0.109	0.116	0.121	0.046	0.106
2017	0.140	0.253	0.084	0.181	0.062	0.103	0.124	0.126	0.114	0.108

Her bir değişken için hesaplanan entropi katsayısı (e_j), farklılaşma derecesi (d_j) ve entropi ağırlıkları (w_j) Tablo 4'te sunulmuştur. Tablo 5'teki sonuçlar incelendiğinde en yüksek w_j değerinin AK kriterine ait olduğu bununla beraber en düşük w_j değerinin ise SDH ve FK kriterlerine ait olduğu görülmektedir.

Tablo 5. Kriterlere İlişkin Hesaplanan e_j , d_j ve w_j Değerleri

yıl	PDDD	HBK	AK	NKM	ADH	SDH	CO	NO	ARGEY	FK
e_j	0.997	0.940	0.889	0.972	0.953	0.999	0.998	0.973	0.907	0.999
d_j	0.003	0.060	0.111	0.028	0.047	0.001	0.002	0.027	0.093	0.001
w_j	0.009	0.160	0.298	0.075	0.125	0.002	0.006	0.073	0.249	0.002

4.2. TOPSIS Yöntemi Uygulaması

Değerlendirme kriterlerine ait entropi ağırlıkları belirlendikten sonra TOPSIS yönteminin uygulama aşamasında ilk olarak Tablo 6'da sunulan karar matrisi oluşturulur.

Tablo 5. Karar Matrisi

	PDDD	HBK	AK	NKM	ADH	SDH	CO	NO	ARGEY	FK
2009	1.986	3.240	1.552	3.979	22.752	11.351	1.080	58.821	0.042	63.030
2010	2.499	2.944	1.986	2.816	36.723	11.918	1.050	67.347	0.035	71.971
2011	2.292	4.959	2.002	3.043	13.284	11.287	1.081	14.828	0.010	70.147
2012	2.661	5.847	0.138	3.450	14.522	10.325	1.132	40.267	0.029	70.629
2013	2.109	4.781	0.010	2.914	16.720	11.347	0.939	35.234	0.045	75.692
2014	2.249	5.826	2.345	3.673	40.933	11.042	0.817	45.537	0.041	71.674
2015	2.099	10.184	2.434	6.912	18.744	12.568	0.990	34.294	0.062	67.144
2016	2.190	7.161	2.880	5.145	14.030	11.013	1.080	47.793	0.073	73.839
2017	2.933	15.221	1.232	7.065	11.686	10.414	1.152	49.798	0.030	72.545

Sonraki aşamada karar matrisinin normalizasyonu gerçekleştirilir. Karar matrisine ilişkin normalizasyon değerleri Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7. Normalize Edilmiş Karar Matrisi

	PDDD	HBK	AK	NKM	ADH	SDH	CO	NO	ARGEY	FK
2009	0.281	0.142	0.276	0.288	0.325	0.336	0.346	0.426	0.315	0.297
2010	0.354	0.129	0.353	0.204	0.525	0.352	0.336	0.487	0.263	0.339
2011	0.325	0.217	0.356	0.220	0.190	0.334	0.346	0.107	0.076	0.330
2012	0.377	0.256	0.025	0.250	0.208	0.305	0.363	0.291	0.220	0.332
2013	0.299	0.209	0.002	0.211	0.239	0.336	0.301	0.255	0.337	0.356
2014	0.319	0.255	0.417	0.266	0.585	0.327	0.262	0.330	0.307	0.337
2015	0.297	0.446	0.433	0.500	0.268	0.372	0.317	0.248	0.464	0.316
2016	0.310	0.314	0.512	0.372	0.201	0.326	0.346	0.346	0.552	0.347
2017	0.415	0.667	0.219	0.511	0.167	0.308	0.369	0.360	0.222	0.341

Normalize edilmiş karar matrisindeki elemanlar Entropi yöntemi ile hesaplanan kriter ağırlıkları ile çarpılarak ağırlıklandırılmış normalize karar matrisi elde edilmiştir ve bu matris Tablo 8’de gösterilmiştir.

Tablo 8. Ağırlıklandırılmış Normalize Karar Matrisi

	PDDD	HBK	AK	NKM	ADH	SDH	CO	NO	ARGEY	FK
2009	0.003	0.023	0.082	0.022	0.041	0.001	0.002	0.031	0.079	0.000
2010	0.003	0.021	0.105	0.015	0.066	0.001	0.002	0.036	0.065	0.001
2011	0.003	0.035	0.106	0.017	0.024	0.001	0.002	0.008	0.019	0.001
2012	0.003	0.041	0.007	0.019	0.026	0.001	0.002	0.021	0.055	0.001
2013	0.003	0.034	0.001	0.016	0.030	0.001	0.002	0.019	0.084	0.001
2014	0.003	0.041	0.124	0.020	0.073	0.001	0.002	0.024	0.077	0.001
2015	0.003	0.072	0.129	0.038	0.034	0.001	0.002	0.018	0.116	0.001
2016	0.003	0.050	0.153	0.028	0.025	0.001	0.002	0.025	0.137	0.001
2017	0.004	0.107	0.065	0.038	0.021	0.001	0.002	0.026	0.055	0.001

Son aşamada hesaplanan S_i^+ ve S_i^- (ideal ve ideal olmayan noktalara olan uzaklık değerleri) ile C_i (ideal çözüme göreli yakınlık değeri) Tablo 9’da sunulmuştur. Tablo 9’daki sonuçlara göre, Tüpraş firmasının finansal performansının en yüksek olduğu yılın 2014 olduğu bununla beraber finansal performansının en düşük olduğu yıl ise 2013 yılı olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 9. Sıralama Tablosu

	S_i^+	S_i^-	C_i	Performans Sıralaması
2009	0.130	0.106	0.4476	7
2010	0.112	0.138	0.5524	5
2011	0.105	0.159	0.6024	2
2012	0.172	0.087	0.3345	8
2013	0.188	0.057	0.2313	9
2014	0.095	0.150	0.6133	1
2015	0.114	0.143	0.5554	4
2016	0.141	0.157	0.5270	6
2017	0.109	0.139	0.5607	3

5. SONUÇ

Firmaların göstermiş oldukları finansal performans başta reel sektör olmak üzere ekonomideki tüm birimler açısından büyük önem taşımaktadır. Bu çalışmada Entropi Ağırlıklandırma yöntemi ve TOPSIS yöntemiyle Türkiye’nin en büyük sanayi firması olan Tüpraş’ın 2009-2017 yılları arasındaki finansal performansı değerlendirilmiştir. Çalışmada öncelikle firma düzeyindeki kriterlerin önem düzeyi Entropi yöntemi kullanılarak belirlenmiştir. İncelenen 9 yıllık dönemde Entropi yönteminden elde edilen sonuçlara göre Tüpraş firması için en önemli değerlendirme kriterinin aktif karlılığı olduğu belirlenmiştir. Çalışmada Entropi yöntemi kullanılarak kriterlere ilişkin ağırlıklar belirlendikten sonra ÇKKV tekniklerinden biri olan TOPSIS yöntemi ile yapılan performans değerlendirilmesi sonucunda Tüpraş firmasının finansal performansının en yüksek olduğu yılın 2014 yılı olduğu tespit edilmiştir. Tüpraş’ın 2014 yılı faaliyet raporunda da belirtildiği üzere 2014 yılındaki başarılı performansı; Kurumsal Yönetim Notu’nun 9.31 olmasıyla, BIST Sürdürülebilirlik Endeksi’nde ilk 15 firmanın içinde olmasıyla ve aynı yıl Ar-Ge Merkezi Kampüsü kurmasıyla ilişkilendirilebilir.

KAYNAKÇA

- Ayçin, E. (2018). BIST Menkul Kıymet Yatırım Ortaklıkları Endeksinde (XYORT) Yer Alan İşletmelerin Finansal Performanslarının Entropi ve Gri İlişkisel Analiz Bütünleşik Yaklaşımı İle Değerlendirilmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 33(2), 595-622.
- Aydın, Y. (2019). Türkiye'de Hayat\Emeklilik Sigorta Sektörünün Finansal Performans Analizi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(1), 107-118.
- Aytekin, A., & Karamaşa, Ç. (2017). Analyzing Financial Performance of Insurance Companies Traded in BIST via Fuzzy Shannon's Entropy Based Fuzzy TOPSIS Methodology. *Alphanumeric Journal*, 5(1), 51-84.
- Hwang C.L. & K. Yoon (1981), Multiple Attributes Decision Making Methods and Applications, Berlin: Springer
- Isik, O. (2019). Türk Mevduat Bankacılığı Sektörünün Finansal Performanslarının Entropi Tabanlı Aras Yöntemi Kullanılarak Değerlendirilmesi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(1), 90-99.
- İslamoğlu, M., Apan, M., Öztel, A. (2015). An Evaluation Of The Financial Performance Of Reits İn Borsa İstanbul: A Case Study Using The Entropy-Based Topsis Method, *International Journal Of Financial Research*, 6(2), 124-138.
- Oral, C. (2016). Evaluating the financial performances of privately owned deposit banks in Turkey by TOPSIS method. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 448-455.
- Perçin, S., & Sönmez, Ö. (2018). Bütünleşik Entropi Ağırlık Ve Topsis Yöntemleri Kullanılarak Türk Sigorta Şirketlerinin Performansının Ölçülmesi. *Uluslararası İktisadi Ve İdari İncelemeler Dergisi*, 18. Eyi Özel Sayısı, 565-582.
- Ulutaş, A. & Karaköy, Ç. (2019). CRITIC ve ROV Yöntemleri ile Bir Kargo Firmasının 2011-2017 Yılları Sırasındaki Performansının Analiz Edilmesi, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(1): 223-230.
- Ünlü, U., Yalçın, N., & Yağlı, İ. (2017). Kurumsal Yönetim ve Firma Performansı: TOPSIS Yöntemi ile BIST 30 firmaları Üzerine Bir Uygulama. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(1), 63-81.
- Yalçın, N., Bayraktaroglu, A., & Kahraman, C. (2012). Application of fuzzy multi-criteria decision making methods for financial performance evaluation of Turkish manufacturing industries. *Expert Systems with Applications*, 39(1). 350-364.

TÜRKİYE EKONOMİK VE PARASAL BİRLİK'E GİREBİLİR Mİ? MALİ VE POLİTİK BİR ANALİZ MAY TURKEY JOIN ECONOMIC AND MONETARY UNION? A FISCAL AND POLITICAL ANALYSIS

Mehmet ELA

Dr. Öğr. Üyesi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi

ÖZET

1992 yılında Maastricht Antlaşması ile Avrupa Birliği ülkelerinin Ekonomik ve Parasal Birlik (EMU)'e girişi için birtakım kriterler getirilmiştir. Ancak, EMU'ya girişte birçok EMU üyesi ülke Maastricht yakınsama kriterlerine uyum sağlamamıştır. Bu durumun nedeni Maastricht kriterlerinin esnek biçimde yorumlanmasıdır. Nitekim, Maastricht kriterleri Avrupa Komisyonu'na esnek biçimde yorumlanmış ve yakınsama kriterlerini sağlayamayan ülkeler EMU'ya girebilmişlerdir. Kriterlerin esnek biçimde yorumlanmasının arkasında ise mali ve politik nedenler bulunmaktadır. Mali açıdan, EMU'ya girişin ülkelerin uzun vadeli faizlerini düşüreceği varsayılmıştır. Politik açıdan ise, çeşitli ülkeler EMU'ya kriterleri sağlayamadıkları halde alınmaları için politik baskı yapmışlardır. Bu bağlamda, Türkiye'nin EMU'ya girebilme yetisini ele alan bu çalışmada Türkiye'nin 2015 yılı verisi ve üye ülkelerin EMU'ya giriş yılı baz verileri kullanılarak TOPSIS yöntemi ile ülkelerin Maastricht kriterlerine uyumu karşılaştırılmıştır. Çalışmanın sonucuna göre, Türkiye Maastricht kriterlerine uyum açısından üçüncü sırayı almıştır. Sonuç göstermektedir ki, Türkiye kriterlerin esnek yorumlanması halinde kolaylıkla EMU'ya katılabilecektir. Diğer yandan Türkiye'nin söz konusu verilerle EMU'ya girebilmesi politik gücüne bağlı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: TOPSIS, Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri, Türkiye, Ekonomik Ve Parasal Birlik, Maastricht Yakınsama Kriterleri

ABSTRACT

With the Maastricht Treaty in 1992, a number of criteria were introduced for entry of the European Union countries into the Economic and Monetary Union (EMU). However, EMU member countries have not complied with the Maastricht convergence criteria when entering the EMU. The reason for this was the flexible interpretation of the Maastricht criteria. As a matter of fact, the Maastricht criteria were interpreted flexibly by the European Commission and the countries that could not meet the convergence criteria could enter EMU. The reasons for the flexible interpretation of the criteria were financial and political factors. From a fiscal point of view, joining EMU was assumed to reduce long-term interest rates. From a political standpoint, various countries made political pressure to join EMU, even if they could not meet EMU convergence criteria. In this context, using the data of 2015 for Turkey and EMU member countries' data of base year to entrance EMU, in this study, it is compared the Maastricht criteria compliance of countries by TOPSIS (Technique for Order Preference Similarity to Ideal Solution) method. According to the results of the study, Turkey takes the third place in terms of compliance with the Maastricht criteria. Results indicate that Turkey may readily join to EMU if Maastricht criteria are interpreted flexibly. On the other hand, Turkey's ability to enter EMU with given data will depend on its political power.

Keywords: TOPSIS, Multi-Criteria Decision Making, Turkey, Economic And Monetary Union, Maastricht Convergence Criteria

1. GİRİŞ

1992 yılında Maastricht Antlaşması'nın yapılmasıyla Ekonomik ve Parasal Birlik (EMU)'e girmek isteyen AB üyesi aday ülkelerin Maastricht yakınsama kriterlerini sağlaması şart koşulmuştur. 1992 yılından ilk dalga ülkelerin 1999'da EMU'ya girişine baz oluşturan ekonomik göstergelerin alındığı yıl olan 1997'ye kadar birçok ülke Maastricht kriterlerini sağlamak için mali konsolidasyona giderek mali anlamda önemli çabalar sarf etmişlerdir. Bunun yanında birçok ülke ise 1997 yılına gelindiğinde Maastricht kriterlerini sağlayamamıştır. 1999'da ise Yunanistan yine Maastricht kriterlerini

sağlayamamıştır. Birçok ülke 1997 yılı ve 1999 yılında Maastricht kriterlerini sağlayamazken bu duruma rağmen EMU'ya kabul edilmişler ve üyelik sıfatı kazanmışlardır.

EMU üyesi birçok ülkenin Maastricht kriterlerini sağlayamamasına rağmen EMU'ya girmesinin altında yatan en önemli nedenlerden birisi kriterlerin esnek şekilde yorumlanması ve ülkelerin kriterlerin esnek şekilde yorumlanması için politik baskı yapmış olmalarıdır. 2001 yılının ardından EMU'ya giren ülkeler için ise kriterler esnek şekilde yorumlanmamış ve aksine sıkı (katı) biçimde yorumlanmıştır.

Kriterlerin esnek yorumlanması halinde Türkiye EMU'ya girebilir mi sorusuna cevap arayan bu çalışma, Türkiye'nin EMU'ya girebilme yetisini TOPSIS yöntemi ile ele alan ilk çalışma vasfındadır. Çalışma, ülkelerin EMU'ya girişine temel (baz) oluşturan yılların verilerini TOPSIS yöntemi ile yorumlayarak ülkeleri EMU'ya girişlerindeki verilerine göre Maastricht kriterlerine uyum açısından karşılaştırmıştır. Çalışmadan elde edilen sonuca göre Türkiye TOPSIS yöntemi ile elde edilen sıralamada 3. Sırayı almıştır. Bu durum göstermektedir ki, kriterlerin esnek yorumlanması halinde Türkiye EMU'ya rahatlıkla girebilmektedir. Ancak aksine kriterlerin 2001 yılından sonra özellikle politik olarak güçsüz ülkelere uygulandığı gibi sıkı biçimde yorumlanması halinde Türkiye parasal kriterleri karşılayamadığından dolayı EMU'ya kabul edilmeyecektir. Bu açıdan Türkiye'nin EMU'ya girebilme yetisi politik baskı gücüne bağlı olacaktır.

Türkiye'nin EMU'ya girebilme yetisini araştıran bu çalışma beş bölümden oluşmaktadır. 1. Bölümde EMU üyesi ülkelerin EMU'ya girişinde baz alınan yılda mali görünümüne ilişkin bilgi verilmiş; 2. Bölümde EMU'ya girişte mali ve politik faktörlerin rolü araştırılmış; 3. Bölümde literatür taramasına yer verilmiş, 4. Bölümde TOPSIS yöntemi ve aşamaları açıklanmış; 5. Bölümde analiz ve bulgulara yer verilmiş ve ardından sonuca gidilmiştir.

2. EKONOMİK VE PARASAL BİRLİK'E KATILIMDA ÜYE ÜLKELERİN MALİ GÖRÜNÜMÜ

Ekonomik ve Parasal Birlik (EMU), geçmişten beri süren çalışmaların bir eseri olmakla birlikte Maastricht Antlaşması EMU'ya giden son aşama olmuştur. Söz konusu Antlaşma ile Avrupa Birliği üyesi ülkelerin EMU'ya girebilmeleri için birtakım mali (borç oranı ve bütçe açığına ilişkin) ve parasal kriterler getirilmiştir. Bu kriterler literatürde Maastricht Kriterleri olarak anılmaktadır. Bu kriterler şu şekildedir (Eğilmez, 2016):

- (1) Toplulukta en düşük enflasyona sahip (en iyi performans gösteren) üç ülkenin yıllık enflasyon oranları ortalamasıyla ilgili üye ülke enflasyon oranı arasındaki fark 1.5 puanı geçmemelidir.
- (2) Üye ülke devlet borçlarının GSYH'sine oranı %60'ı geçmemelidir.
- (3) Üye ülke bütçe açığının GSYH'sine oranı %3'ü geçmemelidir.
- (4) Herhangi bir üye ülkede uygulanan uzun vadeli faiz oranları 12 aylık dönem itibarıyla, fiyat istikrarı alanında en iyi performans gösteren 3 ülkenin faiz oranını 2 puandan fazla aşmayacaktır.
- (5) Son 2 yıl itibarıyla üye ülke parası diğer bir üye ülke parası karşısında devalüe edilmiş olmamalıdır.

Maastricht kriterlerinin belirlenmesinden önce EMU üyelerinin mali göstergelerinde özellikle borç göstergelerinde bozulma görülmüşken (Catenaro ve Morris, 2008, s. 20) bu durum Maastricht Antlaşması'nın ardından mali kriterlere uyum için önemli bir mali konsolidasyon gereğine işaret etmiştir (Hallett ve Lewis, 2005, s. 2). Ancak EMU'ya girmek isteyen ülkeler mali kriterlere uyum konusunda aynı gayreti göstermemişlerdir. Bu anlamda, Maastricht kriterlerine uyumda ülkeler arasında heterojen bir yapı ortaya çıkmıştır. Özellikle Almanya, Fransa, İtalya ve İspanya gibi büyük ülkeler 1992 yılında Maastricht Antlaşması'nın imzalanmasının ardından kurallara uymak için çok az çaba sarf etmiştir (Von Hagen ve Brückner, 2002, s. 138). Bu durumun sonucunda birçok ülke EMU'ya Maastricht Kriterleri'ni aşan mali göstergelerle katılmışlardır. Örneğin, Yunanistan EMU'ya GSYH'nin %100'ünden daha büyük bir borç oranı ile girmiştir (Kotios vd., 2011, s. 267). İtalya ve Belçika EMU'ya katılımında baz alınan yıl olan 1997'de, sırasıyla %121.6 ve %122.2'lik Borç/GSYH oranına sahip olmuşlardır. Diğer yandan Almanya ve Hollanda %61.3 ve %72.1 Borç/GSYH oranlarına sahip olmuşlar ve %60 sınırına yakın oranlarda da olsa, 1997'deki %60 borç kriterini karşılayamamışlardır (Theodore vd., 2017, s. 13-15). Ülkelerin EMU'ya girişinde baz alınan yıllara ilişkin (girişten iki yıl öncesi, örneğin Almanya ve

Hollanda yani ilk dalga üyeler için 1997 ve Yunanistan için 2001) mali göstergeler Tablo 1’de gösterilmiştir. Tablo 1’den birçok EMU üyesi ülkenin EMU’ya girişte özellikle Borç/GSYH ve Bütçe açığı/GSYH oranlarını aştığı görülmektedir.

Tablo 1: EMU’ya Katılım için Belirlenen Baz Yılda Üye Ülkelerin Mali Göstergeleri

Ülkeler (Katılma Baz Alınan Yıllar)	Bütçe Açığı/GSYH (%)	Kamu Borcu/GSYH (%)	Uzun Vadeli Faiz Oranları (%)	Enflasyon (%)
Almanya (1997)	-2.9	58.7	5.64	77.3
Avusturya (1997)	-2.6	63.5	5.68	72.6
Belçika (1997)	-2.1	123.2	5.75	71.54
Estonya (2009)	-2.2	7.0	5.93	85.62
Finlandiya (1997)	-1.2	52.2	5.96	72.64
Fransa (1997)	-3.7	61.4	5.58	75.88
Hollanda (1997)	-1.3	65.8	5.58	70.11
Güney Kıbrıs (2006)	-3.5	58.7	4.13	86.79
Letonya (2012)	-1.2	41.2	4.57	99.09
Litvanya (2013)	-2.6	38.8	3.83	100.44
Lüksemburg (1997)	2.8	9.3	5.60	66.54
Malta (2006)	-2.5	64.5	4.32	83.79
Portekiz (1997)	-3.7	55.2	6.36	68.16
Slovakya (2007)	-1.9	30.1	4.49	86.80
Slovenya (2005)	-1.3	26.3	3.81	81.19
İrlanda (1997)	1.3	61.6	6.29	70.0
İspanya (1997)	-3.9	64.4	6.40	66.15
İtalya (1997)	-3.0	113.8	6.86	69.8
Yunanistan (1999)	-5.8	98.9	6.30	69.01
Türkiye (2015)*	1.3	32.7	9.30	100.00

Kaynak: Eurostat (2018); OECD (2014).

*Türkiye’nin 2015 yılı verileri Türkiye ile EMU üyelerinin Maastricht kriterlerine uyum düzeyini karşılaştırmak üzere tabloya eklenmiştir.

Tablo 1’den de görüldüğü üzere Maastricht Antlaşması’nın imzalanmasının ardından, EMU’ya üye olmak isteyen ülkeler, parasal koşullara ilişkin ilk iki kriterin, yani enflasyon ve faiz oranları farklarının karşılanmasına odaklanmıştır. Daha da önemli olan bütçe açığı ve borç kriterleri ise birçok ülke tarafından karşılanamamıştır (Theodore vd., 2017, s. 15).

3. EKONOMİK VE PARASAL BİRLİK’E KATILIMDA MALİ VE POLİTİK FAKTÖRLERİN ROLÜ

EMU üyelerinin EMU’ya giriş tecrübelerine bakıldığında birliğin kriterlerinin uygulanmasında iki yaklaşım göze çarpmaktadır. Esnek olana göre politik nedenlerle (politik amaçların ekonomik amaçlarla tamamen yakınsak olmadığı bilinmektedir) yetersiz üyelerin EMU’ya katılımına olanak sağlanmaktadır. Sıkı olana göre ise, yakınsama kriterlerine uyum sağlamayan ülkelerin birliğe girişine engel konulmaktadır. Ancak sıkı uygulanan sadece parasal kriterlerle ilgili iken yerine getirilmesi oldukça zor olmasına rağmen mali olan kriterler konusunda esnek yaklaşım benimsenmektedir (Bucur ve Dragomirescu, 2013, s. 139).

Sıkı yorumlama konusunda aday ülkeler Maastricht kriterlerini aşmamalıdır. Ancak Maastricht Antlaşması’nın uygulanmasında esas alınan kriterlerin aşılmaması gerektiği belirtilirken bazı istisnalar da tanınmıştır. Maastricht Antlaşması Madde 104c’de tanımlanan istisnalar, aday ülkelerin kriterleri aşsa da bazı istisnalara tabi olduğunu göstermektedir. Bu istisnalar şu şekildedir (İktisadi Kalkınma Vakfı, t.y.)

- Söz konusu ilişki değeri (Bütçe açığı/GSYH değeri) önemli ve sabit bir biçimde azalıyor ve referans değerine yakın bir seviyeye geliyorsa;
- Ya da referans değeri geçilmesi olağanüstü ve geçici ise ve söz konusu ilişki değeri (Bütçe açığı/GSYH değeri) referans değerine yakın kalıyorsa;
- Bu ilişki değeri (Borç/GSYH değeri) yeterince azalıp tatminkâr bir ritim içinde referans değerine yaklaşıyorsa...

Komisyon kriterlere uyulmamasını gözetmeyebilmektedir. Bu anlamda EMU'ya giriş için resmi ölçütler kadar, ölçütlerin öznel dili (kanun maddelerinde belirtilenler) de önemlidir. Bu önemli bir husus olarak, Bakanlar Konseyi'nin bir üyenin ekonomisinin Maastricht koşullarına uyup uymadığını yorumlamada kendi takdir yetkisini kullanmalarını sağlamakta ve şüphesiz, kriterlerin esnek bir şekilde yorumlanmasını ortaya çıkarmaktadır (Kelly, 1997, s. 287). Bu açıdan aday ülke yukarıdaki (esnek) kriterleri sağlamaktaysa üyeliğe kabul edilebilmektedir.

Kriterlerin esnek şekilde yorumlanması özellikle ilk dalga üyelerde ve büyük ülkelerde söz konusu olmuştur. Yeni üyelerde ise genellikle sıkı yorumlama kendisini göstermiştir (Indruchova, 2017, s. 227; Tuori ve Tuori, 2014, s. 47). Örneğin, referans (baz) yıl 1999'da Yunanistan bütçe açığı, GSYH'nin %1.6'sı olarak ortaya çıkmış ve %3'lük referans değerinin altında kalmıştır. Borç/GSYH oranı ise %104.4 olarak ortaya çıkmış ve %60'lık referans değerinin çok üzerinde kalmıştır (ancak EMU üyelerinden İtalya ve Belçika'daki borç oranının altında kalmıştır). 1997'den sonra borç oranı azaldığından, Avrupa Konseyi (ECOFIN) 1999 yılının Kasım ayında Yunanistan'ın "aşırı bir açık" a sahip olmadığını ve bu nedenle kamu maliyesi kriterine uygun olduğunu karar vermiştir (Herz ve Kotios, 2000, s. 172). Ayrıca İtalya'nın bütçe açığı oranı düşük olmasına rağmen, İtalya Birlik'e çok yüksek bir borç seviyesiyle başlamıştır. Nitekim, Belçika ve İtalya, EMU'ya %60'lık borç sınırını büyük ölçüde aşan açıklar ile girmiştir. Konsey tarafından kamu borcunun GSYH'nin % 60'ına düşürülmesi için "tatminkâr bir tempo" yakaladıkları öngörülmüş ve İtalya ve Belçika Birlik'e kabul edilmiştir. Yine de İtalya örneğinde, bu tatmin edici hızın büyük bir kısmı, devlet harcamalarını ve gelirlerini tam olarak neyin oluşturduğu açıklanamayan yaratıcı muhasebe ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Fransa da benzer türde yaratıcı muhasebe kullanmıştır (Arellano vd., 2012). Genel olarak ise 1999 yılında Birlik'e katılan 11 ülkeden sadece üçü (Lüksemburg, Finlandiya ve Fransa) borç kriterini karşılamıştır (Theodore vd., 2017, s. 15).

EMU üyesi ülkelerin Birlik'e girişinde uygulanan esnek yorumlamanın iki sebebi vardır. Bunlardan ilki ve daha az baskın olanı mali nedenlerdir. Buna göre, üyeliğin uzun vadeli faiz oranlarını düşüreceği ve daha uzun vadeli bir ortalama vadeye yol açacağı yönündeki beklenti ülkelerin EMU'ya girerken kriterlerin esnek yorumlanmasına sebep olmuştur (Welfens ve Jungmitta, 1997, s. 372). Dolayısıyla esnek yorumun altındaki temel varsayım, üye ülkelerin EMU'ya katılımdan önce yaptıkları gibi borç servisini gerçekleştirmekte başarılı olmaları ve Avrupa Merkez Bankası (ECB)'nce sunulan düşük faizden istifade etmeleridir. Diğer yandan Fransa'nın liderliğindeki "monetarist" yaklaşıma göre, "büyük" bir Avrupa Para Birliği'nin kurulması, daha az varlıklı Avrupa ülkeleri için AB'nin bölgesel fonlarından yararlanarak yüksek büyüme oranlarına ulaşması adına gerekli makroekonomik çerçeveyi sağlayacak ve zayıf ülkelerin daha zengin olanları yakalamasını sağlayacaktır. Burada Maastricht Antlaşması'nın Aşırı Açık Prosedürü'nün borçları aşağı çekeceğine dolaylı olarak güvenilmiştir. Genel olarak ise EMU, monetarist pozisyona uygun olarak oluşturulmuştur. Katılan ülkeler için özellikle güçlü ve kesinlikle ölçülebilir gerçek ekonomik yakınsama kaydedilmemiştir (Theodore vd., 2017, s. 16-17; Tuori ve Tuori, 2014, s. 47).

EMU üyesi ülkelerin Birlik'e girişinde uygulanan esnek yorumlamanın ikinci nedeni politiktir (Kelly, 1997, s. 287; De Grauwe, 2009). Buna göre özellikle kriterleri sağlayamayan ve özellikle büyük ülkeler politik güçlerini kullanarak Maastricht kriterlerinin (ayrıca İstikrar ve Büyüme Paketi kurallarının) esnek yorumlanmasını sağlamışlardır. Bu noktada özellikle küçük bir birlik isteyen ve kriterlerin sıkı (katı) biçimde uygulanmasından yana olan Almanya bile, sağlayamadığı Borç/GSYH oranı için Maastricht kriterlerinin esnek şekilde yorumlanmasını istemiş ve sağlanamayan oranı Almanya'nın birleşmesi gibi dış koşullara bağlamıştır (The Irish Times, 1997). Politik faktörlerin mali faktörlerin önüne geçmesine en güzel örneklerden birisi ise, İtalyan Başkan Prodi'nin eğer İtalya EMU'ya kabul edilmezse istifa edeceğini bildirmesidir. Diğer yandan, Fransa'da dönemin başbakanı İtalya'nın (ve yanında İspanya'nın) EMU'ya girişini, Fransa'nın girişinin ön koşulu olduğunu ilan etmiş ve bu noktada Fransa-İtalya koalisyonu baş göstermiştir (Dyson ve Featherstone, 1999, s. 532-533). Bu durumun altında yatan sebep hiç şüphesiz Fransa ve İtalya'nın yoğun ikili ticareti biliniyorken İtalya'sız bir EMU'nun Fransa'nın ticari olarak dezavantajına olmasıdır (Theodore vd., 2017, s. 18). Tüm bu örnekler EMU'ya katılımın ardında güçlü politik nedenler olduğunu ve Maastricht kriterlerinin uygulanmasında benimsenen sıkı ve esnek yorumlamanın politik faktörlerin etkisinde gerçekleştiğini göstermektedir.

Hemen belirtmek gerekir ki, ilk dalga üye ülkelerin EMU'ya katılımında benimsenen esnek yorumlama ve yeni üyelere uygulanan sıkı yorumlama da yine politik faktörlerin etkisinde gerçekleşmekte (De Grauwe, 2009) ve bu anlamda politik gücü zayıf olan aday ülkeleri sıkı bir yorumlama beklemektedir.

4. LİTERATÜR TARAMASI

Ekonomi ve maliye alanında TOPSIS yöntemi genellikle ülkelerin ya da bölgelerin makroekonomik ve mali göstergelerinin belirli bir yıl ya da dönem için karşılaştırılması amacıyla kullanılmıştır. Bu bağlamda birçok çalışma (Altay Topçu ve Oralhan, 2017; Eyüboğlu, 2017; Cihan ve Salur, 2017; Eyüboğlu, 2016; Göktolga vd., 2015; Urfalıoğlu ve Genç, 2013; Dinçer, 2011; Turan vd., 2010) Kişi Başına Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (KBGSYH), ihracat, ithalat, ihracat/ithalat, enflasyon oranı, büyüme hızı ve istihdam oranı, işsizlik oranı, kamu borçları/GSYH, bütçe açığı/GSYH gibi göstergeleri kullanarak ülkeleri makroekonomik olarak karşılaştırmışlardır. Bunun yanında bazı çalışmalar (Özden, 2011; Sevgin ve Kundakcı, 2017; Masca, 2017; Genç ve Masca, 2013) ise Maastricht kriterlerini kullanarak AB ülkelerinin ekonomik ve mali performansını değerlendirmişlerdir. Ancak bu çalışmalar Maastricht kriterleri yanında gayri safi sabit sermaye oluşumu gibi kriterler ekleyerek araştırma alanını genişletmişlerdir. Bu çalışmaların bulguları şu şekildedir:

Sevgin ve Kundakcı (2017), MOORA ve TOPSIS yöntemlerini kullanarak yaptıkları analizde, Türkiye ve 28 AB ülkesinin makroekonomik performansını 2013 dönemi için karşılaştırmıştır. Analiz sonuçlarına göre her iki metotta da Türkiye, Yunanistan, Bulgaristan ve Slovenya ile birlikte performansı en kötü ülkeler arasında yer almıştır.

Özden (2011), Türkiye'nin de bulunduğu AB'ye aday iki ülke ile AB ülkelerinden oluşan 29 ülkenin makroekonomik performansını, TOPSIS yöntemiyle 2009 dönemi için incelemiştir. Çalışmanın sonucuna göre, Türkiye 27'nci sırada yer almıştır.

Masca (2017), 28 AB ülkesinin makroekonomik performansını 2015 dönemi için TOPSIS yöntemini kullanarak araştırmıştır. Çalışmanın sonucuna göre İsveç en iyi performansı gösterirken Yunanistan en kötü performansı sergilemiştir.

Genç ve Masca (2013), AB'ye aday ülke olarak Türkiye ve 28 AB ülkesinin ekonomik performansını 2012 dönemi için TOPSIS ve PROMETHEE yöntemlerini kullanarak incelemiştir. Çalışmanın sonucuna göre Türkiye, TOPSIS metodunda 18'nci; PROMETHEE sonuçlarında ise 21'nci sırayı almıştır.

5. TOPSIS YÖNTEMİ

TOPSIS yöntemi, çok kriterli karar verme yöntemlerinden biri olup 1981 yılında Hwang ve Yoon tarafından geliştirilmiştir. Bu yöntemde, karşılaştırılan alternatifler içerisinde ideal ve negatif ideal çözümler oluşturulmakta ve alternatifler ideal çözüme olan uzaklıklara göre sıralanmaktadır. Alternatifler arasından en iyisinin seçilmesinde ideal çözüme en yakın, negatif ideal çözüme ise en uzak olan alternatifin seçilmesine dikkat edilmektedir. Alternatiflerin değerlendirildiği kriterlere önem ağırlıklarının atanabilmesi bu yöntemin avantajlarından biridir.

5.1. TOPSIS Yönteminin Aşamaları

Adım 1:

Karşılaştırılması istenen alternatiflerin ve kriterlerin verilerinin yer aldığı karar matrisi oluşturulur. Satırlarda alternatifler, sütunlarda değerlendirme kriterleri yer alır.

$$D = \begin{bmatrix} x_{11} & \dots & x_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{m1} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix} \quad \begin{array}{l} m: \text{alternatif} \\ n: \text{kriter} \end{array}$$

Adım 2:

Alternatiflerin değerlendirildiği kriterler genellikle farklı birimlerde (ton, TL, yıl, vs.) ve büyüklüklerde olmaktadır. Karar matrisini farklı birimlerden arındırmak için verilerin normalize edilmesi

gerekmektedir. Bu bakımdan, oluşturulan D karar matrisi normalize edilerek R normalize karar matrisi oluşturulur.

$$r_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sqrt{\sum_{i=1}^m x_{ij}^2}} \quad \begin{array}{l} i = 1, \dots, m \\ j = 1, \dots, n \end{array}$$

$$R = \begin{bmatrix} r_{11} & \dots & r_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ r_{m1} & \dots & r_{mn} \end{bmatrix}$$

Adım 3:

Karar vericiler tarafından değerlendirme kriterlerine toplamları 1 olacak şekilde önem ağırlıkları atanır ve bu ağırlıklar R normalize karar matrisi ile çarpılır. Bu sayede V ağırlıklandırılmış normalize karar matrisi elde edilir.

$$V = \begin{bmatrix} w_1 r_{11} & \dots & w_n r_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ w_1 r_{m1} & \dots & w_n r_{mn} \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} v_{11} & \dots & v_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ v_{m1} & \dots & v_{mn} \end{bmatrix}$$

Adım 4:

Değerlendirme kriterlerinin fayda ve maliyet durumlarına göre her bir kriter için ideal (A^*) ve negatif ideal (A^-) çözüm değerleri belirlenir. İdeal çözüm eldeki verilere göre en iyi alternatifi, negatif ideal çözüm ise en kötü alternatifi temsil etmektedir.

$$A^* = \left\{ \left(\max_i v_{ij} \mid j \in J \right), \left(\min_i v_{ij} \mid j \in J' \right) \mid i = 1, \dots, m \right\} = \{v_1^*, v_2^*, \dots, v_n^*\}$$

$$A^- = \left\{ \left(\min_i v_{ij} \mid j \in J \right), \left(\max_i v_{ij} \mid j \in J' \right) \mid i = 1, \dots, m \right\} = \{v_1^-, v_2^-, \dots, v_n^-\}$$

$$J = \{j = 1, 2, \dots, n \mid j \text{ fayda kriteri için}\}$$

$$J' = \{j = 1, 2, \dots, n \mid j \text{ maliyet kriteri için}\}$$

Adım 5:

Her bir alternatifin ideal ve negatif ideal çözümlere olan uzaklıkları hesaplanır.

$$S_i^+ = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^*)^2} \quad i = 1, 2, \dots, m \quad (\text{ideal çözüm için})$$

$$S_i^- = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^-)^2} \quad i = 1, 2, \dots, m \quad (\text{negatif ideal çözüm için})$$

Adım 6:

Alternatiflerin ideal çözüme göreli yakınlıkları (C_i^*) hesaplanır. (C_i^*) değeri, 0 ile 1 arasında bir değer alacaktır. (C_i^*)'nin 1'e eşit olması alternatifin ideal çözüm (A^*) olduğunu, 0'a eşit olması negatif ideal çözüm (A^-) olduğunu ifade etmektedir. Bu bakımdan (C_i^*) değerinin 1'e yakın olması istenen bir durumdur.

$$C_i^* = \frac{S_i^-}{S_i^- + S_i^+} \quad i = 1, 2, \dots, m$$

Adım 7:

Son olarak, alternatifler (C_i^*) göreli yakınlıkları değerlerine göre büyükten küçüğe sıralanır ve bu sayede en iyi ve en kötü alternatifler tanımlanabilir.

6. ANALİZ VE BULGULAR

Bu çalışmada EMU üyesi 19 ülkenin EMU'ya girişine baz oluşturan yıl verileri ve Türkiye için 2015 yılı verisi kullanılarak, Türkiye'nin 2015 yılında EMU'ya girebilme yetisini elde etmek üzere ülkelerin Maastricht kriterlerine uyumu TOPSIS yöntemi kullanılarak araştırılmıştır. Yöntemde kullanılan değerlendirme kriterleri, Maastricht kriterleri olup söz konusu kriterler EMU'ya girişte eşit önemde olduğundan (tüm kriterler birlikte ve eşit uygulandığından), kriterlere verilen ağırlıklar eşit ve 0.25 olarak alınmıştır. Tablo 1'de verileri yer alan karar matrisi normalize edilmiş ve Tablo 2'deki gibi elde edilmiştir. Tablo 2'de ayrıca kriterlerin hedefleri ve ağırlıkları da yer almaktadır.

Tablo 2: Normalize Karar Matrisi ve Kriter Ağırlıkları

Hedef	max	min	min	min
Ağırlıklar	0.25	0.25	0.25	0.25
	Bütçe Açığı/GSYH (%)	Kamu Borcu/GSYH (%)	Uzun Vadeli Faiz Oranları (%)	Enflasyon (%)
Almanya	-0.232	0.206	0.219	0.218
Avusturya	-0.208	0.223	0.221	0.204
Belçika	-0.168	0.433	0.224	0.201
Estonya	-0.176	0.025	0.231	0.241
Finlandiya	-0.096	0.184	0.232	0.204
Fransa	-0.296	0.216	0.217	0.214
Hollanda	-0.104	0.231	0.217	0.197
Güney Kıbrıs	-0.280	0.206	0.161	0.244
Letonya	-0.096	0.145	0.178	0.279
Litvanya	-0.208	0.136	0.149	0.283
Lüksemburg	0.224	0.033	0.218	0.187
Malta	-0.200	0.227	0.168	0.236
Portekiz	-0.296	0.194	0.247	0.192
Slovakya	-0.152	0.106	0.175	0.244
Slovenya	-0.104	0.093	0.148	0.229
İrlanda	0.104	0.217	0.245	0.197
İspanya	-0.312	0.227	0.249	0.186
İtalya	-0.240	0.400	0.267	0.196
Yunanistan	-0.464	0.348	0.245	0.194
Türkiye	0.104	0.115	0.362	0.281

Tablo 2'deki normalize edilmiş matris kriter ağırlıkları ile çarpılmış, ağırlıklandırılmış normalize karar matrisi elde edilmiştir. Bu matristen yola çıkarak ideal ve negatif ideal çözümler Tablo 3'teki gibi oluşturulmuştur.

Tablo 3: İdeal ve Negatif İdeal Çözümler

Hedef	max	min	min	min
	Bütçe Açığı/GSYH (%)	Kamu Borcu/GSYH (%)	Uzun Vadeli Faiz Oranları	Enflasyon (%)
İdeal çözüm (A^*)	0.056	0.006	0.037	0.047
Negatif ideal çözüm (A^-)	-0.116	0.108	0.090	0.071

İdeal ve negatif ideal çözümler sırasıyla en iyi ve en kötü alternatifleri temsil etmektedir. Bu bakımdan her bir alternatifin ideal (S_i^*) ve negatif ideal (S_i^-) çözümlere olan uzaklıkları hesaplanarak ideal çözüme göreli yakınlık değerleri (C_i^*) elde edilmiştir (Tablo 4).

Tablo 4: İdeal ve Negatif İdeal Çözümde Uzaklıklar ve İdeal Çözüme Göreli Yakınlık Değerleri

	S_i^*	S_i^-	C_i^*
Almanya	0.124	0.090	0.420
Avusturya	0.120	0.092	0.433
Belçika	0.143	0.084	0.371
Estonya	0.103	0.130	0.557
Finlandiya	0.092	0.118	0.561
Fransa	0.140	0.080	0.363
Hollanda	0.099	0.111	0.531
Güney Kıbrıs	0.135	0.089	0.398
Letonya	0.089	0.126	0.586
Litvanya	0.114	0.112	0.494
Lüksemburg	0.018	0.204	0.921
Malta	0.118	0.098	0.452
Portekiz	0.139	0.082	0.370
Slovakya	0.098	0.123	0.557
Slovenya	0.084	0.136	0.616
İrlanda	0.062	0.156	0.717
İspanya	0.145	0.074	0.338
İtalya	0.152	0.065	0.299
Yunanistan	0.192	0.042	0.181
Türkiye	0.069	0.163	0.701

Alternatifler ideal çözüme göreli yakınlıklarına göre büyükten küçüğe sıralandığında, 0.921 puan ile Lüksemburg alternatifler içerisinde en yüksek performans gösteren ülke olmuştur. Onu takip eden sırada İrlanda (0.717) ve Türkiye (0.701) gelmektedir. Alternatifler arasında en düşük performansa sahip olan ülkeler ise 0.299 puan ile İtalya ve 0.181 puan ile Yunanistan'dır (Tablo 5).

Tablo 5: Ülkelerin Performans Sıralaması

Sıralama	Ülkeler
1	Lüksemburg
2	İrlanda
3	Türkiye
4	Slovenya
5	Letonya
6	Finlandiya
7	Slovakya
8	Estonya
9	Hollanda
10	Litvanya
11	Malta
12	Avusturya
13	Almanya
14	Güney Kıbrıs
15	Belçika
16	Portekiz
17	Fransa
18	İspanya
19	İtalya
20	Yunanistan

7. SONUÇ

EMU'ya giriş için yapılan uzun çabaların ardından 1992 yılında Maastricht Antlaşması imzalanarak EMU'ya giriş için Maastricht yakınsama kriterleri (mali ve parasal kriterler) getirilmiştir. Getirilen bu

kriterlere rağmen birçok ülke EMU'ya girişte Maastricht kriterlerini sağlayamamış, buna rağmen EMU'ya kabul edilmiştir. Bu durumun nedenleri arasında mali ve ekonomik nedenler olmakla birlikte baskın neden politiktir. Nitekim birçok ülke politik gücünü kullanarak kriterlerin esnek yorumlanması için baskı yapmış ve Avrupa Konseyi de yorumlama hakkını kullanarak ülkeleri EMU'ya kabul etmiştir.

Birçok ülke, özellikle 2001 yılı öncesinde EMU'ya Maastricht kriterlerini aşan bütçe ve borç oranlarıyla girerken 2001 sonrasında kriterler oldukça sıkı olarak yorumlanmış ve aday ülkelerden tüm kriterleri eksiksiz olarak sağlaması beklenmiştir. Türkiye'nin 2015 yılı verileri kullanılarak EMU'ya girişi yetisini ele alan bu çalışmada bu amaçla EMU üyesi ülkelerin EMU'ya girişine baz oluşturan yıl verileri kullanılmıştır. Söz konusu veriler TOPSIS yöntemi ile analiz edilmiş ve ülkelerin Maastricht kriterleri karşısındaki durumu karşılaştırılmıştır.

Çalışmanın sonucuna göre Maastricht kriterleri karşısında en iyi performans gösteren üç ülke sırasıyla Lüksemburg, İrlanda ve Türkiye'dir. Bu ülkelerden Lüksemburg'un ilk sırayı almasındaki etkenler arasında bütçe açığı/GSYH, kamu borcu/GSYH ve enflasyon oranında diğer birçok ülkeye göre daha iyi performans göstermiş olması sayılabilmektedir. Türkiye'nin üçüncü sırayı almasındaki temel etmenler arasında ise bütçe açığı/GSYH ve kamu borcu/GSYH oranlarında diğer birçok ülkeye göre daha iyi performans göstermiş olması sayılabilmektedir. Analiz sonucunda son sırayı ise Yunanistan almıştır. Bu durumun nedeni olarak Yunanistan'ın bütçe açığı/GSYH oranının diğer ülkelere göre yüksek olması sayılabilmektedir.

Analiz sonucuna göre Türkiye'nin 3. sırayı alması kriterlerin esnek yorumlanması halinde Türkiye'nin rahatlıkla EMU'ya girebileceğini göstermektedir. Diğer yandan, 2001 yılının ardından özellikle politik gücü zayıf ülkelerin EMU'ya kabulünde kriterlerin sıkı biçimde yorumlanması biliniyorken Türkiye'nin EMU'ya girişinin politik gücüne ve EMU'nun Türkiye'nin kabulüne bakışına bağlı olacağı söylenebilmektedir.

KAYNAKÇA

- Altay Topçu, B. ve Oralhan, B. (2017). Türkiye ve OECD ülkelerinin temel makroekonomik göstergeler açısından çok kriterli karar verme yöntemleri ile karşılaştırılması. *International Journal of Academic Value Studies*, 3(14), 260-277.
- Arellano, C. Conesa, J.C. ve Kehoe, T.J. (2012). Chronic sovereign debt crises in the Eurozone, 2010–2012. *Economic Policy Paper, 12-4, Federal Reserve Bank of Minneapolis*.
- Bucur, I. A. ve Dragomirescu, S.E. (2013). An analysis of the fiscal convergence criteria in the European Union in terms of the sustainability. *Studies and Scientific Researches. Economics Edition*, 18, 137-149.
- Catenaro, M. ve Morris, R. (2008). Fiscal policy and implementation in EMU: From Maastricht to the SGP reform and beyond. In F. Francesco and R. Tamborini (Eds), *Macroeconomic Policy in the European Monetary Union From The Old to the New Stability and Growth Pact*, 19-44: Oxon: Routledge.
- Cihan, Y. ve Salur, M. N. (2017). Comparison of the economic performance between Turkey and BRICS countries using TOPSIS method. *Journal of Current Researches on Business and Economics*, 7(2), 349-358.
- De Grauwe, P. (2009). *The politics of the Maastricht convergence criteria*. Erişim Tarihi: 07.09.2018, <https://voxeu.org/article/politics-maastricht-convergence-criteria>
- Dinçer, S. E. (2011), "Multi-criteria analysis of economic activity for European Union member states and candidate countries: TOPSIS and WSA applications. *European Journal of Social Sciences*, 21(4), 563-572.
- Dyson, K. ve Featherstone, K.(1999). *The road to Maastricht: negotiating Economic and Monetary Union*. New York: Oxford University Press.
- Eğilmez, M. (2016). *Maastricht kriterlerinde son durum ve Türkiye*. Erişim Tarihi: 01.10.2018, <http://www.mahfiegilmez.com/2016/10/maastricht-kriterlerinde-son-durum-ve.html>
- Eurostat (2018). *Government finance statistics*. Erişim Tarihi: 09.10.2018, <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>
- Eyüboğlu, K. (2016). Comparison of developing countries' macro performances with AHP and TOPSIS methods. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 131-146.

- Eyüboğlu, K. (2017). Türk dünyasında yer alan ülkelerin makro performanslarının karşılaştırılması. *Bilgi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 83, 331-350.
- Genç, T. ve Masca, M. (2013). TOPSIS ve PROMETHEE yöntemleri ile elde edilen üstünlük sıralamalarının bir uygulama üzerinden karşılaştırılması. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, XV(II), 539-567.
- Göktolga, Z. G., Karakış, E. ve Türkay, H. (2015). *Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin ekonomik performanslarının TOPSIS metodu ile karşılaştırılması*. Erişim Tarihi: 01.11.2018, <https://www.avekon.org/papers/1270.pdf>
- Hallett, A. H. ve Lewis, J. (2005). European fiscal discipline before and after EMU-permanent weight loss or crash diet? *Vanderbilt University Department of Economics Working Papers*, No: 05-W16.
- Herz, B.ve Kotios, A. (2000). Coming home to Europe: Greece and the euro. *Intereconomics*, 35(4), 170-176.
- Hwang, C.ve Kwangsun Y. (1981). *Multiple attribute decision making: methods and applications. A state-of-the-art survey*. Berlin: Springer-Verlag.
- Indruchová, E. (2013). European Union member states outside the euro area: their legal status and approach towards the euro. *The Lawyer Quarterly*, 3, 225-34.
- İktisadi Kalkınma Vakfı (t.y.). *Avrupa Birliğini kuran antlaşma (Maastricht Antlaşması)*. Erişim Tarihi: 09.10.2018, <https://www.ikv.org.tr/images/files/A5-tr.pdf>.
- Kelly, G. (1997). Economic policy. In P. Dunleavy, A. Gamble, I. Holliday and G. Peele (Eds), *Development in British Politics*, 279-304: London: Macmillan Press.
- Kotios, A., Pavlidis G. ve Galanos, G. (2011). Greece and the Euro: the chronicle of an expected collapse. *Intereconomics*, 5, 263-269.
- Masca, M. (2017). Economic performance evaluation of European Union countries by TOPSIS method. *North Economic Review*, 1(1), 83-94.
- OECD (2014). Economic outlook no 95- long-term baseline projections, 2014. Erişim Tarihi: 09.10.2018, <https://knoema.com/OECDEOLTBP2014/economic-outlook-no-95-long-term-baseline-projections-2014>
- Özden, Ü. H. (2011). TOPSIS yöntemi ile Avrupa Birliğine üye ve aday ülkelerin ekonomik göstergelere göre sıralanması. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 215-236.
- Sevgin, H. ve Kundakçı, N. (2017). TOPSIS ve MOORA yöntemleri ile Avrupa Birliği'ne üye olan ülkelerin ve Türkiye'nin ekonomik göstergelere göre sıralanması. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(3), 87-107.
- The Irish Times (1997, 18 Mart). *Germany shows signs of flexibility on EMU criteria*. Erişim Tarihi: 06.07.2018, <https://www.irishtimes.com/business/germany-shows-signs-of-flexibility-on-emu-criteria-1.53367>
- Theodore, J., Theodore, J. ve Syrrakos, D. (2017). *The European Union and the Eurozone under stress: challenges and solutions for repairing fault lines in the European Project*. Switzerland: Palgrave Macmillan.
- Tuori, K.ve Tuori, K. (2014). *The Eurozone crisis: a constitutional analysis*. United Kingdom: Cambridge University Press.
- Turan, G., Eker, İ. ve Pekar, J. (2010). Selection with TOPSIS method among of EU candidate and pre-accession countries. *Ekonomické Rozhlady/Economic Review*, 39(4), 473-480.
- Urfalıoğlu, F.ve Genç, T. (2013). .Çok kriterli karar verme teknikleri ile Türkiye'nin ekonomik performansının Avrupa Birliği üye ülkeleri ile karşılaştırılması. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B. Dergisi*, XXXV (II), 329-359.
- Von Hagen, J. ve Brückner, M. (2002). Monetary and fiscal policy in the European Monetary Union. *Monetary and Economic Studies*, 20(1), 123-166.
- Welfens, P. J. J. ve Jungmittag, A. (1997). Political economy of EMU and stabilization policy. In P. J. J. Welfens (Eds), *European Monetary Union Transition, International Impact and Policy Options*, 331-392: Berlin: Springer-Verlag.

KRİTER AĞIRLIKLANDIRMA MODELİ VE BİR UYGULAMA: BEST-WORST METHOD (BWM)

CRITERIA WEIGHTING MODEL AND AN APPLICATION: BEST-WORST METHOD (BWM)

Hüdaverdi BIRCAN*Prof. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Sivas, Türkiye***Gülay DEMİR***Öğr. Gör., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Yıldızeli MYO, Finans, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, Sivas, Türkiye***ÖZET**

Çok kriterli karar verme problemlerinin genelinde, kullanılan kriterlere uygun ağırlığı vermek çok önemlidir. Best Worst Method (BWM) kriterlerin ağırlığını belirlemek için ikili karşılaştırma vektörü kullanan çok kriterli karar verme (ÇKKV) yöntemidir. Bu çalışma ile kriterlerin ağırlık katsayılarının belirlenmesi için önerilen BWM yönteminin yerel literatüre tanıtımı amaçlanmıştır. Bir karar verici veya bir grup karar verici içeren tüm problemlerde uygulanabilen BWM'nin belirgin özellikleri, çoğu mevcut ÇKKV yöntemine kıyasla: (i) daha az ikili karşılaştırma yapar, (ii) modelde tutarlılık oranının hesaplanabilmesi ile daha güvenilir sonuçlar elde edilir. Modelde ilk olarak, best-en iyi (örneğin en çok istenen, en önemli) ve worst-en kötü (örneğin en az istenen, en az önemli) kriterler karar verici tarafından belirlenir, bundan sonra en iyi kriter diğer kriterlerle ve en kötü kriter de diğer kriterlerle karşılaştırılır. Ağırlık oranlarını belirlemek için doğrusal olmayan bir minimax modeli kullanılır, öyle ki ağırlık oranları ve karşılık gelen karşılaştırmaları arasındaki maksimum mutlak fark en aza indirgenir. BWM karşılaştırmaların güvenilirliğini kontrol etmek için bir tutarlılık oranı hesaplar. Önerilen modeli göstermek için bir örnek yapılmıştır. Sürdürülebilir otel olmayı etkileyen kriterlerin seçimi ve çalışmada kullanılan kriterlerin derecelerini belirlemek için Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Turizm Fakültesi öğretim üyeleri ile görüşülmüştür. Kullanılan örnekte enerji ve su tüketiminde tasarruf etmeyi ilke edinen, CO₂ salımının azaltıldığı, çevre dostu, geri dönüşümü mümkün olan malzemelerle yapımı oluşturulan sürdürülebilir oteller tercih edilmiştir. Sürdürülebilir oteller için çalışmada yer alan kriterler içinden A enerji sınıfı otel ekipmanının kullanılması kriteri 0,368 ağırlık kriteriyle best-en önemli kriter olurken 0,046 ağırlık değeriyle otelin iç mekânında az ve yalın malzemenin kullanılması kriteri worst-en önemsiz kriter olmuştur. Hesaplanan tutarlılık oranının sıfır çıkması, karşılaştırmaların tutarlı olduğu ve sonuçların güvenilir olduğu şeklinde yorum yapılabilir.

Anahtar Kelimeler: BWM, Sürdürülebilir Otel**ABSTRACT**

It is very important to give weight in accordance with the criteria used in multi-criteria decision making problems. The Best Worst Method (BWM) is a multi-criteria decision-making (MCDM) method that uses a binary comparison vector to determine the weight of the criteria. The aim of this study is to introduce the proposed BWM method to the local literature to determine the weight coefficients of the criteria. The obvious characteristics of BWM, which can be applied to all problems involving a decision maker or a group of decision makers, are (i) less binary comparisons compared to most existing MCDM methods, (ii) more reliable results are obtained by calculating the consistency ratio in the model. In the model, first, the best (eg most desirable, most important) and worst (eg least desirable, least important) criteria are determined by the decision maker, after which the best criterion is compared with other criteria and the worst criterion is compared with other criteria. A nonlinear minimax model is used to determine the weight ratios so that the maximum absolute difference between the weight ratios and their corresponding comparisons is minimized. A consistency ratio is calculated to check the reliability of the BWM comparisons. An example is made to illustrate the proposed model. The selection of the criteria that affect being a sustainable hotel and the criteria of the criteria used in the study were discussed with the faculty members of Sivas Cumhuriyet University Tourism Faculty. In the example used, sustainable hotels with environmentally friendly and recyclable materials, which reduce CO₂ emissions, are preferred as a principle to save energy and water consumption. Among the criteria for sustainable hotels, the use of energy class A hotel equipment was the most important criterion with 0.368 weight criterion, while the use of small and lean materials in the interior of the hotel with the weight value of 0.046 was

the most important criterion. It can be interpreted that the comparisons are consistent and the results are reliable with the calculated consistency ratio being zero.

Key Words: BWM, Sustainable Hotel

1. GİRİŞ

Çok kriterli karar verme (ÇKKV) problemlerindeki kriterlerin ağırlıklarının belirlenmesi önemli bir sorundur. Literatürde kriter ağırlıklarının belirlenmesinde en iyi yöntem üzerinde bir fikir birliği bulunmamaktadır. Bu çalışmanın amacı, BWM (Best Worst Method) yöntemini yerel literatüre tanıtmaktır. Bu yöntem tek karar verici veya grup karar vericilerle kriter ağırlıklarını belirlemek için önerilen bir ÇKKV yöntemidir.

Rezaei (2015), çok kriterli karar verme sorunlarını çözmek için (BWM) olarak adlandırılan yeni bir yöntem önermiştir. Önerilen yöntemi göstermek ve performansını değerlendirmek için bazı sayısal örnekler kullanılmıştır (cep telefonu seçimi). Karşılaştırma amacıyla, ikili karşılaştırma tabanlı bir yöntem olan AHP (Analitik Hiyerarşi Süreci) seçilmiştir. İstatistiksel sonuçlar BWM'nin tutarlılık oranı ve diğer değerlendirme kriterleri bakımından AHP'den önemli ölçüde daha iyi performans gösterdiği yorumu yapılmıştır.

Rezaei (2016), çalışmada öncelikle kriterlerin nasıl tartılabileceği ve sıralayabileceği gösterilerek çok sayıda optimum çözüm için aralık analizi kullanma önerilmiştir. Daha sonra BWM için doğrusal bir model önerilmiştir.

Salimi ve Rezaei (2017), R & D ve KOBİ'ler arasında Ar-Ge uzmanlarından gelen bir ankette toplanan verileri kullanarak Hollanda'da 50 yüksek teknoloji KOBİ performansına ait önlemlerin ağırlığını (önemini) belirlemek için Best Worst Method (BWM) kullanılmıştır.

Tian vd. (2018), yeşil tedarikçi seçimi probleminde BWM, kriter ağırlıklarının türetilmesi için alternatiflerin sıralanması için de TOPSIS yöntemi önerilmiştir.

Setyono ve Sarno (2018), XYZ firmasında örnek olay incelemesi yapılmıştır. XYZ madencilik ve endüstri ile uğraşan ve Endonezya olan bir firmadır. Araştırmada XYZ şirketi tarafından kaydedilen işlem verilerini kullanılmıştır. BWM ile kriterlerin ağırlığı, hesaplanmıştır. XYZ şirketinin halen fiyat kriterine odaklandığı şeklinde yorum yapılmıştır.

Khanmohammadi vd. (2019), çalışmada önerilen BWM bulanık yöntem, İran'daki bir imalat şirketinin Strateji Kanvasını haritalandırmak için kullanılmıştır. Çalışmanın amacı, ağırlık vektörünü bulanık ikili karşılaştırma matrislerinden çıkarmak için yeni bir yaklaşım önerisidir. Bu amaçla, doğrusal olmayan bir optimizasyon modeli önerilmiştir. Modeli çözdükten sonra, net ağırlıklar bulanık ikili karşılaştırma matrislerinden elde edilmiştir.

Çalışmanın ilerleyen bölümünde BWM yöntemi ve adımlarından bahsedildi. Modelin tanıtımı için bir örnek verilerek çözüm aşamaları ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Kullanılan örnekte enerji ve su tüketiminde tasarruf etmeyi ilke edinen, CO₂ salımının azaltıldığı, çevre dostu, geri dönüşümü mümkün olan malzemelerle yapımı oluşturulan sürdürülebilir oteller tercih edilmiştir. İlerleyen bölümde nasıl sürdürülebilir otel olunur sorusuna yanıt aranmıştır. Sürdürülebilir otel olmayı etkileyen kriterlerin seçimi için Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Turizm Fakültesi öğretim üyeleri ile görüşülmüş en iyi kriter ve en kötü kriter belirlenerek 1-9 ölçeğinde puanlama yapılmıştır. Uygulama için 8 kriter kullanılıp $(2n-3) = 13$ karşılaştırma yapılarak doğrusal programlama kısıtları olarak her biri modelde yer almıştır. Sürdürülebilir oteller için çalışmada yer alan kriterler içinden A enerji sınıfı otel ekipmanının kullanılması kriteri 0,368 ağırlık kriteriyle en önemli kriter olurken 0,046 ağırlık değeriyle otelin iç mekânında az ve yalın malzemenin kullanılması kriteri en önemsiz kriter olmuştur. $\xi_L=0$ çıktığı için karşılaştırma sisteminin tamamen tutarlı olduğu ve sonuçların güvenilir olduğu yorumu yapılabilir. Son olarak da ileri de yapılacak çalışmalar için önerilerde bulunulmuştur.

2. BWM YÖNTEMİ

Kriter ağırlıklandırma kullanılan bu yöntem iki kriter arasındaki karşılaştırma fikrine dayanmaktadır. Rastgele ikili karşılaştırma değil sistematik bir karşılaştırmadır. n kriter sayısı olmak üzere (2n-3) tane ikili karşılaştırma yapılır. Önerilen yöntem mevcut kriter ağırlıklandırma yöntemlerine göre bazı üstünlüklere sahiptir (Rezaei, 2015: 49):

- ❖ Daha az veri kullanılır
- ❖ Daha güvenilir sonuçlar elde edilir
- ❖ Bir karar verici veya bir karar verici grubu tarafından kullanılabilir

Bu yöntem 2015 yılında Jafar Rezaei tarafından literatüre kazandırılmıştır. Kriter ağırlıklandırma gerektiren birçok karar verme problemlerinde kullanılmıştır. Modelin adımları (Rezaei, 2015: 51-52):

Adım 1: Kriterlerin belirlenmesi

Adım 2: En İyi (en çok istenen, en önemli) kriterin ve En Kötü (en az istenen, en az önemli) kriterin belirlenmesi

Tanımlama karar vericinin görüşüne dayanır ve kriterlerin değerleri bu adımda dikkate alınmaz ve herhangi bir karşılaştırma yapılmaz.

Adım 3: En iyi kriterin önceliğinin belirlenmesi

$$A_{(en\ iyi)} = (a_{(en\ iyi(1))}, a_{(en\ iyi(2))}, \dots, a_{(en\ iyi(n))})$$

1-9 arasında sayı kullanarak diğer tüm kriterlere göre en iyi kriterin önceliği belirlenir.

Adım 4: En kötü kriterin önceliğinin belirlenmesi

$$A_{(en\ kötü)} = (a_{(en\ kötü(1))}, a_{(en\ kötü(2))}, \dots, a_{(en\ kötü(n))})$$

1-9 arasında ikili karşılaştırma ölçeği kullanarak diğer tüm kriterlere göre en kötü kriterin önceliği belirlenir. 1-9 arasında ikili karşılaştırma ölçeği ve sözlü anlatımları Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. BWM Kullanılan İkili Karşılaştırma Ölçeği

Önem Derecesi	Kriterlerin Karşılaştırılması için Sözlü Anlatım
1	Eşit derecede önemli
2	Eşit olarak orta derecede önemli
3	Orta derecede daha önemli
4	Orta derecede çok daha önemli
5	Güçlü olarak önemli
6	Güçlü olarak çok önemli
7	Çok güçlü olarak önemli
8	Çok güçlü olarak daha önemli
9	Oldukça çok önemli

Adım 5: En uygun ağırlıkları belirlemek

min ξ_L

Öyle ki,

$$|w_{(en\ iyi)} - a_{(en\ iyi(j))} \cdot w_j| \leq \xi_L \text{ ve } \forall_j \text{ için}$$

$$|w_j - a_{jw} \cdot w_{(en\ kötü(j))}| \leq \xi_L \text{ ve } \forall_j \text{ için}$$

$$\sum_{j=1}^n w_j = 1$$

$$w_j \geq 0$$

Adım 6: Tutarlılık oranının hesaplanması

Karşılaştırmaların tutarlılığını kontrol etmek ve sonuçların güvenilir olup olmadığını anlamak için hesaplanır. Tutarlılık oranı ne kadar küçük olursa karşılaştırmalar o kadar tutarlı olur. Tutarlılık indeksi Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. BWM Kullanılan Tutarlılık İndeksi

a (eniye-en kötü)	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Tutarlılık Endeksi	0,00	0,44	1,00	1,63	2,3	3,00	3,73	4,47	5,23

BWM'nin Tutarlılık Oranı, elde edilen ξ_L ve karşılık gelen tutarlılık indeksini (Tablo 2) aşağıdaki şekilde birleştirerek hesaplanabilir:

$$\text{Tutarlılık Oranı} = \xi_L / (\text{Tutarlılık indeksi})$$

Formüldeki tutarlılık indeksi, ξ_L 'nin maksimum olası değeridir. Burada tutarlılık oranı $\in [0, 1]$. Tutarlılık oranı sıfıra ne kadar yakın olursa, elde edilen vektör o kadar tutarlı olur ve bunun tersi de geçerlidir. Genel olarak, (Tutarlılık Oranı ≤ 0.1 elde edilen vektörün kabul edilebilir olduğunu göstermektedir.

3. SÜRDÜRÜLEBİLİR OTEL

Sürdürülebilir otel ya da yeşil otel enerji ve su tüketiminde tasarruf etmeyi ilke edinen, CO₂ salımının azaltıldığı, çevre dostu, geri dönüşümü mümkün olan malzemelerle yapımı oluşturulan ve bunu hem uluslararası hem de ulusal sertifikalarla belgeleyen tesislerdir. Sürdürülebilir otellerin aldıkları uluslararası sertifikalar vardır. Bunlar (Vatan ve Poyraz, 2016:16-23):

LEED (Leadership in Energy and Environmental Design = Enerji ve Çevre Dostu Tasarımda Liderlik) USGBC (U.S. Green Building Council = Amerikan Yeşil Binalar Konseyi) tarafından verilen yeşil bina sertifikasıdır.

BREEAM (İngilizce açılımıyla Building Research Establishment Environmental Assessment Methodology) İngiliz Building Research Establishment (BRE) tarafından ilk defa 1990 yılında ortaya atılmış bir sertifikasyon sistemi olup, binaların kullanımı ve verimliliği konusundaki en eski sertifika sistemlerinden biridir.

DGNB (Almanca açılımıyla -Deutsche Gesellschaft Für Nachhaltiges Bauen) binaların planlamasında ve değerlendirilmesinde kullanılmak üzere kurulmuş bir sistemdir.

Sürdürülebilir otellere göre özel geliştirilmiş değerlendirme programları vardır. Bunlar:

GREEN GLOBE, sürdürülebilir otelleri için sertifika veren ve danışmanlık hizmeti sağlayan uluslararası bir denetleme kuruluşudur.

GREEN KEY, İlk kez 1994 yılında Danimarka'da uygulanan ve günümüzde 54 ülkenin uyguladığı bir programdır. Ülkemizde 2011 yılında uygulamaya başlanmıştır. Çevreyi korumaya yönelik atık yönetimi, aydınlatma ve su tasarrufunda duyarlı politikaları olan uluslararası bir etikettir.

ECOLABEL, çiçek logosu taşıyan üretim ve tüketim araçlarının çevreye saygılı olduğunu gösteren bir etikettir.

Ülkemizde sürdürülebilir oteller için, Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın verdiği Yeşil Yıldız ve TUROFED (Türkiye Otelciler Federasyonu) tarafından Beyaz Yıldız verilen ulusal sertifikalardır.

4. UYGULAMA

Kriter ağırlık katsayılarının belirlenmesi sürdürülebilir otel olmayı etkileyen kriterlerin değerlendirilmesi örneği ile sunulacaktır. Sürdürülebilir otel olmayı etkileyen kriterlerin seçimi ve çalışmada kullanılan kriterlerin derecelerini belirlemek için Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Turizm Fakültesi öğretim üyeleri ile görüşülmüştür. Sürdürülebilir otel olmayı etkileyen kriterlerin adı ve çalışmadaki kodları Tablo 3'te verilmiştir.

Adım 1: Kriterlerin belirlenmesi

Tablo 3. Kriterlerin Adı ve Kodları

Otelin iç mekânında az ve yalın malzemenin kullanılması	K _A
Doğal havalandırmanın otelde daha fazla kullanılması	K _B
Ozon teknolojisi kullanılarak yıkama yapılması	K _C
Doldurulabilen sıvı sabunlukların kullanımı	K _D
Plastik ve kâğıt bardak yerine cam ve seramik bardak kullanılması	K _E
Artan yiyecek ve yemeklerin hayvan barınaklarına bağışlanması	K _F
A enerji sınıfı otel ekipmanının kullanılması	K _G
Çevre dostu yün veya Green Label etiketli malzemelerin kullanılması	K _H

Adım 2: En İyi (en çok istenen, en önemli) kriterin ve En Kötü (en az istenen, en az önemli) kriterin belirlenmesi Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4. En İyi ve En Kötü Kriter

Kriter	K _A	K _B	K _C	K _D	K _E	K _F	K _G	K _H	
	↓						↓		
	En Kötü (En az önemli)								En İyi (En önemli)

Adım 3: En iyi kriterin önceliğinin belirlenmesi

1-9 arasında sayı kullanarak diğer tüm kriterlere göre en iyi kriterin önceliği belirlenerek Tablo 5’te verilmiştir.

Tablo 5. En İyi Kriter İçin İkili Karşılaştırma Vektörü

En Önemli Kriter	K _A	K _B	K _C	K _D	K _E	K _F	K _G	K _H
K _G	8	7	5	2	3	4	1	6

Adım 4: En kötü kriterin önceliğinin belirlenmesi

1-9 arasında ikili karşılaştırma ölçeği kullanarak diğer tüm kriterlere göre en kötü kriterin önceliği belirlenerek Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6. En Kötü Kriter İçin İkili Karşılaştırma Vektörü

En Kötü Kriter	K _A
K _A	1
K _B	2
K _C	3
K _D	6
K _E	5
K _F	4
K _G	8
K _H	7

Adım 5: En uygun ağırlıkları belirlemek

min ξ_L

Öyle ki,

$$|w_G - 8w_A| \leq \xi_L$$

$$|w_G - 7w_B| \leq \xi_L$$

$$|w_G - 5w_C| \leq \xi_L$$

$$|w_G - 2w_D| \leq \xi_L$$

$$|w_G - 3w_E| \leq \xi_L$$

$$|w_G - 4w_F| \leq \xi_L$$

$$|w_G - 6w_H| \leq \xi_L$$

$$|w_B - 2w_A| \leq \xi_L$$

$$|w_C - 3w_A| \leq \xi_L$$

$$|w_D - 6w_A| \leq \xi_L$$

$$|w_E - 5w_A| \leq \xi_L$$

$$|w_F - 4w_A| \leq \xi_L$$

$$|w_H - 7w_A| \leq \xi_L$$

$$w_A + w_B + w_C + w_D + w_E + w_F + w_G + w_H = 1$$

$$w_A, w_B, w_C, w_D, w_E, w_F, w_G, w_H \geq 0$$

Ağırlık katsayılarının değerleri ve ξ_L değeri LINGO 17 yazılımı ile elde edilmiştir. Sonuçlar Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7. Sonuçlar

w_A	0,046
w_B	0,053
w_C	0,074
w_D	0,184
w_E	0,123
w_F	0,091
w_G	0,368
w_H	0,061
ξ_L	0,000

Uygulama için 8 kriter kullanılıp $(2n-3) = 13$ karşılaştırma yapılarak doğrusal programlama kısıtları olarak her biri modelde yer almıştır.

Sürdürülebilir oteller için çalışmada yer alan kriterler içinden A enerji sınıfı otel ekipmanının kullanılması kriteri 0,368 ağırlık kriteriyle en önemli kriter olurken 0,046 ağırlık değeriyle otelin iç mekânında az ve yalın malzemenin kullanılması kriteri en önemsiz kriter olmuştur. $\xi_L=0$ karşılaştırma sisteminin tamamen tutarlı olduğu yorumu yapılabilir. Tutarlılık oranı da sıfır olacağı için karşılaştırmaların tutarlı olduğu ve sonuçların güvenilir olduğu yorumu yapılabilir.

İleride yapılacak çalışmalar için yöntem uygun bir yazılım geliştirilebilir. BWM yöntemi ile diğer kriter ağırlıklandırma yöntemlerinin uygulanmasıyla karşılaştırmalı olarak analiz edilebilir.

KAYNAKLAR

- Khanmohammadi, E., Zandieh, M. ve Tayebi, T. (2019). “Drawing a Strategy Canvas Using the Fuzzy Best–Worst Method.” *Global Journal of Flexible Systems Management*, 20(1): 57-75.
- Rezaei, J. (2015). “Best-Worst Multi Criteria Decision Making Method”. *Omega*, 53: 49-57.
- Rezaei, J. (2016). “Best-worst multi-criteria decision-making method: Some properties and a linear model”. *Omega*, 64: 126-130.
- Salimi, N. ve Rezaei, J. (2017). “Evaluating firms’ R&D performance using best worst method” *Evaluation and Program Planning*, 66: 147-155.
- Setyono, R.P. ve Sarno, R. (2018). “Vendor Track Record Selection Using Best Worst Method”. *2018 International Seminar on Application for Technology of Information and Communication (iSemantic)*.
- Vatan A. ve Poyraz M. (2016). “Nasıl Sürdürülebilir Otel Olunur?”, *Çatalhöyük Uluslararası Turizm ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1:15-30.
- Tian, Z.P., Zhang, H.Y., Wang, J.Q. ve Wang, T.L. (2018). “Green Supplier Selection Using Improved TOPSIS and Best-Worst Method Under Intuitionistic Fuzzy Environment”. *Informatica*, 29(4): 773–800.

KRİTER AĞIRLIKLANDIRMA MODELİ VE BİR UYGULAMA: FULL CONSİSTENCY METHOD (FUCOM) CRITERIA WEIGHTING MODEL AND AN APPLICATION: FULL CONSİSTENCY METHOD (FUCOM)

Hüdaverdi BIRCAN

Prof. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Sivas, Türkiye

Gülay DEMİR

Öğr. Gör., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Yıldızeli MYO, Finans, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, Sivas, Türkiye

ÖZET

Çok kriterli karar verme yöntemlerinde kriterlerin ağırlıkları ve onların belirlenmesi nihai karar vermeyi etkilediği için çok önemlidir. Çalışmanın amacı, kriterler ağırlık katsayılarının belirlenmesi için önerilen Full Consistency Method (FUCOM) yönteminin yerel literatüre tanıtılmasıdır. Bu yöntem tek karar verici veya grup karar vericilerle de kullanılır. FUCOM, tüm elemanların ağırlık katsayılarını belirli bir hiyerarşi düzeyinde karşılıklı olarak karşılaştırır. Karşılaştırma için iki tane tutarlılık koşulu vardır. İlk koşul, kriterlerin ağırlık katsayıları arasındaki ilişkilerin kriterlerin karşılaştırmalı önceliklerine (önemine) eşit olmasıdır. İkinci koşul ise, matematiksel geçişliliğin sağlanmasıdır. Model için bu koşullar altında kısıtlamalar belirlenerek çözülür ve optimum ağırlık katsayıları elde edilir. Modeli diğer yöntemlerden ayıran en önemli özelliği bu optimum ağırlık katsayılarının bulunmasına ek olarak tam tutarlılıktan sapma (DFC) derecesinin hesaplanabilmesidir. DFC derecesi elde edilen ağırlık katsayılarının kriterlerin tahmini karşılaştırmalı önceliklerinden sapma değeridir. Aslında DFC elde edilen kriter ağırlıklarının güvence onayıdır. Önerilen modeli göstermek için bir örnek yapılmıştır. Kullanılan örnekte enerji ve su tüketiminde tasarruf etmeyi ilke edinen, CO₂ salımının azaltıldığı, çevre dostu, geri dönüşümü mümkün olan malzemelerle yapımı oluşturulan sürdürülebilir oteller tercih edilmiştir. Sürdürülebilir otel olmayı etkileyen kriterlerin seçimi ve çalışmada kullanılan kriterlerin derecelerini belirlemek için Sivas ilinde bulunan 2 farklı otelin yöneticileri ile çalışılmıştır. Bu otel yöneticileri çalışmada karar verici olarak yer almaktadır. Karar vericilerin kriterler için yaptıkları sıralama farklı olduğu için her bir kriterin ağırlığı da farklı olmuştur. Tüm ağırlıkların ortalaması alınarak sürdürülebilir otel için çalışmada kullanılan kriterlerin ağırlıkları belirlenmiştir. Hesaplanan DFC derecelerine göre kriter ağırlıklarının tutarlı olduğu söylenebilir. Hesaplama sonrasında en önemli kriterin temizlik malzemelerinde çevre dostu olanların tercih edilmesi olduğu sonucuna varılabilir. Bu kriter için hesaplama sonucundaki ağırlık katsayılarının ortalaması alınarak elde edilen ağırlık katsayı değeri: 0,301'dir.

Anahtar Kelimeler: FUCOM, Sürdürülebilir Otel

ABSTRACT

In multi-criteria decision-making methods, the weight of the criteria and their determination are crucial because they influence final decision-making. The aim of this study is to introduce the proposed Full Consistency Method (FUCOM) to the local literature. This method is also used with single decision makers or group decision makers. FUCOM mutually compares the weight coefficients of all elements at a certain level of hierarchy. There are two consistency conditions for comparison. The first condition is that the relationships between the weight coefficients of the criteria are equal to the comparative priorities of the criteria. The second condition is to ensure mathematical transitions. The constraints for the model are determined and resolved under these conditions and optimum weight coefficients are obtained. What distinguishes the model from other methods is that it is possible to calculate the degree of deviation from full consistency (DFC) in addition to finding these optimum weight coefficients. The DFC rating is the deviation value of the obtained weight coefficients from the estimated comparative priorities of the criteria. In fact DFC is the assurance approval of the criterion weights obtained. An example is made to illustrate the proposed model. In the example used, sustainable hotels with environmentally friendly and recyclable materials, which reduce CO₂ emissions, are preferred as a principle to save energy and water consumption. The selection of the criteria that affect being a sustainable hotel and the degree of the criteria used in the study were conducted with the managers of 2

different hotels in Sivas. This hotel is located as a decision maker in the study of managers. Since the ranking of the decision makers for the criteria was different, the weight of each criterion was different. The weights of the criteria used in the study for sustainable hotel were determined by taking the average of all weights. It can be said that the criterion weights are consistent according to the calculated DFC grades. After the calculation, it can be concluded that the most important criterion is the preference of environmentally friendly cleaning materials. For this criterion, the weight coefficient obtained by taking the average of the weight coefficients as a result of calculation is 0,301.

Key Words: FUCOM, Sustainable Hotel.

1. GİRİŞ

Çok kriterli karar verme (ÇKKV) problemlerindeki kriterlerin ağırlıklarının belirlenmesi önemli bir sorundur. Literatürde kriter ağırlıklarının belirlenmesinde en iyi yöntem üzerinde bir fikir birliği yoktur. Bu çalışmanın amacı, FUCOM yöntemini (Tam Tutarlılık Yöntemi) yerel literatüre tanıtmaktır. Bu yöntem tek karar verici veya grup karar vericilerle kriter ağırlıklarını belirlemek için önerilen yeni bir ÇKKV yöntemidir.

Pamuçar vd. (2018a) çalışmada yazarlar tarafından FUCOM önerilmiştir. Model için ağırlık katsayılarının optimal değerlerini sağlaması gereken iki grup kısıtlamanın tanımını yapılmıştır. Birinci kısıtlama grubu, kriterlerin ağırlık katsayıları arasındaki ilişkilerin kriterlerin karşılaştırmalı önceliklerine eşit olması şartıdır. İkinci kısıtlama grubu, matematiksel geçişlilik koşullarına dayanarak tanımlanmıştır. Kısıtlamaları belirledikten ve modeli çözdükten sonra, optimum ağırlık değerlerine ek olarak, tam tutarlılıktan sapma (DFC) değeri elde edilmesi açıklanmıştır. Önerilen modeli göstermek ve performansını değerlendirmek için FUCOM, literatürden birkaç sayısal örnek üzerinde test edilmiştir. Modeli, kriterlerin ikili karşılaştırmasına ve sonuçların DFC değeri ile doğrulanmasına dayanarak, diğer öznel modellerle (En İyi-En Kötü Yöntem (BWM) ve Analitik Hiyerarşi Süreci (AHP) karşılaştırmalar yapılmıştır.

Pamuçar vd. (2018b) çalışmada güvenlik ekipmanına yatırım yapmak için bir seviye geçişi seçme işlemini destekleyen FUCOM-MAIRCA (Tam Tutarlılık Yöntemi-Çok Amaçlı İdeal-Gerçek Karşılaştırma Analizi) uygulanmasını sunmaktadır. FUCOM-MAIRCA çok kriterli model, Sırbistan Cumhuriyeti'ndeki demiryolu altyapısı içindeki on seviyeli geçişin değerlendirmesini içeren bir vaka çalışmasında test edilmiştir. Geçitlerin değerlendirilmesi, temsili literatür ve uzmanların anketlerine dayanarak belirlenen yedi kritere göre değerlendirme yoluyla gerçekleştirilmiştir. Kriterlerin ağırlıklandırılması için FUCOM yöntemi, güvenlik ekipmanının seçimi için MAIRCA yöntemi kullanılmıştır.

Zavadskas vd. (2018) çalışma depo otomasyonunda kullanılan araçların (AGV'ler) depo otomasyon sürecinde uygulanmasının faydaları, işgücü maliyetlerinin düşürülmesi, güvenilirliğin ve verimliliğin artırılması, malların zararlarının azaltılması, güvenliğin iyileştirilmesi, tüm sistemin yönetilmesi ve kontrol edilmesi için geliştirilmiştir. Ek olarak, kriterlerin ağırlık değerlerini belirlemek için Tam Tutarlılık Yöntemi (FUCOM) kullanılmıştır. Model dokuz AGV ve 7 kriter ile oluşturulmuştur. Elde edilen sonuçların ve geliştirilen modelin stabilitesini kontrol etme çerçevesinde karşılaştırma, Kaba WASPAS (Ağırlıklı Toplanmış Toplam Ürün Değerlendirmesi), Kaba SAW (Basit Katkı Ağırlık) ve Kaba MABAC (Çok Amaçlı Sınır Yaklaşım alanı Karşılaştırma) kullanılarak yapılmıştır. Duyarlılık analizi, Spearman'ın Korelasyon Katsayısı (SCC) kullanılarak, tüm uygulanan yöntemlerle sıralama arasında yüksek korelasyon olduğu gösterilmiştir.

Nunić (2018) çalışmada üreticilerin PVC marangozluk değerlendirmesi ve seçimi yapılmıştır. 5 potansiyel üretici ve 7 kriter kullanılmıştır. Kriterlerin ağırlıklarının belirlenmesinde FUCOM yöntemi, PVC üreticisini değerlendirmek ve seçmek için MABAC yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın duyarlılık analizinde ise ARAS, WASPAS, EDAS ve MABAC yöntemleri kullanılmıştır.

Fazlollahtabar vd. (2019) çalışmada FUCOM-WASPAS modeli kullanılarak yandan yükleme forkliftinin değerlendirilmesi ve seçimi yapılmıştır. Kriterlerin ağırlık değerlerini elde etmek için

FUCOM yöntemi, forkliftlerin değerlendirilmesinde ve sıralanmasında WASPAS yöntemi uygulanmıştır.

Durmić (2019) çalışmada, kireç üretimi için şirkette sürdürülebilir tedarikçinin değerlendirilmesi ve seçimi için en önemli kriterler tanımlanmıştır. Bu süreçte karar almak için uzman ekip iki kademe gruplanmış kriterlerin karşılaştırılması ve değerlendirilmesi için oluşturulmuştur. Birinci düzeyde, her bir ana grup için yedi alt kriterden oluşan ekonomik, sosyal ve çevresel kriterler bulunmaktadır. Kriterlerin önemini belirlemek için Tam Tutarlılık yöntemi (FUCOM) uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlar, sürdürülebilir tedarikçi seçimi için her iki karar verme düzeyindeki kriterlerin önemini göstermektedir.

Božanić vd. (2019) çalışmada köprü inşası için en uygun konumun seçilmesi için ÇKKV modeli önerilmiştir. 7 kriter, 9 karar verici ve 6 alternatifin kullanıldığı modelin ilk kısmında FUCOM yöntemi ile kriterlerin ağırlık katsayıları bulunmuştur. Modelin ikinci kısmında alternatiflerin değerlendirilmesi için bulanık MABAC yöntemi uygulanmıştır.

Çalışmanın ilerleyen bölümünde FUCOM yöntemi ve adımlarından bahsedildi. Modelin tanıtımı için bir örnek verilerek çözüm aşamaları ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Kullanılan örnekte enerji ve su tüketiminde tasarruf etmeyi ilke edinen, CO₂ salımının azaltıldığı, çevre dostu, geri dönüşümü mümkün olan malzemelerle yapımı oluşturulan sürdürülebilir oteller tercih edilmiştir. İlerleyen bölümde nasıl sürdürülebilir otel olunur sorusuna yanıt aranmıştır. Sürdürülebilir otel olmayı etkileyen kriterlerin seçimi ve çalışmada kullanılan kriterlerin derecelerini belirlemek için Sivas ilinde bulunan 2 farklı otelin yöneticileri ile çalışılmıştır. Bu otel yöneticileri çalışmada karar verici olarak yer almaktadır. Karar vericilerin kriterler için yaptıkları sıralama farklı olduğu için her bir kriterin ağırlığı da farklı olmuştur. Tüm ağırlıkların ortalaması alınarak sürdürülebilir otel için çalışmada kullanılan kriterlerin ağırlıkları belirlenmiştir. Son olarak da ileri de yapılacak çalışmalar için önerilerde bulunulmuştur.

2. FUCOM YÖNTEMİ

FUCOM, tüm elemanların ağırlık katsayılarını belirli bir hiyerarşi düzeyinde karşılıklı olarak karşılaştırarak ve karşılaştırma için tutarlılık koşullarını sağlayan bir yöntemdir. Gerçek hayatta, ikili karşılaştırma değerleri $a_{ij} = \frac{w_i}{w_j}$ (burada a_{ij} kriter i 'nin kriter j 'ye göreceli tercihini gösterir) doğru ölçümlere değil, öznel tahminlere dayanır. Ayrıca a_{ij} değerlerinin ideal oran $\frac{w_i}{w_j}$ 'den sapması da bulunmaktadır (burada w_i kriter i 'nin, w_j kriter j 'nin ağırlıklarını göstermektedir). FUCOM yönteminin avantajları:

- n kriter sayısı olmak üzere $(n - 1)$ sayıda kıyaslama yaptırır.
- Kriterlerin optimal değerlerini hesaplarken tanımlanan kısıtlamalar nedeniyle mümkün olan en düşük ölçüde karşılaştırma olasılığını azaltır.
- Elde edilen ağırlık vektörleri için hata değerlerini tam tutarlılıktan sapma (DFC) derecelerini belirleyerek doğrulama yeteneği sağlar (Pamuçar vd., 2018: 4).

FUCOM yönteminin aşamaları 3 adımdan oluşmaktadır (Pamuçar vd., 2018: 5-7):

Adım 1: Kriterlerin sıralanması

Sıralama kriter kümesindeki $C = \{C_1, C_2, \dots, C_n\}$ kriterleri en yüksek ağırlık katsayısına sahip olması beklenen kriterden başlayarak en az önem derecesine göre yapılır. Böylece ağırlık katsayısının beklenen değerlerine göre sıralanmış kriterler elde edilir.

$$C_{j(1)} > C_{j(2)} > \dots > C_{j(k)} \quad (1)$$

k : gözlenen kriter sırası

Aynı öneme sahip iki veya daha fazla kriter varsa (1)'deki ifadede bu kriterler arasına ">" işareti yerine "=" işareti yerleştirilir.

Adım 2: Kriterlerin öneminin belirlenmesi

Sıralanan kriterlerin karşılaştırılması gerçekleştirilir ve kriterlerin karşılaştırmalı önemi $(\varphi_{k/(k+1)})$ belirlenir. Değerlendirme kriterlerinin karşılaştırmalı önemlerinin (önceliklerinin) vektörleri (2)'de olduğu gibi elde edilir.

$$\Phi = (\varphi_{1/2}, \varphi_{2/3}, \dots, \varphi_{k/(k+1)}) \quad (2)$$

Kriterlerin karşılaştırmalı önemi iki yoldan biri kullanılarak belirlenir:

- Karar vericilerin tercihlerine göre $(\varphi_{k/(k+1)})$ karşılaştırmalı önem gözlenen kriterler arasında tanımlanır. Örneğin; sırasıyla $w_A = 300$ gr ve $w_B = 255$ gr ağırlığında olan A ve B taşları için taş B'ye göre taş A'nın karşılaştırmalı önemi $(\varphi_{A/B}) = 300/255 = 1,18$ 'dir.
- Kriterlerin karşılaştırılması için önceden belirlenmiş bir ölçüm ölçeğine dayanarak karar vericiler her kriterin önemini belirleyebilir. A ve B taşlarının ağırlıkları tam olarak belirlenemiyorsa [1,9] ölçüm ölçeğine göre, A ve B taşlarının sırasıyla $w_A = 8$ ve $w_B = 7$ ağırlıklarına sahip olduğu söylenebilirse taş B'ye göre taş A'nın karşılaştırmalı önemi $(\varphi_{A/B}) = 8/7 = 1,14$ olarak da belirlenebilir. Bu taş B ile ilgili olarak taş A'nın 1,18 (kesin ölçümlerde), 1,14 (ölçüm ölçeğinin uygulanması durumunda) ile daha büyük öneme (önceliğe) sahip olduğu anlamına gelir.

Böylece Adım 1'de sıralanan kriterlerin tamamı için kriterlerin $(\overline{w}_{c_j^{(k)}})$ önemi elde edilmiş olur. Birinci derecedeki kriter kendisiyle karşılaştırıldığı için önemi $\overline{w}_{c_j^{(1)}} = 1$ olur ve tüm karşılaştırmaların sayısı da $(n - 1)$ olur. FUCOM yöntemi kriterlerin ikili karşılaştırılması için tamsayı, ondalık değerler veya önceden belirlenmiş bir ölçüm ölçeğinin değerlerini kullanarak kriterlerin ikili karşılaştırılmasına imkân sağlar.

Adım 3: Ağırlık katsayılarının nihai değerlerinin bulunması

Değerlendirme kriterlerin $(w_1, w_2, \dots, w_n)^T$ ağırlık katsayılarının nihai değerleri bulunur. Ağırlık katsayılarının nihai değerleri iki koşulu sağlamalıdır:

Koşul 1: Ağırlık katsayılarının oranının Adım 2'de tanımlanan gözlemlenen kriterler $\varphi_{k/(k+1)}$ arasındaki karşılaştırmalı öneme eşit olması gerekir. Yani,

$$\frac{w_k}{w_{k+1}} = \varphi_{k/(k+1)} \quad (3)$$

Koşul 2: Ağırlık katsayılarının nihai değerleri, matematiksel geçişlilik koşulunu yerine getirmelidir. Yani,

$$\begin{aligned} \varphi_{k/(k+1)} \otimes \varphi_{(k+1)/(k+2)} &= \varphi_{k/(k+2)} \cdot \varphi_{k/(k+1)} = \frac{w_k}{w_{k+1}} \text{ ve} \\ \varphi_{(k+1)/(k+2)} &= \frac{w_{k+1}}{w_{k+2}}, \text{ den } \frac{w_k}{w_{k+1}} \otimes \frac{w_{k+1}}{w_{k+2}} \text{ elde edilir. İkinci koşul,} \\ \frac{w_k}{w_{k+2}} &= \varphi_{k/(k+1)} \otimes \varphi_{(k+1)/(k+2)} \end{aligned} \quad (4)$$

Tam tutarlılık yani minimum DFC (χ) yalnızca geçişliliğe tam olarak bağlı kalındığında karşılanır. Bu şekilde maksimum tutarlılık şartı yerine getirilerek ağırlık katsayılarının elde edilen değerleri için DFC, $\chi=0$ 'dır. Ağırlık katsayılarının kabul edilebilir olduğu veya optimal değerlere yakın olduğu DFC değerlerinin [0, 0.025] aralığında olması gerekir. Koşulların karşılanabilmesi için $(w_1, w_2, \dots, w_n)^T$ ağırlık katsayılarının değerlerinin, χ değerinin en aza indirilmesiyle,

$$\begin{aligned} \left| \frac{w_k}{w_{k+1}} - \varphi_{k/(k+1)} \right| &\leq \chi \text{ ve} \\ \left| \frac{w_k}{w_{k+2}} - \varphi_{k/(k+1)} \otimes \varphi_{(k+1)/(k+2)} \right| &\leq \chi \end{aligned}$$

durumlarını karşılaması gerekir. Bu şekilde maksimum tutarlılık şartı yerine getirilir. Tanımlanan ayarlara dayanarak, değerlendirme kriterlerinin ağırlık katsayılarının nihai değerlerini belirlemek için nihai model aşağıdaki gibi tanımlanabilir.

Min χ

$$\left| \frac{w_j^{(k)}}{w_j^{(k+1)}} - \varphi_{k/(k+1)} \right| \leq \chi, \forall_j$$

$$\left| \frac{w_j^{(k)}}{w_j^{(k+2)}} - \varphi_{k/(k+1)} \otimes \varphi_{(k+1)/(k+2)} \right| \leq \chi, \forall_j \quad (5)$$

$$\sum_{j=1}^n w_j = 1, \forall_j$$

$w_j \geq 0, \forall_j$

Denklem (5) çözülerek $(w_1, w_2, \dots, w_n)^T$ değerlendirme kriterlerinin nihai ağırlık katsayıları ve DFC (χ) derecesi bulunur.

3. SÜRDÜRÜLEBİLİR OTEL

Sürdürülebilir otel ya da yeşil otel enerji ve su tüketiminde tasarruf etmeyi ilke edinen, CO₂ salımının azaltıldığı, çevre dostu, geri dönüşümü mümkün olan malzemelerle yapımı oluşturulan ve bunu hem uluslararası hem de ulusal sertifikalarla belgeleyen tesislerdir. Sürdürülebilir otellerin aldıkları uluslararası sertifikalar vardır. Bunlar (Vatan ve Poyraz, 2016:16-23):

LEED (Leadership in Energy and Environmental Design = Enerji ve Çevre Dostu Tasarımda Liderlik) USGBC (U.S. Green Building Council = Amerikan Yeşil Binalar Konseyi) tarafından verilen yeşil bina sertifikasıdır.

BREEAM (İngilizce açılımıyla Building Research Establishment Environmental Assessment Methodology) İngiliz Building Research Establishment (BRE) tarafından ilk defa 1990 yılında ortaya atılmış bir sertifikasyon sistemi olup, binaların kullanımı ve verimliliği konusundaki en eski sertifika sistemlerinden biridir.

DGNB (Almanca açılımıyla -Deutsche Gesellschaft Für Nachhaltiges Bauen) binaların planlamasında ve değerlendirilmesinde kullanılmak üzere kurulmuş bir sistemdir.

Sürdürülebilir otellere göre özel geliştirilmiş değerlendirme programları vardır. Bunlar:

GREEN GLOBE, sürdürülebilir otelleri için sertifika veren ve danışmanlık hizmeti sağlayan uluslararası bir denetleme kuruluşudur.

GREEN KEY, İlk kez 1994 yılında Danimarka'da uygulanan ve günümüzde 54 ülkenin uyguladığı bir programdır. Ülkemizde 2011 yılında uygulamaya başlanmıştır. Çevreyi korumaya yönelik atık yönetimi, aydınlatma ve su tasarrufunda duyarlı politikaları olan uluslararası bir etikettir.

ECOLABEL, çiçek logosu taşıyan üretim ve tüketim araçlarının çevreye saygılı olduğunu gösteren bir etikettir.

Ülkemizde sürdürülebilir oteller için, Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın verdiği Yeşil Yıldız ve TUROFED (Türkiye Otelciler Federasyonu) tarafından Beyaz Yıldız verilen ulusal sertifikalardır.

4. UYGULAMA

Kriter ağırlık katsayılarının belirlenmesi sürdürülebilir otel olmayı etkileyen kriterlerin değerlendirilmesi örneği ile sunulacaktır. Sürdürülebilir otel olmayı etkileyen kriterlerin adı ve etiketleri Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Kriterlerin Adı ve Etiketi

Kriterin Adı	Kriterin Etiketi
Geri dönüştürülebilir malzeme kullanımı	C_1
Düşük su tüketimi olan armatür kullanımı	C_2
Odalarda atık ayrıştırma için farklı çöp kutularının bulunması	C_3
Odalarda nevresim takımları ve havluların istek üzerine değiştirilmesi	C_4
Organik, yerli ürün ve yiyeceklerin kullanılması	C_5
Temizlik için kullanılan malzemelerin çevre dostu olması	C_6
LED ve yüksek verimli armatürlerin kullanımı	C_7

Tablo 2 dört karar vericinin (KV) değerlendirdiği yedi kriteri göstermektedir. Karar vericiler kriterleri sürdürülebilir otel için önem derecelerine göre değerlendirdiler.

Tablo 2. Kriterlerin Karşılaştırılması

Kriterler	KV_1	KV_2
C_1	3	1
C_2	4	7
C_3	2	6
C_4	7	5
C_5	5	4
C_6	1	2
C_7	6	3

➤ KV_1 için kriterlerin ağırlık değerlerinin belirlenmesi

Adım 1: Kriterlerin sıralanması

$$C_6 > C_3 > C_1 > C_2 > C_5 > C_7 > C_4$$

Adım 2: Kriterlerin öneminin belirlenmesi

Kriterlerin önemi için [1,9] ölçeği kullanılmıştır. Adım 1’de sıralanan tüm kriterler için karar vericiler tarafından değerler kriterlerin önemi olup ($\varpi_{C_j(k)}$) Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3. Kriterlerin Önemi

Kriterler	C_6	C_3	C_1	C_2	C_5	C_7	C_4
$(\varpi_{C_j(k)})$	1	2,3	3,4	4,2	5,1	6,7	7,5

Elde edilen kriterlerin önemlerine dayanarak kriterlerin karşılaştırmalı önemi hesaplanır.

$$\begin{aligned} \varphi_{C_6/C_3} &= \frac{2,3}{1} = 2,3 & \varphi_{C_3/C_1} &= \frac{3,4}{2,3} = 1,48 & \varphi_{C_1/C_2} &= \frac{4,2}{3,4} = 1,24 \\ \varphi_{C_2/C_5} &= \frac{5,1}{4,2} = 1,21 & \varphi_{C_5/C_7} &= \frac{6,7}{5,1} = 1,31 & \varphi_{C_7/C_4} &= \frac{7,5}{6,7} = 1,12 \end{aligned}$$

Adım 3: Ağırlık katsayılarının nihai değerlerinin bulunması

$$\frac{w_6}{w_3} = 2,3 \quad \frac{w_3}{w_1} = 1,48 \quad \frac{w_1}{w_2} = 1,24 \quad \frac{w_2}{w_5} = 1,21 \quad \frac{w_5}{w_7} = 1,31 \quad \frac{w_7}{w_4} = 1,12$$

koşul 1 yerine getirilmiş olur.

$$\begin{aligned} \frac{w_6}{w_1} &= (2,30) \cdot (1,48) = 3,40 & \frac{w_3}{w_2} &= (1,48) \cdot (1,24) = 1,84 & \frac{w_1}{w_5} &= (1,24) \cdot (1,21) = 1,50 \\ \frac{w_2}{w_7} &= (1,21) \cdot (1,31) = 1,59 & \frac{w_5}{w_4} &= (1,31) \cdot (1,12) = 1,47 \end{aligned}$$

koşul 2 yerine getirilmiş olur. (5) ifadesi kullanılarak ağırlık katsayılarını belirlemek için nihai model tanımlanırsa:

Min χ

öyle ki,

$$\begin{aligned} \left| \frac{w_6}{w_3} - 2,30 \right| &\leq \chi & \left| \frac{w_3}{w_1} - 1,48 \right| &\leq \chi & \left| \frac{w_1}{w_2} - 1,24 \right| &\leq \chi \\ \left| \frac{w_2}{w_5} - 1,21 \right| &\leq \chi & \left| \frac{w_5}{w_7} - 1,31 \right| &\leq \chi & \left| \frac{w_7}{w_4} - 1,12 \right| &\leq \chi \\ \left| \frac{w_6}{w_1} - 3,40 \right| &\leq \chi & \left| \frac{w_3}{w_2} - 1,84 \right| &\leq \chi & \left| \frac{w_1}{w_5} - 1,50 \right| &\leq \chi \\ \left| \frac{w_2}{w_7} - 1,59 \right| &\leq \chi & \left| \frac{w_5}{w_4} - 1,47 \right| &\leq \chi \end{aligned}$$

$$\sum_{j=1}^7 w_j = 1$$

$$w_j \geq 0, \forall_j$$

Bu modeli çözümlenerek ağırlık katsayılarının nihai değerleri;

$$(0,120 \ 0,097 \ 0,178 \ 0,055 \ 0,080 \ 0,409 \ 0,061)^T$$

Tam tutarlılıktan sapma değeri; $\chi=0,002$ olarak bulunmuştur. Hesaplama sonrasında en önemli kriterin temizlik için kullanılan malzemelerin çevre dostu olması olduğu sonucuna varılabilir. Bu kriter için nihai ağırlık katsayısı değeri: 0,409'dur.

➤ KV₂ için kriterlerin ağırlık değerlerinin belirlenmesi

Adım 1: Kriterlerin sıralanması

$$C_1 > C_6 > C_7 > C_5 > C_4 > C_3 > C_2$$

Adım 2: Kriterlerin öneminin belirlenmesi

Kriterlerin önemi için [1,9] ölçeği kullanılmıştır. Adım 1'de sıralanan tüm kriterler için karar vericiler tarafından değerler kriterlerin önemi olup ($\varpi_{C_j(k)}$) Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Kriterlerin Önemi

Kriterler	C ₁	C ₆	C ₇	C ₅	C ₄	C ₃	C ₂
($\varpi_{C_j(k)}$)	1	2,1	3,3	4,9	5,2	6,4	7,7

Elde edilen kriterlerin önemlerine dayanarak kriterlerin karşılaştırmalı önemi hesaplanır.

$$\begin{aligned} \varphi_{C_1/C_6} &= \frac{2,1}{1} = 2,10 & \varphi_{C_6/C_7} &= \frac{3,3}{2,1} = 1,57 & \varphi_{C_7/C_5} &= \frac{4,9}{3,3} = 1,48 \\ \varphi_{C_5/C_4} &= \frac{5,2}{4,9} = 1,06 & \varphi_{C_4/C_3} &= \frac{6,4}{5,2} = 1,23 & \varphi_{C_3/C_2} &= \frac{7,7}{6,4} = 1,20 \end{aligned}$$

Adım 3: Ağırlık katsayılarının nihai değerlerinin bulunması

$$\frac{w_1}{w_6} = 2,1 \quad \frac{w_6}{w_7} = 1,57 \quad \frac{w_7}{w_5} = 1,48 \quad \frac{w_5}{w_4} = 1,06 \quad \frac{w_4}{w_3} = 1,23 \quad \frac{w_3}{w_2} = 1,20$$

koşul 1 yerine getirilmiş olur.

$$\frac{w_1}{w_7} = (2,10) \cdot (1,57) = 3,30 \quad \frac{w_6}{w_5} = (1,57) \cdot (1,48) = 2,32 \quad \frac{w_7}{w_4} = (1,48) \cdot (1,06) = 1,57$$

$$\frac{w_5}{w_3} = (1,06) \cdot (1,23) = 1,30 \quad \frac{w_4}{w_2} = (1,23) \cdot (1,20) = 1,48$$

koşul 2 yerine getirilmiş olur. (5) ifadesi kullanılarak ağırlık katsayılarını belirlemek için nihai model tanımlanırsa:

Min χ

öyle ki,

$$\left| \frac{w_1}{w_6} - 2,10 \right| \leq \chi \quad \left| \frac{w_6}{w_7} - 1,57 \right| \leq \chi \quad \left| \frac{w_7}{w_5} - 1,48 \right| \leq \chi$$

$$\left| \frac{w_5}{w_3} - 1,30 \right| \leq \chi \quad \left| \frac{w_5}{w_4} - 1,06 \right| \leq \chi \quad \left| \frac{w_4}{w_3} - 1,23 \right| \leq \chi$$

$$\left| \frac{w_3}{w_2} - 1,20 \right| \leq \chi \quad \left| \frac{w_4}{w_2} - 1,48 \right| \leq \chi \quad \left| \frac{w_1}{w_7} - 3,30 \right| \leq \chi$$

$$\left| \frac{w_6}{w_5} - 2,32 \right| \leq \chi \quad \left| \frac{w_7}{w_4} - 1,57 \right| \leq \chi$$

$$\sum_{j=1}^7 w_j = 1$$

$$w_j \geq 0, \forall_j$$

Bu modeli çözerek ağırlık katsayılarının nihai değerleri;

$$(0,406 \quad 0,053 \quad 0,064 \quad 0,078 \quad 0,083 \quad 0,193 \quad 0,123)^T$$

Tam tutarlılıktan sapma değeri; $\chi=0,002$ olarak bulunmuştur. Hesaplama sonrasında en önemli kriterin geri dönüştürülebilir malzeme kullanımı olduğu sonucuna varılabilir. Bu kriter için nihai ağırlık katsayı değeri: 0,406'dır.

Ağırlık katsayılarının nihai değerleri ve tam tutarlılıktan sapma değeri LINGO 17 yazılımı ile elde edilmiştir.

Her karar vericiye ait kriter değerlerinin ortalaması alınıp çalışmaya ait ağırlıklar bulunarak Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7. Kriter Ağırlık Katsayıları

Kriterler	KV ₁	KV ₂	Ortalama Alınarak Elde Edilen Ağırlık Katsayıları
C₁	0,120	0,406	0,263
C₂	0,097	0,053	0,075
C₃	0,178	0,064	0,121
C₄	0,055	0,078	0,066
C₅	0,080	0,083	0,082
C₆	0,409	0,193	0,301
C₇	0,061	0,123	0,092

Hesaplama sonrasında en önemli kriterin temizlik için kullanılan malzemelerin çevre dostu olması olduğu sonucuna varılabilir. Bu kriter için ortalaması alınarak elde edilen ağırlık katsayı değeri: 0,301'dir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Kriter ağırlıklarını belirlemek için yeni bir yöntem olan FUCOM yöntemi kısmen basit bir işlem algoritmasına dayanmaktadır. Bu algoritma kullanılarak karar vericilerin kendi öznellikleriyle başa çıkmalarına imkân sağlar. FUCOM, sonuçların tutarlılığı ile hesaplanan ağırlık katsayılarının doğrulanma olasılığı ile optimal ağırlık katsayılarının hesaplanmasını sağlar. n kriter sayısı olmak üzere kriterlerin ikili karşılaştırma esasına dayanan FUCOM yönteminde (n-1) karşılaştırma, AHP yönteminde $n(n-1)/2$ ve BWM (2n-3) karşılaştırma yapıldığı için bu yöntemlere göre daha az sayıda ikili karşılaştırması yapar. Kriter ağırlıklarının belirlenmesinde kullanılan diğer öznel yöntemlerde olduğu gibi (AHP, BWM, SWARA, DEMATEL vb.) FUCOM yönteminde de karar vericilerin kriterlerin ağırlıklarının nihai değerleri üzerinde öznel bir etkisi vardır. Bu özellikle karar vericilerin kriterleri kişisel tercihlerine göre sıraladıkları ve ikili karşılaştırmaların yapıldığı FUCOM yönteminin ilk iki adımlarında mevcuttur.

Makalede FUCOM yöntemi sürdürülebilir otel olmak için kullanılan kriterlerden bazıları iki karar vericinin öznel tercihleriyle sıralanması sağlandıktan sonra bu kriterlere belirlenen bir ölçüğe göre değer verilmesi istenmiştir. Sonra kriterlerin ikili karşılaştırmaları yapıp modelde tanımlanan koşullar sağlandıktan sonra elde edilen amaç fonksiyonu ve kısıtlarla ilgili bir matematiksel model yazılmıştır. Bu model iki karar verici için ayrı ayrı yapılarak her bir karar vericinin kriter ağırlık katsayıları ve tam tutarlılıktan sapma değerleri hesaplanmıştır. Tüm hesaplamalar sonucunda kriter ağırlık katsayılarının elde edilen değerleri optimum değere eşit olduğu şeklinde yorum yapılabilir. Sonra her karar vericiye ait kriter değerlerinin ortalaması alınıp çalışmaya ait ağırlıklar bulunmuştur. Hesaplama sonrasında en önemli kriterin temizlik için kullanılan malzemelerin çevre dostu olması olduğu sonucuna varılabilir.

FUCOM yöntemi ile ilgili yapılan çalışmaların sayısı arttıkça reel yaşamdaki problemlere uygulandıkça yöntem destek görecektir. İleride yapılacak çalışmalar için yöntem uygun bir yazılım geliştirilebilir. FUCOM yöntemi diğer kriter ağırlıklandırma yöntemlerinin uygulanmasıyla karşılaştırmalı olarak analiz edilebilir. Bulanık kümeler, gri teori gibi belirsizlik teorileri ile desteklenerek yeni uygulama alanları bulunabilir.

KAYNAKLAR

- Božanić D., Tešić D. ve Kočić J. (2019). "Multi-Criteria FUCOM – Fuzzy MABAC Model for the Selection of Location for Construction of Single-Span Bailey Bridge". *Decision Making: Applications in Management and Engineering*. 2(1): 132-146.
- Durmić E. (2019). "Evaluation of Criteria for Sustainable Supplier Selection Using FUCOM Method". *Operational Research in Engineering Sciences: Theory and Applications*. 2(1): 91-107.
- Fazlollahtabar H., Smailbašić A. ve Stević Ž. (2019). "FUCOM Method in Group Decision-Making: Selection of Forklift in A Warehouse". *Decision Making: Applications in Management and Engineering*. 2(1): 49-65.
- Nunić Z. (2018). "Evaluation and Selection of Manufacturer PVC Carpentry Using FUCOM-MABAC Model". *Operational Research in Engineering Sciences: Theory and Applications*. 1(1): 13-28.
- Pamučar D., Stević Ž., ve Sremac S. (2018a). "A New Model for Determining Weight Coefficients of Criteria in MCDM Models: Full Consistency Method (FUCOM)". *Symmetry*. 10(393): 2-22.
- Pamučar D., Lukovac V., Božanić D., ve Komazec N. (2018b). "Multi-criteria FUCOM-MAIRCA model for the evaluation of level crossings: case study in the Republic of Serbia". *Operational Research in Engineering Sciences: Theory and Applications*. 1(1): 108-129.
- Vatan A., Poyraz M. (2016). "Nasıl Sürdürülebilir Otel Olunur?", *Çatalhöyük Uluslararası Turizm ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 1:15-30.
- Zavadskas E. K., Nunić Z., Stjepanović Ž., ve Prentkovskis O. (2018). "A Novel Rough Range of Value Method (R-ROV) for Selecting Automatically Guided Vehicles (AGVs)". *Studies in Informatics and Control*. 27(4): 385-394

SOĞUK SAVAŞIN ENTELEKTÜEL CEPHESİ: BOBBY FİSCHER – BORİS SPASSKY SATRANÇ MAÇI

INTELLECTUAL SIZE OF COLD WAR: BOBBY FISCHER-BORIS SPASSKY CHESS MATCH

Osman Kubilay GÜL

Doç. Dr. Cumhuriyet Üniversitesi

Merve Nil CANKURTARAN

Yüksek Lisans Öğrencisi, Cumhuriyet Üniversitesi

ÖZET

II. Dünya Savaşı sırasında Nazi Almanya'sına karşı birleşen Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) arasında, Nazi tehdidinin ortadan kalkmasıyla birlikte ayrılıklar baş göstermeye başlamıştır. Yalta Konferansında ortaya çıkan fikir ayrılıkları, Potsdam Konferansı ile birlikte iyice kendini göstermeye başlamıştır. Konferansta alınan kararlar doğrultusunda dünya iki nüfuz bölgesine ayrılmıştır. Bu yeni düzende Doğu Bloğunu Sovyetler Birliği Batı Bloğunu ise Amerika Birleşik Devletleri temsil etmiştir.

1947-1991 yılları arasında iki süper güç arasında soğuk savaş tabiri ile adlandırılan ve pek çok alanda ciddi rekabetin olduğu bir dönem yaşanmıştır. İki ülke ve kendilerine taraftar olan diğer dünya ülkeleri arasında askeri, sosyal, siyasal, teknoloji, ekonomik alanda üstün olma çabası döneme damgasını vurmuştur. Sıcak çatışmaya dönüşmeyen bu mücadeleler pek çok araştırmacı tarafından detaylı bir şekilde incelenmiştir. Fakat soğuk savaşın entelektüel boyutu hakkında henüz bir çalışma yapılmamıştır. Bu çalışmada, iki ülke arasında entelektüel rekabetin zirvesi kabul edebileceğimiz, 1972 yılında yapılan Bobby Fischer ve Boris Vasilyevich Spassky'nin satranç maçı ve Amerikan basınındaki yansımaları konu edilecektir.

1972 yılına kadar dünya satranç şampiyonu olan 10 ismin 6'sı SSCB vatandaşıdır. ABD'den hiç şampiyon çıkmamıştır. Bobby Fischer'in şampiyonluğa çok yaklaşması Amerikan basını tarafından çok büyük bir olay gibi lanse edilmiştir. Hatta daha da ileri giden basın, olayı SSCB ile ABD'nin entelektüel arenadaki boy ölçüşmesi olarak görmüştür.

Bu çalışmada soğuk savaş ve gelişimi hakkında bilgiler bilim insanları ile paylaşıldıktan sonra Bobby Fischer – Boris Vasilyevich Spassky arasında yapılan maç özelinde soğuk savaşın entelektüel boyutu üzerinde durulacaktır. Gerek Amerikan basını gerekse ABD milli arşivinde bulunan belgelerden faydalanılarak, iki şahıs arasındaki bir spor müsabakasının nasıl iki ülkenin rekabetine dönüştürüldüğü konusuna ışık tutulmaya gayret edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Soğuk Savaş, Fischer, Spassky, Satranç

ABSTRACT

Between the United States (ABD) and the Union of Soviet Socialist Republics (SSCB), which were united against Nazi Germany during World War II, there were divergences with the disappearance of the Nazi threat. The differences of opinion that emerged at the Yalta Conference started to show itself together with the Potsdam Conference. In line with the decisions taken at the conference, the world is divided into two areas of influence. In this new order, the Eastern Bloc was represented by the Soviet Union and the Western Bloc by the United States.

1947 and 1991, there was a period of serious competition between two superpowers, called cold war. The military, social, political, technology, and efforts to be superior in the economic sphere were the hallmarks of the period between the two countries and those of other world countries. These struggles, which did not turn into a hot conflict, were examined in detail by many researchers. However, the intellectual dimension of the cold war has not yet been studied. This study will focus on the chess game of Bobby Fischer and Boris Vasilyevich Spassky in 1972 and the reflections of the American press.

Up to 1972, 6 of the 10 world chess champions were USSR citizens. There are no champions from the United States. The Bobby Fischer's approach to the championship has been touted by the American press as a huge event. The press, which even went further, saw the incident as a staging of the USSR in the intellectual arena of the United States.

In this study, the information about the Cold War and its development will be shared with the scientists and the intellectual dimension of the Cold War will be focused on the match between Bobby Fischer and Boris Vasilyevich Spassky. By making use of the documents found in both the American press and the US national archives, it will be tried to shed light on how a sport competition between the two parties is transformed into the competition of the two countries.

Keywords: Cold War, Fischer, Spassky, Chess

GİRİŞ

Soğuk Savaş, Amerika Birleşik Devletleri¹ önderliğinde Batı Bloğu ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği² önderliğinde Doğu Bloğu olarak dünyanın iki kutuplu bir döneme girdiği, 1947-1991 yılları arasında kapsayan sürece verilen isimdir. Bu süreçte iki ülke siyasi, ekonomik, bilimsel, teknolojik ve psikolojik gibi pek çok konuda karşı karşıya gelerek rekabet etmişlerdir.

Birinci Dünya Savaşı sonrası yapılan antlaşmalarla sağlanmaya çalışılan barış ortamı uzun sürmemiş ve 1939 yılında ikinci Dünya Savaşı patlak vermiştir. 1 Eylül 1939 tarihinde Almanya'nın Polonya'ya saldırması bardağı taşıran son damla olmuş ve İkinci Dünya Savaşı resmen başlamıştır.³

Savaş Avrupa'da her açıdan büyük bir tahribata yol açmıştır. Ölen 40 milyondan fazla insanın yarısından çoğu Avrupa'da hayatlarını kaybetmişlerdir. Can kaybı açısından ilk sırada Sovyetler Birliği yer almıştı. Ancak savaşın getirdiği yıkım sadece can kayıplarıyla sınırlı kalmamıştı. Zira alanlar patlamamış mayın ve mermilerle doluydu. Fabrikaların çoğu yok edilmiş, sağlam kalanlarsa işgücü yokluğundan çalışamaz duruma gelmişti. Savaştan sonra Avrupa'daki güç dengesi savaş öncesinden oldukça farklı bir hale gelmişti. Ülkelerarası ilişkilerin yürütüleceği siyasi bir temel kalmamıştı. Aslında savaşın gerçek anlamda iki galibi vardı diyebiliriz. Hitler ortak tehlikesine karşı işbirliği yapan ABD ve Sovyetler Birliği 1945 Temmuz'unda Almanya'ya karşı sergilenen zaferin ihtişamını sergilemek istercesine Prusya'nın kraliyet merkezi olan Potsdam'da toplanan konferansta artık birbirlerine karşı mesafeli olacaklarının ilk işaretlerini vermişlerdi. İki ülke de savaşın getirdiği yıkımı ortadan kaldırmayı ve Avrupa'nın yeniden inşasını istemekteydi. Ancak savundukları ideolojilerin farklılığı onları ortak bir noktada buluşturmaktan alıkoyuyordu. Bu da onları işbirliğine değil çatışmaya sevk etmiş ve bu çatışma Soğuk Savaş adıyla Avrupa'nın 1990 yılına kadar bir demir perde ile ikiye bölünmesi sonucunu doğurmuştur.⁴ Potsdam Konferansı 17 Temmuz-2 Ağustos 1945 tarihleri arasında Berlin yakınlarındaki Postdam'da toplanmıştı. Başkan Roosevelt 12 Nisan 1945 de öldüğü için, Amerika'yı Potsdam 'da Truman temsil etmiştir. İngiltere'yi ise konferansın yarısında Churchill, Temmuz sonundan sonra da yeni Başbakan Clement Attlee temsil etmiştir. Konferansta görüşülen konular ise; Polonya ve Almanya meselesi, Avusturya, İtalya, Sovyet Peykleriyle barış, İspanya, İran, Boğazlar, Tuna Nehri, Rusya'nın Uzakdoğu Savaşı'na katılması gibi konulardır.

İkinci Dünya Savaşı sona erdikten sonra ortaya çıkan yıkım daha öncede belirttiğimiz üzere oldukça ağır olmuştu. Pek çok insan yaşamını kaybetmiş, siyasi, sosyal, askeri, ekonomik alanlarda köklü değişiklikler meydana gelmişti. Bunun sonucu olarak da dengeler değişmeye başlamıştı. Bu savaşın sona ermesiyle birlikte dünyada iki süper güç ortaya çıktı ABD ve Sovyetler Birliği. Birinci dünya savaşı sonrası Monroe Doktrini ile kendi kıtasına çekilen Amerika İkinci dünya savaşından sonra İngiltere ve Fransa'nın zayıflaması ile birlikte meydana çıkan boşluktan yararlanmak için dünya siyasetine tekrar

¹ Bundan sonra ABD olarak devam edilecektir.

² Bundan sonra SSCB olarak devam edilecektir.

³ "İkinci Dünya Savaşı", **Okyanus Koleji Tarih Dergisi**, sayı 3, Mart 2018, s. 6,7.

⁴ Çağrı Erhan, "Avrupa'nın İntiharı ve İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Temel Sorunlar", **AÜ Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi**, sayı 51 (1-4), 1996, s. 259-261.

dönmüştü. Bu iki süper güç ekseninde dünya Doğu Bloğu ve Batı Bloğu olmak üzere ikiye ayrıldı. Bu iki ülke arasında savaş sonunda başlayan rekabet ise Soğuk Savaş dediğimiz dönemin başlangıcı olmuştur. İki ülke bu dönemde pek çok alanda birbirleriyle mücadele etmişlerdi. Sovyet tehdidine karşı diğer ülkeleri koruma amacıyla ABD Truman Doktrini ve Marshall Planı'nı devreye sokmuştu. Sovyet yayılcılığını durdurmak için aldığı en önemli önlem ise 4 Nisan 1949'da kurulan NATO olmuştur. NATO'nun kurulması doğu ve batı arasındaki ayrımın belirgin bir kanıtı olmuştur. Bu kuruluşla SSCB'nin Avrupa'daki yayılcılığı durmuş, bölünmüş Almanya da Soğuk Savaşın önemli sembollerinden biri haline gelmiştir. Kurulan Varşova Paktı ise adeta NATO'ya karşı bir örgütlenmedir diyebiliriz. Bu iki kutuplu düzende her iki tarafta da yer almak istemeyen ülkeler ise Bağlantısızlar adını verdikleri bir grup oluşturmuşlardır. Toplanan ülkelerin ilkesi ise "Barış içinde bir arada yaşama" idi. Böyle bir dünya düzeninde ABD ve SSCB arasında zaman zaman çeşitli krizler çıkmış olsa da her iki tarafta olası bir savaştan kaçındığı için bu soğuk savaş bir sıcak çatışmaya dönüşmeden SSCB'nin yıkılmasıyla noktalandı.

1946 yılında ABD, silahlı kuvvetlerini %93 oranında azaltarak toplam asker sayısını 200 bine indirmiş, askeri amaçlı üretim yapan tesislerinin çoğunu da ticari ürün üreten tesislere dönüştürmüş bir kısmı da kapatılmıştı. Ayrıca Birleşmiş Milletler'e nükleer silahların uluslararası kontrolü için spesifik bir plan önerilmişti. ABD 1945'ten 1948'e kadar kısmen parçalara ayrılmış birkaç atom bombasına sahipti. Ancak bunları Sovyetler Birliği'ndeki hedeflere ulaştırarak kapasiteden yoksundu. Bu maksatla Truman yönetimi Sovyetler'in gittikçe güçlenmesine bir cevap olarak nükleer silah sistemlerini geliştirmeye yönelmiş ve daha önceleri 13 olan atom bombası sayısını 1948'de 50, 1949'da 250 ve 1950'de ise 450'ye çıkarmıştır. Sovyetler Birliği de savaş sonrasında askeri kuvvetlerini indirme yoluna gitmiş fakat kendisine doğu ya da batı sınırından bir tehdit olmamasına rağmen, yine de silah altındaki askerlerinden yaklaşık 4 milyon kadarını muhafaza etmeyi sürdürmüştür. Bununla birlikte Stalin daha savaş sona ermeden nükleer silah yapımı için gereken gizli bilgileri ele geçirebilmek maksadıyla ABD ve İngiltere'ye karşı yoğun bir casusluk atağına geçmiş ve Hitler'in yapmaya çalıştığı uzun menzilli füze geliştirme çalışmalarını devam ettirmek için gizli çalışmalara başlamıştır. Bununla birlikte ABD'nin Ekim 1952'de ilk hidrojen bombasını denemesinden sadece 10 ay sonra Ağustos 1953'te aynı denemeyi Sovyetler gerçekleştirmişti. Bu da başta ABD'li uzmanlar olmak üzere tüm dünyayı şaşkınlık içinde bırakmıştı. 1950'li yıllarda ABD Avrupa'ya taktik nükleer füzeler yerleştirmeye başladığında silahlanma yarışı daha da alevlenmişti.⁵

ABD ve Rusya arasında artan bu rekabet ortamı silahlanmayı hızlandırdığı gibi birbirlerine karşı istihbarat faaliyetlerinin de yoğunlaşmasına neden olmuştur. Düşman topraklarının haritalarını çıkarmak, muhtemel saldırı plânlarını önceden haber almak, nükleer tesisleri ve saldırılabilecek noktaları tespit etmek için bazı girişimlerde bulunmuşlardır. Bu amaçla ABD hem kendini hem de NATO üyesi devletleri korumak amacıyla U-2 uçaklarını geliştirmiştir. Bu uçakların üsleri Türkiye, İngiltere, Almanya ve Japonya'da bulunuyor ve Sovyetler Birliği toprakları üzerinde uçarak bilgi topluyorlardı. 1 Mayıs 1960 tarihinde Türkiye'deki Adana İncirlik hava üssünden havalanan U-2 Uçağı arızalanarak alçalmak zorunda kalınca Sovyet radarına takılmış ve düşürülmüştü. Bu durum iki ülke arasında ilişkilerin gerilmesine neden olmuş, Başkan Eisenhower Sovyet Rusya karalama kampanyasına devam ederse bir ay sonra ülkeye yapacağı ziyareti iptal edeceğini kamuoyuna duyurmuştur.⁶ Bu yoğun rekabet içinde iki ülke birbiri ile mücadele ederken Küba Krizi'nden sonra nükleer silahların sınırlandırılması konusu da gündeme gelmeye başlamıştı.

Stratejik Nükleer silahların sınırlandırılmasını ilk kez 1964 yılında ABD öne sürmüştür. SALT (Stratejik Silahların Sınırlandırılması Görüşmeleri) süreci de fiilen 17 Kasım 1969 tarihinde Helsinki'de başlamıştır. 26 Mayıs 1972 tarihinde Moskova'da ABD Başkanı Nixon ile SSCB Devlet Başkanı Leonid Brejnev arasında imzalanan 3 protokolle sonuçlandırılmıştır. SALT-I Antlaşması, 26 Mayıs 1972'de, SALT -II Antlaşması ise 18 Haziran 1979'da Viyana'da imzalanmıştır.⁷

⁵ Cemal Acar, Cemal Acar, **Soğuk Savaş Süpergüçlerin Hâkimiyet Kavgası**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2007, s. 177-186

⁶ Nurettin Gülmez, Bülent Tahancı, "Soğuk Savaş Dönemi Çekişmelerinden Bir Örnek: U2 Uçak Krizi", **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, 2018 Bahar 225-252, s. 231.

⁷ Salih Özgür, **Soğuk Savaş ve Sonrası Dönemde Kitle İmha Silahları ve Silahsızlanma Çabaları**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, s. 105-106-149.

Silahlanmanın yanı sıra iki ülke arasındaki uzay yarışı da oldukça dikkat çekicidir. Yarışın başlangıcı 2. Dünya Savaşı'ndan kalma roket teknolojisine ve Sovyetlerin 4 Ekim 1957'de Sputnik 1 adlı ilk yapay uyduyu fırlatmasına dayanmaktadır. Bu yarış aynı zamanda iki ülke arasında teknolojik ve kültürel yarışın da bir parçası haline gelmiştir.

Ünlü soğuk savaşçı Krusçev'e göre, Sputnik, Sosyalist ve Kapitalist ülkeler arasındaki yarışın Sosyalizmin kazandığını ispatlamış; ekonomi, bilim, kültür ve yaşamın tüm evrelerinde halkın yaratıcı düşüncesinin sosyalizm altında daha iyi ve daha hızlı gelişebileceğini göstermişti." Böylece Sputnik Soğuk Savaş'a yeni bir boyut getirmiş ve silahlanma yarışının yanında adeta "Uzay Kavgası" adı altında yeni bir cephe daha açılmıştı. Üstelik bu kavganın alanı sadece Amerikan yönetimi ve askeri alanla da sınırlı kalmamıştı. Toplumsal hayatın her kademesinde yeni bir çığır açılıyordu.⁸

Fırlatılan uydular ve iki ülke arasında devam eden yarışın pek çok ayrıntısı mevcuttur. Ancak çalışmanın esas konusunu teşkil etmediğinden burada uzay kavgasını sonlandırmak yerinde olacaktır. Sonuçta amaç her alanda iki ülkenin hemen hemen her alanda nasıl kıyasıya mücadele ettiğini göstermekti.

Görüldüğü üzere iki ülke Soğuk Savaş denilen bu süreçte pek çok alanda yarış içine girmiş rekabetin boyutları da giderek yön değiştirmiştir. Gerek silahlanma gerek teknoloji alanında girilen bu yarışa için bir de entelektüel dediğimiz boyutu eklenmiş ve bu rekabet "asrın satranç maçı" olarak görülen Bobby Fischer ve Boris Spassky'nin satranç maçına da yansımıştır. ABD ile SSCB arasında yaşanan bu maç iki ülke arasındaki rekabete farklı bir boyut kazandırmıştır. Çalışmanın esas konusunu da bu maç teşkil etmektedir. Bu kapsamda her iki tarafın hayat hikâyelerine değinilecek daha sonra ise iki ülkede de geniş yankılar uyandıran maç konu edilecektir.

1-ROBERT JAMES BOBBY FİSCHER (1943-2008)

Bobby Fischer 9 Mart 1943'te Chicago'daki Michael Reese Hastanesi'nde doğmuştur. Annesi Regina Wender babası ise bir Yahudi bir göçmen olan Dr. Paul Felix Nemenyi idi. Ailesi ile birlikte New York'a taşınan Bobby Fischer'ın satrançla tanışmasına ablası Joan vesile olmuştur. Annesi uzun saatler çalışırken sık sık yalnız ya da ablasıyla kalan Fischer sosyal açıdan garip bir çocukluk geçirmiştir. Sosyal alandaki bu boşluğunu satranç doldurmuştu diyebiliriz.⁹

Yıllar içinde Fischer satrancı o kadar ilerletmişti ki artık bilgiler ona yetersiz gelmeye başlamıştı. Bu sebeple Rusça kaynaklardan yararlanmak için Rusça öğrenmiş, Sovyet büyükustalarının maç analizlerini araştırmış ve 14 yaşındayken Amerika şampiyonu olmayı başarmıştır. Bu başarısını yedi kez üst üste tekrarlayarak taçlandırmıştı. Hatta Ruslar 'ın en büyük oyuncusu Botvinnik 6 yıl içinde Fischer'ın dünya şampiyonu olabileceğini yazmıştır.¹⁰ Bu tahmininde de yanılmadı ve Bobby Fischer 1972 yılında İzlanda'nın başkenti Reykjavik'te Sovyet Dünya Şampiyonu Boris Spassky'yi 2-0 gerideyken 12,5-8,5 yenerek Dünya Şampiyonu olmuş ve Sovyetler'in bu alandaki hâkimiyetlerine son vermiştir. Birleşmiş Milletler'in Yugoslavya'ya uyguladığı ambargoyu delerek 1992 yılında orada gizlice bir satranç şampiyonasına katılan (Boris Spassky ile yaptığı maç) Fischer, uzun yıllar bir kanun kaçağı olarak yaşamıştır. Bu kaçak hayatı Japonya'nın Narita Havaalanı'nda son bulmuş, ABD tarafından iptal edilmiş olan geçersiz bir pasaportla Filipinler'e gitmek istemesi üzerine yakalanarak 9 ay gözaltında tutulmuştur. Bu yakalanma haberi The New York Times gazetesine şöyle yansımıştır;

*"Yirmi yıl boyunca gizlilik içinde yaşadıkten sonra yarı tecrit ve giderek daha fazla sıkıntılı bir belirsizliğe neden olan eski dünya satranç şampiyonu Bobby Fischer, Cuma günü Tokyo'daki Japon göçmen yetkililer tarafından tutuklandı ve geçerli bir pasaport olmadan ülkeyi terk etmekle suçlandı."*¹¹ Bobby Fischer Mart 2005 tarihinde İzlanda vatandaşlığına geçerek ölümüne kadar bu ülkede kalmıştır. Fischer'ın 17 Ocak 2008'de Reykjavik'te bir hastanede öldüğü aile dostu Gardar Sverrisson tarafından

⁸ Cemal Acar, a.g.e. s. 224-230.

⁹ Joseph G. Ponterotto, Jason D. Reynolds, "The Genius and Madness of Bobby Fischer: His Life From Tree Psychobiographical Lenses", **American Psychological Association**, Vol 17, No 4, 2013, s. 386,387

¹⁰ İlğaz Gümüştas, Zamansız Hamleler, s. 1

¹¹ "Lost Spirit of Chess Bobby Fischer Caught in Tokyo", **The New York Times**, 17 Temmuz 2004.

bildirilmişti. Erken denilebilecek bir yaşta hayatını kaybeden Fischer'ın ölümü de pek tabii basına yansımıştı.

“Amerikan şampiyonu Bobby Fischer, kabul ettiği evi olan İzlanda'da öldü. İlerleyen yıllarda, Amerikan karşıtlığı ve antisemitizm konusundaki kararlılığı nedeniyle satranç dünyasında bir parya haline gelmişti, ancak bu bile satranç tahtasındaki katkılarından ve etkisinden düşmesine neden olmadı. 1972'de Boris Spassky ile yaptığı maçında Dünya Şampiyonu unvanını kazandıktan sonra satrançtan vazgeçmiş olmasına rağmen (yalnızca 1992'de dünya çapında ilgi çeken Spassky ile bir başka maç için geri döndü), satranç merakını benzeri görülmemiş seviyelere çıkardı ve oyunu derinden değiştirdi.”¹²

Fischer'ın ölüm nedeni tam olarak bilinmiyordu. O'nun için erken yaşlandığını söyleyebiliriz. Aynı zamanda Fischer'ın kendi geliştirdiği bir satranç çeşidi olduğu da biliniyor. Bu oyuna göre piyonların arkasında bulunan taşlar, kuraya göre yerleştiriliyordu. Fischer'a göre bu oyuncunun yeteneğinin daha iyi anlaşılabilceği bir oyundu ve gerçek bir zekâ gerektiriyordu. Son olarak Fischer için satranç dışında her şeyde yenilmesi (ailesel ve sosyal hayat bağlamında) onu satranca daha çok bağlamıştır diyebiliriz. Satranç onun tutunduğu tek dal olma özelliği göstermiştir. Onun ömrü adeta Satranca adanmış bir ömürdü. Sadece satranç için farklı diller öğrenmesi bile bunu kanıtlar niteliktedir.

2-BORIS VASILIEVICH SPASSKY (1937-)

Boris Vasilievich Spassky, 30 Ocak 1937 tarihinde Leningrad'da Rus bir baba ve Yahudi bir annenin ikinci çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Beş yaşında satranç ile tanışmıştır. 16 yaşındayken ise uluslararası bir usta olmuştu. Aynı zamanda “Satranç Prensi” unvanını alan ilk SSCB temsilcisidir. 1969 yılında Tigran Petrosian'ı yenerek dünya şampiyonu olmuş daha sonra bu unvanını Bobby Fischer ile yaptığı 1972 tarihli maçta kaybetmiştir.¹³

Spassky'nin ilk antrenörü Vladimir Zak olmuştur. 1955'de Göteborg Interzonalı'nden Amsterdam'daki Adaylar Turnuvası'na katılmaya hak kazanmıştır. Burada iyi bir başarı sağlamış olmasına rağmen kendisinden beklentilerin yüksek olması onda bir baskı yaratmış ve bu dönemde satrançı bırakmayı bile düşünmüştür. Ancak daha sonra Alexander Tolush yerine daha konumsal oynamayı tercih eden Igor Bonderavsky ile birlikte çalışmaya başlamış ve 1961'de Bakü'de ilk SSCB Şampiyonu ünvanını kazanmıştır. 1964'de Amsterdam Interzonalı'nde eş puanla birinci olmuş ve Adaylar Maçları 'nda oynamaya hak kazanmıştır. Spassky, 2007 yılı başında 1960'lar ve 70'lerde dünyanın en iyi oyuncularında birisi olarak gösterilen, bir dönemde Türkiye'de antrenör olarak çalışan Lajos Portisch ile bir hızlı satranç maçı oynamış ve berabere kalmıştır. Spassky, bir konumdaki varyantları detaylarıyla hesaplayabilmesi, müthiş tekniği ve tutarlı oyun tarzıyla Sovyet Satranç Okulu'nun en evrensel temsilcilerinden birisi olmuştur.¹⁴

1965 yılına gelindiğinde Paul Keres, Efim Geller ve Mikhail Tal'ı yenerek Dünya Satranç Şampiyonu adayı olmuştur. Petrosian-Spassky Dünya Satranç Şampiyonluğu maçı 1966 Nisan ayında Moskova'da başlamıştır. Spassky bu maçı 3 kazanç, 17 beraberlik ve 4 yenilgiyle kaybetmiş, 1968 yılında tekrar Petrosian'ın karşısına çıkmış ve 1969 Mart'ında başlayan maçı bu kez kazanarak Dünya Satranç Şampiyonu olmuştur.¹⁵ Spassky 1970 yılında verdiği bir röportajda yaptığı maçlar içinde en sevdiği oyunun 10 yıl önce Leningrad oyuncusu Reshko ile oynadığı oyun olduğunu belirtmiş, ancak lezzetlerin zamanla değiştiğini de eklemiştir.¹⁶

Spassky 1976 yılında SSCB'den ayrılarak Fransız büyükelçiliğinde çalışan Marina Shcherbacheva ile evlenmiş ve Fransa'ya taşınmıştır. Ancak Sovyet vatandaşlığını korumuştur. Hatta SSCB milli takımı

¹² “Bobby Fischer Died at The Age of 64”, **The New York Times**, 18 Ocak 2008.

¹³ “Boris Spassky”, Rusya Satranç Federasyonu, http://ruchess.ru/persons_of_day/spassky/?sphrase_id=152372, (ET: 06.05.2019 17.10)

¹⁴ Dünya Satranç Şampiyonları Boris Spassky (Dünya Şampiyonu: 1969-1972), Docplayer, https://docplayer.biz.tr/1102053-Dunya-satranc-sampiyonlari.html#show_full_text, (ET: 06.05.2019 18.45)

¹⁵ “Boris Vasilievich Spassky”, Satranç Dünyası, <http://www.satranc.net/boris-vasilievich-spassky/>, (ET:06.05.2019 17.40)

¹⁶ Zenon Franco, **Spassky Move By Move**, Everyman Chees, Ekim 2015, s. 9

için Dünya Satranç Olimpiyatı'nda bir konuşma yapmıştır. Spassky 90'lı yıllarda büyük turnuvalarda oynamayı bırakmıştır. Sadece 1992'de Fischer ile yapmış oldukları dünya maçından 20 yıl sonra tekrar bir maç oynamıştır. Ağustos 2012'de Spassky Fransa'dan Rusya'ya dönmüştür. Karısı ve oğlu kaçırdığını iddia etse de Spassky Moskova'ya gönüllü olarak geldiğini belirtmiştir.

Spassky çeşitli maçlara onur konuğu olarak davet edilmiştir. Aynı zamanda adına düzenlenen turnuvalar da bulunmaktadır.

3-YÜZYILIN MAÇI

Bu maç ABD temsilcisi, Robert James Bobby Fischer ve SSCB temsilcisi, Boris Vasiliyevich Spassky arasında yapılmış dönemin bulunduğu hava gereği yüzyılın maçı olarak adlandırılmıştır.

Yarışma, süper güçlerin ortasında, İzlanda'da gerçekleşmiştir. Yüzyılın sözde satranç maçı Soğuk Savaş için bir başka cephe olarak görülmeye başlanmıştı. "Onlar için satranç, kapitalizm üzerindeki komünist üstünlüğün nihai kanıtıydı." ¹⁷ Soğuk Savaş yıllarında ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki rekabet sadece atom bombaları, teknoloji ya da uzay yarışıyla sınırlı kalmamıştır. Rekabet her alanda hissedilmiştir; olimpiyatlar ve satranç turnuvalarında da. Bobby Fischer'dan önce hiçbir Amerikalı dünya satranç şampiyonluğunu kazanamamıştı. Hatta bu alanda yaklaşık 40 yıl süren bir Sovyet hâkimiyeti vardı. 1972 yılında, İzlanda'nın Reykjavik kentinde oynanan maçta Fischer'ın Boris Spassky'yi yenerek dünya şampiyonu olması bu nedenle çok önemli sayılmıştır.

1972 yılındaki şampiyonluk maçında Fischer, Spassky ile mücadelesini Soğuk Savaşın satranç tahtasındaki devamı olarak göstermişti. Sovyetler Birliği, ikinci dünya savaşı ardından dünya satrancına egemen olmuştu ve bu başarılarını komünizmin sosyalizme karşı üstünlüğünü gösteren bir propaganda aracı olarak kullanıyorlardı. Bobby Fischer ise kendisini bütün Sovyet sistemine kafa tutan biri olarak sunuyordu. Spassky ile yaptığı maçı, "özgür dünyanın, yalancı, ikiyüzlü ve hileci Ruslara karşı mücadelesi" olarak ilan etmişti. Fischer'in garip davranışları, tehditleri ve çıkardığı tartışmalarla bir sirke dönüşen şampiyonluk maçı iki ay sürmüştü. Bu sırada, Amerika Birleşik Devletleri'nde Watergate skandalı patlak vermişti. Şili'de kanlı gösteriler oluyordu. Kuzey İrlanda'da çatışmalar yaşanıyor. Fakat Fischer-Spassky karşılaşması bütün bu önemli uluslararası olaylara rağmen gazetelerin baş sayfalarından eksik olmamıştı. Kısa bir süre için bile olsa satranç herkesin ilgi duyduğu bir şey haline gelmişti. Hakkında müzikal bile yapılmıştı.¹⁸

Şovun kendisi bir ilgi patlamasına neden olmuş ve Fischer unvanını kazandığında satranç dünyasının dışında uluslararası bir ün de kazanmıştır. Yalnızca Amerika Birleşik Devletleri'nde, yüzbinlerce çocuk satranç kulüplerine yazılmış ve yüzlerce okul satrancı müfredatlarının bir parçası haline getirmiştir. Aynı zamanda Ermenistan'da, satranç tüm ilköğretim okullarında zorunlu bir konu haline gelmiştir.¹⁹ Bununla birlikte maçın nasıl bir etkiye sahip olduğunu New Jersey Eyalet Satranç Federasyonu Başkanı Edison şu sözlerle dile getirmiştir: "Şu anda eyalette toplamda 61 kulüp olan beş ligimiz var ve bunlardan yaklaşık 1.000'inin Birleşik Devletler Satranç Federasyonu'ndaki derecelendirmelerine yetecek kadar aktif olan yaklaşık 2.500 üyesi var. Ancak maç başladığından beri, kulüplerin çoğu büyüdü ve yenileri oluşabilir. Şaşırtıcı olan şey, tüm bu aktivitelerin yazın gerçekleşmesi - bizim için yılın en yavaş zamanları."²⁰ Görüldüğü üzere maç o zamana kadar görülmemiş bir yankı uyandırmıştı. Maçın yapılacağı yer konusunda da bir takım değişiklikler olmuştur. Başlangıçta maçın Paris'te yapılması planlanıyordu. Fakat bu gerçekleşmedi. Karşılaşmayı başlatmak için Paris'in 50 bin dolarlık teklifi Belgrad, Yugoslavya ve İzlanda tarafından verilen daha büyük rakamlarla geride kalmıştı. Daha sonra belirlenen plana göre 24 maçın Belgrad ve Reykjavik arasında paylaşılmasına karar verilmişti. Ancak Belgrad Fischer'ın ortaya çıkmasından emin olmadıklarını söyleyerek maç için ev sahipliği yapmaktan çekildi ve böylece maçın ev sahibi İzlanda'nın başkenti Reykjavik oldu.²¹

¹⁷David Edmonds, "The Chess Match Of The Century", BBC, 9 Ağustos 2002, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/2182926.stm>

¹⁸ David Edmonds, "Satranç Efsanesi İçin İltica Çıkmaz", BBC Turkish, 14 Ocak 2005, http://www.bbc.co.uk/turkish/fooc/story/2005/01/050114_fooc_david_edmonds.shtml

¹⁹ Dylan Loeb McClain, "40 Years Ago, a Match Took the World by Storm", **The New York Times**, 14 Temmuz 2012.

²⁰ Gary Rosenblatt, "Chess Epidemic Spreads to State", **The New York Times**, 30 Temmuz 1972, s.61.

²¹ "Spassky Said to Be Willing To Play Fischer in Paris", **The New York Times**, 19 Nisan 1972, s.42.

Böyle bir hava içinde maç 11 Temmuz 1972 tarihinde başlamıştı. Aslında bir hafta erken başlaması gerekiyordu. Fakat Fischer fonda bir artış talep eden ve maça parada bir artış olmadığı takdirde katılmayacağını belirten bir takım bahaneler öne sürmüştü. The New York Times gazetesinde yer alan bir habere göre Fischer'in bu gibi davranışlarına iki teori öne sürülmüştür. Bunlardan birincisi Fischer'in bu hareketlerinin rakibi Spassky'yi başarısızlığa uğratmak için yapmış olduğu psikolojik bir savaş olduğu ikincisi ise Fischer'in artış talep etmesindeki nedenin yalnızca paraya ihtiyacı olduğu için olması yönündeydi. Neden her ne olursa olsun Fischer'in bu gecikmesi Sovyet basınında aç bir canavar olarak anılmasına neden olmuştur. Spassky'nin verdiği bir röportajda "*Fischer maçı açma törenine gelmeyi reddederek yarışmanın kurallarını çiğnedi. Bu sayede Fischer bana şahsen ve temsil ettiğim SSCB Satranç Federasyonu'na hakaret etti*".²² Söylemlerinde bulunmasından onun da rahatsız olduğunu anlıyoruz. Hatta Fischer'in cezalandırılmasını istemiştir.

Özel bir sponsor fonu iki katına yani 250 bin dolara çıkarmıştı. Fischer'in 4 Temmuz 1972 tarihinde Reykjavik'e geldiğinde Spassky'den, FIDE başkanı Max Euwe'den ve açılış törenlerini kaçırdığı için organizatörlerden özür dilemiştir. Nihayet maç televizyon kameraları ve büyük bir seyirci kalabalığıyla 11 Temmuz'da başlamıştı. Maçı Alman satranç ustası Lothar Schmid yönetmiştir.²³ Fakat Fischer'in istekleri bunlarla sınırlı kalmamış maç sırasında da devam etmiştir. İlk oyun oynandıktan sonra ertesi gün ikinci seans sırasında bir televizyon kamerasının varlığını protesto etmek için salonu 30 dakikalığına terk etmiş ve döndükten sonra 56. hamlede istifa etmiştir. O akşam ABD Satranç Federasyonu'nun bir yetkilisi ve Fischer sözcüsü Fred Cramer, Schmid'e televizyon kameralarının kaldırılmasını ve izleyicilerin salonun ilk birkaç satırına oturmamasını talep eden bir mektup göndermiştir. Çünkü Fischer'a göre kameralar fazla ses yapıyor ve dikkatini dağıtıyordu. Bunun için Chester Fox ve avukatı Richard Stein, salonu test etmek ve kameraların gerçekte ne kadar gürültü çıkardığını rapor etmek için bir ses mühendisi tutmuş ve kameraların hiç gürültü yapmadıklarını belirtmiştir. Anlaşılan o ki Fischer kaybettiği ilk maçların faturasını bu tip bahanelere kesmekteydi. Hatta Chester Fox bu sebeple kendisine dava açmayı planlamıştır. Fox bir film yönetmeniydi ve maçı filme almasına Fischer itiraz etmişti. Fox birinci ve sekizinci oyunları çekti. Ancak daha sonra geri çekilmek zorunda kaldı.²⁴

13 Temmuzda ikinci oyun başladı. Fakat Fischer oyun alanına gelmemişti. Fox, kameraların en azından bu oyun için çıkarılmasını hızlıca kabul etti. Fischer saatinin sifıra ayarlanması şartıyla oynamaya karar vermişti. Beklenilenin aksine Fischer İzlanda'dan ayrılmamıştır. Buna ABD başkanı Nixon'un Dış politika konusundaki en yakın danışmanı Kissinger ile yaptığı telefon görüşmesinin etkili olduğu söylene de telefonda ne konuştukları kesin olarak bilinmiyor. Fakat The New York Times'da konuyla ilgili yayınlanan bir habere göre Kissinger'ın Fischer'ı tehdit ettiği de tahminler arasında.²⁵ İşte bu telefon görüşmesinden sonra maç 16 Temmuzda da devam etmiştir. Aynı zamanda Bobby Fischer ABD başkanı Nixon tarafından Beyaz Saray'a davet edilmişti. 11 Ağustos'ta Life Dergisi'nde yayınlanan bir makaleye göre Nixon Fischer'ı satranç maçı bittikten sonra Beyaz Saray'a bekliyordu. Nixon spora meraklı bir başkandı ve Fischer'ı da savaşçı olduğu için sevdiğini bildirmiştir. Bu daveti bir yaşam fotoğrafçısı olan Harry Benson Fischer'a iletmiş, Fischer ise başkana yüksek saygı duyduğunu ve bu daveti hayranlıkla karşıladığını belirtmiştir.²⁶

İlk iki oyunu kaybeden Fischer'in daha sonra şansı dönmüş ve yapılan maçları kazanmaya başlamıştı. Böylece sekizinci oyunda satranç tahtasından en az 150 metre uzakta durmaları şartıyla televizyon kameralarının varlığını kabul etmişti. 16. oyunda ise seyircilerin gürültüsünden rahatsız olmuş ve isteği doğrultusunda ilk üç koltuk sırası temizlenmişti.

²² Harold C. Schonberg, "Spassky, Refusing to Play, Asks Fischer Be 'Punished'", **The New York Times**, 5 Temmuz 1972, s.1.

²³ "Chess Puzzle" **The New York Times**, 1 Temmuz 1972, s.20.

Dylan Loeb McClain, "Lothar Schmid Chess Referee of the Match of the Century Dies at 85", **The New York Times**, 20 Mayıs 2013.

²⁴ Harold C. Schonberg, "Fischer Adamant Against Cameras", **The New York Times**, 16 Temmuz 1972, s.52.

"Fox Plans to Sue", **The New York Times**, 16 Ağustos 1972, s.34.

²⁵ "Kissinger Phone Call To Fischer Disclosed", **The New York Times**, 18 Temmuz 1972, s.21.

²⁶ "White House Reported To Invite Fischer Visit", **The New York Times**, 7 Ağustos 1972, s.42.

Fischer, maçın oynanacağı salonda sandalyeler, ışık ve tahta gibi pek çok şeyden de şikayetçi olmuştur. Ona uygun sandalye bulamadığı için (kendisi 29 yaşındaki rakibi Spassky'den daha uzundu) kendi sandalyesini New York'tan getirtmeye karar vermişti.²⁷

17. oyunda Spassky'nin ikinci şefi olan Efim Geller, Fischer'ı Spassky'nin konsantrasyonunu bozmak için etik olmayan araçlar kullanmakla suçlamış. Gece boyunca, İzlanda polisi elektronik cihazlar için oyun salonunu taramıştır. Fakat bir sonuç elde edilememiştir. Oynanması gereken 21. Oyun Spassky'nin telefonda istifa etmesi sonucu oynanamamıştı. Başlangıçta Fischer bunu kabul etmemişti. Fakat daha sonra kabul etmesiyle birlikte 1 Eylül'de maç sona erdi ve Robert James Bobby Fischer Boris Spassky'yi 12,5-8,5 yenerek 11. Dünya Satranç Şampiyonu olarak tarihe geçti. Fischer'ın bu zaferi, uzun yıllar devam eden Dünya Satranç Ünvani'nin Sovyet tahakkümüne son vermişti.

SONUÇ

ABD ve SSCB arasında yaşanan Soğuk Savaş'ın, entelektüel olarak nitelenen “Yüzyılın Maçı” safhasını çalışmamızda incelemeye çalıştık. İki ülkenin pek çok alanda rekabet haline girmesi sonucu bu rekabetin satranç maçına da yansımaları oldukça ilgi çekici olmuştur. Soğuk Savaş ortamının getirdiği soğuk esinti içinde yapılan satranç maçında uzun süren Sovyet hakimiyetinin ilk defa bir Amerikalı tarafından kırılacak olması ihtimali bile maçın büyük bir yankı oluşturmaya sebebiyet vermiştir diyebiliriz. Öyle ki dünya hiçbir zaman satranca bu denli bir ilgi göstermemiştir. Turnuvarın o güne kadar görülmemiş nakit ödüller içermesi de oyuna ne kadar önem verildiğini kanıtlar niteliktedir. Pek tabii tarafların da ilgi çekici olması bunda etkili olmuştur. Özellikle Bobby Fischer'in öne sürdüğü şartlar, garip hal ve hareketleri olayı daha magazinsel bir hale getirmiştir. 64 karelik satranç tahtasında bir araya gelen bu iki isim bazı ortak noktalara sahip olsalar da esasında birbirlerinden oldukça farklılardı. Spassky'nin daha sakin ve ılımlı olan tavırları Fischer'ın tam tersiydi. Oldukça gergin ve kaprisli gözüktüyordu. Hayatını sadece satranca aday ve ondan başka bir şey düşünmeyen Fischer'a karşılık rakibi Spassky için satranç sadece bir oyun, bir hobiden ibarettir denilebilir. 11 Temmuzda başlayan maç 3 Eylül'de sona ermiş ve oyunu Fischer kazanarak ilk ve tek Amerikalı Dünya Satranç Şampiyonu olmuştur. Kendisine gösterilen ilginin sadece halk arasında kalmadığını ABD başkanı Nixon'un kendisini Beyaz Saray'a davet etmesinden anlıyoruz. Fakat daha sonra ABD yönetimiyle arasının bozulduğu da bir gerçektir. Birleşmiş Milletler'in Yugoslavya'ya uyguladığı ambargoyu delerek Karadağ açıklarında Spassky ile 20 yıl sonra bir maç yapması bardağı taşıran son damla olmuş ve pasaportu ABD tarafından iptal edilen Fischer, İzlanda vatandaşlığına geçerek ölümüne kadar orada yaşamıştır. Nihayetinde oyun bir satranç maçı olmaktan çok öteye gitmiş ve Soğuk Savaş'ın bir cephesi olarak lanse edilmiştir. Pek tabii bunda satrançta uzun süren Sovyet hakimiyeti de etkili olmuştur.

KAYNAKLAR

Kitap ve Makale

ACAR Cemal, **Soğuk Savaş Süpergüçlerin Hâkimiyet Kavgası**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2007.

ERHAN Çağrı, “Avrupa'nın İntiharı ve İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Temel Sorunlar”, **AÜ Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi**, sayı 51 (1-4), 1996.

FRANCO Zenon, **Spassky Move By Move**, Everyman Chees, Ekim 2015.

GÜLMEZ Nurettin, Bülent Tahancı, “Soğuk Savaş Dönemi Çekişmelerinden Bir Örnek: U2 Uçak Krizi”, **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, 2018 Bahar 225-252.

GÜMÜŞTAŞ Ilgaz, **Zamansız Hamleler**.

ÖZGÜR Salih, **Soğuk Savaş ve Sonrası Dönemde Kitle İmha Silahları ve Silahsızlanma Çabaları**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimle Enstitüsü, 2006.

PONTEROTTO Joseph G, Jason D. Reynolds, “The Genius and Madness of Bobby Fischer: His Life From Tree Psychobiographical Lenses”, **American Psychological Association**, Vol 17, No 4, 2013.

²⁷ “Fischer's Favorite Chair Flown To Reykjavik for Chess Contest”, **The New York Times**, 10 Temmuz 1972, s.19.

Gazete ve Dergiler

“İkinci Dünya Savaşı”, **Okyanus Koleji Tarih Dergisi**, sayı 3, Mart 2018.

“Bobby Fischer Died at The Age of 64”, **The New York Times**, 18 Ocak 2008.

“Chess Puzzle” **The New York Times**, 1 Temmuz 1972, s.20.

Dylan Loeb McClain, Lothar Schmid “Chess Referee of the Match of the Century Dies at 85”, **The New York Times**, 20 Mayıs 2013.

Dylan Loeb McClain, “40 Years Ago, a Match Took the World by Storm”, **The New York Times**, 14 Temmuz 2012.

“Fischer’s Favorite Chair Flown To Reykjavik for Chess Contest”, **The New York Times**, 10 Temmuz 1972.

“Fox Plans to Sue”, **The New York Times**, 16 Ağustos 1972.

Gary Rosenblatt, “Chess Epidemic Spreads to State”, **The New York Times**, 30 Temmuz 1972.

Harold C. Schonberg, “Fischer Adamant Against Cameras”, **The New York Times**, 16 Temmuz 1972.

Harold C. Schonberg, “Spassky, Refusing to Play, Asks Fischer Be ‘Punished’”, **The New York Times**, 5 Temmuz 1972.

“Kissinger Phone Call To Fischer Disclosed”, **The New York Times**, 18 Temmuz 1972.

“Lost Spirit of Chess Bobby Fischer Caught in Tokyo”, **The New York Times**, 17 Temmuz 2004.

“Spassky Said to Be Willing To Play Fischer in Paris”, **The New York Times**, 19 Nisan 1972.

“White House Reported To Invite Fischer Visit”, **The New York Times**, 7 Ağustos 1972.

İnternet Siteleri

“Boris Spassky”, Rusya Satranç Federasyonu, http://ruchess.ru/persons_of_day/spassky/?sphrase_id=152372, (ET: 06.05.2019 17.10).

“Boris Vasiliyevich Spassky”, Satranç Dünyası, <http://www.satranc.net/boris-vasiliyevich-spassky/>, (ET:06.05.2019 17.40).

David Edmonds, “Satranç Efsanesi İçin İltica Çıkmazı”, BBC Turkish, 14 Ocak 2005, http://www.bbc.co.uk/turkish/fooc/story/2005/01/050114_fooc_david_edmonds.shtml

David Edmonds, “The Chess Match Of The Century”, BBC, 9 Ağustos 2002, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/2182926.stm>

Dünya Satranç Şampiyonları Boris Spassky (Dünya Şampiyonu: 1969-1972), Docplayer, https://docplayer.biz.tr/1102053-Dunya-satranc-sampiyonlari.html#show_full_text, (ET: 06.05.2019 18.45).